

BİLGE

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
Yıl/Year:2021 Cilt/Volume:5 Sayı/Issue:2 e-ISSN: 2602-2303

Ülkü Ocakları
EĞİTİM VE KÜLTÜR VAKFI

Owner:

Ahmet Yiğit YILDIRIM
Ülkü Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı, Turkey

Editor:

Dr. Hamza KANDEMİR
Isparta University of Applied Sciences, Turkey

Scientific Board

- Prof. Dr. Ruhi ERSOY Hacı Bayram Veli University, Turkey
Prof. Dr. Nevzat AYPEK Hacı Bayram Veli University, Turkey
Prof. Dr. Muhammet KOÇAK Gazi University, Turkey
Prof. Dr. Sefa LÖK Selçuk University, Turkey
Prof. Dr. Selahattin AVŞAROĞLU Necmettin Erbakan University, Turkey
Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA Giresun University, Turkey
Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL Istanbul University, Turkey
Prof. Dr. Akmatali ALIMBEKOV Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Prof. Dr. Yavuz ERİŞEN Yıldız Technical University, Turkey
Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey
Prof. Dr. Binali MAMOEV The University of Foreign Languages and Professional Career, Kazakhstan
Prof. Dr. Kulsun ABDRAKHMANOVA Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan
Prof. Dr. Onal ABİSEVA Abai Kazakh National Pedagogical University, Kazakhstan
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV Silk Road International University of Tourism, Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Celal TAŞDOĞAN Hacı Bayram Veli University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Ceyhun YÜKSELİR Osmaniye Kurkut Ata University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Nasrullah UZMAN Hacı Bayram Veli University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Yılmaz YEŞİL Gazi University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Faik ELEKBERLİ Azerbaijan National Academy of Science, Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Hasan Kazım KALKAN Gazi University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Nalan KAZAZ AAB College, Kosovo
Assoc. Prof. Dr. Oğuzhan KARADENİZ Zonguldak Bülent Ecevit University, Turkey
Assoc. Prof. Dr. Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL Akdeniz University, Turkey
Dr. Cengiz TAŞKIRAN Muş Alpaslan University, Turkey
Dr. Bahadır Bumin ÖZARSLAN Hacettepe University, Turkey
Dr. Agah Kürşat KARAUZ Akdeniz University, Turkey
Dr. Kadiyan BOOBKOVA Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan
Dr. Cemil Doğaç İPEK Çankırı Karatekin University, Turkey
Dr. Alparslan KARABULUT Bolu Abant İzzet Baysal University, Turkey
Dr. Sinan GÖKDEMİR Çanakkale Onsekiz Mart University, Turkey
Dr. Onur Kemal YILMAZ Bandırma Onyedi Eylül University, Turkey
Dr. Halil İbrahim KAYA Cumhuriyet University, Turkey
Dr. Tuba TOMBULOĞLU Mersin University, Turkey
Dr. Halil İbrahim DEMİR Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Turkey

**BİLGE INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE
BİLGE ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ**

Technical Editor:

Dr. Abdullah BERAM
Kütahya Dumlupınar University, Turkey

Layout Editor:

Instructor Serkan ÖZDEMİR
Isparta University of Applied Sciences, Turkey

Contact:

Ülkü Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı,
Nasuh Akar Mahallesi 1401. Sokak No: 17,
06520 Çankaya/Ankara, Turkey

Web: dergipark.gov.tr/busad

E-mail: busad@ulkuocaklari.org.tr

İmtiyaz Sahibi:

Ahmet Yiğit YILDIRIM
Ülkü Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı, Türkiye

Editör:

Dr. Hamza KANDEMİR
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Türkiye

Bilim Kurulu

- Prof. Dr. Ruhi ERSOY Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nevzat AYPEK Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Muhammet KOÇAK Gazi Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sefa LÖK Selçuk Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Selahattin AVŞAROĞLU Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA Giresun Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İlyas TOPSAKAL İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Akmatali ALIMBEKOV Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Prof. Dr. Yavuz ERİŞEN Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kürşat ÖZDAŞLI Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Binali MAMOEV Yabancı Diller ve Mesleki Kariyer Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Kulsun ABDRAKHMANOVA Abai Kazak Ulusal Pedagoji Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Onal ABİSEVA Abai Kazak Ulusal Pedagoji Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV Uluslararası İpek Yolu Turizm Üniversitesi, Özbekistan
Doç. Dr. Celal TAŞDOĞAN Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ceyhun YÜKSELİR Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nasrullah UZMAN Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Yılmaz YEŞİL Gazi Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Faik ELEKBERLİ Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi, Azerbaycan
Doç. Dr. Hasan Kazım KALKAN Gazi Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Nalan KAZAZ AAB Koleji, Kosova
Doç. Dr. Oğuzhan KARADENİZ Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Ünsal Yılmaz YEŞİLDAL Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Dr. Cengiz TAŞKIRAN Muş Alpaslan Üniversitesi, Türkiye
Dr. Bahadır Bumin ÖZARSLAN Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Dr. Agah Kürşat KARAUZ Akdeniz Üniversitesi, Türkiye
Dr. Kadiyan BOOBKOVA Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Kırgızistan
Dr. Cemil Doğaç İPEK Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiye
Dr. Alparslan KARABULUT Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye
Dr. Sinan GÖKDEMİR Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye
Dr. Onur Kemal YILMAZ Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Türkiye
Dr. Halil İbrahim KAYA Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye
Dr. Tuba TOMBULOĞLU Mersin Üniversitesi, Türkiye
Dr. Halil İbrahim DEMİR Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye

**BILGE INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE
BİLGE ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ**

Teknik Editör:

Dr. Abdullah BERAM
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Türkiye

Mizanpaj Editörü:

Öğr. Gör. Serkan ÖZDEMİR
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Türkiye

İletişim:

Ülkü Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı,
Nasuh Akar Mahallesi 1401. Sokak No: 17,
06520 Çankaya/Ankara, Türkiye

Web: dergipark.gov.tr/busad

E-mail: busad@ulkuocaklari.org.tr

BILGE INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE
BİLGE ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

VOLUME/CİLT: 5 ISSUE/SAYI: 2 2021 e-ISSN: 2602-2303

A peer reviewed journal, published biannually by
Ülkü Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı.

Yılda iki sayı olarak yayınlanan hakemli bir dergidir.
Ülkü Ocakları Eğitim ve Kültür Vakfı tarafından yayınlanmaktadır.

Year/Yıl: 2021, Volume/Cilt: 5, Issue/Sayı: 2

The journal is indexed in Google Scholar, DRJI, ASOS Index, CiteFactor and ResearchBib.
Dergimiz Google Scholar, DRJI, ASOS Index, CiteFactor ve ResearchBib' de taranmaktadır.

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

- Uluslararası Hukuk Bağlamında Çin'in Doğu Türkistan Uygulamalarının Analizi /
Analysis of China's East Turkestan Practices in The Context of International Law
Ali Ayata, Burak Kaya 77-91
- Covid 19 Sonrası Eğitim: Yönetici Görüşlerine Dayalı Bir Değerlendirme /
Evaluations of Teachers in Terms of Increasing the Quality of Teaching
in Web Based Education
Yusuf Haskılıç..... 92-99
- Türkiye’de Döviz Kuru ve Hisse Senedi Piyasası Arasındaki Asimetrik İlişkiler /
Asymmetrical Relationships Between Exchange Rate and Stock Market in Turkey
Semih Karadağ, Taner Sekmen 100-110
- Sporun Siyasi Bir Unsur Olarak Liderler Tarafından Kullanılması /
Use of Sports as a Political Element by Leaders
Hülya Bingöl, Serhat Polat 111-117
- Dünyada ve Türkiye’de Spor Psikolojisi /
Sports Psychology in the World and in Turkey
Yunus Şahiner, Büşra Ün, Taner Atasoy 118-123
- E-Para ve Tokenler (Dijital Türk Akçesi) ile Borçlanma: Dijital Türk Lirası (DTL)
Üzerine Bir Çalışma/
Funding by E-Money and Tokens (Digital Turkish Coin):
A Study on Digital Turkish Lira
Yavuz Toraman 124-134
- Osmanlı Devletinden Günümüze Türkiye Demografisi ve Nüfus Politikaları:
Tarihsel Bir Perspektif /
Demography and Population Policies of Turkey from The Ottoman State
to The Present: A Historical Perspective
Kürşat Tutar..... 135-147
- Web of Science Veri Tabanında Analitik Hiyerarşi Prosesiyle İlgili Yayınların
Bibliyometrik Analizi /
Bibliometric Analysis of Publications Related to The Analytical Hierarchy Process
in The Web of Science Database
Ali Şimşek, Ercan Küçükeşmen 148-162
- 17617 Numaralı Temettuat Defterine Göre Uşak Kazasına Bağlı Sabah Mahallesi’nin
Sosyo-İktisadi ve Demografik Durumu (1844-1845) /
Socio-Economic and Demographic Status of Sabah Neighborhood in Uşak
District According to The Tax Roll with The Register No. 17617 (1844-1845)
Muhammed Köse, Onur Gündoğdu 163-168
- Atletlerde Sportmen Davranış ve Spora Yönelik Tutumun İncelenmesi /
Investigation Sportsman Behaviors and Attitudes Towards Sports of Athletes
Hasan Ulukan, Mehmet Ulukan, Aslı Esenkaya..... 169-180

ULUSLARARASI HUKUK BAĞLAMINDA ÇİN'İN DOĞU TÜRKİSTAN UYGULAMALARININ ANALİZİ

Ali Ayata¹ , Burak Kaya^{2*}

Özet: Bu çalışmada, Çin Halk Cumhuriyeti tarafından Doğu Türkistanlı Müslüman Türklere yönelik yürütülen soykırım politikası, Uluslararası Ceza Hukuku çerçevesinde irdelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde, soykırım suçunun yasal tarihçesinden bahsedilmiştir. Bu çerçevede, soykırım kavramının etimolojik yapısı, Birleşmiş Milletler'in aldığı karar sonrasında imzaya açılan Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme, uluslararası ceza mahkemelerinin kurucu statülerinde yer alan soykırım suçu kenar başlıklarına ve aralarındaki farklılıklara değinilmiştir. Çalışmanın gelişme bölümünde, Roma Statüsü'nün 6. maddesinde yer alan soykırım suçunun unsurları ve Doğu Türkistan'da yaşanmış ve halen yaşanmakta olan olaylara değinilmiştir. Suçun unsurları kapsamında; soykırım suçunun faili, mağduru, maddi unsuru, manevi unsuru, suçun özel görünüş biçimleri ile soykırım suçunun Roma Statüsü'nde ihdasıyla birlikte korunmak istenen hukuksal değerler, Uluslararası Ceza Mahkemesi kararları ve doktrin çerçevesinde açıklanmıştır. Doğu Türkistan'daki Müslüman Türklerin, geçmişten günümüze ve özellikle 2017 yılıyla birlikte yoğun bir şekilde yaşadığı olaylar ise sınırlı sayıdaki araştırmacı yazar, akademisyen ve uluslararası örgütlerin verilerine dayanmaktadır. Ayrıca Çin Halk Cumhuriyeti yetkilileri (gönüllü öğretmenler dahil) ve sivillerinin uyguladığı soykırım fiilinden kurtulup yurtdışına kaçmayı başaran Doğu Türkistanlı Müslüman Türklerin; konferans, kongre, seminer ve diğer çeşitli toplantılarda paylaştıkları bilgiler ve gazetecilere verdikleri röportajlar da gelişme bölümünde yer almaktadır. Sonuç bölümünde; gelişme bölümünden elde edilen verilerle Doğu Türkistan'da yaşanan olaylar sistematik olarak anlatılmıştır. Sonrasında soykırım suçunun ispatı için bu fiiller hem doktrinde yapılan açıklamalar hem de uluslararası ceza mahkemeleri kararlarıyla karşılaştırılmıştır. Karşılaştırmalar sonucunda, Doğu Türkistan'daki Müslüman Türklere yönelik soykırım suçunun işlendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Soykırım, yasal tarihçe, suçun unsurları, Doğu Türkistan.

ANALYSIS OF CHINA'S EAST TURKESTAN PRACTICES IN THE CONTEXT OF INTERNATIONAL LAW

Abstract: In this study, the genocide policy carried out by the People's Republic of China against the Muslim Turks of East Turkestan has been examined within the framework of International Criminal Law. In the first part of the study, the legal history of the crime of genocide is mentioned. In this context, the etymological structure of the concept of genocide, the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, which was opened for signature after the decision of the United Nations, the crime of genocide in the founding statutes of international criminal courts and the differences between them were mentioned. In the development part of the study, the elements of the crime of genocide in article 6 of the Rome Statute and the events that took place in East Turkestan and are still happening are mentioned. Within the scope of the elements of the crime; The perpetrator, victim, material (objective) element, mental (subjective) element of the crime of genocide, the special appearance of the crime and the legal values that are desired to be protected with the establishment of the crime of genocide in the Rome Statute are explained within the framework of International Criminal Court decisions and doctrine. The events that Muslim Turks in East Turkestan have experienced intensely from the past to the present and in 2017 are based on the data of a limited number of researchers, writers, academics and international organizations. In addition, the Muslim Turks from East Turkestan who managed to

escape the act of genocide perpetrated by the authorities of the People's Republic of China (including volunteer teachers) and civilians; The interviews they gave to the audience at conferences, congresses, seminars and various other meetings and the interviews they gave to the journalists are also included in the development section. In the conclusion section; With the data obtained from the development section, the events in East Turkestan are explained systematically. Afterwards, these acts were compared with both the explanations made in the doctrine and the decisions of international criminal courts in order to prove the crime of genocide. As a result of the comparisons, it was determined that the crime of genocide was committed against the Muslim Turks in East Turkestan.

Keywords: Genocide, legal history, elements of crimes, East Turkestan.

¹**Adres:** Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Karaman, Türkiye.

²**Adres:** Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Doktora Ana Bilim Dalı, Diyarbakır, Türkiye.

***Sorumlu Yazar:** sayhanburak@hotmail.com

Atıf: Ayata, A., Kaya, B. (2021). Uluslararası Hukuk Bağlamında Çin'in Doğu Türkistan Uygulamalarının Analizi. Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(2): 77-91.

1.GİRİŞ

Ulusal, etnik, ırksal, dini ve kültürel bir grubun varlığını ortadan kaldırmaya yönelik fiiller, Uluslararası Hukuk'un gelişimi ve uluslararası ceza mahkemelerinin kurulmasıyla birlikte geçmişe nazaran azalsa da günümüzde halen devam etmektedir.

Geçmişteki yöneticilerin bireysel sorumsuzluğu günümüzde hem ulusal yasalarla hem de uluslararası sözleşmelerle giderilmeye çalışılmıştır.

Uygulamada ise uluslararası ceza mahkemelerinin bu tip fiilleri işleyenlere verdikleri caydırıcı cezalar, yöneticileri, destekçilerini ve bu tip suçları işleyebilecek grupları daha sorumlu davranmaya yöneltmiştir. Mahkemeler, bu tip fiilleri işleyebilecek potansiyele sahip kimselere, uluslararası ceza hukuku çerçevesindeki sınırlarını göstermekle kalmamış aynı zamanda devletten alınan yetkilerin veya sayısal çoklukla elde edilen gücün nasıl kullanılabileceği konusunda da yol göstermiştir.

Bütün bunlara karşın uluslararası ceza mahkemeleri tarafından yapılan soruşturma ve kovuşturmalara bakıldığında, genellikle yönetimi ve ekonomisi zayıf ülkelerde işlenen uluslararası çekirdek suçlardan yargılanan kişilerin bulunduğu görülmektedir. Bu yargılamaların bazıları suç oluşturan fiiller tamamlandıktan sonra gerçekleştirilmektedir. Ayrıca dünyada söz sahibi ülkelerin işledikleri bu tip fiiller, görmezden gelinmektedir. Devletler arasındaki siyasi ve ekonomik çıkarlarda yargılamaları engelleyebilmektedir. Bunlarla birlikte Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesinin vetolarıyla da yargılama girişimleri engellenmektedir. Bu noktada Roma Statüsü (RS)'yle kurulan daimi Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM)'nde görevli Savcı'nın, bireysel sorumluluk bakımından re'sen soruşturma açma yetkisinin olduğunu belirtmekte fayda var. Yine de Doğu Türkistan'da işlenen uluslararası çekirdek suçlara karşı Birleşmiş Milletler'in, UCM Savcısı'nın ses çıkarmaması

ve yukarıda sayılan diğer nedenlerden dolayı uluslararası hukuka olan güven azalmakta ve siyasi, ekonomik vb. çıkarların insan haklarının önüne geçtiğini de göstermektedir.

Bu çalışmada da Çin Halk Cumhuriyeti tarafından Doğu Türkistan'daki Müslüman Türklere karşı halen uygulanan soykırım suçu irdelenmiştir. Çalışmanın giriş bölümünde, soykırım suçunun yasal tarihçesi ele alınmıştır.

Gelişme bölümünde, Roma Statüsü'ne göre soykırım suçunun unsurları ve Doğu Türkistan'da yaşanan olaylar ele alınmıştır. Soykırım suçunun unsurları; fail, mağdur, manevi unsur, maddi unsur, korunan hukuksal değer ve suçun özel görünüş biçimleri bakımından irdelenmiştir. Doğu Türkistan'da yaşanan olaylar ise Çin Halk Cumhuriyeti tarafından sınırlı sayıda izin verilen araştırmacıların yazıları ve Doğu Türkistan'daki soykırımdan bir şekilde kaçmayı başarmış Müslüman Türklerin gazetecilere verdiği röportajlardan ve akademik toplantılarda anlattıklarından oluşmaktadır.

Sonuç bölümünde, gelişme bölümünden elde edilen verilerle Doğu Türkistan'da soykırım suçunun işlenmeye devam edildiği tespit edilmiştir. Bu tespit, suçun unsurları ve Müslüman Türklere uygulanan fiiller ile uluslararası ceza mahkemeleri kararlarının karşılaştırılmasıyla yapılmıştır.

2. SOYKIRIM SUÇUNUN YASAL TARİHÇESİ

Ulusal, etnik, ırksal, dini, kültürel vb. grupların bir kısmının veya tamamının yok edilmesi veya yok edilmeye çalışılması insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen 20. Yüzyılda uluslararası toplumu ve hukuku ilgilendiren önemli bir konu haline gelmiştir (Gaeta, 2011: 109). Özellikle II. Dünya Savaşı sırasında yaşananlar (holokost) soykırım kavramının ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Raphael Lemkin'de soykırım kavramını etimolojik bakımdan açıklayan ilk hukukçu olmuştur (Cassese vd., 2013: 109).

1933 yılında Raphael Lemkin yazdığı bir makaleyle Madrid Konferansı'nda toplanan devlet liderlerini, dini ve etnik grupların yok edilmesine karşı yasa çıkarmaya davet etmiştir. O dönemde Hitler iktidara gelmiş ve Nazi Almanyası uluslararası suç oluşturan fiilleri işlemeye başlamıştır. 1941 yılında Winston Churchill, Nazilerin bu fiillerini 'isimsiz (adı konulmamış) bir suç' olarak ifade etmiştir (Eshet, 2007: 17; Şare, 2020: 883). Aynı yıl Yahudi-Polonyalı hukukçu Raphael Lemkin Nazi Almanyası'nın zulmünden kaçmış ve 1944 yılında 'Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress' isimli eserinde 'soykırım' kavramını ortaya atmıştır (Çakar, 2019: 38). Bundan sonra soykırım kavramı, hızlı bir şekilde akademik kavram olmaktan çıkıp Uluslararası Ceza Hukuku'nda yerini almıştır (Forster, 2011: 14).

Lemkin tarafından ortaya atılan soykırım kavramı, Yunanca 'genos' ve Latince 'cide' kelimelerinin birleşiminden üretilmiştir. Genos, ırk veya kabile; cide, öldürmek anlamlarına gelmektedir (Alpyavuz, 2009: 50; Değer, 2009: 63; Şare, 2020: 883). Lemkin soykırımı, bir ulusun veya etnik grubun yok edilmesi şeklinde tanımlamaktadır. Lemkin'e göre soykırım ile amaçlanan şey; ulusal veya etnik bir grubun maddi ve manevi bütünlüğünü, koordineli ve planlı bir şekilde yok etmektir. Başka bir deyişle soykırım yalnızca ulusal veya etnik bir grubu öldürmek değil kürtaj, kısırlaştırma, nüfusu azaltma, özel kamplarda ölüme yol açabilecek fiilleri ve kültürel soykırımı da kapsamaktadır (Marchuk, 2014: 88).

1945 yılına gelindiğinde II. Dünya Savaşı bitmiş ve Nazi liderlerini yargılamak üzere Mihver Devletleri arasında Londra Sözleşmesi imzalanmıştır. Bu Sözleşme'yle birlikte Nürnberg Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesi kurulmuştur (Kaya, 2020: 49). Nürnberg iddianamesinde soykırım suçu geçmiş ancak 30.09.1946 tarihinde okunan kararda yer almamıştır (Şare, 2020: 883; Yale Law School, 2008). Birleşmiş Milletler Genel Kurul'u, 11.12.1946 tarihinde Nürnberg yargılamalarını uluslararası teamül hukuku olarak tanıyıp (Sebinger, 2021: 4) 96 (1) kararıyla soykırım suçunu kabul edince bu kavram suç olarak Uluslararası Hukuk'ta yerini almıştır (Bayraktar vd., 2017: 50; Gaeta, 2009: 3).

Bu gelişmelerin ardından 09.12.1948 tarihinde 'Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme'¹ imzaya açılmıştır (Alpyavuz, 2009: 51).² Sözleşme, 12.01.1951 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Totten ve Theriault, 2020: 9). Sözleşme'yle ilk defa soykırım suçu, uluslararası bir suç olarak tanınmıştır. Soykırım suçunun barış veya silahlı çatışma döneminde işlenmesinde bir önemi yoktur. Sözleşme'ye taraf olan devletler hem soykırım suçunu önlemek hem de soykırım

suçu işlendikten sonra suçluları cezalandırmakla yükümlüdür (Tezcan vd., 2014: 435).

Soykırım suçunun tanınmasıyla korunan hukuksal değer, gruba ait bireylerin maddi ve manevi varlıklarını ve bütünlüğünü korumak olduğu gibi toplu halde grubun varlığını da korumaktır. Zaten uluslararası bir suçun ihdası, bir grubun veya bir kitlenin varlığını korumaya yönelik yapılmaktadır. Bununla uluslararası toplumun maddi, manevi ve kültürel devamı ve çeşitliliği korunmaya çalışılmaktadır. Örneğin; soykırımı uğrayan grubun öldürülmesiyle birlikte belki de bir daha o grubun inancını veya kültürünü yaşayacak kimse kalmayabilir. Böylece uluslararası toplum bu tür bir çeşitlilikten mahrum kalmaktadır. Diğer taraftan soykırımı uğrayan gruptan öldürülenler yaşasaydı veya yaşayanların çocukları olsaydı, bu kimseler veya çocukları, uluslararası toplumu ileriye taşıyacak (örneğin) teknolojik keşiflerde yapabildi. Bu varsayımlar üzerinden olsa uluslararası toplum böyle bir ilerlemeden mahrum kalacaktır. İşte bu tür nedenlerle uluslararası suç ihdası yapılmakta ve bununla uluslararası toplumun korunması amaçlanmaktadır.

Sözleşme'de soykırım suçu tanımlanmış ve 2. maddede yer alan fiilleri işleyenlerin soykırım suçu işleyeceği hükme bağlanmıştır (Cassese vd., 2013: 110). Bu fiiller, soykırım suçunun maddi çerçevesini ve unsurunu oluşturmaktadır:

- Gruba mensup olanların öldürülmesi;*
- Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi;*
- Grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı hesaplanarak yaşam şartlarını kasten değiştirmek;*
- Grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler almak;*
- Gruba mensup çocukları zorla bir başka gruba nakletmek.*

1948 yılında 'Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme'nin imzaya açılmasından sonra soykırımın suç olarak kabul edildiği uluslararası belge, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi (EYUCM)'ni kuran statüdür. 1990'lı yıllarda Yugoslavya'nın iç savaşa sürüklenmesiyle birlikte – özellikle Bosnalı Müslümanlar- birçok insan katledilmiştir. Birleşmiş Milletler'de 1993 yılında, 827 sayılı kararlar EYUCM'u kurmuştur (Kaya, 2020: 50). Mahkemeyi kuran statü irdelendiğinde 4. maddede 'soykırım suçu'nun düzenlendiği görülmektedir (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia [ICTY], 2014). Soykırım suçunu hüküm altına alan 4. madde, actus reus ve mens rea bakımından, 1948 yılında imzaya açılan 'Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme'yle neredeyse aynıdır.³ Tek farklılık,

³Bkz. Madde 4/2. Ulusal, etnik, ırksal veya dini bir grubu tamamen veya kısmen yok etme niyetiyle işlenen aşağıdaki fiillerden herhangi biri soykırım anlamına gelir:

- Gruba mensup olanların öldürülmesi;*
- Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi;*

¹Bundan sonra Sözleşme olarak anılacaktır.

²Türkiye, Sözleşmeyi 23 Mart 1950'de onaylamıştır. 5630 Sayılı Onay Kanunu, 29 Mart 1950 gün ve 7469 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Bkz. Kamu Denetçiliği Kurumu, Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme, <https://www.ombudsman.gov.tr/document/mevzuat/32702-Soykirim-Sucunun-Onlenmesine-Ve-Cezalandirilmasina-Dair-Sozlesme.pdf> (Erişim Tarihi: 14.07.2021).

soykırım suçunun özel görünüş biçimlerinden bir tanesi olan soykırım için 'komplo kurmak'tır (m. 4/3-b). EYUCM açısından; soykırım kastı ve komplo kurmak amacıyla anlaşmanın yapılması sorumluluk için yeterlidir (Tezcan vd., 2014: 454).

Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin kurulduğu yıllarda dünyanın farklı bir kıtasında da uluslararası suçlara konu olabilecek fiiller işlenmekteydi. 1994 yılında 'hutu'ların 'tutsi'lere ve Ruanda geçici hükümetinin 'tutsi'lere yönelik soykırım, tecavüz ve yaralama gibi fiilleri sonucunda Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 955 sayılı kararıyla 01.11.1994 tarihinde Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemesi (RUCM)'ni kurmuştur (Cassese vd., 2013: 114; Kaya, 2020: 50 vd.). RUCM statüsünün 2. maddesinde soykırım suçu yer almaktadır (International Criminal Tribunal for Rwanda [ICTR], 2010). Actus reus ve mens rea bakımından EYUCM ve RUCM arasında hiçbir fark yoktur.⁴

1998 yılında Ad Hoc mahkemelerin yerine daimi bir UCM kurulmuştur (Cassese vd., 2013: 114). Roma Statüsü'yle kurulan Mahkeme, Statü'de belirtilen 4 adet uluslararası suçu (çekirdek suçlar) yargılamakla yetkilendirilmiştir. Bu suçlar; soykırım suçu, savaş suçu, insanlığa karşı suçlar ve saldırı suçudur.⁵ Statü'nün 2002 yılında yürürlüğe girmesiyle birlikte Mahkeme yargılama faaliyetine başlamıştır (Kaya, 2020: 51).

2000'li yıllara geldiğindeyse Birleşmiş Milletler Geçiş İdaresi⁶ (UNTAET-United Nations Transitional Administration in East Timor) tarafından Doğu Timur'da uluslararası bir ceza mahkemesi kurulmuştur (Cassese vd., 2013: 114). Birleşmiş Milletler Geçiş İdaresi, 06.03.2000 tarihli ve 11 sayılı kararlar Doğu Timur Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin yapısını kurmuştur. 06.06.2000 tarih ve 15 sayılı kararlar da Mahkeme'nin yargı yetkisine giren uluslararası suçları ihdas etmiştir (Suzanne, 2003: 251). Geçiş İdaresi'nin 2000/15 sayılı kararının 1. maddesinde, Mahkeme'nin yargı yetkisine giren suçlar hükme

c) Grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracakları hesaplanarak yaşam şartlarını kasten değiştirmek;

d) Grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler almak;

e) Gruba mensup çocukları zorla bir başka gruba nakletmek;

3. Aşağıdaki fiiller cezalandırılacaktır:

- Soykırımda bulunmak,
- Soykırım yapmak için komplo kurmak,
- Soykırım işlemeye doğrudan ve alenen kışkırtma,
- Soykırım yapmaya teşebbüs etmek,
- Soykırıma iştirak etmek.

⁴RUCM statüsünün 2. maddesinde yer alan soykırım suçu ile 19 nolu dipnotta yer alan soykırım suçunun lafızları aynı olduğundan statünün 2. maddesi burada tekrar belirtilmemiştir.

⁵Roma Statüsü'nde yer alan soykırım suçu ayrı bir başlık altında değerlendirilecektir.

⁶UNTAET, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından 25.10.1999 tarih ve 1272 sayılı kararlar kurulmuştur. Bkz. Tezcan/Erdem/Önok, Uluslararası Ceza Hukuku, s. 360.

bağlanmıştır. Kararın 1. maddesinin a fıkrası, soykırım suçudur. 4. maddede ise soykırım suçunun maddi ve manevi unsurları düzenlenmiştir.⁷ Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme, EYUCM ve RUCM statülerinde soykırım suçunun hükümlerinde maddi ve manevi unsurun yanında suçun özel görünüş biçimlerinde de yer verilmişti. Ancak 2000/15 sayılı kararda; Sözleşme, EYUCM ve RUCM statülerinde yer alan soykırım suçunun diğer özel görünüş biçimlerine yer verilmemiştir.⁸ Diğer taraftan suçun özel görünüş biçimlerinden biri olan 'doğrudan ve aleni bir şekilde fail(ler)i kışkırtmak' hükmü 'bireysel ceza sorumluluğu' kenar başlığı altında 14. maddenin 3 fıkrasının e bendinde yer almıştır (United Nations Transitional Administration in East Timor [UNTAET], 2000). 2000/11 sayılı kararlar kurulan Mahkeme, Mayıs 2005 sonrası yargılamalarını ulusal mahkemelere devretmiştir (Tezcan vd., 2014: 360).

6 Haziran 2003 yılında, Birleşmiş Milletler ve Kamboçya Kraliyeti arasında Demokratik Kampuchea (Kampuçya) döneminde işlenen suçların, Kamboçya yasalarına göre soruşturulması için Phnom Penh (Punom Pen)'de bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma, 29.04.2005 yılında yürürlüğe girmiştir (United Nations, 2003). Bu anlaşma uyarınca soykırım suçunu da soruşturulabilecek bir mahkeme kurulmuştur (Cassese, 2013: 114; Kaya, 2020: 52). Mahkeme, soykırım suçuna ilişkin yargılamasını, 1948 yılında imzalanan 'Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme'ye göre yapacaktır (m. 9). Buna göre; 1948 Sözleşmesi ve 2003 yılında Birleşmiş Milletler ve Kamboçya Kraliyeti arasında Demokratik Kampuchea Anlaşması, actus reus ve mens rea bakımından aynıdır.

3.ROMA STATÜSÜ'NDE SOYKIRIM SUÇU

Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme, EYUCM ve RUCM statülerinde yer alan soykırım suçu, UCM'nin⁹ kurucu belgesi olan Roma Statüsü'nde¹⁰ de yer almıştır (Pazarıcı, 2015: 208). Statü'nün 5. maddesinde, Mahkeme'nin yargılamakla görevli olduğu uluslararası suçlar; soykırım suçu, savaş suçu, insanlığa karşı suçlar ve saldırı suçu olarak belirtilmiştir (Prosecutor/Samoeiruto, Kosgey ve Sang, Para. 58).¹¹ Soykırım suçunun actus reus ve mens rea (özel kast bakımından) unsurlarına 6. maddede yer verilmiştir. Bu unsurlar, Soykırım Suçunun Önlenmesine ve

⁷Bu unsurlar, Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme, EYUCM ve RUCM statülerinde yer alan unsurlarla aynıdır. Bu nedenle burada belirtilmemiştir.

⁸2000/15 sayılı kararda yer verilmeyen suçun diğer özel görünüş biçimleri: Soykırımda bulunmak, soykırım yapmak için komplo kurmak, soykırım yapmaya teşebbüs etmek, soykırıma iştirak etmek ve soykırım için işbirliğinde bulunmaktır.

⁹Bundan sonra Mahkeme olarak anılacaktır.

¹⁰Bundan sonra Statü olarak anılacaktır.

¹¹Ayrıca Bkz. Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü, http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/459_1.pdf veya https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/mevzuat_CDERS.htm (Erişim Tarihi. 12.08.2021).

Cezalandırılmasına Dair Sözleşme, EYUCM ve RUCM statülerindeki yazılı lafızlarla aynıdır (Akün, 2004: 57; Başak, 2003: 77). Buna karşın Statü’de yer alan soykırım suçu ve muhakeme süreci, Sözleşme ve statülerde yer alan soykırım suçundan farklılıklar da içermektedir. Özellikle kanunilik ilkesi gereği birçok ceza kavramı Statü’de yer almış ve bu kavramların sınırları farklı hükümlerle açıkça ifade edilmiştir (Bozkurt, 2010: 85).

4.SOYKIRIM SUÇUNA İLİŞKİN YARGILAMA YAPILABİLMESİ İÇİN ÖN KOŞULLAR

Soykırım suçunun Mahkeme’ye taşınabilmesi için Statü’ye taraf olunması gerekir. Taraf olunmayan durumlarda ise Mahkeme’nin Yazı İşleri’ne yapılacak bir bildirimle Mahkeme’nin yargı yetkisi tanınabilir. Bu durumda yer bakımından bir ülkenin sınırları içerisinde, uçağında veya gemisinde; kişi bakımından ise vatandaşın soykırım suçunu işlemesi halinde Mahkeme yargı yetkisini kullanabilmektedir (RS, m. 12).

Soruşturmanın açılması, taraf olan devletin veya Mahkeme’nin yargı yetkisini kabul eden devletin başvurusu üzerine, savcının kendiliğinden soruşturma başlatması veya Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin savcıya başvurusu üzerine gerçekleşmektedir (Domaç, 2009: 170). Statü’ye taraf olan bir devletin, 14. madde çerçevesinde de başvuru imkanı vardır.

Bunların dışında soruşturmanın açılabilmesi için başvurunun kabul edilebilir olması gerekir. Bu çerçevede; soykırım suçunu işleyen fail(ler) üzerinde yargı yetkisi olan bir devletin soruşturma veya kovuşturma yapması, soruşturma sonrasında ulusal mahkemenin ‘kovuşturmayaya yer olmadığına dair karar vermesi’, failin daha önceden yargılanmış olması ve dolayısıyla ‘non bis in idem ilkesi’ gereği Mahkeme yargılamayı kabul edilemez bulmaktadır (Poyraz ve Önen, 2019: 201).

Mahkeme’nin ulusal mahkemeleri tamamlayıcı bir rol üstlendiğinden şüphe yoktur. Buna göre ulusal bir mahkeme, Statü’de yer alan uluslararası suçlardan herhangi birini işleyen fail(ler)i yargılama isteğinde değil ise UCM yargılama yapabilecektir (Arslan, 2007: 63).

Mahkeme’nin zaman bakımından yargı yetkisi Statü’nün yürürlüğe girmesinden sonradır. Dolayısıyla soykırım suçunun 2002 yılı sonrasında işlenmiş olması gerekir (Aydın, 2002: 131; Tezcan vd., 2014: 297). Soykırım suçu 2002 yılı sonrasında gerçekleşse bile bir devlet Statü’ye taraf değilse ve Mahkeme’nin yargı yetkisini tanıyan bir bildirimde bulunmamışsa Mahkeme ancak ilgili devletin taraf olduktan veya bildirimde bulunduktan sonraki başvurusunu yargı yetkisi kapsamında değerlendirmektedir (RS, m. 11/2).

Yukarıda belirtilen hükümlere ek olarak soykırım suçuna ilişkin soruşturma başlatılabilmesi ve kovuşturma yapılabilmesi için temel bazı unsurlar da gereklidir. Bu unsurlar soykırım suçuna ilişkin olup yukarıda bahsedilen koşullardan bağımsızdır. İşlenen fiil(ler)in; Statü’nün 6. maddesinin 2. Fıkrasında yer alan maddi unsura, 6. maddenin 1. Fıkrasında ve 30. maddede yer alan manevi unsura, 25/1-28. ve 33. maddelerinde yer alan faile, 6. maddenin 1. Fıkrasında yer alan mağdura, 25. maddenin 3. fıkrasında yer alan suçun özel görünüş biçimlerine ve

dibaccede yer alan korunan hukuksal değere uygun olması gerekir.

5.KORUNAN HUKUKSAL DEĞER

Soykırım suçunun Statü’de ihdasıyla birlikte çok sayıda hukuksal değer korunduğunu ifade etmek gerekir (Bayraktar vd., 2017: 31; Değirmenci, 2007: 77; Tezcan vd., 2012: 55; Tezcan vd., 2014: 438). Statü’nün dibacesinde de yer aldığı üzere soykırım suçunun ihdasıyla uluslararası toplumun bir bütün olarak korunması amaçlanmıştır (Bayraktar vd., 2017: 31). Başka bir deyişle, soykırım suçunun ihdasıyla birlikte uluslararası toplumun güvenliği, huzuru, barışı ve esenliği sağlanmaktadır. İçinde bulunulan yüzyıl içerisinde işlenen bu tür fiillerin etkisinde kalan çocuk, kadın ve erkeklerin yeniden soykırıma uğramasının önüne geçmek, soykırım yapan failerin cezasız kalmasını önlemek ve soykırım yapmaya niyetlenen kişileri de diğer failere verilen cezayla birlikte caydırmak genel anlamda korunan hukuksal değerler kapsamındadır (Prosecutor/Katanga, Para. 37). Diğer taraftan 6. maddenin a fıkrasında, bireylerin yaşam hakkı veya maddi varlıkları; b fıkrasında, bireylerin maddi ve manevi varlıkları; c fıkrasında, bireylerin maddi, manevi varlıkları ile onur ve haysiyetleri; d fıkrasında, bireylerin cinsel özgürlükleri ve e fıkrasında, bireylerin maddi ve manevi varlıkları ile kimliklerinin korunması amaçlanmıştır. Korunan bu hukuksal değerlerin hepsine kişi hürriyetinide eklemek gerekir. Sonuç olarak şu söylenebilir ki Statü’de hüküm altına alınan soykırım suçuyla bir gruba ait bireyler ve toplamda o grubun varlığı da koruma altına alınmaktadır (Bayraktar vd., 2017: 31; Değirmenci, 2007: 77; Tezcan vd., 2012: 55; Tezcan vd., 2014: 438).

6.FAİL

Soykırım suçunun faili herhangi bir gerçek kişi olabilir (Değirmenci, 2007: 79; Kurşun, 2011: 18; Tezcan vd., 2012: 56; Tezcan vd., 2014: 439). Çünkü Mahkeme ancak gerçek kişiler üzerinde yargı yetkisine sahiptir (RS, m. 25/1). Fail, devlet görevlisi veya devletle bağlantılı bir kişi olabileceği gibi devletle ilgisi olmayan herhangi bir kişide olabilir (Bayraktar vd., 2017: 32; Tezcan vd., 2012: 56; Tezcan vd., 2014: 439). Buna göre fail, soykırım suçunu devletin yürüttüğü bir politika çerçevesinde işleyebileceği gibi bunun dışındaki bir niyetle de işleyebilir.

Failin devlet başkanı, hükümet veya parlamento üyesi veya farklı bir unvana sahip olması, bu kişilerin yargılanmasını engellememekte veya ceza indirimine neden olmamaktadır (RS, m. 27). Askeri bir komutanın yönetimi altındaki silahlı kuvvetlerin kontrol edilememesi sonucunda silahlı kuvvetlerin soykırım suçunu işlemesi halinde komutan da fail olabilir. Bu durumda komutanın, emri altındaki silahlı kuvvetlerin soykırım suçunu işlediği, işliyor veya işlemek üzere olduğu konusunda bilgisi varsa veya etkili bir denetim ve kontrol mekanizma çerçevesinde bilgisinin olmasını gerektiren zorunlu bir durum sonucunda yine soykırım konusunda bilgisi varsa; komutan, soykırım suçunun işlenmesini önlemek için gerekli ve makul tedbirleri almamış, yargılama yapılabilmesi için gerekli makamlara bildirmemiş (Başak, 2003: 80) ve bütün bunları veya herhangi birini (failen soykırım suçunu işlemekte dahil olmak üzere) ‘kasten ve bilerek’ (özel kast) yapmışsa (Tezcan vd., 2014: 455) artık komutanda soykırım suçu

çerçevesinde fail sayılmakta ve ceza sorumluluğu taşımaktadır. Silahlı kuvvetlerin başından anlaşılması gereken yalnızca Cumhurbaşkanı veya Genelkurmay Başkanı değildir. Herhangi bir bölgeye atanmış bir kişi de bu minvalde sayılmalıdır (Prosecutor/Mladic, Para. 2).

Komutan, silahlı kuvvetlerin başı değil de askeri bir üst komutan olması halinde de ceza sorumluluğu taşıyabilir. Astlarını gerektiği gibi kontrol edememesi; soykırım suçunun astları tarafından işlendiğini bilmesi; astları tarafından soykırım suçunun işlendiğini bildiği halde görmezden gelmesi; soykırım suçunun işlenmesini önlemek amacıyla gerekli ve makul tedbirleri almaması; yargılama yapılabilmesi için gerekli makamlara durumu bildirmemesi (Başak, 2003: 80) ve bütün bunları veya herhangi birini (soykırım suçunu işlemekte dahil olmak üzere) 'kasten ve bilerek' (özel kast) yapması sonucunda üst olan komutan da soykırım suçu çerçevesinde fail sayılmaktadır (Tezcan vd., 2014: 455).

Silahlı kuvvetler komutanının veya üst olan bir komutanın soykırım suçuna ilişkin emir vermesi veya bu suçu tamamlayıcı nitelikte emirlerin verilmesi en baştan kanunsuz emir kapsamında değerlendirilmektedir. Başka bir deyişle, soykırım suçuna ilişkin bir emrin kanunsuzluğunun bilindiği baştan kabul edilmektedir (RS, m. 33). Sonuç olarak, 'kasten ve bilerek' (özel kast) soykırım suçuna ilişkin bir emir veren komutan veya üst bu suçun faili sayılacağı (Prosecutor/Ntaganda, Para. 847) gibi bu emri 'kasten ve bilerek' yerine getiren ast da soykırım suçunun faili sayılacaktır.

Hem silahlı kuvvetler komutanına hem de herhangi bir üst olan komutana ilişkin yukarıdaki hükümlere bakıldığında, soykırım suçunun icrai veya ihmali bir şekilde işlenebileceği sonucuna varılmaktadır.

Son olarak, failin soykırım suçunu işlediği anda devlet dışında herhangi bir ulusal, etnik, ırki, dini ve hatta mağdur olan bir grubun mensubu olabileceği gibi hiçbir grubun mensubu olmasına da gerek yoktur (Bayraktar vd., 2017: 33; Prosecutor/Ntaganda, Para. 1011). Her iki durumda da diğer unsurların tamamlanmasıyla birlikte faillik gerçekleşmektedir.

Yukarıda bahsi geçen tüm durum ve olaylarda soykırım suçunu işleyen fail(ler)in, soykırım suçuna ilişkin fiil(ler)in işlediği anda 17 yaşını tamamlamış olması gerekir. Soykırım suçu işlendiği anda failin 18 yaşından küçük olması nedeniyle Mahkeme yargılama yapmamaktadır (RS, m. 26). Yaş konusunda dikkat edilmesi gereken husus soykırım suçunu oluşturan fiil(ler)in işlendiği zamandır. Örneğin; Ntaganda, milis kuvvetlere katıldığında 17 yaşındaydı. Ancak suçları işlediği zamanda 17 yaşını tamamladığı için UCM'de yargılanmıştır (Prosecutor/Ntaganda, Para. 5).

7.MAĞDUR

Statü'nün 6. maddesine göre soykırım suçunun mağduru da gerçek kişidir (Bayraktar vd., 2017: 33). Ancak soykırım suçunun mağdur bakımından tamamlanabilmesi için mağdurun ulusal, etnik, ırki veya dini bir grubun üyesi olması gerekir (Akün, 2004: 57; Cryer vd., 2007: 172; Prosecutor/Mladic, Para. 3433; Prosecutor/ Ntaganda, Para. 1011; Tezcan vd., 2012: 57; Tezcan vd., 2014: 439). Ulusal grup; ortak bir vatandaşlık bağı paylaştığı ve

karşılıklı hak ve görevleri bulunan insan topluluğudur (Alpyavuz, 2009: 54; Bayraktar vd., 2017: 35; Cassese vd., 2013: 120; Değirmenci, 2007: 83; Kocaoğlu, 2010: 146; Prosecutor/Akayesu, Para. 512; Tezcan vd., 2012: 59; Tezcan vd., 2014: 442). Etnik grup; üyelerinin genellikle ortak bir dil ve kültürü paylaştığı grubu ifade eder (Alpyavuz, 2009: 54; Bayraktar vd., 2017: 35; Cryer vd., 2007: 171; Değirmenci, 2007: 83; Kocaoğlu, 2010: 146; Prosecutor/Akayesu, Para. 513; Tezcan vd., 2012: 59; Tezcan vd., 2014: 442). Irk grubu; dil, kültür, ulus ve dini faktörlerden bağımsız olarak aynı kalıtsal yapıya sahip grubu ifade eder. Dini grup ise üyelerinin aynı dini, mezhebi veya ibadet tarzını benimsediği gruptur (Alpyavuz, 2009: 54; Bayraktar vd., 2017: 36; Değirmenci, 2007: 83; Kocaoğlu, 2010: 146; Prosecutor/Akayesu, Para. 515; Tezcan vd., 2012: 60; Tezcan vd., 2014: 442). Dikkat edilirse gruplar; doğumla gelmek, kalıcılık, istikrar ve süreklilik gibi kavramların üzerine oturtulmuştur. Bu kavramlar genellikle değiştirilemeyen özellikler barındırmaktadır. Bu çerçevede grupların belirlenmesinde objektif bir ölçüt getirilmiştir. Diğer taraftan sirkülasyonu kolay olan ekonomik veya siyasi gruplar, soykırım suçu çerçevesinde hiçbir statüde yer almamıştır (Akün, 2004: 57; Prosecutor/Akayesu, Para. 511; Tezcan vd., 2012: 57; Tezcan vd., 2014: 440). Sosyal ve siyasi gruplara, Statü'nün 7. maddesinde yer alan 'insanlığa karşı suçlar' çerçevesinde hukuki koruma sağlanmıştır (Değirmenci, 2007: 82).

Objektif ölçütlere dayanarak 6. maddedeki gruplar arasında ayrıştırma yapılamadığı durumlarda farklı (subjektif) yöntemlerde kullanılabilir. Failin zihnindeki grubu hedef seçmesi, grupların en baştan homojen olarak kabul edilmesi veya dava sürecinde elde edilen deliller çerçevesinde gruplar belirlenebilir. Ancak doktrinindeki eğilim objektif kriterlerin kullanılmasından yanadır (Bayraktar vd., 2017: 37; Değirmenci, 2007: 85; Tezcan vd., 2014: 440).

Soykırım suçunda grupların az veya çok kişiden oluşması da önemli değildir. Örneğin; Ruanda soykırımında 1 milyona yakın kişinin (Kaya, 2020: 50) veya Srebrenitsa soykırımında 7000'den fazla Müslüman erkeğin öldürülmesi arasında soykırım suçu bakımından bir fark yoktur. Keza grubun tamamının yerleştiği tüm alanda değil de yalnızca alanın bir bölümünde soykırım suçu işlenebilir. Ancak o bölgede soykırıma uğrayan kişilerin, grubun tamamına göre, önemli bir kısmını oluşturması gerekmektedir (Tezcan vd., 2014: 449).

Bazende soykırıma uğrayan birden fazla grup olabilir. Bu durumda grupların ayrı ayrı ve objektif kriterlere göre belirlenmesi gerekir. Birden fazla grubun tespitinde negatif ölçüt kullanılamamaktadır (Değirmenci, 2007: 85; Tezcan vd., 2014: 59). Örneğin; dini-etnik bir grup olarak Doğu Türkistan'daki Müslümanlara veya Türklere uygulanan bir soykırım 6. madde çerçevesinde kabul edilebilirken 'Hristiyan veya Yahudilerin' dışındaki herkesin öldürülmesi, EYUCM tarafından soykırım suçu çerçevesinde kabul edilmemiştir (Kocaoğlu, 2010: 147). Nitekim Hristiyan veya Yahudilerin dışında yalnızca Müslümanlar değil farklı inanışa sahip olanlar veya hiçbir inanışa sahip olmayanlar olabileceği gibi farklı bir ulusa, etnik gruba veya ırka ait kişilerde olabilir. Dolayısıyla

negatif tanımlamada grupların kendine has ortak bir özelliği olmadığı söylenebilir.

Görüldüğü üzere Statü, tüm insanlığı veya yukarıdaki gruplardan herhangi birine aidiyeti olmayan rasgele bir kişiyi soykırım suçu kapsamında korumaya almamaktadır. Bu gruplardan birine ait olmayan mağdurun salt öldürülmesi nedeniyle soykırım suçunun işlendiği söylenemez. Ancak diğer unsurların tamamlanmasıyla birlikte fail, bu gruplardan birine aidiyeti olan bir kişiyi dahi öldürmüş olsa veya öldürmeye teşebbüs etse soykırım suçunu işlemiş olacaktır (Cryer vd., 2007: 168; Kocaoğlu, 2010: 151). Çünkü 6. maddede belirtilen gruplar bireylerden oluşmakta ve birey o gruba aidiyeti sebebiyle soykırıma uğramaktadır. Burada fiil, bireye yöneltilmiş olsa da asıl mağdurun soykırıma uğrayan grup olduğuna dikkat edilmelidir (Değirmenci, 2007: 80).

8.MADDİ UNSUR

Statü'de soykırım suçu tanımlanmış ve 6. maddede yer alan fiilleri işleyenlerin soykırım suçu işleyeceği hükme bağlanmıştır (Cassese vd., 2013: 110). Bu fiiller, soykırım suçunun maddi çerçevesini ve unsurunu oluşturmaktadır:

a) Gruba mensup olanların öldürülmesi. Öldürme, soykırım suçunun en açık ve en kolay ispatlanabilen maddi hareketidir (Akün, 2004: 61). Öldürme fiili, genel kastla işlenirse yalnızca cinayet olarak kabul edilmektedir (Cassese vd., 2013: 115; Prosecutor/Akayesu, Para. 500). Soykırım suçu çerçevesinde öldürme fiilinin gerçekleşebilmesi için mağdurun; ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir gruba aidiyeti olması, failin bu aidiyet sebebiyle bir ya da birden fazla kişiyi öldürmesi ve tamamen veya kısmen yok etme niyetiyle hareket etmesi gerekir (Başak, 2003: 103). Ancak bu durumda soykırım suçu tamamlanabilir. Grup üyelerinin ölümüne yol açmakta (sebeup olmakta) da kast varsa soykırım suçu işlenmiştir (Tezcan vd., 2014: 443). Birden fazla kişinin özellikle grubun önemli bir kısmının öldürülmesinde, soykırım suçunun işlendiğine dair ispat, fail(ler)in fiillerinden kolayca anlaşılabilir. Fakat fail bir kişi olduğunda her ne kadar ispatı zor olsa da yukarıda verilen şartların hem gerçekleşmesi hem de ispatlanması gerekir (Bayraktar vd., 2017: 43). Ayrıca diğer unsurların tamamlanmasıyla birlikte öldürme amaçlı icra hareketlerine başlansa ve teşebbüs aşamasında kalsa fail yine de soykırım suçundan sorumlu tutulabilir. Ancak fail, icra hareketlerine başlasa ve fakat suç tamamlanmadan önce kendi iradesiyle vazgeçse bu teşebbüsten sorumlu olmayacaktır (RS, m. 25/3-f).

b) Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi. Bedensel zarar; vücut şeklinin bozulmasına sebebiyet veren veya iç ve dış organlar ile duyu organlarına ciddi zararlar veren hareketlerdir (Değirmenci, 2007: 90; Tezcan vd., 2014: 443). Hükmün lafzında geçtiği üzere zararın ciddi olması gerekir. Ciddi bir zarar da ancak ağır bir zarar sonucu olur (Akün, 2004: 61; Bayraktar vd., 2017: 44; Değirmenci, 2007: 90). Ancak zararın kalıcı ve onarılamaz olması gerekmez (Bayraktar vd., 2017: 44; Prosecutor/Akayesu, Para. 502). İster bedensel ister zihinsel olsun işkence, eziyet, insanlık dışı ve aşağılayıcı muamele bu hüküm kapsamındadır (Cassese vd., 2013: 116; Prosecutor/Akayesu, Para. 504). Cinsel şiddet, cinsel istismar, cinsel saldırı, sakat bırakma, toplu

tecavüz, dayaklı sorgu, sınır dışı etme, ölüm tehditi ve hatta ciddi ve ağır zihinsel zararlara yol açabilecek sözlerin söylenmeside bu hüküm kapsamındadır (Akün, 2004: 61; Başak, 2003: 104; Bayraktar vd., 2017: 44; Değirmenci, 2007: 90; Tezcan vd., 2014: 443). Örneğin; Tutsi kadınlara toplu tecavüz edildikten sonra öldürüleceklerinin söylenmesi, söylem ve fiil arasında geçen sürede ağır bir zihinsel ıstırap çektikleri şeklinde değerlendirilmiştir (Başak, 2003: 105).

c) Fiziksel olarak kısmen ya da tamamen yok etmek kastıyla, grubu ağır yaşam koşullarına maruz bırakmak. Bu ifadeden grupta bulunanların hemen öldürülmesi değil ancak netice olarak amacın grubu imha etmek olduğu anlaşılmalıdır (Akün, 2004: 62; Bayraktar vd., 2017: 46; Cassese vd., 2013: 116; Değirmenci, 2007: 91; Prosecutor/Akayesu, Para. 505; Tezcan vd., 2014: 443). Grubun yaşaması için zorunlu gıda, tıbbi bakım ve sistematik olarak evlerinden atılması bu hüküm kapsamındadır (Cassese vd., 2013: 116; Değirmenci, 2007: 91; Prosecutor/Akayesu, Para. 506; Tezcan vd., 2014: 443). Ancak Uluslararası Hukuk Komisyonu, göç konusunu bu hüküm kapsamında değerlendirmeyen; Uluslararası Ceza Mahkemesi Komisyonu, göçle birlikte soykırımın gerçekleşmesi sonucunda göçünde bu hüküm kapsamında değerlendirilebileceğini ifade etmiştir (Başak, 2003: 107; Değirmenci, 2007: 91). Bu hüküm çerçevesinde gruptan yalnız bir veya birkaç kişinin ağır yaşam koşullarına maruz bırakılması (hükümde de açıkça yazdığı üzere) soykırım suçu çerçevesinde değerlendirilmemektedir (Bayraktar vd., 2017: 47; Değirmenci, 2007: 91). Diğer taraftan, grubun bu tür fiillere maruz bırakılması suçun tamamlanması için yeterlidir. Grubun nihai olarak imha olmasına gerek yoktur.

d) Grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler koymak. Değirmenci bu fiili, biyolojik soykırım olarak ifade etmektedir (Değirmenci, 2007: 92). Çünkü bu fiilde biyolojik olarak üreme engellenmektedir (Cassese, 2013; 116). Soykırım suçunun oluşabilmesi için doğumları engelleme fiilinin, özel kastla birlikte bir ya da birden fazla kişiye yönelik işlenmesi gerekir. Cinsel sakatlama, kısırlaştırma, zorunlu doğum kontrolü, evliliklerin yasaklanması, kadın ve erkeklerin birbirinden ayrı tutulması veya bir kadının üreme isteğini yok etmek maksadıyla tecavüz edilmesi de bu hüküm kapsamındadır (Akün, 2004: 62; Başak, 2003: 110; Bayraktar vd., 2017: 47; Prosecutor/Akayesu, Para. 507-508; Tezcan vd., 2014: 444). Görüldüğü üzere doğumları engellemek amacıyla alınan tedbirler, fiziksel olabileceği gibi zihinselde olabilmektedir (Prosecutor/Akayesu, Para. 508).

e) Gruba mensup çocukları zorla bir başka gruba nakletmek. Uluslararası Hukuk Komisyonu bu hükmü biyolojik soykırım olarak nitelendirmekte ve çocukların zorla bir başka gruba nakledilmesini o grubun gelecekteki varlığını ciddi şekilde etkileyecek derecede olması gerektiğini vurgulamıştır (Başak, 2003: 111; Değirmenci, 2007: 92). Nakil için 'zorla'madan anlaşılması gereken yalnızca çocukların fiziksel anlamda nakledilmesi değildir. Bu yönde yapılan baskı ve tehditte bu hüküm kapsamındadır (Bayraktar vd., 2017: 49; Prosecutor/Akayesu, Para. 509; Tezcan vd., 2014: 444). Çocukların ait olduğu gruplardan uzaklaştırılmasındaki

amaç, ait olduğu grubun dışında yetiştirilerek kendi kimliğinden (kültür, örf-adet, gelenek vb.) uzaklaştırılarak başka bir grubun kimliğini benimsetmektir (Akün, 2003: 63; Cassese vd., 2013: 117; Tezcan vd., 2014: 444). Çocuk kavramından anlaşılması gereken 18 yaşın altındaki herkeştir (Bayraktar vd., 2017: 48). Bu hüküm kapsamında soykırım suçunun oluşabilmesi için özel kastla birlikte bir ya da birden fazla kişiye yönelik olmalıdır. Ayrıca 'gruba mensup çocukları zorla bir başka gruba nakletmek' fiili her ne kadar teşebbüse elverişli suç olsa da UCM, zorla naklin gerçekleştirilmiş olması gerektiğini ifade etmiştir (Başak, 2003: 111).

Özetle, yukarıdaki fiillerin soykırım suçunu oluşturabilmesi için özel kast gerekir. Yani hareketlerin, ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir gruba yönelik olması gerekir. Failin; ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir gruba yönelen bu hareketleri tamamen veya kısmen yok etme (seçimlik hareketi) niyetinide taşıması gerekir. Bütün hareketlerin ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen yok etme niyetiyle hedef almasıyla birlikte, maddi unsurun gerçekleşebilmesi için bazen gruba ait bir veya birden fazla kişiye yönelik hareket yeterliyken (m. 6/a-b-d-e) bazen de hareketin tüm gruba (m. 6/c) uygulanması gerekmektedir. Ancak azmettirme başlı başına haksızlık olduğundan icrai hareketlere başlanmasa bile şerik soykırım suçundan sorumlu tutulabilecektir. Diğer taraftan icrai hareketlere başlansa bile fail(ler) kendi iradesiyle ve tamamen soykırımı durdurmaya yönelik hareket ederse fail(ler)in ceza sorumluluğu yoktur. Keza fail, Statü'nün 31. maddesi çerçevesinde soykırım fiilini işlerse yine ceza sorumluluğu olmayacaktır.

9.MANEVİ UNSUR

Statü'de yer alan suçlardan dolayı ceza sorumluluğunun oluşabilmesi için suçun maddi unsurlarının kasten ve bilerek işlenmesi gerekir. Kastın oluşabilmesi için failin; hareketin içinde olmayı amaçlaması, hareketin olağan sonucunda olabilecek neticenin gerçekleşeceğini bilmesi veya failin o neticeyi doğrudan amaçlaması gerekir. Suçun bilerek işlenmesi ise hareketin olağan sonucu olarak bir durumun ortaya çıkacağını veya sonuç doğuracağını farkında olunması demektir (Şare, 2020: 887). Örneğin; fail, öldürme fiilini gerçekleştirmek üzere hareket etmeyi amaçlar ve hareketin sonucunda mağdurun yaralanacağını veya öleceğinin farkında (bilincinde) olursa artık fail, kasten ve bilerek hareket etmiştir. Ancak soykırım suçunun oluşabilmesi için Statü'de yer alan bu genel kast yeterli değildir.

Soykırım suçunun işlenebilmesi için özel kast gerekmektedir (Akün, 2004: 59; Alpyavuz, 2009: 57; Tezcan vd., 2012: 66). Çünkü soykırım suçunun manevi unsurunun tamamlanabilmesi için ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir gruba yönelik olması gerekir (Alpyavuz, 2009: 57; Başak, 2003: 85; Tezcan vd., 2012: 85). Başka bir deyişle, genel kastın yanında ayrıca özel kast da bulunmalıdır (Cassese vd., 2013: 118; Kocaoğlu, 2010: 153). Örneğin fail, genel kastla öldürme fiilini; ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir gruba yönelik işlerse burada ayrıca özel kast vardır.

Özel kastla birlikte Statü'nün 6. maddesinde yer alan fiilleri işlemek suçun tamamlanması bakımından da yeterli değildir. Fail(ler)in 'kısmen veya tamamen yok etme'

nietinide taşıması gerekir (Alpyavuz, 2009: 57; Başak, 2003: 80; Cassese vd., 2013: 119). Böyle bir niyetten anlaşılması gereken 6. maddede yer alan fiillerin kesinlikle neticelenmesi değildir. Kısmen veya tamamen yok etme niyetinin varlığı sonucunda neticeye ulaştırabilecek yolu açmak da yeterlidir. Yani kısmen veya tamamen yok etme niyetiyle yalnızca grubun hedef alınması suçun oluşması için yeterlidir. Buradan yola çıkarak şu sonuca varılabilir: Soykırım suçu işleyen kişilerle birlikte hareket eden fail, soykırım suçu işlenen grubun 'ulus, etnik, ırk veya din' gibi özelliklerini dikkate almadan ve kısmen veya tamamen yok etme saikiyle hareket etmeden öldürme fiilini gerçekleştirdiğinde (veya teşebbüs ettiğinde) soykırım suçu gerçekleşmeyecektir. Diğer taraftan soykırım esnasında failin niyeti değişirse bu durumda fail soykırımdan sorumlu tutulmalıdır (Bayraktar vd., 2017: 55; Tezcan vd., 2014: 451). İlk başta sadece öldürme niyetiyle (genel kast) bu fiili gerçekleştiren fail, soykırım esnasında bir ulusu, etnik yapıyı, ırkı veya dini grubu tamamen veya kısmen öldürme niyetiyle (özel kast) hareket etmeye başlarsa artık fail soykırım suçundan sorumlu tutulabilir.

Son olarak, soykırım suçu, doğrudan kastla işlenebildiği (Cassese vd., 2013: 118) halde olası kast ve taksirle işlenmesine olanak bulunmadığını ifade etmek gerekir (Cassese vd., 2013: 118; Değirmenci, 2007: 97). Nitekim özel kastın arandığı hallerde olası kastla suçun işlenmesi mümkün değildir (Şare, 2020: 882).

10.TEŞEBBÜS

Statü'ye göre, icrai hareketlere başlanmış ancak neticelenmemiş soykırım fiil(ler)i için failin ceza sorumluluğu vardır. Burada fiillerin hepsinin işlenmesine gerek olmadığı gibi grubun kısmen veya tamamen yok edilmesine gerekmez (Değirmenci, 2007: 102; Tezcan vd., 2012: 68; Tezcan vd., 2014: 454). Örneğin, soykırım suçu kapsamında bir kişinin öldürülmesi yeterlidir. Fakat 6. maddede sayılan bütün fiillere teşebbüs söz konusu olmayabilir. Neticenin gerçekleşmesi açısından örneğin; soykırım çerçevesinde öldürme fiiline teşebbüs edilirse fail cezalandırılacaktır. Çünkü mağdurun ölümü gerçekleşmese bile öldürmeye teşebbüs edilebilir. Grup üyelerine ciddi bedensel ya da ussal zarar vermek ve grup içindeki çocukları zorla bir başka yere nakletmek gibi fiillerde teşebbüse elverişlidir. Diğer taraftan, 'grup içinde doğumları engellemek amacıyla herhangi bir tedbir alınmamışsa' veya 'fiziksel olarak kısmen ya da tamamen yok etmek kastıyla, grup ağır yaşam koşullarına maruz bırakılmamışsa' netice gerçekleşmiş olmayacaktır (Değirmenci, 2007: 102; Tezcan vd., 2012: 68; Tezcan vd., 2014: 454). Doğumları engellemek niyetiyle eşleri birbirinden ayrı tutmak bu tedbir kabulüdür. Bu tip soykırım fiilinde ya tedbirler alınmıştır ya da alınmamıştır. Tedbir alındığında zaten suç tamamlanmıştır. Tedbir alınmadığında bu duruma yönelik teşebbüs söz konusu olmayacaktır. Çünkü soykırım suçunun bu türü teşebbüse elverişli değildir (Kaplan, 2013: 117).

Teşebbüse ilişkin hükümler ancak failin iradesi dışında bir sebeple gerçekleşmesi halinde uygulanmamaktadır. Fail, soykırım suçu tamamlanmadan önce kendi iradesiyle suç işlemekten vazgeçerse veya suçun tamamlanmasını önlerse bu durumda teşebbüsten dolayı ceza sorumluluğu

olmayacaktır. Burada failde, suçun amacından tamamen ve kendi iradesiyle vazgeçmesi koşulu aranmaktadır.

11.İŞTİRAK

Statü, fail-şerik şeklinde ‘ikilik sistemi’ benimsenmiştir. Ancak fail-şerik ayrımı açıkça yapılmamıştır. Buna karşın Statü’nün, ‘fiil egemenliği’ni esas aldığı söylenebilir (Önok, 2019: 517). İştiraka ilişkin açıklamalarda buna göre yapılacaktır.

Statü’ye göre, tek başına; asli iştirak yoluyla; bir kişinin aracı kılınarak işlenmesi; amirin emretmesi; soykırım suçuna teşvik ve ikna; yardımda bulunma; suça kışkırtma ve gerekli araçları temin etme hallerinde soykırım suçuna teşebbüs edilmesi veya neticenin meydana gelmesiyle birlikte fail(ler) soykırım suçundan cezalandırılabilir (Prosecutor/Lubanga Davası, para. 917). Soykırım suçuna asli iştirak halinde 6. maddede belirtilen bütün fiillerin işlenmesi gerekmemektedir. Örneğin soykırım suçuna aslen iştirak eden fail; bir ulusu, etnik yapıyı, ırkı veya dini bir grubu tamamen veya kısmen ‘öldürme (6/a)’ niyetiyle hareket etse soykırım suçuna iştirak etmiş olacaktır. Yani müşterek fail, 6. maddenin ‘yalnızca’ a fıkrasındaki ‘öldürme’ fiilini, diğer unsurlarında yerine gelmesiyle birlikte işlerse artık soykırım suçu oluşmuştur. Bununla birlikte failin tüm grubun üyelerini öldürmesinde gerek yoktur. Diğer unsurların tamamlanmasıyla birlikte gruptan bir kişinin bile öldürülmesi soykırım suçunu oluşturacaktır (Kocaoğlu, 2010: 151; Tezcan vd., 2012: 69). Çünkü Statü’de yer alan grup üyelerinin¹² öldürülmesinden anlaşılması gereken grubun tamamının öldürülmesi değildir. Grubu oluşturan bireylerin öldürülmesidir. Ancak hedef de grubun kendisidir. Bunlara göre, asli iştirakininde diğer fail(ler) gibi ceza sorumluluğu vardır. Bu konuda müşterek failin soykırım suçuna iştirak ettiği tarihte 17 yaşını tamamlamış olması yeterlidir.

Soykırım suçunda dolaylı faillik durumunda da (aracıların kullanılması suretiyle) ceza sorumluluğu oluşmaktadır. Soykırım suçunun maddi unsurunu oluşturan hareket her ne kadar başkası tarafından yapılsa da arka planda olan failin, fiil ve ön planda olan kişinin üzerinde bir hakimiyeti söz konusudur (Önok, 2019: 519; Özgenç, 2012: 485). Bu sebeple ve yöntemle soykırım suçu işlendiğinde dolaylı failin ceza sorumluluğu vardır. Ancak fiili işleyen kişinin ceza sorumluluğunun olduğu söylenemez. Çünkü ceza sorumluluğu, kusur kabiliyetini gerektirir. Kusur kabiliyetine sahip olunması halinde soykırım suçuna iştirak eden kişi zaten (asli iştirakçi) fail konumundadır. Dolayısıyla fiili işleyen kişi, diğer failleri dolaylı fail konumuna sokmamaktadır. Buna göre dolaylı faillikte, fiili işleyen kişinin zihni hastalığı veya buna benzer zihni bir kusuru varsa, ‘kendi iradesi dışında’ kusur kabiliyetini geçici olarak kaybetmiş [sarhoş olmak, uyuşturucu veya hap verilmesi gibi (RS, m. 31)], kendisine veya başkasının şahsına yönelmiş tehlike varsa (Alpyavuz, 2009: 58) bu durumda yalnızca diğer fail(ler)in ceza sorumluluğu olacaktır. Bütün bunlara rağmen Statü’nün 25/3-a maddesinde, ön planda olan kişinin sorumluluğu hakkında bir ayırım yapılmamıştır. Yukarıdaki açıklanan hükümler de ön plandaki kişinin iradesi dışında gerçekleşen durumlardır (Tezcan vd., 2012: 70; Tezcan vd., 2014: 455).

Amirin soykırım suçuna yönelik emir vermesi durumunda ise astın kastına göre hareket edilmelidir (Tezcan vd., 2012: 70; Tezcan vd., 2014: 455). Astın soykırım suçuna yönelik kastı yoksa veya üstün soykırımı yönelik özel kastını bilmiyorsa bu durumda ast sadece öldürme-yaralama fiillerinden ceza sorumluluğu olacaktır (Başak, 2003: 94; Tezcan vd., 2014: 455). Bu konuya ilişkin bilgiler yukarıda verildiğinden burada ayrıntıya girilmeyecektir.

Azmettirme durumunda fail, soykırım suçuna yönelik teşvik veya ikna edilmelidir. Teşvik, soykırımı özendirme veya failde böyle bir istek oluşturma; ikna ise soykırımın gerekliliğine inandırma biçiminde ortaya çıkabilir. Yani teşvik ve iknada, failin zihninde olmayan soykırım suçunun işlenmesine yönelik bir kararlılık oluşturulmaktadır. Burada soykırım suçunun tamamlanması gerekmez. Soykırımı ilişkin fiil teşebbüs aşamasında kalsa bile, failde soykırım suçunu işleme kararlılığının oluşturulması, azmettirenin ceza sorumluluğu için yeterlidir.

Statü’nün 25/3-c bendinde ‘yardımda bulunma’ ve ‘suçun işlenmesi için gerekli araçları temin etme’ ifadeleri ‘yardımda bulunma’ çerçevesinde değerlendirilmelidir. Buna göre, Statü’nün 25/3-c bendinde yer alan ‘suçun işlenmesi için gerekli araçları temin etme’, maddi yardım; ‘yardımda bulunma’ ise hem maddi hem de manevi yardım olarak anlaşılmalıdır. Soykırım suçunun işlenmesi amacıyla silahların temin edilmesi maddi yardıma, failin soykırım suçunu işleme kararlılığı net olmadığı halde bu suça teşvik edilmesi veya bu kararının güçlendirilmesi ise manevi yardıma örnek olarak gösterilebilir (Başak, 2003: 80). Yardımda bulunmada şerikin ceza sorumluluğunun oluşabilmesi için bağlılık kuralı gereği, failin soykırım fiil(ler)inden en az birinin icrai hareketlerine başlaması gerekir. Başka bir deyişle soykırım fiilinin en az teşebbüs aşamasında kalması gerekir. Ancak bu durumda şerikin ceza sorumluluğu oluşacaktır.

Suçta kışkırtma (tahrik) kavramını, bağlılık kuralı çerçevesinde, şeriklik bakımından azmettirme ve yardım etme çerçevesinde iki farklı şekilde ele almak gerekir. Azmettirme durumunda şerik, failin niyetinde soykırım düşüncesi olmadığı halde, failde soykırım fiil(ler)ini işlemeye yönelik bir kararlılık oluşturmaktadır. Fail bu kararlılık sonrasında soykırım suçunu işlemektedir. Bu bakımdan azmettirme başlı başına bir ‘haksızlık’ oluşturur ki fail soykırım fiilinin icrai hareketlerine başlamasa bile şerikin ceza sorumluluğu oluşacaktır. Ancak yardım etmede, failin en azından icrai hareketlere başlaması gerekir. Çünkü buradaki haksızlık, failin soykırım fiil(ler)ine bağlanmıştır. Bu durumda her ne kadar şerik yardım etmiş olsa da fail 6. maddede geçen soykırım fiillerinden birini veya bütünü işlemeye (icrai hareketlere) başlamadığı sürece şerikin ceza sorumluluğu olmayacaktır. Örneğin, 6. maddede yer alan öldürme fiili için (diğer unsurların tamamlandığı varsayılarak) şerik silah temin etse ancak fail öldürme fiilinin icrai hareketlerine başlamasa burada şerikin ceza sorumluluğu yoktur. Diğer taraftan öldürme fiili için icrai hareketlere başlarsa netice meydana gelse veya failin iradesi dışında teşebbüs aşamasında kalsa hem failin hem de şerikin soykırım suçundan ceza sorumluluğu olacaktır. Son olarak, kışkırtmanın doğrudan veya dolaylı olması arasında bir

¹²Article 6/a. Killing **members** of the group.

fark yoktur (RS, m. 25/3-e). Her iki durumda da yukarıdaki bilgilere göre ceza sorumluluğu oluşacaktır.

Eylem ve amaç birliği bulunan bir grubun soykırım suçunu işlemesine katkıda bulunulması durumunda iki şekilde ceza sorumluluğu oluşmaktadır. İlk, bu katkının kasten ve grubun amacını pekiştirmek niyetiyle yapılması gerekir. İkincisi, kasten ve grubun soykırım suçu işlediğinin farkında (bilincinde) olunması gerekir (RS, m. 25/3-f). Her iki durumda da katkıda bulunan kişinin ceza sorumluluğu vardır.

Son olarak iştirak, icrai hareketle yapılabileceği gibi ihmali hareketle de yapılabilir. Özellikle soykırım fiillerini engellemekle yükümlü olanların bu görevini yerine getirmemesi veya hareketsiz kalması sonucunda iştiraka ilişkin hükümler uygulanabilir (Bayraktar vd., 2017: 60). Örneğin; Statü'nün 31. maddesinin 'ceza sorumluluğundan kurtulma' kenar başlığı altında yer alan hükümler haricinde, soykırım suçunun işleneceğine dair bilgisi olduğu ve herhangi bir şekilde soykırım suçuna iştirak etmediği halde bu soykırıma (soykırım fiilinin işlendiği yerde) sessiz kalan kimsede cezalandırılmaktadır (ICTY, 1998). Burada failleri cesaretlendirme durumu da ortaya çıkmaktadır (Prosecutor/Frundzija, Para. 203-207).

12.DOĞU TÜRKİSTAN'DA YAŞANANLAR

Tarihte, 'Büyük Türkiye', 'Türkistan', Turan (Türklerin yaşadıkları toprak) olarak yerini alan Türk topraklarını Çinliler, 'batı bölgeleri'; Türkler (Uygur Türkleri) Uygur ili, Uyguristan olarak adlandırmıştır. Sovyet Rusya'nın Türk topraklarının batı kısmını işgaliyle birlikte doğuda kalan bölümüne 'Doğu Türkistan' denilmiştir (Dağcı ve Keskin, 2013: 12).

1862 yılında başlayan bağımsızlık hareketleriyle birlikte Yakup Bey, Kaşgariye Devleti'ni ilan etmiş ancak vefatından sonra çıkan taht kavgalarını fırsat bilen Çin, 1877 yılında Kaşgariye Devleti'ne son vermiştir. Daha sonra 1933 yılında Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti (Şarkî Türkistan İslam Cumhuriyeti) ve 1944 yılında Doğu Türkistan Cumhuriyeti (Şarkî Türkistan) adı altında tekrar bağımsızlık ilan eden Doğu Türkistan, Rus ve Çin güçleri tarafından bastırılmıştır (Paker, 2017: 96). Başarısızlığın ardında, aslı kurucuların aralarındaki sürtüşmede etkili olmuştur. Çin, 1945 yılında Doğu Türkistan'a anlaşma teklif etmiştir. 12 Temmuz 1946 yılında anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmayla birlikte Doğu Türkistan iç işlerinde bağımsız hale gelse de Çin'e bağlı kalmaya devam etmiştir (Dağcı ve Keskin, 2013: 14). Bu tarihten sonra –özellikle 2017-2021 yılları arasında- Çin, çeşitli yöntemlerle Doğu Türkistan'da yaşayan Müslüman Türklere karşı insan hakları ihlallerine ilişkin politikalar uygulamaya devam etmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, güya egemenliğine hanel gelmesini önlemek ve Doğu Türkistan'daki zengin maden (özellikle petrol ve doğalgaz) yataklarından mahrum kalmamak için uluslararası suçları işleyen Çin'in soykırım fiillerine yer verilecektir.

Soykırım suçunun maddi unsuru çerçevesinde ilk olarak, 'gruba mensup çocukları zorla bir başka gruba nakletme' fiili üzerinde durulacaktır.¹³ Ebeveynlerinden biri veya her

ikisi kampta bulunan (double-detained family) veya ebeveynleri sürgünde bulunan çocuklar, Çin Halk Cumhuriyeti tarafından zorla siyasi eğitim (beyin yıkama) kamplarına götürülmektedir. Ailelerinden zorla koparılan bu çocuklar, dışarıya çıkmalarına izin verilmeyen, ayda bir kez ebeveynleriyle görüştürülen ve yoğun güvenlik önlemleri altındaki (yüksek duvar ve 10.000 voltluk elektrik telleriyle çevrili) 'sözde okullarda', Çin hükümetinin hazırladığı tektip Çin müfredatıyla zorla tam zamanlı siyasi eğitime tabi tutulmaktadır. Eğitimcilerinin kamuflajlı askerler olduğu bu kampların duvarlarında 'Çinliyim ve ülkemi çok seviyorum' şeklinde propaganda ifadeleri yer almaktadır (Children's Foundation, 2021: 9). Yapılan röportajlarda; çoğu ebeveynin, çocuklarının kesin olarak nereye götürüldükleri veya çocuklarına ne olduğu hakkında bilgi sahibi olmadıklarını göstermektedir. 60'dan fazla kişiyle yapılan röportajda, 100 tane çocuktan hiç haber alınmadığı ortaya çıkmaktadır. Sadece küçük bir ilçede, 400'den fazla çocuğun, anne ve babasını kaybettiği kayıtlara geçmiştir (BBC, 2019). Ayrıca kamptaki çocuklara, soğuk kış aylarında ince kıyafetler giydirilmekte, kıyafetleri ve kendileri de uzunca bir süre yıkanmamaktadır (Children's Foundation, 2021: 9 vd.). Bu açıdan Doğu Türkistanlı Müslüman Türk çocuklarına karşı 'fiziksel olarak kısmen ya da tamamen yok etmek kastıyla, grubu ağır yaşam koşullarına maruz bırakma' fiili işlenmektedir.

Müslüman Türk çocukların köklerinden uzaklaştırılmaya çalışıldığı bu kamplardan Doğu Türkistan'ın yalnızca bir şehrinde 1-3 yaş arası çocuklar için 11 kreş, 3-6 yaş arası çocuklar için 9 kreş ve 7 anaokulu bulunmaktadır. Doğu Türkistan'ın küçük bir ilçesinde bile 2000 çocuk bu kamplarda zorunlu olarak tutulmaktadır (Children's Foundation, 2021: 10). Asimilasyon yapılan bu siyasi kamplar resmîyette 'yetimhane', 'çocuk sığınma evleri', 'çocuk esirgeme merkezi' ve 'çocuk koruma evleri' olarak adlandırılmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti'ne göre bu siyasi asimilasyon kampları, aşırı dini ideolojilere sahip 'gönüllü adayların' beyinlerinin yıkandığı 'Mesleki Beceri, Eğitim ve Öğretim' merkezleridir (Unrepresented Nations&Peoples Organisation [UNPO], 2019; Children's Foundation, 2021: 10 vd.). Günümüzde demokratik devletlerin ulusal ceza hukuku sistemlerinde (Uluslararası Ceza Hukuku'da buna dahil), 1-6 yaş arası çocukların kusur kabiliyetinin olmadığı en baştan kabul edilmektedir. Bu çerçevede 1-6 yaş arası çocukların 'gönüllü aday' olduğunu söylemek, Çin Halk Cumhuriyeti'nin insan hakları, hukuk ve doğal olarak bunları korumaya çalışan hukuk devletleri ve uluslararası örgütlerle (en hafif tabiriyle) alay etmesi anlamına gelir.

Soykırım suçunu teşkil edebilecek 2. Fiil, 'grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler koymak'tır. 1979 yılından bu yana zorunlu olarak doğum kontrolü uygulanan Doğu Türkistan'da kadınların hamile kalması için resmi izne ihtiyacı vardır. Doğu Türkistanlı ailelere, kentlerde 2 çocuğa, kırsal kesimde 3 çocuğa izin verildiği resmi makamlarca belirtilirken gayriresmî olarak kentlerde 1 ve kırsal kesimlerde 2 çocuk yapılması yönünde baskı uygulandığı bağımsız kaynaklar tarafından

¹³Ailelerin ve çocukların birbirlerinden koparılmaya sürecine ilişkin yaşananlara bireysel örnekler için Uluslararası Af Örgütü'nün raporuna bakılabilir. Amnesty International,

Hearts and Lives Broken: The Nightmare of Uyghur Families Separated by Repression, First Edition, 2021, Amnesty International LTD, London, 2021.

açıklanmaktadır (Tuna, 2012: 133). Bu baskının ne anlama geldiğini bir önceki ve bir sonraki paragraflardan anlaşılabilir. Verilen iznin dışında, çocuk dünyaya geldiğinde Doğu Türkistanlı bir kadının başına neler gelebileceğini Atike Kadier şöyle özetlemektedir: ‘Eğer Çinli yetkililer, bir bebeğimin daha doğacağını bilselerdi ya onu vücudumdan çıkarırlardı ya da onu öldürmem için bana her türlü zulüm ve işkenceyi yaparlardı’ (World Uyghur Congress, 2021). 2017 yılıyla birlikte Çin Halk Cumhuriyeti, kota fazlası çocuklar için ağır para cezalarının yanında keyfi soruşturma açma ve hapse atma, hamile kalan kadınları toplama kamplarında eğitime tabi tutma adı altında zulüm ve işkence ile çocuklarını düşürmeye ikna etme veya düşürme ve kısırlaştırma gibi fiilleri yoğun bir şekilde işlemiştir ve işlemeye devam etmektedir. 2019 yılında sadece Wenquan’da 468 kadın kısırlaştırılmıştır. Bunların dışında doğumları kontrol etmek amacıyla ayda 1 kere evlere baskınlar yapılarak hamileliği kontrol etme, 2 ayda 1 kere hamilelik testi ve 3 ayda bir rahim içine yerleştirilen aracın (spiral) denetlenmesi veya ilaç uygulaması yapılmaktadır (Zenz, 2012: 12). Son olarak toplama kamplarında tutulan kadın ve erkeklerin ayrı tutulması ve toplu tecavüzlerde bu paragrafta yer alan maddi unsur çerçevesindedir (Euronews, 2021).

Soykırım suçunu teşkil edebilecek 3. Fiil, ‘fiziksel olarak kısmen ya da tamamen yok etmek kastıyla, grubu ağır yaşam koşullarına maruz bırakmak’tır. Gönüllü öğretmenin ifadesiyle, kamplarda asimilasyona tabi tutulan çocukların, en soğuk ay olan Aralık ayında, çok ince bir şekilde giydirilerek üşümelerinin sağlanması, çok uzun süreler içerisinde çocukların ve elbiselerinin yıkanmaması ve bu fiillerin kamptaki bütün çocuklara yapılması bu hüküm kapsamında soykırım suçunun oluşumunda yeterlidir (Children’s Foundation, 2021: 9 vd.). Yine Gülbahar Celilova’nın verdiği röportajda; kamplarda 20 kişilik hücreye 40 kişinin konulması, uygun bir tuvaletin bulunmaması, havalandırmanın bulunmaması; banyo hakkının ayda 1 kez, sabunsuz, soğuk suyla ve sadece 2 dakikayla sınırlandırılması, 15 ay boyunca aynı kıyafetlerin giydirilmesi ve güneşi görmemesi, yemeklerin (kurumuş 1 ekmek, çorba ve su) yeterli kaloriyi içermemesi sebebiyle 20 kilo vermesi ve tüm bunların sonucunda vücudunda yaraların çıkması da soykırım suçunun bu hüküm kapsamında oluştuğunu göstermektedir (Independent Türkçe, 2019).

Soykırım suçunu teşkil edebilecek 4. Fiil, ‘grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi’dir. Toplama kamplarında ebeveynlere, çocukların nakledildiği siyasi kamplarda çocuklara ve ayrıca ev baskınlarında Müslüman Türk ailelere yapılan zulüm, işkence ve toplu tecavüzler; sorgu esnasında yapılan işkenceler, kadınların taciz ve tecavüze uğraması; hapishanede bayılan bir Müslüman Türk’e yardım etmenin bedelinin 1 hafta boyunca tek kişilik hücrede işkence olması; günde 17 saat duvara dönük oturtma, işkence edilenlerin her gün çığlıklarını duyma vb. fiiller, Doğu Türkistan’da bugün itibarıyla işlenen fiillerdir. Bunların dışında polislerin dövmesi, karanlık odada eller kelepçeli 24 saat bekletilmesi, yazın en sıcak zamanlarında sadece iç çamaşırlarıyla kızgın taşlara oturtulması, kışın en soğuk zamanlarında sadece iç çamaşırıyla buzun üzerinde bekletilmesi, dizin hizasında veya biraz daha yukarısında

suyla doldurulmuş bir yerde bekletilme, saatlerce sorguya almadan bekletme, aylarca mahkemeye çıkarmama, hapishane dışında hiç kimseyle iletişime geçirilmeme gibi fiillerde halen keyfi olarak hapishaneye atılan Müslüman Türklere uygulanmaktadır (Independent Türkçe, 2019).¹⁴

Soykırım suçunu teşkil edebilecek 5. fiilde ‘öldürme’dir. Siyasi kamplara götürülen bazı çocukların tamamen kaybolması (öldürülmesi) veya yapılan uygulamalarla çocukları intihara yönlendirme; ebeveynlerin bulunduğu kamplarda ve hapishanelerde öldürme, yapılan işkencelere dayanamayan insanların ölmesi veya intihara yönlendirme; kota fazlası çocukların öldürülmesi; soğukta veya sıcakta bekleterek öldürme; yeterli kaloride yiyecek verilmemesi sonucu yavaş yavaş öldürme gibi fiiller halen Müslüman Türklere uygulanan fiiller arasındadır. Yukarıda anlatılanların özeti sayılabilecek bu fiillerin dışında; Barın, Hoten, Gulca, Urumçi ve Yarkent katliamları ve bu katliamlardan sağ kalanlarında hapishanelerde öldürülmesi de bu kapsamdadır (Tuna, 2012: 86 vd.).

Yukarıda verilen bilgilerin dışında Doğu Türkistan’da yaşanan olayların bazıları soykırım kapsamında değil de ‘insanlığa karşı suçlar’ kapsamında değerlendirilebilir. Başlangıçta Han Çinlilerinin Doğu Türkistan’a zorunlu olarak göç ettirilmesi yoluyla Müslüman Türkleri azınlık haline getirme; Han Çinlilerine verilen ekonomik destekle Doğu Türkistan’da ekonomik yönden baskın hale gelmelerini sağlama; Müslüman Türklere ekonomik hiçbir destek verilmemesi ve zorla ucuz işgücü olarak çalıştırılmaları; Müslüman Türklere yönelik ağır vergiler koyma; Doğu Türkistan’da elde edilen kaynakların Müslüman Türkler ve Han Çinlileri arasında orantılı bir şekilde paylaşılmasında; istihdamda Han Çinlilerinin tercih edilmesi; Han Çinlilerine bol maaş, lojman ve ikramiyeler verilmesi ancak Müslüman Türklere yönelik bu tür uygulamaların yapılmaması; Müslüman Türklere yönelik dil ve eğitim yasakları; Çinlilerin internet kullanımında daha özgür olmasına karşın Müslüman Türkleri kontrol altında tutmak amacıyla programların kullanılması; Müslüman Türklerin yurtdışında yaşayan akrabalarıyla telefon ve internet erişiminin tamamen kesilmesi; birçok caminin yıkılması; abdest almanın yasaklanması; yine de abdest alan olursa veya sadece başına su değdiren olursa cezalandırılması (özellikle hapishanelerde 1 haftalık işkence), Kur’an-ı Kerim okumanın yasaklanması; namaz kılmanın yasaklanması; bir ayet bile okuyanların hapse atılması; Cami ve Kur’an-ı Kerim ile ilgili yapılan her şeyin kolluk kuvvetleri tarafından takip edilmesi; camiye yardım etmenin yasaklanması ve bunu yapanların kamplara alınması veya hapse atılması; telefonda cami resminin veya cuma mesajının bulunmamasının yasaklanması; ramazan ayında oruç tutmanın yasaklanması; kamu kurumlarında (toplama kampları dahil) başörtüsü ve sakal yasağı; Hac ibadeti için binbir türlü engelin çıkarılması gibi fiillerin planlı, sistematik ve yaygın bir şekilde halen Doğu Türkistan’da uygulanmaktadır (Tuna, 2012: 130 vd.; The Guardian, 2019; Birikim, 2019).¹⁵ Bu politikaların uygulama

¹⁴Bu paragrafın bir kısmı, Gülbahar Celilova ve Ömer Bekali tarafından anlatılanların kısa bir özeti.

¹⁵İnsanlığa karşı suçlar çerçevesinde değerlendirilebilecek bu fiiller, gazetecilerin yaptığı röportajların özeti şeklindedir.

yoğunluğu, 2017-2021 yılları arasında hızlı bir şekilde artmıştır. Bugün itibariyle de halen uygulanmaktadır. Kanatimizce, bu fiiller soykırım suçuna dönüşmemişse ‘insanlığa karşı suçlar’ çerçevesinde değerlendirilmelidir. Çünkü siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel gruplar soykırım çerçevesinde değil insanlığa karşı suçlar kapsamında değerlendirilmektedir (Değirmenci, 2007: 82). Bu noktada bahsi geçen uluslararası suçlar arasında ayrıma gitmek gerekir. İşlenen fiiller eğer Doğu Türkistanlı Müslüman Türklere yönelik ırk, din veya etnik köken nedeniyle özel kastla işlenirse soykırım suçu; Doğu Türkistanlı Müslümanların içerisinde yaşayan siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel gruplara karşı genel kastla işlenirse insanlığa karşı suçların oluştuğu söylenebilir.

13. SONUÇ

Çin Halk Cumhuriyeti, 2017 yılından itibaren artan yoğunluğuyla Doğu Türkistan’daki Müslüman Türklere karşı uluslararası çekirdek suçlardan biri olan soykırım fiilini, planlı, sistematik ve yaygın bir şekilde işlemektedir. Gerçi soykırım suçunun unsurları arasında planlı, sistematik ve yaygın bir şekilde soykırım suçunu işleme lafızları olmasa da bu kavramların soykırım suçunun manevi unsuru olan kastın ispatlanması ve insanlığa karşı suçların unsurları arasında yer alması bakımından önem arz etmektedir.

Yukarıda elde edilen verilerden anlaşıldığına göre, Çin Halk Cumhuriyeti soykırım suçunu işlerken planlı ve sistematik bir yol izlemektedir. Öncelikle kişinin Müslüman Türk olup-olmadığı, yurtdışında yaşayıp-yaşamadığı veya yurtdışıyla bağlantılı olup olmadığı tespit edilmektedir. Bu tespitler, telefonlara konulan programlarla, ev baskınları ve sonrasında evde Çinli yetkililerin telefonları denetlemesi ve bir daha ki telefona kadar o evde beklemeleri ve kolluk kuvvetlerinin kişileri fiziki takibiyle yapılmaktadır. Çinli yetkililer, yurtdışından gelen aramalar kesilene kadar Müslüman Türklerin evinde rahatça beklemektedir. Ayrıca evlerde beklemelerinin başka bir nedende evde bulunanların abdest alıp-almadıklarını, namaz kılp-kılmadıklarını ve Kur’an-ı Kerim okuyup-okumadıklarını kontrol etmektedir. Bu denetimler sonrasında evinde abdest alan, namaz kılan, Kur’an-ı Kerim okuyan ve yurtdışında yaşayanlarla irtibat halinde olan ebeveynler toplama kamplarına veya hapisanelere, çocuklar ise siyasi kamplara zorla götürülmektedir. Bu aşamadan sonra olayları, ‘Ebeveyn-Çocuk-Yurtdışı’ olarak 3 farklı gruba ayırarak incelemek gerekir.

Toplama kamplarına götürülen ebeveynlerin çoğu çocuklarının nereye götürüldüklerinden habersizdir. Bunun dışında bazı çocuklar tamamen ortadan kaybolmuştur. Ebeveynler ise tamamen zulüm, işkence, aşağılayıcı ve insanlık dışı muamelelere tabi tutma, taciz, tecavüz, toplu tecavüz, kısırlaştırma, doğum kontrolü, sakat bırakma, yeterli derecede beslenememe, hasta veya yaralı olanların hiç ilaç bulamaması ve zihinsel yıpratma fiillerine her gün maruz kalmaktadır. Bu tip fiillerin sonucunda Müslüman Türklere ölmekte, sakat kalmakta, psikolojik olarak son derece yıpranmakta, hapisanelere gönderilmekte ve buralardan canlı olarak kurtulabilirler ise ilk fırsatta güvenli bir ülkeye kaçmaya çalışmaktadırlar. Sağ kalanlardan başka ülkeye kaçabilenlerin yaşadıkları durumlar aşağıda anlatılacaktır. Hapishaneye düşenlerin

durumu ise daha vahimdir. Başlangıçta sorgulama için saatlerce bekletilmekte, sorgulama esnasında işkence, taciz ve tecavüze vb. uğramaktadırlar. Bu aşamayı geçebilenler ise insani bir şekilde yaşam sürdürebilmek için gerekli olan tüm ihtiyaçlardan mahrum edilmektedir. Su, tuvalet, banyo, yemek, yatak ve ilaç mahrumiyeti bunların başlıcalarıdır. Bunların dışında, yukarıda anlatılan fiiller, hapishanelerde daha yoğun ve ağır şekilde uygulanmaktadır. Örneğin; açlıktan, soğuktan, ilaçsızlıktan, işkenceden vb. insanlar ölmektedir. Eğer sağ kalmış ise mahkeme süreci başlamaktadır. Bahsedilen fiillerin uygulandığı dönem en az 8 ay sürmektedir. Yani bir kişinin gözaltına alınmasından mahkemeye çıkmasına kadar geçen süre en az 8 aydır. Mahkemeye çıkanların çoğu ya idam edilmektedir ya da hapis cezası almaktadır. Hapis cezasının fiili ve alt sınırı ise namaz kılmak ve 10 yıldır. Bu da akrabaların namaz kılmaması durumunda böyledir. Kişinin kendisi namaz kılmaması durumunda, hapis cezasının alt sınırı röportajlara göre 15 yıldır. Bu gruba, Doğu Türkistan’ın siyasi, sosyal ve ekonomik yönden ileri gelenleride dahildir. Bunlar, akademisyen (rektör dahil), gazeteci, yazar, zengin iş insanları ve diğer eğitimli kişilerdir. Bu kişilerde ebeveynlerin tabi tutulduğu muamelelere tabi tutulmaktadır.

Ailelerinden zorla koparılan ve siyasi kamplara zorla götürülen çocuklar ise öldürülmekte, intihara yönlendirilmekte; soğuk kış aylarında ince elbiselerle bekleterek, yeterli gıda verilmeyerek veya tıbbi bakım yapılmayarak yavaş yavaş ölmeleri sağlanmakta; zulüm, işkence ve asimilasyon yoluyla kendi kimlikleri unutturulmaya çalışılmakta, aşağılayıcı ve insanlık dışı muamelelere tabi tutulmaktadır.

Yurtdışında yaşayan Doğu Türkistan’lı Müslüman Türklere’ın pasaportlarına el konulmakta, basit bir sebeple Çin’e çağrıldıktan sonra bir daha bırakılmamakta veya Doğu Türkistan’daki ailelerine zulüm ve işkence yapılarak ülkesine dönmesi sağlanmaktadır. Yurtdışında yaşayıp Müslüman Türklere yapılan bu insanlık dışı vahşeti anlatanlara da aynı muamele yapılmaktadır. Bu gruptakiler de yukarıda anlatıldığı üzere ebeveynlerin kaldığı insanlık dışı fiillere maruz kalmaktadır.

Ebeveyn-Çocuk-Yurtdışı olarak yapılan gruplandırma, yaşanan fiillerin hepsi de ‘Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşmesi’nde, EYUCM, RUCM ve Roma statülerinde yer alan soykırım suçunun maddi unsurlarıyla örtüşmektedir. Buna göre; Ebeveynlerin ve çocukların türlü yollarla öldürülmesi veya ölüme giden yolun açılması ve intihara yönlendirilmesi, Roma Statüsü’nün 6/a; özellikle hapishanelerde ve kamplarda ebeveynlere yönelik işkence, eziyet, insanlık dışı ve muamele, taciz, tecavüz, toplu tecavüz, sakat bırakma ve tehdit gibi fiiller, Roma Statüsü’nün 6/b; Ebeveynlerin ve çocukların gıda, tıbbi bakım ve sistematik olarak evlerinin basılması ve sonrasında evlerinden alınmaları, soğukta bekletilmeleri ve en soğuk günlerde ince elbiseler giydirilmesi, Roma Statüsü’nün 6/c; kısırlaştırma, zorunlu doğum kontrolü ve kadın ve erkeklerin birbirlerinden ayrı tutulmaları, Roma Statüsü’nün 6/d ve çocukların kendi kimliklerini unutturmak için siyasi kamplara zorla götürülmeleri, Roma Statüsü’nün 6/e maddesiyle ve uluslararası ceza mahkemelerinin verdikleri kararlarla uyum içindedir.

Sonuç bölümünde, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistanlı Müslüman Türklere uyguladığı fiiller sistematik olarak anlatıldığından ayrıca genel kastın varlığından bahsedilmesine gerek yoktur. Anlatılma sırası ve uygulanan fiiller, kastın olduğu konusunda şüphe götürmemektedir. Yinede irdelemek gerekirse ebeveynlere ve çocuklara yapılan fiillerin, sistematik, yaygın ve zalimce yapılması kastın varlığını göstermektedir. Bunun dışında bu fiilleri uygulayanlar yargılandığında, eğer soykırım yapıldığına dair ikrarda bulunursa kastın ispatlanmasında gerek yoktur. Nitekim daha yargılama yapılmadan çocukların zorla götürüldüğü siyasi kamplarda gönüllü olan öğretmenlerin anlattıklarında kastın varlığını açık şekilde ortaya koymaktadır.

Özel kastın ispatı için fiillerin uygulandığı kimselerin grubuna bakmak yeterli olacaktır. Çin Halk Cumhuriyeti yetkilileri, yukarıda anlatılan fiilleri, Doğu Türkistanlı Müslüman Türklere karşı uygulamaktadır. Bu bakımdan yargılama yapılırsa din, ırk veya etnik kökene yönelik bu fiiller, özel kastın varlığını da ortaya koymaktadır.

Sonuç bölümünde yapılan karşılaştırma (fiiller-Roma Statüsü 6. madde-uluslararası ceza mahkemelerinin kararları) sonucu, Çin Halk Cumhuriyeti yetkililerinin işlediği fiillerin; Sözleşme, Roma Statüsü ve uluslararası ceza mahkemelerinin verdikleri kararlara uygun düştüğü görülmektedir. Bu durumda Çin Halk Cumhuriyeti yetkilileri ve sivillerinin, bireysel sorumluluk kapsamında hem 'soykırım' hem de 'insanlığa karşı suçlar'dan Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde; devlet olarak Uluslararası Adalet Divanı'nda yargılanması gerekir.

Bu konudaki hukuki sorumluluk, bireysel uluslararası ceza bakımından, Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin re'sen soruşturma açma yetkisi olan savcısına, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne ve Roma Statüsü'nün 14. maddesi gereğince diğer devletlere; tüzel kişilik bakımından ise Uluslararası Adalet Divanı'na ve dolayısıyla diğer devletlere ve özellikle Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne aittir.

Dünya'nın gözü önünde (ve halen) işlenen bu soykırımın durdurulması için hukuki sorumluluğun dışında insani olarak bireysel vazifelerimiz olmalıdır. Bunun için Doğu Türkistan'daki Müslüman Türklere yönelik soykırım bitene kadar dijital dünyada bu konu bir şekilde canlı tutulmalıdır. Özellikle sosyal medya, akademik yayınlar ve hukuk çerçevesinde mitingler aracılığıyla devlet başkanlarının bu konuya yönelmeleri sağlanmalıdır. Kamuoyu baskısıyla devlet başkanlarının Birleşmiş Milletler nezdinde bu konuyu dile getirmelerini sağlayacak diğer iletişim araçlarında muhakkak kullanılmalıdır.

Milyonlarca Müslüman Türkün katledilmesinden; taciz ve tecavüze uğramasından; sakatlanmasından; kimliksiz bırakılmasından ve psikolojik olarak son derece yıpranmasından (soykırım bittikten) sonra Çinli yetkililerin ve sivillerin yargılanması adaleti sağlamayacak ve uluslararası hukuka olan güvenin kaybolmasına yol açacaktır.

Soykırım fiilini işleyenlerin hiç yargılanmaması durumundaysa başta soykırıma uğrayan Müslüman Türklere olmak üzere bu konuda hassasiyet gösteren tüm insanlarda, hukuka bakış açısı tamamen değişecektir. Bu durumda batı dünyasının hukuktan, demokrasiden ve insan haklarından

bahsetmesi de anlamsız kalacaktır. Çünkü insanlar, yaşadıklarıyla hukukun değil gücünün üstün olduğunu düşünmeye başlayacaklardır. Nitekim bugün Doğu Türkistan, Batı Trakya, Suriye, Filistin ve Arakan'da yaşananlarda bunu göstermektedir.

KAYNAKLAR

AKÜN, V. N. (2004), Uluslararası Hukukta ve Türk Hukukunda Soykırım (Jenosid) Suçu, Public and Private International Law Bulletin, 24(1), 53-70.

ALPYAVUZ, T. (2009), Soykırım Suçu, Journal of Naval Science and Engineering, 5(1), 49-61.

AMNESTY INTERNATIONAL (2021), Hearts and Lives Broken: The Nightmare of Uyghur Families Separated by Repression, London: Amnesty International LTD.

ARSLAN, M. Y. (2007), Uluslararası Ceza Divanı ve Türkiye'ye Etkileri, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 56(4), 55-79.

AYDIN, D. (2002), Uluslararası Ceza Hukukunun Gelişimi, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 51(4), 131-197.

BAŞAK, C. (2003), Uluslararası Ceza Mahkemeleri ve Uluslararası Suçlar, Ankara: Turhan Kitabevi.

BAYRAKTAR, K., SONAY, V. ve KURT, G. (2017), Özel Ceza Hukuku Cilt I-Uluslararası Suçlar, İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

BBC (2019), China Muslims: Xinjiang Schools used to Separate Children Families, 29.08.2021 tarihinde: <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-48825090> adresinden alındı.

BİRİKİM (2019), Doğu Türkistan Otoriter Rejimler İçin Bir Laboratuvar: Mehmet Volkan Kaşıkçı'yla Söyleşi, 30.08.2021 tarihinde: <https://birikimdergisi.com/guncel/9859/dogu-turkistan-otoriter-rejimler-icin-bir-laboratuvar-mehmet-volkan-kaşikciyla-soylesi> adresinden alındı.

BOZKURT, M. U. (2010), Uluslararası Ceza Hukuku İlkeleri Kapsamında Ad Hoc Uluslararası Ceza Mahkemelerine Yönelik Eleştiriler ve Uluslararası Ceza Mahkemesi, Güvenlik Stratejileri Dergisi, 6,(11), 73-91.

CASSESE, A., GAETA, P., BAIG, L., FAN, M., GOSNELL, C. ve WHITING, A. (2013), International Criminal Law, United Kingdom: Oxford University Press.

CHILDREN'S FOUNDATION (2021), State of Children in East Turkestan-Report Series 18, İstanbul: Children's Foundation Publications.

CRYER, R., FRIMAN, H., ROBINSON, D. ve WILMSHURST, E. (2007), An Introduction to International Criminal Law and Procedure, New York: Cambridge University Press.

ÇAKAR, A. S. (2019), Kadının İnsan Haklarından Bir Sapma Örneği: Cinsel Şiddetin Soykırım Fiili Olarak İşlenmesi, Anadolu Strateji Dergisi, 1(1), 37-50.

DAĞCI, K. ve KESKİN, M. (2013), Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak

İhlalleri, Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 1(2), 11–29.

DEĞER, O. (2009), Soykırım Suçu ve Devletin Sorumluluğu: Uluslararası Adalet Divanı'nın Bosna-Hersek v. Sırbistan-Karadağ Kararı", Uluslararası İlişkiler, 6(22), 61-95.

DEĞİRMENCİ, O. (2007), Uluslararası Ceza Mahkemelerinin Kararları Işığında Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Soykırım Suçu, TBB Dergisi, 20(70), 50-111.

DOMAÇ, B. (2009), Roma Statüsü'nün Kabulü Sürecinde Türkiye'nin Karşılaşabileceği Muhtemel Sorunlar ve Çözüm Yolları, Güvenlik Stratejileri Dergisi, 5(9), 167-192.

ESHET, D. (2007), Totally Unofficial: Raphael Lemkin and the Genocide Convention, Brookline: Facing History and Ourselves National Foundation.

EURONEWS (2021), Çin'deki Toplama Kamplarında Kalanlar Anlattı: Sistemik Tecavüz ve İşkence Vardı, 29.08.2021 tarihinde: <https://tr.euronews.com/2021/02/03/cin-deki-toplama-kamplar-nda-kalanlar-anlatt-sistemik-tecavuz-ve-iskence-ward> adresinden alındı.

FORSTER, T. K. (2011), The Khmer Rouge and the Crime of Genocide - Issues of Genocidal Intent with Regard to the Khmer Rouge Mass Atrocities, 13.07.2021 tarihinde SSRN Electronic Journal: <https://ssrn.com/abstract=1986858> adresinden alındı.

GAETA, P. (2009), The UN Genocide Convention, New York: Oxford University Press.

GAETA, P. (2011), Genocide, W. A. Schabas ve N. Bernaz içinde, Handbook of International Criminal Law (s. 109-120), New York: Routledge.

INDEPENDENT TÜRKÇE (2019), Çin'in Doğu Türkistan'da Kurduğu Kampları Anlattı: 15 ay Güneşi Görmedim, Her Anı İşkenceydi, 29.08.2021 tarihinde: <https://www.indyturk.com/node/48661/d%C3%BCnya/%C3%A7in%E2%80%99-do%C4%9Fu-t%C3%BCrkistan%E2%80%99da-kurdu%C4%9Fu-kamplar%C4%B1-anlatt%C4%B1-15-ay-g%C3%BCne%C5%9Fi-g%C3%B6rmedim-her-an%C4%B1> adresinden alındı.

INTERNATIONAL CRIMINAL COURT (2012), Prosecutor/ William Samoeiruto, Henry Kiprono Kosgey ve Joshua Arap Sang, 13.08.2021 tarihinde: https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2012_01004.PDF adresinden alındı.

INTERNATIONAL CRIMINAL COURT (2014), Prosecutor/Germain Katanga, 25.09.2021 tarihinde: <https://www.icc-cpi.int/drc/katanga> adresinden alındı.

INTERNATIONAL CRIMINAL COURT (2019), Prosecutor/Bosco Ntaganda, 13.08.2021 tarihinde: https://www.icc-cpi.int/CourtRecords/CR2019_03568.PDF adresinden alındı.

KAMU DENETÇİLİĞİ KURUMU, Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına Dair Sözleşme, 14.07.2021 tarihinde: <https://www.ombudsman.gov.tr/document/mevzuat/32702-Soykirim-Sucunun-Onlenmesine-Ve-Cezalandirilmasina-Dair-Sozlesme.pdf> adresinden alındı.

KAPLAN, F. H. (2013), Ruanda ve Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemeleri Kararlarında Soykırım Suçu, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, (3), 106-129.

KATZENSTEIN, S. (2003), Hybrid Tribunals: Searching for Justice in East Timor, Harvard Human Rights Journal, 16, 245-278.

KAYA, B. (2020), Uluslararası Ceza Hukuku'nda Evrensellik İlkesi, Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi, 2(1), 46-60.

KOCAOĞLU, S. S. (2010), Suçların Suçu: Soykırım, TBB Dergisi, (90), 139-163.

KURŞUN, G. (2011), 101 Soruda Uluslararası Ceza Mahkemesi, 14.08.2021 tarihinde: https://rightsagenda.org/wp-content/uploads/2019/01/821_101SorudaUCM.pdf adresinden alındı.

MARCHUK, I. (2014), The Fundamental Concept of Crime in International Criminal Law, Berlin: Springer.

ÖNOK, R. M. (2019), Müşterek Suç Girişimi ve Örgütsel Hakimiyete Dayalı Dolaylı Faillik Doktrinleri, Ankara: Seçkin Yayınevi.

ÖZGENÇ, İ. (2012), Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler, Ankara: Seçkin Yayınevi.

PAKER, M. (2017), Uluslararası Hukuk Bakımından Çin'in Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Politikasına Bir Bakış, Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), 96-109.

PAZARCI, H. (2015), Uluslararası Hukuk, Ankara: Turhan Kitabevi.

POYRAZ, Y. ve ÖNEN, Ö. V. (2019), Uluslararası Ceza Yargısının Gelişiminde Uluslararası Ceza Mahkemesinin Rolü, Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi, (1), 187-222.

ŞARE, E. (2020), Soykırım Suçundaki Özel Kast, Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi, 10(2), 863-912.

TBMM, Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Tüzüğü, 12.08.2021 tarihinde: https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/mevzuat_CDRS.htm adresinden alındı.

TEZCAN, D., ERDEM, M. R. ve ÖNOK, R. M. (2012), Teorik ve Pratik Ceza Özel Hukuku, Ankara: Seçkin Yayınevi.

TEZCAN, D., ERDEM, M. R. ve ÖNOK, R. M. (2014), Uluslararası Ceza Hukuku, Ankara: Seçkin Yayınevi.

THE GUARDIAN (2019), China has Destroyed Uighur Families, Including Mine. Guterres must Act, 30.08.2021 tarihinde: <https://www.theguardian.com/world/commentisfree/2019/s>

ep/25/china-has-destroyed-uyghur-families-including-mine-guterres-must-act adresinden alındı.

TOTTEN, S. ve THERIAULT (2020), The United Nations Genocide Convention An Introduction, Toronto: Toronto University Press.

TUNA, A. (2012), Doğu Türkistan'da Asimilasyon ve Ayrımcılık, İstanbul: Pelikan Basım Matbaa.

UNITED NATIONS ICTR (1998), Prosecutor/Jean-Paul Akayesu, 15.08.2021 tarihinde: <https://unictr.irmct.org/sites/unictr.org/files/case-documents/ict-96-4/trial-judgements/en/980902.pdf> adresinden alındı.

UNITED NATIONS ICTR, Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda, 18.07.2021 tarihinde: https://unictr.irmct.org/sites/unictr.org/files/legal-library/100131_Statute_en_fr_0.pdf adresinden alındı.

UNITED NATIONS ICTY (1998), Prosecutor/Anto Frundzija, 24.08.2021 tarihinde: <https://www.icty.org/x/cases/frundzija/tjug/en/fur-tj981210e.pdf> adresinden alındı.

UNITED NATIONS ICTY (2017), Prosecutor/Ratko Mladic, 14.08.2021 tarihinde: https://www.icty.org/x/cases/mladic/tjug/en/171122-1of5_1.pdf adresinden alındı.

UNITED NATIONS ICTY, Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, 17.07.2021 tarihinde: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf adresinden alındı.

UNITED NATIONS TRANSITIONAL ADMINISTRATION in EAST TIMOR, On the Establishment of Panels with Exclusive Jurisdiction over Serious Criminal Offences, 18.07.2021 tarihinde: <https://www.legal-tools.org/doc/c082f8/pdf/> adresinden alındı.

UNITED NATIONS, Agreement between the United Nations and the Royal Government of Cambodia concerning the prosecution under Cambodian law of crimes committed during the period of Democratic Kampuchea. Phnom Penh, 6 June 2003, 20.07.2021 tarihinde: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%202329/Part/volume-2329-I-41723.pdf> adresinden alındı.

UNPRESENTED NATIONS&PEOPLES ORGANISATION (UNPO) (2019), East Turkestan: Uyghur Children Systematically Separated From Families, 29.08.2021 tarihinde: <https://unpo.org/article/21567> adresinden alındı.

VEBINA SEBINGER (2021), The Crime of Genocide of Aboriginal People in an Australian Context, 14.07.2021 tarihinde: <https://pub.jku.at/obvulihs/content/titleinfo/6034543> adresinden alındı.

WORLD UYGHUR CONGRESS (2021), Tortured with Rods and Separated from our Children: No One Should Have to Experience What we Uighur Women have, 29.08.2021 tarihinde: <https://www.uyghurcongress.org/en/tortured-with-rods->

and-separated-from-our-children-no-one-should-have-to-experience-what-we-uyghur-women-have/?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=tortured-with-rods-and-separated-from-our-children-no-one-should-have-to-experience-what-we-uyghur-women-have adresinden alındı.

YALE LAW SCHOOL, Nuremberg Trial Proceedings Volume 22 (Two Hundred and Seventeenth Day Monday, 30 September 1946), 14.07.2021 tarihinde: <https://avalon.law.yale.edu/imt/09-30-46.asp> adresinden alındı.

ZENS, A. (2020), Sterilizations, IUDs, and Mandatory Birth Control: The CCP's Campaign to Suppress Uyghur Birthrates in Xinjiang, Washington: The Jamestown Foundation.

COVID 19 SONRASI EĞİTİM: YÖNETİCİ GÖRÜŞLERİNE DAYALI BİR DEĞERLENDİRME

Yusuf HASKILIÇ^{1*}

Özet: Dünya Sağlık Örgütü tarafından Pandemi olarak ilan edilen corona virüs salgını tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Yaşanan salgından korunmak ve yayılımını azaltmak için her kesimi etkileyen sınırlamalar ve kısıtlamalar uygulanmaya başlamıştır. Yapılan bu uygulamalar her alanda etkisini göstermiş ve eğitim gibi ötelenemez alanlarda ise değişim/dönüşüm yaşanmasına sebep olmuştur. Dünya genelinde Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 124 ülkede tüm okullarda, 11 ülkede ise belirli bölgelerdeki okullarda örgün eğitime ara verilmiş; yeni eğitim döneminde de uzaktan, hibrit gibi yöntemler kullanılmaya başlanmıştır. Gündemde olan eğitimde teknolojik dönüşüm, ekran/teknoloji bağımlılığı gibi kavramlarla tartışılan örgün eğitime alternatif yöntemler salgınla birlikte hızlıca uygulama alanı bulmuştur. Bu çalışmada, covid-19 pandemisinin örgün eğitim üzerindeki etkileri, yönetici görüşleri alınarak belirlenmesi amaçlanmıştır. Nitel araştırmaların bir türü olan "Temel Nitel Araştırma" yaklaşımı kullanılarak yapılan araştırmanın çalışma evrenini, Sinop il merkezindeki okul yöneticileri oluştururken, araştırmanın çalışma grubunu ise 13 yönetici oluşturmuştur. Araştırmada verilerin toplanması için yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırma verilerini analizi, nitel veri analiz yöntemlerinden bir olan "betimsel analiz" yaklaşımıyla çözümlenmiştir. Araştırmanın bulguları, "eğitim-öğretime yansımalar", "karşılaşılan sorunlar", "örgün eğitime etkisi" ve "hazırlıklı olma" temaları altında ele alınmış ve temalar tablollaştırılarak sunulmuş ve yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda; okul yöneticileri, salgının eğitim-öğretime olumsuz etkileri olduğunu, olumsuzluğun azaltılabilmesi için teknolojik alt yapının iyileştirilmesi, teknolojik okur- yazarlık bilincinin öğrenci ve öğretmenlerle birlikte velilerin de dâhil edildiği bir süreç içerisinde kazandırılması gerektiğini belirtmişlerdir. Karşılaşılan sorunlar ana teması bağlamında, en temel sorunun her kesimde moral ve motivasyon kaybının yaşanması olduğu dile getirilmiştir. Velilerin geçim kaygısı, teknolojik imkansızlıklar/yetersizlikler ve birden çok öğrencinin bulunduğu evlerde yaşanan ders programı çakışmalar temel sorun noktaları olarak ortaya çıkmaktadır. Akran birlikteliğinin sağlanamaması ve yaşanan kaygılar eğitim öğretimi olumsuz etkilemektedir. Ayrıca yöneticilerde, örgün eğitime yönelik salgının kalıcı etkilerinin olacağı, uzaktan eğitim olanaklarının öğrenilmesinin örgün eğitimle birlikte yardımcı bir unsur olarak kullanılmaya devam edileceği görüşleri hâkimdir.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan Eğitim, Salgın ve Eğitim, Pandemi

EVALUATIONS OF TEACHERS IN TERMS OF INCREASING THE QUALITY OF TEACHING IN WEB BASED EDUCATION

Abstract: The coronavirus epidemic, declared as a Pandemic by the World Health Organization, has taken the whole world under its influence. In order to protect from the epidemic and to reduce its spread, restrictions and restrictions that affect all segments have begun to be implemented. These practices have shown their effect in every field and have led to change/transformation in non-transferable areas such as education. Formal education was suspended in all schools in 124 countries, including Turkey, and in schools in certain regions in 11 countries; In the new education period, methods such as distance and hybrid have started to be used. Alternative methods to formal education, which are discussed with concepts such as technological transformation in education, screen / technology addiction, which are on the agenda, quickly found application with the epidemic. In this study, it was aimed to determine the effects of the covid-19 pandemic on formal education by taking the opinions of the administrators. The study population of the research, which was conducted using the "Basic Qualitative Research" approach, which is a type of qualitative research,

was composed of school administrators in the city center of Sinop, while the study group of the research consisted of 13 administrators. A semi-structured interview form was used to collect data in the research. The analysis of the research data was analyzed with the "descriptive analysis" approach, which is one of the qualitative data analysis methods. The findings of the research were discussed under the themes of "reflections on education", "problems encountered", "effect on formal education" and "being prepared", and the themes were presented and interpreted in tables. As a result of the research; School administrators stated that the epidemic had negative effects on education, that the technological infrastructure should be improved in order to reduce the negativity, and the awareness of technological literacy should be gained in a process that included students and teachers, as well as parents. In the context of the main theme of the problems encountered, it has been stated that the most basic problem is the loss of morale and motivation in all segments. Parents' livelihood concerns, technological impossibilities/inadequacies and curricular conflicts in homes with more than one student emerge as the main problem points. The inability to provide peer unity and the concerns experienced negatively affect education. In addition, administrators are of the opinion that the epidemic on formal education will have lasting effects and that learning about distance education opportunities will continue to be used as an auxiliary element together with formal education.

Keywords: Distance Education, Epidemic and Education, Pandemic

¹Adres: TC Milli Eğitim Bakanlığı, Sinop Milli Eğitim Müdürlüğü, 15 Eylül Anaokulu, Sinop/Türkiye

***Sorumlu Yazar:** yusufhaskilic40_@hotmail.com

Atıf: Haskılıç, Y. (2021). Covid 19 Sonrası Eğitim: Yönetici Görüşlerine Dayalı Bir Değerlendirme. Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(2): 92-99.

1. GİRİŞ

Eski Yunancada tüm anlamına gelen “pan” ve insan anlamına gelen “demos” kelimelerinden türetilmiş olup; DSÖ (Dünya Sağlık Örgütü)’nün tanımına göre Pandemi, dünya ülkelerinin daha önce maruz kalmadığı bir hastalığın ortaya çıkması ve bu hastalığa neden olan faktörün insanlara arasında hızlı ve kolay bir şekilde devamlı olarak yayılması durumudur (WIKIPEDIA, 2020). Diğer bir ifadeyle ise Pandemi; bir enfeksiyon ya da hastalığın farklı ülke, kıta hatta bütün dünyaya yayılmasıdır (Sağlık Bakanlığı; 2020). 2019 yılından itibaren dünyayı ve ülkemizi etkisi altına alan coronavirüs salgınının eğitim alanına etkisi, eğitime ara verilmesi ve uzaktan eğitim veya hibrit eğitim gibi modellerle eğitim faaliyetlerinin devam ettirilmesi yönünde politikalar belirlenmesine yol açmıştır. Uzaktan eğitim, genel olarak örgün eğitime zorunlu alternatif bir eğitim olarak değerlendirilmektedir. İşman’a (2011) göre uzaktan eğitim; eğitimi alan ve eğitimi veren kişinin farklı ortamlarda bulunduğu, eğitim ve öğretim faaliyetlerinin e-mail ve iletişim teknolojileri kullanılarak gerçekleştirildiği etkinliklerdir. Farklı bir tanımla ise uzaktan eğitim; öğrencilerin ve öğretmenlerinin zaman ve mekân olarak birbirlerinden bağımsız ortamlarda gerçekleştirilen çalışmalarını (Uludağ ve Kaya, 1997). Salgın süreci öncesinde de okullarda devam eden teknolojik alt yapı iyileştirmeleri ve çeşitli projelerle öğrencilere sunulan tablet hizmeti gibi uygulamaların önemini de ortaya koymuştur. Sektöre uğrasa da sürdürülebilirliğin önemli olduğu eğitim faaliyetlerinde uygulanmak zorunda kalınan yeni yöntemlere tüm kesimlerin uyum sağlaması ve işlerlik kazandırması sancılı bir süreç doğurmuştur. Coronavirüs öncesinde uzaktan eğitim özellikle üniversitelerin uzaktan eğitim merkezleri aracılığıyla sınırlı da olsa yapılmaktaydı. Bu nedenle üniversiteler bazı aksaklıklar yaşasalar da her

üniversite kendi içinde bir çözüm bularak sürece devam etti. Öte yandan Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı eğitim kurumlarının bu konuda çok fazla tecrübesi bulunmamaktaydı. Ancak uzaktan eğitime geçişle birlikte öğretmenlerin teknolojik yeterliliklerini geliştirmeye yönelik çalışmalar ve okulların teknolojik altyapının geliştirilmesine yönelik çalışmalar uzaktan eğitime uyum sürecini olumlu etkiledi. Ulaşılabilirlik açısından EBA gibi uzaktan eğitim platformlarını pandemi öncesinde kullananlar bu sürece daha kolay uyum sağladı. Bütün bunlara rağmen öğrenci sayımızın ve öğretmen sayımızın fazla olması uzaktan eğitimle ilgili alt yapı, planlama ve koordinasyon sorunları ortaya çıkardı. Milli Eğitim Bakanlığı canlı dersler yanında TRT EBA kanallarını açarak eğitime daha kolay ulaşılabilmesine yönelik çalışmalar başlattı. Bu sayede İnternet ve internete girecek teknolojik cihazlara sahip olmayanlar da eğitimden faydalanabildi. Öğrencilerin İnternet ve teknoloji altyapılarını geliştirmeye yönelik önemli bir ihtiyaç hala devam etse de bu sorunlara merhem olmak için sivil toplum örgütleri çeşitli kampanyalar başlattı.

Uzaktan eğitim eğitimde fırsat eşitliğinin önemini bir kez daha gündeme getirdi. Şimdiki haliyle uzaktan eğitim öğrencilerin okulda eğitim almaya da öğrencilerin öğrenme kayıplarını azaltarak bu süreci en verimli şekilde geçirilmesi için tek seçenek olarak uygulanmaya devam etmektedir. Ancak fırsat eşitsizliği nedeniyle bazı öğrencilerin öğrenme kayıpları daha fazla olmaktadır. Coronavirüs salgınının eğitime etkileri problemi salgın aktif devam ettiği için ve salgının seyrine göre politika ve önlemler belirlendiği için değişim içinde bir toplumsal sorundur. Örneğin eğitim dönemi başında bazı sınıflar ders süreleri kısaltılıp teneffüs süreleri uzatılarak ve ders sayıları azaltılarak kademeli bir şekilde yüz yüze eğitime geçirilmiş; ayrıca EBA üzerinden ve EBA TV platformları üzerinden destek yayınları

yapılmıştır. Özellikle öğrencilerin kazanımlarını ölçen sınavların yüz yüze yapılması öğrencinin başarısını ölçmede gerçekçi bir yaklaşım olarak kabul edilerek salgının seyrine göre planlama çalışmaları yapılmaktadır. Yaşanılan salgının sonlanma zamanının belli olmaması ve etkilerinin net ortaya konulmaması eğitim gibi vazgeçilemez bir unsurun planlanmasında dahi kısa vadeli ve değişken uygulamaların yapılmasına neden olmaktadır. Tüm süreç planlamasında öğrenci ve öğretmen sağlığının yanı sıra tüm kesimleri etkileyen bir hareket alanı oluşturan eğitim faaliyetlerinin kitlesel bir bulaşa ya da yayılım hızını artırıcı bir konuma gelmemesi amacıyla çalışmalar titizlikle sürdürülmektedir. Eğitimde var olan ve geçerliliği tartışılan klasik yöntemlerin ve topyekûn eğitim sistemlerinin gözden geçirilmesi imkânı sunması bakımından fırsat olarak değerlendirilebilir. Yerleşik eğitim anlayışlarında var olan öğrenme-öğretme süreçlerinin niteliği bakımından ve olası benzer senaryolar düşünüldükçe yapılabilecek değerlendirmelerde alternatif eğitim-öğretim yaklaşımlarının belirlenmesine yardımcı olacaktır. Bu sebeple problem araştırması yapılırken dönem kıstası konulmuş olup yapılan analizler temasal başlıklar altında derlenerek yorumlanmıştır. Bu kapsamda bu araştırmanın problemi okul yöneticilerinin Coronavirus (Covid-19) salgınının eğitim-öğretim uygulamalarına etkilerini nasıl algıladıklarını ve karşılaştıkları sorunların neler olduğunu betimlemektir. Böylece okul yöneticilerinin okullarda deneyimledikleri fiziksel altyapı, öğretmenler tutumları ve becerileri, öğrencilerin uzaktan eğitime uyumları, velilerin tutumları ve uzaktan eğitime uygun ortam sağlayabilme çabaları konularında ortaya çıkan sorunlar daha net bir şekilde ortaya koyul amaçlanmıştır. Sahada görev yapan okul yöneticilerinin görüşleri daha etkili politikalar geliştirilmesi için faydalı olabilir. Ayrıca okul yöneticilerinin bağlı oldukları milli eğitim müdürlüklerinin ve Millî Eğitim Bakanlığı'nın uygulamaları nedeniyle yaşadıkları sorunlar tespit edilmeye çalışılmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırma, okul yöneticilerin Covid-19 salgını sonrası eğitime yönelik görüşlerinin alındığı nitel bir çalışmadır. Sosyal hayatın derinlemesine olarak belirli sınırlar içerisinde incelenmesi, sosyal ortamdaki odak noktaları keşfetme ve duygusal bağlantı noktalarını ortaya koyabilmek amacıyla yapılan araştırmalara nitel araştırma denilmektedir (Kümbetoğlu, 2017: 239). Nitel araştırmalar farklı türlerde yapılabilir. Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel'e (2016: 19-22) göre nitel araştırmalar "etnografik araştırma, tarihi araştırma, eylem araştırması, olgu bilim çalışmaları, kuram oluşturma çalışmaları, durum çalışması ve anlatı araştırması" olmak üzere yedi türde araştırmalar yapılabilir. Günümüzde bu araştırma türlerine "Temel Nitel Araştırma" modeli de eklenmiştir. Temel araştırma modeli bir çeşit taramadır ve bu modelde algılar önemlidir. Veriyi karakterize ederek tekrarlayan örüntüleri belirlemeyi amaçlar ve insanların deneyimlerini nasıl kavradığını ortaya çıkartılması esastır (Merriam, 2018: 22-24). Araştırma yöntemi olarak nitel araştırma yönteminin seçilmesinde eğitim alanındaki çalışmalarda bir olguyu derinliğine ve kendi ortamı ve sınırlılığı çerçevesinde açıklama çabası ve pratiğin içindeki bireylere anlamlı ve gerçekçi bulgulara ulaşma hedefi etkili olmuştur.

Yarı yapılandırılmış görüşme formu ile verilerin not alma yöntemi ile toplandığı bu araştırmada "Temel Nitel

Araştırma" modeli kullanılmıştır. Bu formun avantajı ise araştırmacının sorularının araştırma çerçevesinde kalmasını sağlamak ve araştırmacıya aynı zamanda görüşme esnasında esneklik sağlamasıdır.

2.1. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2020-2021 Eğitim Öğretim yılında Sinop il genelinde görev yapan 13 okul yöneticisi oluşturmaktadır. Nitel çalışmanın doğasına uygun olarak il genelindeki okul sayısını da dikkate alarak maksimum çeşitliliği sağlamak için amaçlı örneklem yöntemi ile görüşme yapılacak okul yöneticileri belirlenmiştir. Maksimum çeşitlilik örneklemeindeki amaç, görel olarak küçük bir örneklem oluşturmak ve bu örnekte çalışılan probleme taraf olabilecek bireylerin çeşitliliğini maksimum derecede yansıtmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 108). Başlangıçta 20 yönetici belirlenmiş olup 13 okul yöneticisi ile görüşme yapılabilmektedir. Çalışma grubundaki okul müdürlerine ilişkin veriler Tablo 1'de görülmektedir.

Tablo 1. Çalışma grubuna alınan okul yöneticilerine ilişkin bilgiler

Değişkenler n=13	Grup	f	%
Görevi	Okul Müdürü	6	46,15
	Müdür Yardımcısı	7	53,85
	Toplam	13	100,00
Cinsiyeti	Kadın	6	46,15
	Erkek	7	53,85
	Toplam	13	100,00
Mesleki Kıdem	1-10 Yıl	2	15,38
	11-20 Yıl	5	38,47
	21-30 Yıl	4	30,77
	31 Yıl ve üzeri	2	15,38
	Toplam	13	100,00
Yöneticilik Kıdemi	1-10 Yıl	6	46,15
	11-20 Yıl	5	38,47
	21-30 Yıl	2	15,38
	31 Yıl ve üzeri	0	0,00
	Toplam	13	100,00
Görev Yaptığı Okul Türü	Okul Öncesi	2	15,38
	İlkokul	5	38,47
	Ortaokul	3	23,07
	Lise	3	23,07
	Toplam	13	100,00
Okulda Covid-19 Vakası	Evet	10	76,92
	Hayır	3	23,08
Görülme Durumu	Toplam	13	100,00

Tablo 1'de görüldüğü üzere araştırmanın çalışma grubunu 6'sı okul müdürü ve 7'sinin ise müdür yardımcısı oluşturmaktadır. Cinsiyet değişkeni açısından yöneticilerin 6'sının kadın ve 7'sinin erkek olduğu tespit edilmiştir. Mesleki kıdem açısından; 2'si 1-10 yıl, 5'i 11-20 yıl, 4'ü 21-30 yıl ve 2'sinin ise 31 yıl ve üzeri olduğu görülmektedir. Yöneticilik kıdemi açısından; 6'sı 1-10 yıl, 5'i 11-20 yıl ve 2'sinin ise 21-30 yıl mesleki kıdeme sahiptirler. Bu yöneticilerin 2'si okul öncesi, 5'i ilkokul, 3'ü ortaokul ve 3'ü liselerde yönetici olarak görev yapmaktadır.

2.2. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada veri toplama yöntemi olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme ya da mülakat, sözlü iletişim yoluyla veri toplama (soruşturma)

teknikiğidir (Karasar, 2014, s.165). Punch'a (2005) göre görüşme tekniği, özünde soru yönelme ve sorulara verilen cevapların yazılı ya da ses ve görüntü kaydetmeye yarayan araçlar ile kayıt altına alma ile ilgilidir. Görüşme yöntemi; beceri, duyarlılık, yoğunlaşma, bireyler arası anlayış, öngörü, zihinsel uyumluluk ve disiplin gibi çok sayıda alt boyutu olması açısından hem sanat hem de bilimdir (Patton'dan aktaran, Uysal, 2005: 46). En kestirme yoldan bireylerin değişik konulardaki bilgi, düşünme, tutum ve görüşleri öğrenilebilir. Görüşme ile söylenenlerin yüzeysel anlamları ötesinde gerçek ve derinliğine yönelik anlamlar da çıkarılabilir (Karasar, 2014: 166). Yapılandırılmış görüşmelerde önceden hazırlanan ve ne tür soruların ne şekilde sorulup, hangi verilerin toplanacağını en ayrıntılı biçimde belirlenen, görüşme planının değiştirilmeden uygulanan bir görüşme çeşididir (Karasar, 2014, s.167). Görüşme yapan kişi soruları sormanın dışında tarafsız kalarak görüşmeyi yönlendirici bir çalışma içine girmez.

Yarı yapılandırılmış görüşme aynı zamanda "Görüşme Formu Yaklaşımı" olarak da adlandırılır. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde benzer konuları sorma yoluyla değişik kişilerden aynı tür bilgilerin alınması hedeflenir (Patton'dan aktaran Yıldırım ve Şimşek, 2016, s.132). Görüşme yapan kişi önceden hazırladığı konu veya başlıklara sadık kalarak hem önceden hazırlanmış soruları sorma hem de bu sorular konusunda daha derinlemesine bilgi edinmek amacıyla ek sorular sorabilir. Soruların veya konuların belirli bir önceliğe göre sıraya konulması zorunlu değildir. Yarı yapılandırılmış görüşmelerde araştırma problemi ile ilgili tüm alt boyutların ve soruların kapsamını sağlamak için bir form hazırlanır. Görüşme yapan araştırmacı, görüşme esnasında soruların yapısını ve sırasını değiştirebilir, bazı konuların detayına inebilir veya daha çok sohbet tarzı bir yöntem benimseyebilir (Yıldırım & Şimşek, 2016: 132). Yarı yapılandırılmış görüşmelerde katılımcıların algıladığı çevreyi kendi düşünceleri ile anlatmasına imkân verilir.

Okul yöneticilerin Covid-19 salgını sonrası eğitime yönelik görüşlerinin ilişkin araştırıldığı bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme formun kullanılması tercih edilmiştir. Araştırma kapsamında yöneltilen soruları dikkate alarak temelde dört adet sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu hazırlanmıştır. Hazırlanan sorular için temalar belirlenmiştir. Soruların her biri farklı bulguları elde etmek üzere kurgulanmıştır. Görüşme için hazırlanan sorular alanyazın taramasından sonra uzman görüşleri alınarak revize edilmiştir. Görüşme sırasında görüşmeyi derinleştirmek için bazı destekleyici ve sondalayıcı sorular da yöneltilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formunda yöneltilen sorular ve oluşturulan temalar Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Yarı yapılandırılmış görüşme formu yapısı

Sorular	Tema
1.Soru: Coronavirüs (Covid-19) salgınının eğitim-öğretim uygulamalarına yönelik etkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?	Eğitim-Öğretme Etkisi.
2.Soru: Okulun fiziksel altyapısı, öğretmen, öğrenci, veli, il/ilçe MEM ve Bakanlıkla ilgili karşılaştığınız sorunlar nelerdir?	Karşılaşılan Sorunlar.
3.Soru: Salgının, örgün eğitim üzerinde kalıcı etkileri olacağını düşünüyor musunuz?	Etkinin sürekliliği.
4.Soru: Eğitim kurumları, gelecekte benzer durumlar söz konusu olduğunda nasıl örgütlenmelidir?	Hazırlıklı olma.

Araştırmaya ilişkin veriler 2020-2021 eğitim-öğretim yılı güz döneminde görüşme yapılarak toplanmıştır. Görüşmede, öncelikle çalışma hakkında bilgi verildikten sonra ses kaydı ve görüntü alınması yoluyla yapılacak görüşmelerde yöneticilerin rahat davranamayacakları düşüncesiyle görüşme sırasında not alma yöntemi tercih edilmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Nitel araştırma yaklaşımı doğrultusunda tasarlanan bu çalışmada "betimsel analiz" yapılmıştır. Veriler dört aşamada analiz edilmiştir: 1.Verilerin kodlanması, 2.Kodlanan verilerin temalarının belirlenmesi, 3.Kodların ve temaların düzenlenmesi, 4.Bulguların tanımlanması ve yorumlanması (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 228). Analiz sürecinde öncelikle, görüşme kayıtları ve yazılı formlar deşifre edilip çözümlenmeler yapılmıştır. Okul yöneticilerinin görüşlerinin analizinde, ifadelerin benzerliğine göre gruplamalar yapılmıştır. Çözümlenmelerde görüşüne başvuru okul yöneticilerine birer kod numarası verilerek (Y1, Y2) açıklamalar yapılmıştır. Görüşme yöntemi ile elde edilen veriler sayısallaştırılarak frekans olarak ifade edilmiştir. İfadelerdeki benzer ifadeler gruplandırılarak temalar oluşturulmuş ve bu temalar doğrultusunda yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde görüşmeden elde edilen veriler ele alınmıştır. Okul yöneticilerine ilk olarak "Corona virüs (Covid-19) salgınının eğitim-öğretim uygulamalarına yönelik etkilerini nasıl değerlendiriyorsunuz?" sorusu yöneltilmiştir. Kodlanan veriler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Covid-19 salgınının eğitim-öğretime yönelik etkilerine ilişkin görüşleri

Sıra No	Kodlanmış eğitim-öğretime etkisi teması	f
1	Olumsuz yansıdı. (Y2, Y4, Y5, Y8, Y10, Y11, Y12, Y13)	8
2	Büyük değişimler yaşandı. (Y1, Y2, Y3, Y6, Y7, Y9, Y11)	7
3	Teknolojik imkanlarda eşitsizliği yaşandı. (Y3, Y5, Y9, Y10)	4
4	Psiko-sosyal güçlükler ve yetersizlikler yaşanmıştır. (Y1, Y9, Y10)	3
5	Okulun önemi arttı. (Y13)	1
6	Panik ve güvensizlik arttı. (Y12)	1

(*Y: Kodlanmış Yönetici)

Tablo 3'teki bulgular incelendiğinde cevapların 6 alt başlıkta kodlandığı görülmektedir. Buna göre okul yöneticilerin sekizi (f=8) covid-19 salgınının eğitim-öğretim faaliyetlerine olumsuz yansıdığını ifade ederken, yedisi büyük değişimler yaşandığını, altısı teknolojik eksikliklere bağlı sorunlar yaşandığını ve üçü ise psiko-sosyal açıdan öğrenci, öğretmen ve velilerin sorunlarla karşılaştığını belirtmişlerdir. "Eğitim-Öğretime Etkisi." Ana teması için referans olması açısından okul yöneticileri tarafından verilen cevapların bazıları aşağıya alıntılanmıştır.

Y1: "Salgın, eğitim ve öğretimde aksamalara ve değişimlere neden oldu. Uzaktan ve dijital eğitim okul öncesi kurumlarda etkin olarak uygulanamadı."

Y3: "Eğitim sisteminin tamamen değiştiği bir süreç oldu. Maalesef, öğrenciler eğitim-öğretimden daha az faydalanabildi. Çünkü uzaktan eğitimin tüm ülkede altyapısı hazır değildi."

Y5: "Genel anlamıyla olumsuz etkilediğini söylemek mümkündür. Öğrencinin sosyal ve akademik gelişimi için çok önemli olan okul ortamı bu süreçte devre dışı kalmış, öğrencilerin dijital ortamlarda bireyselleşmesine neden olmuştur."

Y7: "Bu salgınla birlikte toplumumuzda yaşanan büyük değişimden eğitim de nasibini aldı. Çünkü bütün mevcut alışkanlıklarımız gibi, eğitim-öğretim uygulamalarımız da değişti, farklılaştı. Daha önce hiç denemediğimiz ve bilmediğimiz uzaktan eğitim yapmak, buna alışmak ve bu aşamada farklı yöntemler denemek bize de yeni ve farklı tecrübeler kazandırdı."

Y9: "Busüreçte altyapı yetersizliği, idareci ile öğretmenlerin sistemi tam anlamıyla tanımamaları, kısmen yeniliklere karşı dirençten dolayı ders atamasında ve atanan derslerin EBA canlı ders olarak işlenmesinde sorunlar yaşanmıştır. Öğrenciler internete erişim yetersizliklerinden ve okula gelmemenin rahatından dolayı derslere büyük oranda katılmamıştır. Salgının seyrine ve işleyişin daha iyi olmasına yönelik zaman zaman anlık kararlar alınarak okul yönetimlerinde uygulanması istenmiş bu da öğretmen ve idarecileri psikolojik olarak yıpratmıştır."

Y12: "Virüs ile ortaya çıkan belirsizlik durumu tüm paydaşları için panik ve güvensiz bir ortamın oluşmasını sağladı. Süreçle beraber hayatımıza giren dijital ortamda ders yapmanın zorlukları yaşanırken diğer yandan adaptasyon sürecinin endişeleri gözlenmiştir."

Okul yöneticilerine ikinci olarak salgın süresince "Okulun fiziksel altyapısı, öğretmen, öğrenci, veli, il/ilçe MEM ve Bakanlıkla ilgili karşılaştığımız sorunlar nelerdir?" sorusu yöneltilmiştir. Kodlanan veriler Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Karşılaşılan sorunlara ilişkin görüşler

Sıra No	Kodlanmış karşılaşılan sorunlar teması	f
Fiziksel Altyapı Kaynaklı Yaşanan Sorunlar		
1	Donatım ve altyapı yetersizliği yaşandı. (Y1, Y2, Y3, Y5, Y9, Y10, Y12, Y13)	8
2	Temizlik malzemeleri alınmasında okul imkanları yetersiz kaldı. (Y2, Y9, Y12)	3
Öğretmenlerin Yaşadığı Sorunlar		
1	Moral ve motivasyon eksikliği görüldü. (Y5, Y6, Y7, Y10, Y11, Y12, Y13)	7
2	Teknolojik bilgi ve beceri yetersizliği yaşandı. (Y1, Y2, Y3, Y9, Y12, Y13)	6
3	Virüs kapma endişesi yaşandı. (Y4, Y8)	2
4	Ders saatlerin ve programların sürekli değişmesi uyumu güçleştirdi. (Y7)	1
Öğrencilerin Yaşadığı Sorunlar		
1	Teknolojik donanım ve internet eksikliği görüldü. (Y1, Y3, Y7, Y10, Y11, Y13)	6
2	Motivasyon problemi yaşandı. (Y1, Y5, Y6, Y8, Y9, Y12)	6
3	Derse katılım ve verim düştü. (Y2, Y5, Y6, Y9, Y10, Y13)	6
4	Daha ürkek oldular. (Y4, Y8)	2
5	Değişen ders programlarına uzum zorluğu görüldü. (Y7)	1
Velilerin Yaşadığı Sorunlar		
1	Çocukların eğitimleriyle yeterince ilgilenemediler. (Y1, Y2, Y5, Y6, Y9, Y11, Y13)	7
2	Maddi imkansızlıklar yaşandı. (Y1, Y3, Y13)	3
3	Veliler sürece uyum sağlayamadılar. (Y2, Y12, Y13)	3
4	Fazla çocuklu evlerde dersler çakıştı. (Y3, Y6, Y13)	3
5	BT Kullanım eksikliği yaşandı. (Y7, Y13)	2
6	Endişe ve kaygı yaşadılar. (Y12)	1
İl/İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü Kaynaklı Yaşanan Sorunlar		
1	Planlamada ve bilgilendirmede gecikme yaşandı. (Y1, Y9, Y12, Y13)	4
2	İhtiyacı olan okullara yeteri kadar destek sağlanamadı. (Y2, Y6)	2
3	Koordinasyonu sağlayamadı. (Y7)	1
4	Donatım ihtiyacı olan öğrencilere yardımcı olunamadı. (Y11)	1
Milli Eğitim Bakanlığı Kaynaklı Yaşanan Sorunlar		
1	Planlamada ve bilgilendirmede gecikme yaşandı. (Y5, Y9, Y10, Y12, Y13)	5
2	Sahadan doğru veri alamadılar. (Y3, Y12)	2
3	Okul öncesine gereken önem verilemedi. (Y1)	1
4	Hazırlıklar zamanında yapılmadı. (Y7)	1
5	Donatım yardımı zamanında sağlanamadı. (Y11)	1

(*Y: Kodlanmış Yönetici)

Tablo 4'teki bulgular incelendiğinde cevapların 6 alt başlıkta gruplandığı görülmektedir. Fiziksel altyapı kaynaklı yaşanan sorunlar konusunda okul yöneticilerinin sekizi (f=8) donatım ve altyapı yetersizliği, üçü (f=3) ise temizlik malzemesi temininde sorun yaşandığını belirtmişlerdir. Covid-19 salgını süresince öğretmenlerin yaşadığı sorunlar konusunda okul yöneticileri; öğretmenlerin yedisinin (f=7) moral ve motivasyon eksikliği yaşandığını, altısının (f=6) teknolojik bilgi ve beceri yetersizliği yaşandığını, ikisinin (f=2) virüs kapma endişesi yaşandığını ve birinin de (f=1) ders programlarının sürekli değişimine uyum sağlayamadığını ifade etmişlerdir. Velilerin yaşadığı sorunlar konusunda okul yöneticileri; velilerin yedisinin (f=7) çocukların eğitimleriyle yeterince ilgilenemediklerini, üçünün (f=3) maddi imkansızlıklar yaşandığını, sürece uyum sağlayamadıklarını ve çok çocuklu evlerde ders çakışması yaşandığını, ikisinin bilişim teknolojileri kullanım eksikliği

yaşadığını ve birinin de (f=1) endişe ve kaygı yaşadıklarını ifade etmişlerdir. İl/ilçe Millî Eğitim Müdürlükleri kaynaklı yaşanan sorunlar konusunda okul yöneticilerinin dördünün planlamada ve bilgilendirmede gecikme yaşandığını, ikisinin ihtiyacı olan okullara yeterli destek sağlanamadığını, birinin yeterince koordinasyonun sağlanamadığını ve birinin de donanım ihtiyacı olan öğrencilere yardımcı olunamadığını belirtmişlerdir. Millî Eğitim Bakanlığı kaynaklı yaşanan sorunlar konusunda ise okul yöneticilerden beşinin planlamada ve bilgilendirmede gecikme yaşandığı, ikisinin sahadan doğru veri alamadıklarını, birinin okul öncesine gereken önem verilmediği, hazırlıkların zamanında yapılmadığını ve donatım yardımlarının zamanında sağlanamadığını belirtmişlerdir.

“Karşılaşılan Sorunlar.” Ana teması için referans olması açısından okul yöneticileri tarafından verilen cevapların bazıları aşağıya alıntılanmıştır.

Y1:“Yeterli uzaktan eğitim ekipmanı sağlanamadı. Bazı öğretmenlerin mesleki, teknolojik bilgi ve becerileri yetersiz oldukları, interaktif gelişme gösteremedikleri, kişisel ve mesleki gelişiminde eksikleri olduğu görüldü. Öğrencilerin dikkat sürelerinin kısa olması, çalışma ortamlarının yetersizliği maddi olanakların kısıtlı olması öğrencilerin derse katılımını olumsuz etkilemiştir. Yetkililer tarafından gerekli bilgilendirme zamanında yapılmadığından planlamada sorunlar çıkmıştır.

Y3:“Yaş ve kıdemleri yüksek öğretmenlerin teknolojiyi tam olarak kullanamadıkları görülmüştür. Birden fazla çocuğu olan velilerin dersleri çakışmasından dolayı teknolojik yetersizlikler ortaya çıkmıştır. Bakanlığımız sahadan doğru veri alamıyorlar. Bundan dolayı tedbir alma noktasında gecikme yaşanıyor.

Y5:“Öğretmenlerde genel bir motivasyon ve moral bozukluğu göze çarpmaktadır. Çeşitli nedenlerden dolayı öğrencilerin dersleri takip ve verimlilik düzeyleri oldukça düşüktü. Yetkili makamlarca açıklamaların geç yapılması alınacak tedbirlerin alınması ve planlamada sorunlar yaşatmıştır.

Y7:“Öğretmenlerimizin bu yeni döneme adapte olmaları biraz zor oldu. Bakanlığımızca sık sık uygulamalarda değişikliğe gitmeleri okul idaresi ve öğretmenleri karşı karşıya getirdi. Yetkililer koordinasyon ve ortak çalışma, ortak bir metot geliştirme, sorunlara birlikte çözüm üretme görevini tam olarak yerine getiremedi.

Y9:“Okulların, covid-9 şartlarına göre hazırlanmasında malzeme sıkıntısı yaşanmıştır. Bazı öğretmenler dijital içeriklerin uygulanmasında zorluklar çekmiştir. Öğrencilerin derse takip durumları çok düşük olmuştur. Veliler bu süreçte öğrencileri yönlendirmede ve takipte yetersiz kalmıştır. Yetkililer kararları ani alarak hemen uygulanmasını istemişlerdir.

Y12:“Okulları istenen koşullara hazırlamak eldeki kısıtlı imkânlar ve yeterince sağlanamayan destek zaman zaman

umutsuzluk yaşattı. Öğretmenler, dijital ortam ve ders vermekte ilk defa karşılaştıkları için ilk başta zorlandılar. Çeşitli sorunlar öğretmenlerde yılgınlık hissi oluşturdu. Sürekli program ve ders saatlerinin değişiklikleri belirli bir düzen kurulmasını zorlaştırdı. Velilerde genel anlamda endişe ve kaygı ön plana çıkmıştır. Yetkililerin sürekli zorlayıcı istekleri değişen kararları yöneticilerin okullarını yönetmelerini zorlaştırmıştır.

Okul yöneticilerine üçüncü olarak “Salgının, örgün eğitim üzerindeki etkinin sürekli olacağını düşünüyor musunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Kodlanan veriler Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 5. Salgının, örgün eğitim üzerindeki etkinin sürekliliğine ilişkin görüşleri

Sıra No	Kodlanmış etkinin sürekliliği teması	f
1	Kalıcı etkileri olacak. (Y1, Y2, Y3, Y5, Y6, Y7, Y9, Y10, Y11, Y13)	10
2	Kazanımlarda kayba neden olacak. (Y1, Y6, Y9, Y11, Y12)	5
3	Uzaktan eğitim kısmen kalıcı olacak. (Y1, Y10, Y13)	3
4	Uyum zaman alacaktır. (Y5, Y7, Y9)	3
5	Eksik bilgiler telefı edilebilir. (Y1, Y8)	2
6	Temizlik ve hijyen anlayışında köklü değişiklikler yaşandı. (Y13)	1

(*Y: Kodlanmış Yönetici)

Tablo 5’teki bulgular incelendiğinde cevapların 6 alt başlıkta kodlandığı görülmektedir. Buna göre okul yöneticilerden sekisinin (f=8) salgının eğitim-öğretime kalıcı etkisi olacağını, beşinin (f=5) ders kazanımlarında kayba neden olacağını, üçünün (f=3) uzaktan eğitimin kısmen kalıcı olacağını, üçünün (f=3) salgın sonrasında uyumun zaman alacağını, ikisinin (f=2) eksik kalan bilgilerin telafi edilebileceğini ve birinin de (f=1) temizlik ve hijyen anlayışında köklü değişikliklerin yaşanacağını ifade etmektedir.

“Etkinin sürekliliği.” ana teması için referans olması açısından okul yöneticileri tarafından verilen cevapların bazıları aşağıya alıntılanmıştır.

Y1:“Salgının örgün eğitimde kalıcı etkileri olacağını düşünüyorum. Okuma yazma becerilerinde ve matematik becerilerinde kayba neden olacağını düşünüyorum.

Y3:“Uzaktan eğitimin kısmen kalıcı olacağını düşünüyorum.

Y5:“Salgının özellikle davranışsal boyutta kalıcı etkileri olacağını düşünüyorum. Bireyselleşmiş öğrencileri tekrar toplu hayatın gereklerine uygun davranış göstermeleri uzun zaman alacaktır.

Y9:“Salgının, örgün eğitim üzerinde kalıcı etkileri olacağını düşünüyorum. Öğrencilerin alması gereken kazanımlar ve pratik uygulamalar eksik kalmıştır. Uzaktan eğitim sürecinden yüz yüze eğitime geçildiğinde hazır bulunuşluk ve adapte süreleri uzamıştır.

Y11:“Her kademe uzun vadede muhakkak olumsuz etkilenecektir. Ancak okul

öncesi, 1. sınıf ve uygulamalı eğitim yapması gereken öğrencilerin daha çok etkileyeceğini düşünüyorum. Okul öncesinde okuma yazma becerileri desteklenmeyen çocuklar 1. sınıfa başladıklarında okuma yazma öğrenmede zorluk yaşayacaklardır. 1. sınıfta olan öğrenciler ise (özellikle uzaktan eğitime katılmayan çocuklar) okuma yazma öğrenemeyecek öğrense dahi sınıfta olduğu gibi pekiştirme imkânı bulamayacaktır. Eğitimin bir yapı olduğunu düşünürsek temel sağlam olmadığı için boşluğu kapatmak zor olacaktır.

Y13: "Alternatif öğrenme yöntemlerinin varlığı ve keşfi örgün eğitimin tüm kademelerinde bazı öğrenme alanlarında etkili olacaktır. Salgının etkileri azaldığında ya da tamamen ortadan kalktığında da uzaktan eğitim sürecinden yararlanmaya dönük gelişmeler yaşanması muhtemeldir.

Okul yöneticilerine dördüncü ve son olarak "Eğitim kurumları, gelecekte benzer durumlar söz konusu olduğunda nasıl örgütlenmelidir?" sorusu yöneltilmiştir. Kodlanan veriler Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Gelecekteki salgına karşı hazırlıklı olmaya ilişkin görüşleri

Sıra No	Kodlanmış hazırlıklı olma teması	f
1	Altyapının tüm okullarda tamamlanması gerekmektedir. (Y3, Y6, Y9, Y10, Y13)	5
2	Hizmetiçi eğitimler açılmalıdır. (Y1, Y6, Y9)	3
3	Teknolojik araçları zamanında temin edilmelidir. (Y1, Y10)	2
4	Plan ve programların önceden düşünülerek hazırlanmalıdır. (Y1, Y4)	2
5	Etkilerin araştırılacağı ve tartışılacağı çalışmalar yapılmalıdır. (Y7)	1
6	Öğrencileri uzaktan eğitimin içine alınacak tedbirler alınmalıdır. (Y9)	1
7	Uzaktan eğitimin devamına yönelik tedbirler alınmalıdır. (Y11)	1
8	Sahadaki sorunlar doğru tespit edilmelidir. (Y12)	1
9	EBA Platformu güçlendirilmelidir. (Y13)	1

(*Y: Kodlanmış Yönetici)

Tablo 6'taki bulgular incelendiğinde cevapların 9 alt başlıkta gruplandığı görülmektedir. Buna göre okul yöneticilerden beşinin (f=5) altyapının tüm okullarda tamamlanması gerektiğini, üçünün (f=3) öğretmenlere yönelik hizmet içi kursların açılması gerektiğini, ikisinin (f=2) teknolojik araçların zamanında temin edilmesi gerektiğini, ikisinin (f=2) plan ve programların önceden düşünülerek hazırlanması gerektiğini, birer kişi de (f=1) salgının etkilerinin araştırılacağı kongre, sempozyum vb. çalışmalarının yapılması, öğrencileri uzaktan eğitimin içine alınacak tedbirler alınması, uzaktan eğitimin devamına yönelik tedbirler alınması ve EBA platformunun güçlendirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

"Hazırlıklı olma." ana teması için referans olması açısından okul yöneticileri tarafından verilen cevapların bazıları aşağıya alıntılanmıştır.

Y1: "Plan ve programların önceden düşünülerek hazırlanması ve uygulamaya hazır bulundurulması gerekmektedir.

Y5: "Uzaktan eğitim için iş bölümü ve planlama önceden hazırlanmalıdır. Belirsizliğe yer verilmeyecek şekilde süreç açıklanmalı ve paydaşlara bildirilmelidir.

Y6: "Bu tip sorunlara karşılık ulusal bir eğitim planlaması yapılarak gerekli alt yapı hazırlanıp yedekte bir plan her zaman durmalı. Öğrenci ihtiyaçları tespit edilerek ve öğretmenlere hizmet içi kurslar verilerek çeşitli tatbikatlar yapılabilir. Simülasyon üzerinden çalışmalar yapılabilir.

Y7: "Başta bakanlığımız olmak üzere tüm eğitim kurumları uzaktan eğitimin olumlu ve olumsuz yanlarını ortaya koyan bir çalışma (sempozyum, anket, panel vb. gibi) yapmalı, buna göre de bir gelecek planlamalıdır. Ayrıca devam-devamsızlık hususlar masaya yatırılmalı ve derslere devam sağlanmalıdır.

Uzaktan eğitim verilen her dersin, mesela haftalık ders saatine orantılı olarak, sınavlarda (Okul içi, merkezî sistem (LGS-YKS) sınavlarda soru sorulmalıdır. Okullar da süreci takip ederek geri dönüşleri mutlaka almalı ve geleceği ona göre yönlendirmelidir.

Y11: "Salgın bitse dahi (her çocuğun eşit imkânlarla sahip olması şartıyla) benzer durumlara hazır olmak amacıyla haftanın bir günü uzaktan eğitime devam edilebilir.

Y12: "Oluşan bir alt yapı var. Süreçlerin nasıl gelişebileceği ile ilgili fikirler gelişti. Daha sakın, tutarlı olmalı sürekli karar değişen programlarla değil de yönergeleri açık, her ortamda uygulanabilirliği olan alanında uzman kişilerle örgütlenmelidir. Ayrıca sahayı dinlemeli ve geri dönüşleri değerlendirmelilerdir.

Y13: "Her şeyden önce milli eğitim bakanlığı nezdinde uzaktan eğitim süreci ile ilgili örgün eğitimde geçerli olandan farklı bir yönetmelik hazırlanmalıdır. Bu yönetmelikle tüm eğitim kademelerinde uzaktan eğitimin netliği, standartları vb. hüküm altına alınmalı ve bağlayıcı koşullar oluşturulmalıdır. Eğitimin tüm paydaşları ile ilgili hususlar, çalışma koşulları ve uygulamalara dönük tüm hususlar net biçimde belirlenmelidir. Bu bağlamda kurum standartları da benzer olası durumlar öngörülerek yeniden belirlenmeli ve okulların fiziki yeterlilik durumları da gözden geçirilmelidir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇLAR

Dünyayı ve ülkemizi etki altına alan koronavirüs salgınının Sinop ilinde eğitim alanındaki etkilerini yöneticilerin bakış açısıyla sunmayı amaçlayan bu çalışma ile elde edilen bulgulara ilişkin sonuçlar ve öneriler aşağıda açıklanmıştır. Salgının ilk olarak eğitim-öğretime yönelik etkileri olumsuz yönlü olmuştur. Olumsuzluğun azaltılabilmesi için teknolojik alt yapıların iyileştirilmesi, teknolojik okuryazarlık eğitimlerinin ve bilincinin öğrenci ve öğretmenlerle birlikte velilerin de dâhil edildiği bir süreç içerisinde kazandırılması gerekmektedir. Ayrıca yaşanan salgının psiko-sosyal etkilerinin azaltılması için etkin bir rehberlik hizmeti sunulması gerekmektedir.

Karşılaşılan sorunlar ana teması irdelendiğinde ana problemin ilgili her kesimde moral ve motivasyon kaybının yaşanması olduğu görülmektedir. Velilerin geçim kaygısı, teknolojik imkansızlıklar/yetersizlikler ve birden çok öğrencinin bulunduğu evlerde yaşanan ders programı çakışmalar temel sorun noktaları ortaya çıkmaktadır. Arkan birlikteliğinin sağlanamaması ve yaşanan kaygılar eğitim öğretimi olumsuz etkilemektedir. Problemin çözüm yolu olarak tüm kesimlere uygulanabilecek ve kolay ulaşılabilir bir psiko-sosyal destek hizmetinin sunulması ve planlama süreçlerinde olabildiğince dâhil edilmeleri ve yaşam boyu eğitimin önemini vurgulanması gerekmektedir. Örgün eğitime etki ana teması irdelendiğinde ise salgının kalıcı etkilerinin olacağı uzaktan eğitim olanaklarının öğrenilmesinin örgün eğitimle birlikte yardımcı bir unsur olarak kullanılmaya devam edeceği görüşleri hâkimdir. Uzaktan eğitim sürecini bilinçli bir şekilde geçiren öğrenciler için kazanımların artacağı ancak yoğunluk için daha önceki örgün eğitimdeki kazanımlarında kaybına neden olabileceği belirtilmiştir. Bilinçli teknoloji kullanımının sağlanması, eğitimin yadsınmaz önemini vurgulanması gerekmektedir. Akran birlikteliğinden uzak kalan öğrencilerinin sosyalleşme açısından sorunlar yaşaması ve ekran bağımlılığından uzak tutulmaya çalışılan neslin bilinçsizce sürece konumlandırılmasının olumsuz etkileri olacaktır. Özellikle kitap okuma alışkanlığının düşük olduğu toplumumuzda öğretmenin rol modelliğinden uzak kalan öğrencilerin gelişimlerini desteklemede velilere de hem öğrenciyi destekleme hem de öğretmeni destekleme noktasında büyük bir rol düşmektedir. Araştırmanın son teması olan hazırlıklı olma başlığı irdelendiğinde yaşanan salgından ders alınması, sahadan sağlıklı ve doğru verilerin toplanarak geniş çaplı irdelenmesi gerekliliği ortaya konmaktadır. Teknolojik altyapı çalışmalarının hızla tüm eğitim kurumlarında tamamlanması ve güncelliğinin ve sorunsuz kullanımının düzenli takip edilmesi ve gerekli durumlarda iyileştirmelerin yapılması gerekmektedir. Sonuç olarak; yaşanan coronavirüs salgının eğitime etkisi olumsuz yönde olmuş ve bu olumsuzluğun en aza indirilmesi için salgınla birlikte kazanılan teknolojik uygulamaların destekleyici olarak devam ettirilmesi ve acil durum planlarının her daim güncellenerek hazır tutulması gerekmektedir. Psiko-sosyal destek faaliyetlerinin kapsam ve içeriğinin geliştirilerek eğitim alanında tüm paydaşların tüm süreçler içine dâhil edilerek bir planlama yapılması ve çağın gerekliliklerine uygun olarak hizmet içi eğitim planlamalarının yapılması gerekmektedir. Okulıyla ilgili her türlü süreçte yer alması gereken okul yöneticilerinin; eğitim alanındaki ulusal politikaların yerel yansımaları oluşturdukları gibi etkin iletişimin sağlanması, toplumsal bilincin oluşturulması ve öğretmen, öğrenci ve veli ekseninde tüm topluma motivasyon kaynağı olan bir aktör olduğu unutulmamalıdır.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi Bilim Dalı Tezsiz Yüksek Lisans Projesinden üretilmiştir.

KAYNAKLAR

- BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., KILIÇ ÇAKMK, E., AKGÜN, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2016). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. 20. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- İŞMAN, A. (2011). *Uzaktan Eğitim*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- KARASAR, N. (2014). *Bilimsel araştırma yöntemi* (27. basım). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- KÜMBETOĞLU, B. (2017). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- MERRIAM, S. B. (2018). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* (Çev. Ed.: S. Turan). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- PATTON, M. Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation*, Newbury Park. CA: Sage.
- PUNCH, K. F. (2005). *Introduction to social research—quantitative & qualitative approaches*. London: Sage.
- Sağlık Bakanlığı (2020) *Covid-19 bilgilendirme sayfası*. Erişim Adresi: <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66493/p.html>
- SEKTÖRÜM (2020). *Uzaktan eğitim nedir*. Erişim Adresi: <https://www.sektorumdergisi.com/uzaktan-egitim-nedir-avantajlari-ve-dezavantajlari-nelerdir/>
- ULUĞ, F. ve KAYA, Z. (1997). *Uzaktan eğitim yaklaşımıyla ilköğretim*. Uzaktan Eğitim Vakfı, Ankara
- UYSAI, Ş. (2005). *Türkiye’de eğitim yönetimi teftişi planlaması ve ekonomisi alanındaki doktora tezlerinin incelenmesi*. (Doktora tezi). Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr>.
- YILDIRIM, A. & ŞİMŞEK, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- WIKIPEDIA (2020a). *Eğitim*. Erişim Adresi: <https://tr.wikipedia.org/wiki/E%C4%9Fitim>

TÜRKİYE’DE DÖVİZ KURU VE HİSSE SENEDİ PİYASASI ARASINDAKİ ASİMETRİK İLİŞKİLER

Semih Karadağ¹, Taner Sekmen^{2*}

Özet: Ülkelerin makroekonomi politikalarının temel amaçlarından biri dengeli ve sürdürülebilir büyümeyi sağlamaktır. Küresel olarak finansal piyasalarda sermayenin mobilitesi artmakta ve makroekonomik istikrarı sağlamada finansal piyasaların rolü son yıllarda daha da önem kazanmaktadır. Bu çalışma, Türkiye’de finansal serbestleşme sonrası döviz kuru ile borsa arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede BIST-100, Bist Sınai, Bist Teknoloji, Bist Hizmet ve Bist Mali endeksleri ile nominal ve reel döviz kuru arasındaki ilişki 2002-2020 yılları arası dönemde aylık veriler kullanılarak incelenmektedir. Değişkenler arasındaki simetrik veya asimetrik ilişkileri tespit edebilmek için Hacker ve Hatemi-J (2012) ve Hatemi-J (2012) testleri kullanılmaktadır. Simetrik testlerden elde edilen bulgular ilişkinin yalnızca hisse senedi piyasalarından nominal ve reel döviz kurlarının her ikisine doğru da bir nedensellik bulunduğunu ifade etmektedir. Ancak asimetrik testleri hesaba kattığımızda hisse senetlerinden nominal döviz kuruna doğru tespit edilen nedensellik ilişkisinin asimetrik olabileceği yönünde kanıtlar bulunmaktadır. Ayrıca döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru bir ilişkinin var olabileceği ve bu ilişkininde asimetrik olduğu sonucuna varılmaktadır. Dolayısıyla politika yapıcılar döviz kuru politikalarını tasarlarken bu asimetrik ilişkinin sermaye akışı üzerinde yaratabileceği olası farklı etkileri hesaba katmalıdırlar.

Anahtar Kelimeler: Borsa, döviz kuru, finansal serbestleşme, asimetrik nedensellik

ASYMMETRICAL RELATIONSHIPS BETWEEN EXCHANGE RATE AND STOCK MARKET IN TURKEY

Abstract: One of the main objectives of the macroeconomic policies of the countries is to ensure balanced and sustainable growth. Globally, the mobility of capital in financial markets is increasing and the role of financial markets in ensuring macroeconomic stability has become more important in recent years. This study aims to empirically examine the relationship between exchange rate and stock market after financial liberalization in Turkey. In this context, the relationship between BIST-100, Bist Industrial, Bist Technology, Bist Service and Bist Fiscal indices and the reel and nominal exchange rate is analyzed using monthly data for the period 2002-2020. Hacker and Hatemi-J (2012) and Hatemi-J (2012) tests are used to detect symmetrical or asymmetrical relationships between variables. Findings from symmetric tests indicate that there is causality only from stock markets to both nominal and real exchange rates. However, when we take asymmetric tests into account, there is evidence that the causal relationship from stocks to nominal exchange rates may be asymmetric. In addition, it is concluded that there may be a relationship from exchange rate to stock prices and this relationship is asymmetrical. Therefore, when designing exchange rate policies, policy makers should take into account the possible differential effects of this asymmetrical relationship on capital flows.

Keywords: Stock market, foreign exchange rate, financial liberalization, asymmetrical Causality

¹**Adres:** Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Eskişehir, Türkiye

²**Adres:** Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Eskişehir, Türkiye

***Sorumlu Yazar:** tsekmen@ogu.edu.tr

1. GİRİŞ

Finansal piyasalara ilişkin düzenlemeler geçtiğimiz yüzyıl boyunca uluslararası ekonomik ilişkiler alanında en tartışmalı konulardan biri olagelmıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin çoğu yirminci yüzyılın son çeyreğinde ve yirmi birinci yüzyılın başında hızlı bir finansal dönüşüm yaşamıştır. Bretton Woods sisteminin 1970’li yılların başında çökmesi ve ülkelerin sabit döviz kuru rejimlerini terk etmesi sonucunda finansal piyasalar gelişmeye ve küreselleşmeye başlamıştır. Bu gelişmeler ülkelerin finansal piyasalarını birbirine entegre ederek bu piyasalardaki rekabeti artırmıştır. Ancak özellikle gelişmekte olan ülkelerde 1990 ve 2000’li yıllarda yaşanan döviz kuru, borç ve bankacılık temelli finansal krizler, finansal liberalizasyonun finansal krizler üzerinde bir etkisinin olup olmadığı tartışmalarıyla sonuçlanmıştır. Finansal liberalizasyon, sermaye ve para piyasası olarak iki farklı alanda gerçekleşebilir. Sermaye piyasalarında liberalizasyon; sermaye serbestliği (giriş-çıkış), tasarrufların etkin dağılımı, finansal baskı politikalarının kaldırılması ve yabancı yatırımcıların ülke ekonomisine yatırım yapmaları için teşvik edilmesidir (Galindo vd, 2002:1-2). Para piyasalarında liberalizasyon; aracı kurumlar arasındaki rekabetin artırılması, finansal piyasadaki hükümet denetimlerinin kaldırılması, faiz oranlarının serbest bırakılması ve bilgi akışının olduğu şeffaf bir piyasa ortamının oluşturulmasıdır (Duman ve Lee, 2000: 7-15). Finansal piyasalar hızlı finansal serbestleşme süreci içinde gelişmekte olan ülkelerde yeterince derinleşmemiştir. Bu koşullar gelişmekte olan ülkelerde büyük krizlere ve kötü ekonomik ve finansal bozulmalara neden olmuştur (Açıkalın vd, 2008).

Finansal sektördeki gelişmeler ve işlemler ülke ekonomilerini derinden etkileyebilmektedir. Sürekli hareketli olan finansal piyasada döviz ve borsa yatırımcıları mikro ve makroekonomik göstergeler üzerindeki etkileri aracılığıyla ülke ekonomisi ile doğrudan etkileşim içerisinde. Gelişmekte olan ülkeler statüsünde olan Türkiye’de finansal piyasalarda meydana gelen oynaklık borsa ve döviz piyasalarındaki hareketleri etkilemekte ve reel ekonomi üzerinde kısa ve uzun dönemde maliyetler meydana getirmektedir. Finansal piyasalarda meydana gelen hareketler doğrultusunda Türkiye döviz piyasası ve Borsa İstanbul’da ortaya çıkan hareketlerin; ülke ekonomisine, finansal piyasada işlem yapan yatırımcıya ve küresel piyasa ekonomilerine kısa, orta ve uzun vadede olumlu veya olumsuz etkileri olabilmektedir.

Döviz piyasası ve hisse senedi piyasası arasındaki etkileşim birkaç farklı açıdan ele alınabilir. Burada döviz kurlarından hisse senedi fiyatlarına doğru pozitif ve negatif bir ilişki olabileceği gibi hisse senedi fiyatlarında da döviz kuruna doğru bir ilişki ortaya çıkabilir. Yerli paranın değer kaybetmesini kurun yükselmesi olarak değerlendirdiğimizde bu değer kaybı yabancı yatırımcıların mevcut sermayesi ile daha fazla hisse senedi elde edebilmesine imkan tanımakta ve yabancı girişlerini teşvik edebilmektedir. Diğer taraftan bu durum mevcut yabancı yatırımcıların ise kur riski ile karşı karşıya kalmasına yol açarak hisse senedi yatırımlarını

caydırıcı bir etki yaratabilmektedir. Yerli paranın değer kaybı eğilimi sergilediği dönemler aynı zamanda yerli yatırımcının genellikle enflasyondan korunmak amacıyla yabancı para cinsinden finansal varlıklara yönelmesine ya da reel varlıklara yönelerek hisse senedi piyasasından ayrılmasına yol açabilir.

Hisse senedi fiyatlarından döviz kuruna doğru etkileşimi incelediğimizde benzer ilişki biçimleri karşımıza çıkabilmektedir. Şirket performanslarındaki iyiyeye gidiş yabancı yatırımcıların girişlerini hızlandırarak hisse senedi fiyatlarını yükseltebilir. Bu durumda döviz girişlerindeki artış yerli paranın değer kazanmasına yol açabilir. Diğer taraftan yabancı varlıklara göre hisse senedi piyasasındaki yüksek kar beklentileri yerli yatırımcıların döviz varlıklarında özellikle döviz mevduatlarında bir çözülmeye yol açarak yerli paranın değer kazanmasına yol açabilir. Dolayısıyla tüm bu muhakemeler döviz kuru ve hisse senedi arasındaki etkileşimin farklı biçimlerde meydana gelebileceği yönünde düşünmemize yol açmaktadır.

Bu çerçevede, bu çalışma döviz kuru ve hisse senedi arasındaki etkileşimi ampirik olarak test etmeyi amaçlamaktadır. Bu karmaşık ve çok yönlü olabilecek ilişkileri netleştirebilmek amacıyla Türkiye’de 2002-2020 dönemi aylık verileri aracılığıyla nominal döviz kuru ve reel efektif döviz kuru ile BİST-100 ana endeksinin yanı sıra BİST-Hizmet, BİST-Mali, BİST-Sınai ve BİST-Teknoloji alt sektör endeksleri arasındaki ilişki Hacker ve Hatemi-J (2012) simetrik nedensellik testi ile Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi kullanılarak analiz edilmektedir. Bu çalışmanın ikinci bölümü dünya ve Türkiye’de döviz kuru ve hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkileri inceleyen ampirik çalışmaların bulunduğu literatür taramasına yer verilirken üçüncü bölümde çalışmada kullanılan yöntem tanıtılmaktadır. Dördüncü bölümde ampirik bulgular aktarılırken son bölüm sonuç kısmına ayrılmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Döviz kurları ile hisse senedi fiyatları arasındaki etkileşim, bugünün dünya ticaretindeki ve sermaye hareketindeki çarpıcı artışların bir sonucu olarak çok sayıda araştırmaya konu olmaktadır (Alagidede vd, 2011; Chaieb ve Mazzotta, 2013). Bu iki piyasa arasındaki bağlantı tartışmalı bir konudur. Özellikle, döviz kurları ile hisse senedi fiyatları arasındaki nedensellik, makro düzeyde ana araştırma sorusudur. Makro düzeyde, döviz kurları ile hisse senedi fiyatları arasındaki etkileşime ilişkin teorik veya ampirik kanıtlar konusunda fikir birliği olmasa da araştırmalar genellikle bu iki piyasanın özellikle kriz döneminde birbirine bağlanması gerektiğini göstermektedir. Mikro düzeyde, döviz kurları ile hisse senedi fiyatları arasındaki etkileşime ilişkin tartışmadaki temel araştırma konusu “döviz kuru riskine maruz kalma” konusudur. İnsanlar döviz kuru riskinin hisse senedi fiyatlarında fiyatlandırılıp fiyatlandırılmadığı ve bunun ekonomik öneminin ne olduğu ile ilgilenmektedir. Bir varlığın getirisi riski ile pozitif ilişkilidir. Daha yüksek risk taşımak için daha yüksek getiri beklenmektedir. Bu nedenle hisse senedi fiyatı genellikle

riskli olmasıyla belirlenir. Döviz kurları açısından hem çok uluslu hem de yerli firmaların hisse senedi fiyatları kur riskine maruz kalabilmektedir.

Döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunan literatürdeki çalışmalara baktığımızda; Soenen ve Hennigar (1988), döviz kurlarının hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini inceleyen ilk çalışmalardan biridir. 1980-1986 arasında aylık ABD hisse senedi fiyatları ve döviz kurları kullanarak hisse senedi fiyatları ile döviz kurları arasında güçlü bir negatif ilişki bulmuşlardır. Ayrıca, güçlü veya zayıf bir dolar bu sonucu değiştirmemektedir. Abdalla ve Murinde (1997), 1985 Ocak ve 1994 Temmuz tarihleri arasında Hindistan, Kore, Pakistan ve Filipinler'den aylık veriler ile Granger nedensellik ve eşbütünlükme yaklaşımlarını kullanarak yaptıkları çalışmada, döviz kurları ile hisse senedi fiyatları arasındaki nedensellik bağlantısının Hindistan, Kore ve Pakistan'daki geleneksel yaklaşımı izlediğini ortaya koyulmaktadır. Diğer bir deyişle, döviz kurlarındaki değişiklikler; Hindistan, Kore ve Pakistan'daki döviz kuru getirisi hisse senedi hareketlerini belirlemektedir. Mishra (2005), Hindistan'da borsa ve döviz piyasası arasındaki ilişkiyi incelemek için 1992 Nisan ve 2002 Mart tarihleri arasındaki aylık verileri kullanmıştır. Döviz kurları ve hisse senedi fiyatlarının yanı sıra, faiz oranı ve para talebi de döviz kurlarının parasal modellerinin önerdiği ortak ekonomik faktörlerin yakalanabilmesi için VAR modeline dahil edilmiştir. Model sonucuna göre, Hindistan'da döviz kuru getirilerinin hisse senedi getirileri üzerinde bir etkisi olduğu tespit edilmiştir; bu durum Abdalla ve Murinde'nin (1997) bulgularıyla tutarlıdır. Smyth ve Nandha (2003), 1995-2001 dönemleri arasında günlük verileri kullanarak Güney Asya'daki döviz kurları ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Hindistan ve Sri Lanka'da döviz kurlarından hisse senedi fiyatlarına doğru nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.

Diğer taraftan literatürde hisse senedi fiyatlarından döviz kuruna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit eden çalışmalarda mevcuttur. Smith (1992), İngiltere'deki döviz kurları ile hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi 1974-1988 dönemleri arasında üç aylık verileri kullanarak incelemiştir. Sonuç olarak, İngiltere'de hisse senedi fiyatları, İngiliz sterlini ile ABD dolarının da içinde bulunduğu döviz kurlarını büyük ölçüde etkilemektedir. Ajayi vd, (1998) 1985 Nisan ve 1991 Temmuz dönemleri arasında günlük gözlemleri kullanarak, sekiz gelişmiş ülkede döviz kurları ile hisse senedi fiyatları arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişkileri incelemek için hata düzeltme modelini kullanmışlardır. Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Hollanda, İngiltere ve ABD'de toplam hisse senedi fiyatlarından döviz kurlarına tek yönlü nedensellik tespit etmişlerdir. Lee ve Nieh (2001), 1993 Ekim ve 1996 Şubat dönemleri arasında günlük döviz kurları ve hisse senedi fiyatlarını veri olarak kullanarak, İtalya ve Japonya'da hisse senedi fiyatlarından döviz kurlarına doğru tek yönlü bir Granger nedenselliğinin olduğu sonucuna varmışlardır. Doong vd, (2005), G-7 ülkeleri için borsa ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Döviz kurları ile hisse senedi fiyatları arasındaki fiyat ve oynaklık ilişkisini incelemek için 1979 Mayıs ve 1999 Ocak dönemleri arasında haftalık gözlemler kullanarak Nelson'ın (1991) Üstel GARCH (EGARCH) modelinin çok değişkenli bir versiyonu aracılığıyla analiz etmişlerdir. Fransa, İtalya, Japonya ve ABD için gelecekteki döviz kuru hareketleri, hisse senedi fiyatlarındaki

değişikliklerden kaynaklanmaktadır ve borsadaki oynaklık da döviz piyasasına önemli ölçüde aktarılmaktadır. Katechos (2011), döviz kurları ve hisse senetleri fiyatları arasındaki temel nedenselliğin araştırılması için 16 farklı döviz kuru çifti kullanarak ML-GARCH [1, 1] modeli adlı yeni bir döviz kuru belirleme yaklaşımı sınaması yapmıştır. Çalışma 1999 Ocak ve 2010 Ağustos önemleri arasındaki haftalık verileri kullanmıştır. Çalışma sonucunda, hisse senedi fiyatlarından döviz kurlarına doğru tek yönlü nedensellik için kanıtlar bulunmuştur.

Tek yönlü nedensellikler dışında hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasındaki çift yönlü nedensellik ilişkisinin belirlendiği bazı çalışmalarda göze çarpmaktadır. Bahmani-Oskooee ve Sohrabian (1992), hisse senedi ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Eşbütünlükme ve Granger testi, 1973 Temmuz ve 1988 Aralık dönemleri arasındaki aylık veriler kullanılarak yapılmıştır. Sonuçlar ABD'de döviz kurları ile hisse senedi fiyatları arasındaki nedenselliğin iki yönlü olduğunu göstermektedir. Granger vd, (2000) 1986 Ocak ve 1998 Haziran dönemleri arasında günlük verileri kullanarak, Asya krizinde bazı Asya ülkeleri için döviz kurları ve hisse senedi fiyatları arasındaki kısa vadeli dinamikleri incelemişlerdir. Hong Kong, Malezya, Singapur, Tayland ve Tayvan'ın hisse senedi getirileri ve döviz kurları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisini tespit etmişlerdir. Wongbangpo ve Sharma (2002), 1985 ve 1996 yılları arasında aylık gözlemlere dayanarak Singapur ve Filipinler için döviz kurları ve hisse senedi fiyatları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin tespitini ortaya koymuşlardır. Doong vd, (2005) gelişmekte olan Asya piyasaları için döviz kurları ile hisse senedi fiyatları arasındaki dinamik nedensellik ilişkisini incelemek için bir GARCH-M modeli kullanmışlardır. 1989 Ocak ve 2003 Ocak dönemleri arasında haftalık gözlemleri kullanarak, Endonezya, Kore, Malezya ve Tayland için döviz kurları ile hisse senedi fiyatları arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin varlığını tespit etmişlerdir.

Literatürde yer alan bazı çalışmalar ise hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasında nedensellik ilişkisi tespit edememektedir. Smyth ve Nandha (2003), 1995-2001 günlük verilerini kullanarak Bangladeş, Hindistan, Pakistan ve Sri Lanka için döviz kurları ile hisse senedi fiyatları arasında uzun dönemde bir ilişki bulamamışlardır. Ajayi ve Mougoue (1996), hisse senedi getirileri ve döviz kurları arasındaki uzun vadeli etkileşimleri incelemek için eşbütünlükme tekniğini kullanmışlardır. 1985 Nisan ve 1991 Temmuz yılları arasındaki dönem için günlük gözlemler kullanılmıştır. Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve ABD'de döviz kurları ile hisse senedi fiyatları arasında bir ilişki bulamamışlardır. Stavarek (2004), 1970 ile 1992 yılları arasında Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Fransa, Almanya, Macaristan, Polonya, Slovakya, İngiltere ve ABD de dahil olmak üzere birçok ülke için döviz kuru piyasası ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Bu dönemde döviz kuru piyasası ve hisse senedi fiyatlamaları arasında bir ilişkili bulamamıştır.

Son olarak hisse senedi fiyatları ve döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisini Türkiye için inceleyen çalışmalara baktığımızda; Doğanay vd, (2010) 2001-2009 tarihleri arasında günlük verileri kullanarak Türkiye finans piyasasında hisse senedi fiyatı ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi değerlendirmişlerdir. Sonuçlar, hisse senedi

fiyatından döviz kuruna giden tek yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir. Kur politikası uygulayan hükümetin, önceki hisse senedi endeks değerlerini dikkate alması gerektiğini tavsiye etmektedirler. Rjoub (2012), 2000-2009 aylık verileri kullanarak Türkiye'deki borsa ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Eş-bütünleşme ve Granger nedensellik test tekniklerini uygulamış ve test sonucunda seriler arasında eş-bütünleşme göstermektedir. Granger nedensellik testi çift yönlü ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Ayaz (2006), Türkiye için 1991-2004 dönemleri arasında aylık veriler ile Granger nedensellik testine dayanan Hsiao (1981) testi kullanarak hisse senedi piyasası ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda döviz kuru ile hisse senetleri fiyat endeksleri arasında iki yönlü nedensellik bulgusuna ulaşmıştır. Özmen (2007), Türkiye'de 1989-2006 dönemleri arasında hisse senetleri ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi Toda Yamamoto nedensellik test sınaması ile incelemiş 1989-1994 ve 1994-1999 dönemleri hariç diğer dönemlerde değişkenler arasında çift yönlü nedensellik ilişkisini ortaya koymuştur. Aydemir ve Demirhan (2009), 2001-2008 dönemleri arasında Türkiye için borsa ve döviz kuru piyasası arasındaki ilişkiyi nedensellik testi ile sınamışlardır. Çalışma sonucunda borsa ve döviz kuru piyasası arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını tespit etmişlerdir. Bayramoğlu ve Pekkaya (2008), 1990-2007 dönemleri arasında döviz kuru, İMKB 100 ve S&P 500 endeks verilerini kullanarak nedensellik ilişkisini araştırmışlardır. 1990-2007 döneminde İMKB 100 ve S&P 500 endekslerinden döviz kuruna tek yönlü Granger nedensellik ilişkisi bulmuşlardır. Daha spesifik olarak veriler ele alındığında İMKB 100 ile döviz kuru arasında çift yönlü Granger nedensellik ilişkisine ulaşmışlardır. Can ve Savaş (2011), Türkiye için 2000-2009 dönemleri arasında borsa endeksi, döviz kuru ve reel efektif döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisini Granger nedensellik testi ile incelemişlerdir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi; BİST100'den reel efektif döviz kuruna tek yönlüdür. Belen ve Karamelikli (2016), Türkiye'de 2006-2014 dönemleri arasında ARDL eşbütünleşme yaklaşımı kullanarak BİST 100 ve döviz kuru arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, döviz kuru ile BİST 100 endeksi arasında kurdan hisse senetlerine tek yönlü ilişki olduğu bulgusuna varmışlardır.

3. VERİ SETİ VE ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

3.1. Veri Seti

Bu çalışmada döviz kuru ve hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarabilmek amacıyla kur değişkeni olarak nominal dolar/TL döviz kuru ve reel efektif döviz kuru kullanılırken hisse senedi piyasalarını temsil etmek için BİST-100 ana endeksinin yanı sıra BİST-Hizmet, BİST-Mali, BİST-Sınai ve BİST-Teknoloji alt sektör endeksleri kullanılmaktadır. Hisse senedi endeks verileri analizlerde getiri serileri biçiminde kullanılırken döviz kuruna ilişkin değişkenler modellerde büyüme oranı biçiminde yer almaktadır. Bu değişkenlere ait veriler Ocak 2002 ve Haziran 2020 arası dönemi kapsamakta ve aylık frekanstadır. Çalışmada kullanılan verilerin tümü Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB) elektronik veri dağıtım sisteminden elde edilmiştir.

3.2. Yöntem

Bu çalışmada hisse senedi piyasası ve döviz kuru arasında ilişki asimetrikler dikkate alınarak incelenmektedir. Bu çerçevede ilgili değişkenler arasında asimetrik bir ilişkinin var olup olmadığı Hatemi-J (2012) tarafından geliştirilen yöntem ile test edilmektedir. Hatemi-J (2012), Granger ve Yoon (2012) tarafından ortaya konan hata terimlerinin pozitif veya negatif ayrılabilirliği fikrinden hareket etmektedir. Döviz kuru E_t ve hisse senedi fiyat endeksi H_t gibi iki bütünleşik değişkenin aşağıdaki gibi bir rassal yürüyüş sürecine sahip olduğunu varsayalım:

$$E_t = E_{t-1} + \varepsilon_{E,t} = E_{10} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{Ei} \quad (3.1)$$

$$H_t = H_{t-1} + \varepsilon_{H,t} = H_{20} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{Hi} \quad (3.2)$$

Burada $t = 1, 2, \dots, T$ ve E_{10} ve H_{20} sabitleri, dolar kuru ve hisse senetleri fiyat endeksinin başlangıç değerleridir. ε_{Ei} ve ε_{Hi} beyaz gürültü hata terimleridir. Dolayısıyla pozitif ve negatif şoklar aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

$$\varepsilon_{Ei} = \varepsilon_{Ei}^+ + \varepsilon_{Ei}^- \quad (3.3)$$

Burada $\varepsilon_{Ei}^+ = \max(\varepsilon_{Ei}, 0)$ ve $\varepsilon_{Ei}^- = \min(\varepsilon_{Ei}, 0)$ olmaktadır.

$$\varepsilon_{Hi} = \varepsilon_{Hi}^+ + \varepsilon_{Hi}^- \quad (3.4)$$

Burada $\varepsilon_{Hi}^+ = \max(\varepsilon_{Hi}, 0)$ ve $\varepsilon_{Hi}^- = \min(\varepsilon_{Hi}, 0)$ olmaktadır. Yukarıdaki (3.1) ve (3.2) numaralı denklemler şimdi aşağıdaki gibi yeniden yazılabilir:

$$E_t = E_{t-1} + \varepsilon_{E,t} = E_{10} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{Ei}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{Ei}^- \quad (3.5)$$

$$H_t = H_{t-1} + \varepsilon_{H,t} = H_{20} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{Hi}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{Hi}^- \quad (3.6)$$

Dolar kuru ve hisse senedi fiyat endeksi için pozitif ve negatif şokların kümülatif formları aşağıdaki gibi elde edilir:

$$E_t^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{Ei}^+ \quad (3.7)$$

$$E_t^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{Ei}^- \quad (3.8)$$

$$H_t^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{Hi}^+ \quad (3.9)$$

$$H_t^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{Hi}^- \quad (3.10)$$

Bu değerler ile dolar kuru ve hisse senedi fiyat endeksi arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisi, asimetrik etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması VAR(p) modeli kullanılarak tahmin edilebilir. Pozitif ve negatif kümülatif şoklar arasındaki nedensellik ilişkisi ve etki tepki fonksiyonları tahmin etmek için aşağıdaki gibi bir VAR(p) modelleri yazılabilir:

$$W_t^+ = \beta_0 + \beta_1 W_{t-1}^+ + \dots + \beta_p W_{t-p}^+ + u_t^+ \quad (3.11)$$

$$W_t^- = \beta_0 + \beta_1 W_{t-1}^- + \dots + \beta_p W_{t-p}^- + u_t^- \quad (3.12)$$

Burada $W_t^+ = E_t^+, H_t^+$ ve $W_t^- = E_t^-, H_t^-$, 2×1 değişken vektörleridir. β_0 , her iki şok içinde 2×1 sabit vektördür. u_t^+ ve u_t^- hata terimi vektörlerini ifade etmektedir. β_s ($s = 1, \dots, p$) ise s gecikme uzunluğu için 2×2 parametre matrisidir. VAR(p) modelinin optimal gecikme uzunluğu Hatemi-J (2003, 2008) tarafından önerildiği gibi bilgi kriteri minimize edilerek belirlenmektedir:

$$HJC = \ln(|\hat{\Omega}_j|) + j \left(\frac{n^2 \ln T + 2n^2 \ln(\ln T)}{2T} \right), \quad j = 0, \dots, p \quad (3.13)$$

Burada $|\hat{\Omega}_j|$, VAR(j) modelindeki hata terimlerinin tahmin edilen varyans-kovaryans matrisinin determinantıdır. n ,

VAR modelindeki denklem sayısını ve T ise gözlem sayısını göstermektedir.

Bu VAR modeli etki tepki fonksiyonlarını oluşturmak için kullanılabilir. Asimetrik etki-tepki fonksiyonlarını elde edebilmek için (3.11) ve (3.12) numaralı denklemlerdeki VAR modellerinin aşağıdaki gibi hareketli ortalamalar formunda yazılması gerekir:

$$W_t^+ = \sum_{i=0}^{\infty} C_i + \sum_{i=0}^{\infty} A_i u_{t-i}^+,$$

$$t = 1, \dots, T \text{ için}$$

$$W_t^- = \sum_{i=0}^{\infty} C_i + \sum_{i=0}^{\infty} A_i u_{t-i}^-,$$

$$t = 1, \dots, T \text{ için}$$

Burada 2×2 katsayı matrisleri olan A_i yinelemeli olarak aşağıdaki gibi elde edilmektedir:

$$A_i = \beta_1 A_{i-1} + \beta_2 A_{i-2} + \dots + \beta_p A_{i-p},$$

$$i = 1, 2, \dots \text{ için}$$

$A_0 = I_2$, $A_i = 0$, $\forall i < 0$ ve $C_i = A_i \beta_0$ 'dır. t döneminde j 'nci denklemdeki bir standart hatalık şokun $W_t^+ = t + f$ ve $W_t^- = t + f$ üzerindeki asimetrik genelleştirilmiş etki tepkisi aşağıdaki denklemden elde edilmektedir:

$$AGIR(f) = \sigma_{jj}^{-0.5} A_f \Omega e_j,$$

$$f = 0, 1, 2, \dots, \text{ için}$$

Burada Ω , VAR modelindeki u_t^+ ve u_t^- 'nin varyans-kovaryans matrisidir ($\Omega = \{\sigma_{ij}, i, j = 1, 2\}$). Denklemden yer alan e_j ise j 'nci element için 1'e ve diğer elementler için 0'a eşit olan kukla değişkendir.

3.3. Ampirik Bulgular

Geleneksel nedensellik ve Hatemi-J (2012) nedensellik testlerinden önce her bir değişken ve bu değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenleri için birim kök incelemesi yapılmaktadır. Bu doğrultuda Tablo 1'de döviz kuru ve hisse senedi piyasası göstergelerine ait değişkenlerin ve Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri sonuçları sunulmaktadır. Her iki birim kök testinde H_0 hipotezi serileri birim kök içermektedir biçimindedir. Tablo 1'de verilen test sonuçlarına göre %10 ya da daha düşük anlamlılık düzeyine sahip seriler için H_0 hipotezi reddedilebilmekte ve serinin durağan olduğu kabul edilmektedir.

İlk olarak Tablo 1'de hisse senedi fiyat endekslerine ilişkin değişkenlerin birim kök sınamaları incelendiğinde Bist100, Bist Hizmet, Bist Mali, Bist Sınai ve Bist Teknoloji değişkenlerinin getiri serilerinin düzey değerlerinde birim kök içermedikleri ve dolayısıyla durağan oldukları sonucuna varılmaktadır. Bu serilerin hepsine ait pozitif ve negatif bileşenlerinden oluşturulan serilere uygulanan birim kök testleri sonuçları ise sabit terimli model ve sabit ve trendli modeller bakımından karmaşık bulgular ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla hisse senedi fiyat endeksi değişkenlerinin pozitif ve negatif bileşenlerinin düzey değerlerinin birim kök içerdiği şeklindeki hipotez reddedilememektedir. Döviz kurundaki yüzde değişim ve

reel efektif döviz kurundaki yüzde değişim değişkenlerine ilişkin birim kök testlerinden de benzer sonuçlar elde edilmektedir. Bu değişkenler düzey değerlerinde durağan iken bu değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenleri düzey değerlerinde birim köke sahiptir.

Tablo 2 düzey değerlerinde birim kök içerdiği kabul edilen serilerin birinci farkları ile yapılan birim kök testi sonuçlarını göstermektedir. Tablo 2'deki sonuçlara göre çalışmada kullanılan tüm değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenlerinin birinci farkları alındığında durağan hale geldikleri görülmektedir. Genel olarak birim kök test sonuçları incelendiğinde döviz kurundaki yüzde değişim, reel efektif döviz kurundaki yüzde değişim ve BİST100 getiri endeksi ile alt sektör endeks değişkenleri düzey değerlerinde durağan oldukları görülmektedir. Değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenlerinin her birinin ise düzey değerlerinde birim kök içerdiği ve birinci farklarında durağan hale geldikleri görülmektedir.

Elde edilen bu sonuçlar bir sonraki aşamada yapılacak olan simetrik ve Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testlerinde belirleyici olmaktadır. Geleneksel nedensellik testlerinin seçimi serilerin durağanlık düzeylerine göre değişmektedir.

Döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisi öncelikle simetrik nedensellik testi ile incelenmektedir. Tablo 3 döviz kurundaki yüzde değişim ile BİST 100 ve diğer alt sektörlerin fiyat endeksleri için Hacker ve Hatemi-J (2012) simetrik nedensellik testi sonuçlarını göstermektedir. Elde edilen bulgulara göre Bist100, Bist Hizmet, Bist Mali, Bist Sınai ve Bist Teknoloji değişkenlerinden döviz kuruna doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilirken döviz kurundan bu değişkenlerin hiçbirine doğru bir nedensellik tespit edilememektedir. Simetrik nedensellik testinden elde edilen bu bulgular hisse nedeni fiyat endekslerinden döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedenselliğin varlığına işaret etmektedir.

Tablo 4'te ise döviz kurundaki yüzde değişim ve hisse senedi fiyat endeksleri arasındaki Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi sonuçları yer almaktadır. Buradaki bulgular Bist100 ve Bist Teknoloji endekslerinin pozitif ve negatif bileşenlerinden sırasıyla döviz kurunun pozitif ve negatif bileşenlerine doğru nedensellik bulunduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar Bist100 ve Bist Teknoloji endekslerinden döviz kuruna doğru nedensellik ilişkisinin simetrik olduğunu göstermektedir.

Tablo 1-Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Düzye			
	ADF Birim Kök Testi		Phillips-Perron Birim Kök Testi	
	Sabitli	Sabit+Trend	Sabitli	Sabit+Trend
Bist100 Getiri	-15.895***	-15.919***	-15.895***	-15.923***
Bist100 Getiri+	-2.960**	-2.661	-2.826*	-2.486
Bist100 Getiri-	-2.953**	-2.099	-2.848*	-2.222
Bist Hizmet Getiri	-17.364***	-17.339***	-17.380***	-17.368***
Bist Hizmet Getiri+	-2.551	-3.726**	-2.212	-3.396*
Bist Hizmet Getiri-	-2.582*	-3.062	-2.424	-3.075
Bist Mali Getiri	-15.526***	-15.583***	-15.524***	-15.581***
Bist Mali Getiri+	-2.872*	-2.338	-2.771*	-2.196
Bist Mali Getiri-	-2.900**	-1.859	-2.821*	-1.989
Bist Sınai Getiri	-15.202***	-15.183***	-15.204***	-15.186***
Bist Sınai Getiri+	-2.685*	-3.287*	-2.488	-3.051
Bist Sınai Getiri-	-2.654*	-2.728	-2.675*	-2.866
Bist Teknoloji Getiri	-14.109***	-14.144***	-14.206***	-14.238***
Bist Teknoloji Getiri+	-2.401	-3.496**	-2.452	-3.271*
Bist Teknoloji Getiri-	-2.172	-2.860	-2.190	-3.097
Döviz Kuru%	-11.050***	-11.373***	-9.880***	-9.913***
Döviz Kuru%+	-0.566	-2.844	-0.709	-2.720
Döviz Kuru%-	-0.235	-2.767	-0.209	-2.767
Reel Ef. Döviz Kuru%	-11.773***	-11.881***	-11.327***	-11.619***
Reel Ef. Döviz Kuru%+	-0.934	-3.358*	-1.108	-3.195*
Reel Ef. Döviz Kuru%-	-1.764	-3.367*	-2.043	-4.362***

Not: ADF ve Phillips-Perron testlerinde sabitli ve sabitli-trendli t-istatistik değerleri verilmektedir. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

Diğer yandan Bist Mali ve Bist Sınai endekslerinin pozitif bileşenleri ile döviz kurunun pozitif bileşenleri arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilirken bu değişkenlerin negatif şokları arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilememektedir. Tersine Bist Hizmet endeksinin negatif bileşenlerinden döviz kurunun negatif bileşenine doğru bir nedensellik tespit edilmekte fakat bu değişkenlerin pozitif bileşenleri arasında bir nedensellik tespit edilememektedir. Dolayısıyla buradaki bulgular Hacker ve Hatemi-J (2012) elde edilen hisse senedi fiyat endekslerinden döviz kuruna doğru nedensellik ilişkisini doğrulamakta fakat bu ilişkinin Bist Hizmet, Bist Mali ve Bist Sınai endeksleri için asimetric olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 4'te döviz kurunun pozitif ve negatif bileşenlerinden hisse senedi fiyat endekslerinin pozitif ve negatif bileşenlerine doğru nedensellik ilişkisi incelendiğinde döviz kurunun pozitif bileşenlerinden Bist100, Bist Hizmet, Bist Mali, Bist Sınai ve Bist Teknoloji değişkenlerinin pozitif bileşenlerine doğru bir nedensellik ilişkisi mevcut iken bu değişkenlerin negatif bileşenleri arasında bir nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Simetric nedensellik testinin aksine asimetric nedensellik testinden elde edilen bulgular döviz kurundan hisse senedi fiyatları arasında bir nedensellik ilişkisinin varlığına ve bu nedenselliğin ise asimetric olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan döviz kuru ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki reel efektif döviz kuru kullanılarak tekrar sorgulanmaktadır. Tablo 5 reel efektif

döviz kurundaki yüzde değişim ile Bist100, Bist Hizmet, Bist Mali, Bist Sınai ve Bist Teknoloji getiri serileri arasındaki simetric nedensellik testi sonuçlarını göstermektedir. Elde edilen bulgular nominal döviz kuru için ortaya çıkan bulgulara oldukça paraleldir. Yine burada da yalnızca hisse senedi fiyat endekslerinden döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmektedir.

Tablo 6'da yer alan asimetric nedensellik testi sonuçları ise simetric nedensellik testinden elde edilen tüm hisse senedi fiyat endekslerinden reel döviz kuruna doğru bir nedenselliğin varlığı şeklindeki bulguyu hem pozitif hem de negatif şoklar için doğrularken reel döviz kurundan tüm hisse senedi fiyat endekslerine doğru nedensellik olmadığı yönündeki bulguyu doğrulamamaktadır. Bu ilişki değişkenlerin pozitif ve negatif bileşenleri ile analiz edildiğinde reel döviz kurunun pozitif ne negatif bileşenlerinden Bist100, Bist Hizmet ve Bist Mali endeks getirilerinin pozitif ve negatif bileşenlerine doğru bir nedensellik ilişkisi ortaya çıkmakta ve bu nedenselliğin simetric olduğu görülmektedir. Son olarak Bist Sınai endeksinden reel döviz kuruna doğru nedensellik yalnızca bu değişkenlerin negatif bileşenleri arasında ortaya çıkmakta ve dolayısıyla bu ilişkinin asimetric olduğu göstermekteyken reel döviz kurunda Bist Teknoloji endeksine doğru ne pozitif ne de negatif bir nedensellik ilişkisi tespit edilememektedir.

Tablo 2-Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Birinci Fark			
	ADF Birim Kök Testi		Phillips-Perron Birim Kök Testi	
	Sabitli	Sabit+Trend	Sabitli	Sabit+Trend
Bist100 Getiri	-	-	-	-
Bist100 Getiri+	-19.935***	-20.372***	-19.767***	-20.801***
Bist100 Getiri-	-11.065***	-20.298***	-19.264***	-19.937***
Bist Hizmet Getiri	-	-	-	-
Bist Hizmet Getiri+	-19.886***	-20.158	-19.807***	-20.449***
Bist Hizmet Getiri-	-20.406***	-20.715***	-19.598***	-20.065***
Bist Mali Getiri	-	-	-	-
Bist Mali Getiri+	-19.701***	-20.120***	-19.554***	-20.579***
Bist Mali Getiri-	-20.012***	-20.468***	-19.564***	-20.330***
Bist Sınai Getiri	-	-	-	-
Bist Sınai Getiri+	-19.015***	-19.322***	-18.952***	-19.378***
Bist Sınai Getiri-	-18.494***	-18.814***	-18.097***	-18.599***
Bist Teknoloji Getiri	-	-	-	-
Bist Teknoloji Getiri+	-19.715***	-19.973***	-20.026***	-20.399***
Bist Teknoloji Getiri-	-20.355***	-20.568***	-20.015***	-20.460***
Döviz Kuru%	-	-	-	-
Döviz Kuru%+	-13.387***	-13.367***	-16.168***	-16.138***
Döviz Kuru%-	-12.303***	-12.276***	-14.522***	-14.484***
Reel Ef. Döviz Kuru%	-	-	-	-
Reel Ef. Döviz Kuru%+	-12.824***	-12.866***	-15.947***	-16.014***
Reel Ef. Döviz Kuru%-	-13.704***	-13.831***	-16.520***	-16.360***

Not: ADF ve Phillips-Perron testlerinde sabitli ve sabitli-trendli t-istatistik değerleri verilmektedir. ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 1-Hacker ve Hatemi-J (2012) Nedensellik Test Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Optimal Gecikme Uzunluğu	Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerler		
			% 1	% 5	% 10
Bist100 Getiri → Döviz Kuru%	1	27,191***	6.811	3.837	2.701
Döviz Kuru% → Bist100 Getiri	1	0,000	6.800	3.912	2.741
Bist Hizmet Getiri → Döviz Kuru%	1	28,517***	6.429	3.777	2.709
Döviz Kuru% → Bist Hizmet Getiri	1	1,011	7.126	3.982	2.713
Bist Mali Getiri → Döviz Kuru%	1	26,431***	6.864	3.880	2.713
Döviz Kuru% → Bist Mali Getiri	1	0,079	6.921	3.923	2.750
Bist Sınai Getiri → Döviz Kuru%	1	21,185***	6.751	3.825	2.688
Döviz Kuru% → Bist Sınai Getiri	1	0,029	6.875	3.920	2.746
Bist Teknoloji Getiri → Döviz Kuru%	2	9,578***	9.548	6.104	4.673
Döviz Kuru% → Bist Teknoloji Getiri	2	2,037	8.996	5.990	4.596

Not: Modelinin maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak belirlenmekte ve optimal gecikme uzunluğu Hatemi-J kriterine göre seçilmektedir. Test istatistiğine ait kritik değerler 10000 bootstrap kullanılarak elde edilmektedir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyesinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 2-Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Optimal Gecikme Uzunluğu	Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerler		
			% 1	% 5	% 10
Bist100 Getiri ⁺ → Döviz Kuru% ⁺	2	11,929***	9.929	6.319	4.701
Bist100 Getiri ⁻ → Döviz Kuru% ⁻	2	5,964*	10.190	6.158	4.630
Döviz Kuru% ⁺ → Bist100 Getiri ⁺	2	8,181**	10.133	6.347	4.725
Döviz Kuru% ⁻ → Bist100 Getiri ⁻	2	2,470	10.376	6.330	4.684
Bist Hizmet Getiri ⁺ → Döviz Kuru% ⁺	2	4,487	9.546	6.025	4.592
Bist Hizmet Getiri ⁻ → Döviz Kuru% ⁻	3	25,250***	12.229	8.061	6.304
Döviz Kuru% ⁺ → Bist Hizmet Getiri ⁺	2	24,801***	10.212	6.305	4.725
Döviz Kuru% ⁻ → Bist Hizmet Getiri ⁻	3	5,462	11.746	7.936	6.303
Bist Mali Getiri ⁺ → Döviz Kuru% ⁺	2	13,897***	10.476	6.353	4.734
Bist Mali Getiri ⁻ → Döviz Kuru% ⁻	2	3,793	10.191	6.114	4.601
Döviz Kuru% ⁺ → Bist Mali Getiri ⁺	2	6,758**	10.193	6.295	4.756
Döviz Kuru% ⁻ → Bist Mali Getiri ⁻	2	2,141	10.451	6.388	4.731
Bist Sınai Getiri ⁺ → Döviz Kuru% ⁺	2	9,458**	10.333	6.244	4.664
Bist Sınai Getiri ⁻ → Döviz Kuru% ⁻	2	1,827	7.500	3.937	2.729
Döviz Kuru% ⁺ → Bist Sınai Getiri ⁺	2	6,676**	11.299	6.576	4.820
Döviz Kuru% ⁻ → Bist Sınai Getiri ⁻	1	1,366	7.534	3.822	2.630
Bist Teknoloji Getiri ⁺ → Döviz Kuru% ⁺	2	4,872*	10.214	6.168	4.766
Bist Teknoloji Getiri ⁻ → Döviz Kuru% ⁻	3	17,848***	11.923	7.950	6.276
Döviz Kuru% ⁺ → Bist Teknoloji Getiri ⁺	2	9,339**	9.925	6.177	4.778
Döviz Kuru% ⁻ → Bist Teknoloji Getiri ⁻	3	2,788	11.973	7.879	6.170

Not: Uygun kritik değerleri elde edebilmek için 10000 bootstrap simülasyonu kullanılmaktadır. * %1, ** %5, *** %10 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir. Modelin optimal gecikme uzunluğu Hatemi-J kriteri tarafından belirlenmektedir.

Tablo 3-Hacker ve Hatemi-J (2012) Nedensellik Test Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Optimal Gecikme Uzunluğu	Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerler		
			%1	%5	%10
Bist100 Getiri → Reel Döviz Kuru%	2	26,819***	9.648	6.187	4.776
Reel Döviz Kuru% → Bist100 Getiri	2	1,902	9.139	6.078	4.607
Bist Hizmet Getiri → Reel Döviz Kuru%	2	26,435***	9.491	6.177	4.723
Reel Döviz Kuru% → Bist Hizmet Getiri	2	2,003	9.418	5.961	4.580
Bist Mali Getiri → Reel Döviz Kuru%	2	29,055***	9.497	6.234	4.717
Reel Döviz Kuru% → Bist Mali Getiri	2	2,310	9.244	5.967	4.607
Bist Sınai Getiri → Reel Döviz Kuru%	2	17,673***	9.606	6.161	4.742
Reel Döviz Kuru% → Bist Sınai Getiri	2	1,666	9.364	5.982	4.606
Bist Teknoloji Getiri → Reel Döviz Kuru%	2	10,639***	9.614	6.106	4.676
Reel Döviz Kuru% → Bist Teknoloji Getiri	2	2,054	9.332	5.867	4.516

Not: Modelinin maksimum gecikme uzunluğu 12 olarak belirlenmekte ve optimal gecikme uzunluğu Hatemi-J kriterine göre seçilmektedir. Test istatistiğine ait kritik değerler 10000 bootstrap kullanılarak elde edilmektedir. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyesinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 4-Hatemi-J (2012) Asimetrik Nedensellik Test Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Optimal Gecikme Uzunluğu	Test İstatistiği	Bootstrap Kritik Değerler		
			%1	%5	%10
Bist100 Getiri ⁺ → Reel Döviz Kuru% ⁺	2	26,106***	9.703	6.181	4.775
Bist100 Getiri ⁻ → Reel Döviz Kuru% ⁻	2	10,680***	10.506	6.294	4.705
Reel Döviz Kuru% ⁺ → Bist100 Getiri ⁺	2	5,063*	9.733	6.188	4.597
Reel Döviz Kuru% ⁻ → Bist100 Getiri ⁻	2	6,145*	10.638	6.339	4.748
Bist Hizmet Getiri ⁺ → Reel Döviz Kuru% ⁺	2	48,120***	9.846	6.034	4.584
Bist Hizmet Getiri ⁻ → Reel Döviz Kuru% ⁻	2	10,152***	9.896	6.219	4.656
Reel Döviz Kuru% ⁺ → Bist Hizmet Getiri ⁺	2	8,868**	9.845	6.098	4.506
Reel Döviz Kuru% ⁻ → Bist Hizmet Getiri ⁻	2	5,738**	10.141	6.253	4.644
Bist Mali Getiri ⁺ → Reel Döviz Kuru% ⁺	2	26,344***	10.198	6.173	4.748
Bist Mali Getiri ⁻ → Reel Döviz Kuru% ⁻	2	12,036***	10.476	6.272	4.720
Reel Döviz Kuru% ⁺ → Bist Mali Getiri ⁺	2	5,440*	9.992	6.191	4.670
Reel Döviz Kuru% ⁻ → Bist Mali Getiri ⁻	2	4,844*	10.471	6.322	4.745
Bist Sınai Getiri ⁺ → Reel Döviz Kuru% ⁺	2	11,808***	10.073	6.244	4.724
Bist Sınai Getiri ⁻ → Reel Döviz Kuru% ⁻	2	9,011**	10.080	6.243	4.738
Reel Döviz Kuru% ⁺ → Bist Sınai Getiri ⁺	2	3,589	10.822	6.115	4.603
Reel Döviz Kuru% ⁻ → Bist Sınai Getiri ⁻	2	5,157*	10.240	6.335	4.782
Bist Teknoloji Getiri ⁺ → Reel Döviz Kuru% ⁺	2	13,300***	10.063	6.173	4.639
Bist Teknoloji Getiri ⁻ → Reel Döviz Kuru% ⁻	2	7,076**	9.913	6.341	4.807
Reel Döviz Kuru% ⁺ → Bist Teknoloji Getiri ⁺	2	0,441	9.697	6.124	4.647
Reel Döviz Kuru% ⁻ → Bist Teknoloji Getiri ⁻	2	2,022	10.138	6.278	4.778

Not: Uygun kritik değerleri elde edebilmek için 10000 bootstrap simülasyonu kullanılmaktadır. * %1, ** %5, *** %10 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir. Modelin optimal gecikme uzunluğu Hatemi-J kriteri tarafından belirlenmektedir.

Çalışmada kullanılan ekonometrik analiz sonuçları literatürde yapılan bazı çalışmalar ile kıyaslandığında; Bahmani-Oskooee ve Sohrabian (1992), ABD için yapmış oldukları efektif döviz kuru ve S&P500 arasındaki ilişkiye dair çalışma sonucunda değişkenler arasında kısa dönemli ilişki bulmuşlardır. Lee ve Nieh (2001), G7 ülkeleri için 1993-1996 dönemleri arasında yapmış oldukları çalışma sonucunda borsa ve döviz kuru arasında kısa dönemli ilişki bulmuşlardır. Kasman(2003), Bist100 endeksi ve alt sektörleri ile döviz piyasası arasındaki ilişkiyi analiz etmiş ve uzun dönemli bir ilişki saptamıştır. Ayaz (2006); Bist100 endeksi, mâli ve sanayi endeksleri ile döviz kuru arasında eşbütünleşme yöntemi kullanarak yaptığı çalışma

sonucunda uzun dönemli ilişkiye rastlamış fakat hizmet endeksi ile döviz kuru arasında bir ilişkiye rastlamamıştır. Doğru ve Receptoğlu (2013), Bist100 endeksi ve alt sektörleri de kapsayan çalışmalarında döviz kuru ve Bist100 arasında eşbütünleşme testi yöntemi sonucu uzun dönemli ilişki tespit etmişlerdir. Özmen (2007), 1989-2006 dönemleri arasında yapmış olduğu çalışmada Bist100 ile döviz kuru arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını ortaya koymuştur.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

1970'lerde başlayan ve 1980'lerde hızlanan küreselleşme olgusu, dünya ekonomisinin farklı bir yapıya sahip olmasına neden olmuştur. Uluslararası ticaret, sermaye ve emeğin hareketliliği ile ülkelerin yakınsaması artmıştır. Bu şekilde, ülkeler ekonomik olarak entegre olmuştur. Gelişmiş ülkeler, 1970'lerin başından itibaren teknolojinin gelişmesinin ardından ekonomik yapılarını dönüştürmeye başlamıştır. 1980'lerden sonra, gelişmekte olan ülkeler yeni dünya düzenini entegre etmek için finansal ve ekonomik yapılarını değiştirmeye çalışmışlardır. Finansal liberalleşme sürecinde, faiz oranları üzerindeki kısıtlamalar, rezerv gereklilikleri ve krediler üzerindeki azaltılmış kontroller, finansal sistemde rekabetin ve verimliliğin teşvik edilmesi, kurumların kalitesinin iyileştirilmesi ve finansal sistemin desteklenmesi gibi uygulamalar söz konusu olmuştur.

Bu çalışmada, Türkiye özelinde finansal liberalizasyon sonrası dönemde hisse senedi piyasası ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi 2002 Ocak ve 2020 Ocak dönemi için simetrik ve asimetrik nedensellik testleri yardımıyla incelemektedir. Simetrik testlerden elde edilen bulgular ilişkinin yalnızca hisse senedi piyasalarından nominal ve reel döviz kurlarının her ikisine doğru da bir nedensellik bulunduğunu ifade ederken döviz kurlarından hisse senedi fiyatlarına doğru bir nedensellik elde edilememektedir. Ancak asimetrik testleri hesaba kattığımızda hisse senetlerinden nominal döviz kuruna doğru tespit edilen nedensellik ilişkisinin asimetrik olabileceği yönünde kanıtlar bulunmaktadır. Hisse senetlerinden reel döviz kuruna doğru nedensellik ilişkisinin simetrik olduğu ise tekrar doğrulanmaktadır. Asimetrikleri hesaba kattığımızda döviz kurundan hisse senetlerine doğru bir nedenselliğin bulunmadığı yönündeki simetrik nedensellik testi sonuçları desteklenmemektedir. Aksine bu ilişkinin çoğunlukla döviz kurundaki pozitif bileşenlerden hisse senedi fiyatlarındaki pozitif bileşenlere doğru olduğu ve dolayısıyla asimetrik olduğu sonucuna varılmaktadır. Reel döviz kurundan hisse senedi fiyatlarına doğru ilişki ise daha çok simetrik tarafa yakın olmakla beraber bazı alt sektörlerde ilişkinin olmadığı ya da asimetrik bulgulara rastlanmaktadır.

Tüm bu sonuçlar beraber değerlendirildiğinde döviz kuru ve hisse senetleri arasındaki ilişkinin bu değişkenlerdeki pozitif ve negatif yönlü şoklara oldukça duyarlı olduğu ve farklı ilişkilerin ortaya çıkabileceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu ilişkiyi incelerken ya da politika tasarımı yaparken ilişkiyi simetrik olarak ele almak hatalı sonuçlar ortaya çıkarabilir.

Son olarak Türkiye ekonomisinin kırılma yapıya sahip olması küresel piyasalarda meydana gelebilecek şoklara daha sert tepki vermesine neden olabilmektedir. Tasarruf sahipleri ve yatırımcıların, sermaye ve para piyasasındaki pozisyonları şoklardan dolayı pozitif veya negatif etkilenmekte, ülke ekonomisinin makro ve mikro değişkenlerin değerini değiştirmektedir. Dolayısıyla küresel piyasalarda sermaye hareketlerinde meydana gelen değişimler ve gelişmeler tasarruf sahiplerinin ve yatırımcıların kararlarını etkileyerek ülke ekonomi politikaları ve ülke refahını etkileyebilmektedir. Politika yapıcılar; sermaye ve para piyasasındaki hareketleri eskiye göre daha yakından takip etmek zorundadırlar. Bu daha etkin politika dizaynı için son derece önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- ABDALLA, I, S, MURINDE, V, (1997). Exchange Rate and Stock Price Interactions in Emerging Financial Markets: Evidence on India, Korea, Pakistan and the Philippines. *Applied Financial Economics*, 7(1), s. 25-35.
- AÇIKALIN, S, AKTAŞ, R, ÜNAL, S, (2008). Relationships Between Stock Markets and Macroeconomic Variables: an Empirical Analysis of the İstanbul Stock Exchange. *Investment Management and Financial Innovations*, 5 (1), s. 7-14.
- AJAYI, R, A, FRIEDMAN, J, MEHDIAN, S, M, (1998). On the Relationship between Stock Returns and Exchange Rates: Tests of Granger Causality. *Global Finance Journal*, 9(2), s. 241-251.
- AJAYI, R, A, MOUGOUE, M, (1996). On the Dynamic Relation between Stock Prices and Exchange Rates. *The Journal of Financial Research*, 19: s. 189-205.
- ALAGIDEDE, P, PANAGIOTIDIS, T, ZHANG, X, (2011). Why a Diversified Portfolio Should Include African Assets. *Applied Economics Letters*, 18(14), s. 1333-1340.
- AYAZ, Ö, (2006). Döviz Kuru ve Hisse Senetleri Fiyatları Arasındaki Nedensellik İlişkisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), s. 12-14.
- AYDEMİR, O, DEMİRHAN, E, (2009). The Relationship between Stock Prices and Exchange Rates: Evidence from Turkey. *International Research Journal of Finance and Economics*, 23(2), s. 207-215.
- BAHMANI-OSKOOEE, M, SOHRABIAN, A, (1992). Stock Prices and the Effective Exchange Rate of the Dollar. *Applied Economics*, 24(4), s. 459-464.
- BAYRAMOĞLU, M, F, PEKKAYA, M, (2008). Pay Senedi Fiyatları ve Döviz Kuru Arasındaki Nedensellik İlişkisi: YTL/USD, İMKB100 ve S&P500 Üzerine Bir Uygulama. *MUFAD Journal*, 38, s. 160-179.
- BELEN, M, KARAMELİKLİ, H, (2016). Türkiye'de Hisse Senedi Getirileri ile Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: ARDL Yaklaşımı. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45(1), s. 34-42.
- CAN, İ, SAVAŞ, İ, (2011). Euro/Dolar Paritesi ve Reel Döviz Kuru'nun İMKB 100 Endeksine Etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6 (1), s. 319-341.
- CHAIIEB, I, MAZZOTTA, S, (2013). Unconditional and Conditional Exchange Rate Exposure. *Journal of International Money and Finance*, 32, s. 781-808.
- DOĞANAY, M, KARABACAK, H, KÖSE, Y, (2010). On the Causality between Stock Prices and Exchange Rates: Evidence from Turkish Financial Market. *Problems and Perspectives in Management*, 8(1), s. 60-70.
- DOĞRU, B, RECEPOĞLU, M, (2013). Türkiye'de Hisse Senedi Fiyatları ve Döviz Kuru Arasında Doğrusal ve Doğrusal Olmayan Eş Bütünleşme İlişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, EYİ 2013, Özel Sayısı, s.31.

- DOONG, S, C, YANG, S, Y, WANG, A, T, (2005). The Dynamic Relationship and Pricing of Stocks and Exchange Rates: Empirical Evidence From Asian Emerging Markets. *Journal of American Academy of Business*, 7(1), s. 118-123.
- DUMAN, A, LEE, K, (2000). Financial System, Financial Liberalization and Crises. A Tale of Two Countries: Turkey and Korea. www.unix.oit.umass.edu/kklee/study/kotur.doc, (09.06.2021).
- GALINDO, A, MICCO, A, ORDONEZ, G, (2002). Financial Liberalization and Growth: Empirical Evidence. Inter American Development Bank, May, www.worldbank.org, (10.06.2021).
- GRANGER, C. W, HUANGB, B,N, YANG, C, W, (2000). A Bivariate Causality between Stock Prices and Exchange Rates: Evidence from Recent Asianflu. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 40(3), s. 337-354.
- HENNIGAR, E, S, SOENEN, L, A, (1988). An Analysis of Exchange Rates and Stock Prices The United States Experience Between 1980 and 1986. *Akron Business and Economic Review*, 19(4), s. 7-16.
- KASMAN, S, (2003). The Relationship between Exchange Rates and Stock Prices: A Causality Analysis. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, s. 165-176.
- KATECHOS, G, (2011). On the Relationship between Exchange Rates and Equity Returns: A New Approach. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 21(4), s. 550-559.
- LEE, C, F, NIEH, C, C, (2001). Dynamic Relationship between Stock Prices and Exchange Rates for G-7 Countries. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 41(4), s. 477-490.
- ÖZMEN, M, (2007). Farklı Döviz Kuru Rejimleri Altında Hisse Senetleri Fiyatları ile Döviz Kurları Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), s. 529- 538.
- SMITH, C, (1992). Hisse Piyasaları ve Döviz Kuru: Çok Ülkeli Bir Yaklaşım, *Journal of Macro Economics*, 14(4): s. 600 - 630.
- SMYTH, R, NANDHA, M, (2003). Bivariate Causality Between Exchange Rates and Stock Prices in South Asia, *Applied Economic Letters* 10, s. 695-707.
- STAVAREK, D, (2004). Causalities between Stock and Foreign Exchange Markets: Evidence from Selected EU-Member Countries. *Finance in Enlarged European Union*. Katowice, Wydawnic Two Academy Economic, 2004, s. 233–243.
- RJOUB, H, (2012). Stock Prices and Exchange Rates Dynamics: Evidence From Emerging Markets. *African Journal of Business Management*, 6(13), s. 4728-4733.
- WONGBANGPO, P, SHARMA, S, C, (2002). Stock Market and Macroeconomic Fundamental Dynamic Interactions: ASEAN-5 Countries. *Journal of Asian Economics*, 13(1), s. 27-51.

SPORUN SİYASİ BİR UNSUR OLARAK LİDERLER TARAFINDAN KULLANILMASI

Hülya Bingöl^{1*}, Serhat Polat¹

Özet: Her ne kadar birbirinden farklı alanlanmış gibi görünse de aslı itibariyle spor ve siyaset örtülü bir biçimde aynı amaçlara farklı yöntemlerle ulaşmaya çalışmaktadır. Yani her ikisi de güce ulaşmak, gücü devam ettirmek ve güç yoluyla kontrol sağlamak gibi unsurlar tarafından güdülenmektedir. Sporcuların sahip olduğu fiziksel popülerite ve sporun sosyal ve ekonomik boyutları her dönem siyasi liderlerin ilgi alanına girmiş ve bu yolla kitleler üzerinde siyasi kazanç sağlama emelleri her zaman var olmuştur. Zira, sadece güç kavramından ziyade her iki ekolün de kitleleri etkilemek ve sürekli gündemde kalmak gibi ortak amaçlara sahip olması da ister istemez spor ve siyaseti her zaman birbiriyle yakın ilişkili olmak durumunda bırakmıştır. Bu çalışmada nitel ve literatür araştırma yöntemi uygulanmış olup, sporun siyasi bir etken olarak tarihsel süreç içerisinde farklı coğrafyalar, farklı liderler ve farklı ideolojiler tarafından bir manipülasyon ve kontrol aygıtı olarak nasıl kullanıldığı üzerinde odaklanılacak ve sporla siyaset arasındaki ilişkinin boyutları ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Spor, siyaset, liderlik.

USE OF SPORTS AS A POLITICAL ELEMENT BY LEADERS

Abstract: Although it seems like they are different fields from each other, sports and politics try to reach the same goals with different methods. That is, both are motivated by factors such as attaining power, maintaining power, and gaining control through power. The physical popularity of athletes and the social and economic dimensions of sports have always been in the interest of political leaders, and there have always been ambitions to gain political power over the masses through sports. Because, not only the concept of power, but also the fact that both schools have common goals such as influencing the masses and staying on the agenda all the time, inevitably has left sports and politics in close contact with each other at all times. In this study, qualitative and literature research methods have been applied, focusing on how sports are used as a tool of manipulation and control by different geographies, different leaders and different ideologies in the historical process as a political factor, and the dimensions of the relationship between sports and politics will be discussed.

Keywords: Sports, politics, leadership.

¹**Adres:** İnönü Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Malatya, Türkiye

***Sorumlu Yazar:** hulya.bingol@inonu.edu.tr

Atıf: Bingöl, N., Polat, S. (2021). Sporun Siyasi Bir Unsur Olarak Liderler Tarafından Kullanılması. Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(2), 111-117.

1. GİRİŞ

Birbirinden ayrılmaz olgular durumunda olan spor ve siyaset, her geçen gün biraz daha iç içe geçmeye başlamıştır. Geçmiş zamanlarda da spor siyasi bir unsur olmakla birlikte tarihin hiçbir evresinde bu kadar siyasileşmemiştir. Günümüzde sporun kültürel, siyasi ve ekonomik yönleri genel kabul görmüş ve uluslararası ilişkilerde etkin bir unsur olarak tanınır bir hale gelmiştir (Polley, 1998). Ancak belirli dönemlerde siyasi bir unsur olarak kullanılmasına rağmen günümüzle kıyaslandığında spor geçmişte genel olarak askeri bir kimliğe sahip olmuş ve çoğunlukla savaşçı sınıfın

formda kalmasını sağlayan bir nevi tatbikat olarak kabul edilmiş ve öyle ele alınmıştır. Özellikle Sanayi Devrimi ve buna bağlı olarak gerçekleşen refah düzeyinin artması ve şehirlileşme hareketi sporu tabiri caizse kışladan çıkararak halka bir rekabet ve eğlence unsuru olarak sunmuştur. Bu rekabetçi eğlence ruhu bireysel ve mahalli aşamalardan geçtikten sonra özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında düzenlenen turnuvalar yoluyla uluslararası bir aşamaya geçmiş ve uluslar arasında bir tür üstünlük ve ulusal kimlik inşası mücadelesine dönüşmüştür.

Zaman içerisinde basından aldığı destekle popülerliğini iyice arttıran spor, günümüzde tam anlamıyla özenilen ve kitleleri şuursuzca ardına takıp sürükleyen başat bir faktör düzeyine ulaşmıştır. Durum böyle olunca, ister istemez spor üzerinden ekonomik, kültürel, sosyal veya siyasal olarak rant sağlamak isteyen yöneticiler, reklamcılar, şirketler ve siyasetçiler gibi spordan nemalanmak isteyen birtakım gruplar oluşmuştur. Tabii bu gruplar içerisinde sporu kendisinden faydalanılabilecek bir alan olarak ilk keşfeden ve en fazla yararlanan grubun siyasetçiler olduğunu altını çizerek belirtmek gerekir. Siyaset adamları tarihin hemen hemen her döneminde spora sahip çıkmış, desteklemiş ve elde edilen veya edinilebilecek başarılarından pay çıkarmayı ustaca bilmiş ve uygulamışlardır. Bu çalışmanın amacı, kitleler üzerinde söz sahibi olmak için sporun değişik zamanlarda nasıl kullanıldığı ve devletler arası ilişkilerde sporun nasıl siyasi bir kimlik kazandığı üzerinden giderek spor ve siyaset arasında ki ilişkiyi irdelemektir.

Kavramsal olarak Liderlik, Siyaset ve Spor

Liderlik Nedir?

Terim olarak Liderlik sözcüğü literatürlere 14. Yüzyılda giren bir kavram olup, 1950'lerden itibaren üzerinde yoğunlaşmaya başlanmış ve buna dair birçok tanımlama ve açıklama yapılmıştır (Gürsel ve Negiş, 2003). Bu tanımlamalardan bazıları şunlardır;

Lider, fertleri ortak paydalarda buluşturan, herkesin yararına olacak amaçlar ortaya koyan ve bu amaçların etrafında fertleri birleştirerek bu ortak hedeflere yönelten, amaçları fertlerin kişiliğinde içselleştiren ve uğurda dağınık olan gücü bir merkezde toplayarak sinerji yaratan kişidir (www.msxlabs.org, 2012).

Liderlik, diğerlerinin eylem ve fikirlerini etkileme ve yönetebilme kabiliyetidir (Güney, 1999).

Liderlik, kitleleri etkileyebilme ve insanların kendini takip etmelerini sağlayabilme sanatıdır. Ortak ülküler uğruna bir araya gelmiş bireyleri, bu ülkülerin gerçekleşmesi uğruna motive etme ve yönlendirme becerisidir (Gürsel ve Negiş, 2003).

Liderlik, sağlanan düşünce birliği yoluyla fertleri ortak amaç uğruna eyleme geçirebilmek ve bu hareketliliği devam ettirebilmektir (Zel, 2001).

Liderlik, bireyleri ardından sürükleyebilme ve yapılması gerekenleri fertlere kendi gönül rızalarıyla yaptırabilme becerisidir. Aynı zamanda lider bireyleri yeteneklerine göre kategorize etmek, işbirliğini özendirmek, güdülemek ve takipçilerine hem örnek hem de ilham kaynağı olabilmektir (Gürsel ve Negiş, 2003).

Liderlik, spesifik koşullarda kişisel veya kitlesel amaçlara ulaşabilme adına diğerlerinin tutum ve davranışlarını etkileyebilme ve yönlendirme pratiğidir (Koçel, 1998).

Liderin toparlayıcı, birleştirici ve birlik ruhu meydana getirici özellikleri örgütsel yaşamın devamlılığı açısından olmazsa olmaz bir unsur olarak kabul edilmektedir. Başarılı bir lider tüm bu özelliklerin yanı sıra gerçekçi olmak zorundadır zira gerçekçilikten uzak planlar ve samimiyetsiz

davranışlar hem bireylerin moralini bozar hem de örgüte olan güven duygusunu sarsar (Budak ve Budak, 2004).

Lider, karizması ve sosyal ilişkileri üzerinden örgütün ortak amaçları doğrultusunda diğer bireylerin davranışlarını etkileyen, yönlendiren ve hatta gerektiğinde değiştirebilen kişidir (Yakut, 2006).

Liderlik kitleleri eyleme geçirebilme ve belirli görevler vererek diğer insanları çalıştırabilme yeteneğidir (www.danielgoleman.info, 2012).

Klasik perspektiften bakılacak olursa liderliğin özünde güç kavramı bulunmaktadır. Buna göre, kitleler bu güçten etkilenecek yönlendirilmektedir ve yönetilmektedir fakat bu durumun gelecekte daha farklı olacağı varsayılmaktadır. Gelecekte liderliğin odağında güçten ziyade yaratıcı düşünme özelliğinin daha etkin olacağı düşünülmektedir (McCrimmon, 2012).

Bu tanımlamaları daha da çoğaltabiliriz ama sosyal bilimlerde üzerinde uzlaşmış genel bir tanımın zaten olmadığı gerçeğinden hareketle, şimdilik bu tanımların yeterli olabileceğini düşünerek konuyu diğer yönleriyle ele almaya devam edebiliriz.

Siyaset Nedir?

Siyaset kelimesinin kökü Arapça "siyasa"dan gelir ve yönetmek, eğitmek, terbiye etmek, yetiştirmek anlamına gelir. Kelime Bedevi toplumlarda at ve deve gibi hayvanların yetiştirilmesi ve terbiye edilmesi için kullanılmış olup, atları tımar eden kişiye de seyis denilmiştir. Bu anlamlardan yola çıkarak şehir ve toplumların yönetilmesi, onların müreffeh, güzel bir yaşam sürmelerini sağlama sanatı olarak siyasetin nasıl işleme gerektiğini anlatan eserlere de siyaset-nâme adı verilmiştir (Dursun, 2008).

Siyaset kelimesinin eşanlamlı olan olup, Polis (kent-site) kökünden türeyen Politika (politics) kelimesi ise, kökleri Eski Yunan düşünce geleneğine dayanmakta olup, kent (site) -devletin yönetimi, devlet ile ilgili faaliyetleri anlatmak için kullanılır. Aristo (MÖ 384-MÖ 322), Politika adlı eserini yazarken, bir anlamda siyaset biliminin temel tartışma konularını da (siyasi rejimler, anayasa, devletin işleyişi, iyi yönetimin gerekleri vb.) ele alarak insanoğlunun doğası gereği politik bir hayvan (zoon politikon) olduğunu belirtmiştir.

Siyaset, iktidarın kime ait olacağı (ya da kimin yöneteceği), kararların kim(ler) tarafından alınacağı ile ilgili olduğu için özünde toplumsaldır. İktidar, en az iki aktörü (birey, sınıf, devlet vb.) ve yöneten- yönetileni gerektireceği için siyaset toplumsal olan ile ilgilidir. İktidar ve yöneten (hükmeden) iktidarını zorla hayata geçirebileceği gibi bir yandan da iş birliği ve ikna ile de bunu yapabilir. Bu durum siyasetin iş birliği ya da çatışma alanı olabileceğini gösterir. Siyasetin bir yönetim sanatı olması çatışmaların çözüm sürecinde ortaya çıkar.

Spor Nedir?

Spor (sport) Eğlence ve oyun anlamlarına gelen İngilizce bir terimden gelir. Eğlence anlamına gelen 'disport' (eski Fransızca: desport, Latince: deportare yani zevk almak) kelimesinin kısa hali olarak karşımıza çıkar. İnsanlar tarafından, oyun veya rekabet amacıyla gerçekleştirilen tüm

fiziksel aktiviteler için kullanılan bir ortak terimdir. Antik çağlarda sporun büyük bir kısmı, insanların veya insan gruplarının birbirleriyle veya vahşi hayvan gruplarıyla olan mücadelesinin gösteri halinde sunulmasını, aktif sporcu olarak mücadele eden insanların ve pasif sporcu olarak katılım gösteren izleyicilerin arasındaki etkileşimi olarak özetlenebilir. Spor, genellikle sahip olunan veya özel olarak geliştirilmiş bireysel yeteneklerin (performans veya artistik olabilir) gözlemlenebilir veya sunulabilir formlarını içerir. Basit bir şekilde test edilebilirliği sebebiyle bir ölçüde nesneleştirilebilmiş olarak (en iyi performansın rekor olarak kaydedilmesi vb. değerler aracılığıyla) spor, sosyal rekabet (spor yarışmaları) için bir araç olarak işlev görür.

Spor, her spor dalında geçerli olmak üzere düzenlenen veya gelişigüzel bir şekilde başlatılan müsabakanın, oyunun kendi gerçekliğini, rastlantısallığını ve sınırlarını yaratması ile ayrılmaz bir bütündür (www.sporeus.com).

Spor ve Siyaset İlişkisi

Her devirde var olmakla birlikte özellikle 1990'lı yıllardan sonra akademik olarak ele alınmaya başlanan spor ve siyaset ilişkisi oldukça derin ve araştırılmaya değer bir konudur. Genel olarak devletin denetiminde olan her konu gibi spor da ister istemez politik bir anlam kazanmıştır fakat sporun politikleşme konusu oldukça eski dönemlere uzanmaktadır. Bu durumda spor, her dönem kaçınılmaz olarak siyasi bir konumda bulunmuştur. Bununla birlikte spor, hükümet ya da devletle direkt bir ilişkisi olmasa da kendi içerisinde bir takım politik mücadele unsurlarına sahiptir diyebiliriz. Sportif faaliyetler Dünyanın her tarafında ulusal ve uluslararası oluşumlar tarafından idare edilmektedir. Kurallar bu oluşumlar tarafından belirlenir ve yine bu oluşumlar kulüplerin yapısallığını ve aralarında ki mücadele faktörlerini düzenlerler. Federasyonlar ve Uluslararası Olimpiyat Komitesi (IOC), her bir ülkede yalnızca bir kuruluşu resmi olarak tanıy ve yalnızca bunları muhatap alırlar. Mesela, geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısında IOC birkaç yılını Doğu-Batı Almanya ve Kuzey-Güney Kore gibi sorunları nasıl çözeceğini düşünmek ve araştırmakla geçirmiştir. Herhangi bir ülkede sportif bir oluşumun tanınması, ister istemez o ülkede ki rejimin de tanınması anlamına gelmektedir. 1970 yılında Güney Afrika Cumhuriyeti'nin olimpiyat organizasyonundan çıkartılmış olması ise tamamen bu ülkenin içerisinde bulunmuş olduğu sosyo-ekonomik sistemin bir sonucudur (Taylor, 1986:30).

Sporun Liderler Tarafından Siyasi bir Unsur Olarak Kullanılması

Sezar Dönemi Antik Roma

Roma'da, özellikle M.Ö. 3. yüzyılın sonlarından itibaren sıklıkla organize edilen gladyatör oyunları, daha çok politik ve mali açıdan güçlü ailelerin tekelindeydi. İlk M.Ö. 264 yılında Roma'da düzenlenen oyunların peşinden, çok geçmeden diğerleri de gelmiştir. Tanınmış ve zengin Roma vatandaşlarının organize etmiş oldukları gladyatör oyunları, zamanla tüm Roma halkı tarafından oldukça beğenilen ve yoğun ilgi gösterilen bir eğlence türüne dönüşmüştür.

Her ne kadar gösterişli ve bol kanlı dövüş oyunları düzenlemek suretiyle halkın sevgi ve desteğini kazanma tutumu tüm Romalı siyasetçiler için ortak bir nokta olsa da, Julius Sezar'ın bu politikacıların en başında geldiğini ve bu oyunları en ustaca kullanan lider olduğunu belirtmekte fayda

vardır. Zira Sezar, hem bu oyunları şahsen çok sevmiş hem de halka inebilmenin ve kitlesel teveccüh kazanmanın en kestirme yolunun spor müsabakaları olduğunu kavrayarak bunu lehine kullanmış ilk ve nadir siyasetçilerden biridir. Henüz siyasi kariyerinin başlarındaiken bile halk için gladyatör oyunları düzenlemeye başlamıştır. Bu oyunların içerisinde M.Ö. 65 yılında sekiz yıl önce kaybettiği ve çok sevdiği kızının ansına çok sayıda gladyatör satın alarak düzenlediği oyunların yeri ve önemi oldukça büyüktür çünkü o dönem büyük bir sansasyon yaratan bu organizasyon siyasi rakiplerinin gözünden kaçmamış ve bu olaydan sonra oyunlara katılacak savaşıların sayısında resmi bir sınırlandırılmaya gidilmiştir.

Bulduğu her fırsatta halka tiyatro, sirk gösterileri ve kanlı gladyatör dövüşleri organize eden Sezar, aynı zamanda bu tür gösterilerin icra edilmesi için de birçok mekânın yapılmasını sağlamıştır. Sezar için gladyatörler sadece birer gösteri unsuru değillerdi, zira onların savaşıklık ruhu ve askeri yeteneklerinin de gayet iyi farkındaydı. Bu nedenle gladyatörlerle arasında kurmuş olduğu bağ ve yakınlık senatodaki siyasi rakiplerini ürkütüyor ve onlara karşı daha da güvende olmasını sağlıyordu. Gerek gladyatörlerle geliştirdiği ilişkiler ve gerekse Galya'da ki lejyonları komutası esnasında gösterdiği üstün başarılar kendisinin askeri ve sportif eğitime ne denli önem verdiğini göstermiştir.

Salazar Dönemi Portekiz

Tam adı António de Oliveira Salazar.

3F: Fado, Futbol ve Fatima... Bugün yer yer İspanya diktatörü Franco'ya atfedilse de ve son F'nin zaman zaman "Fiesta" olduğu zannedilse de aslında, Portekiz'i 1932'den 1968'e kadar demir yumruğuyla yönetmiş olan Salazar'ın bir söyleşide dile getirdiği ileri sürülen meşhur formülüdür. İddia odur ki Salazar'a "Portekiz'i nasıl yönetiyorsunuz?" diye sorulmuş, Salazar da kısaca "3F" yanıtı vermiştir. Salazar'ın 3F'si ise bütün diktatörlüklerin karakteristik üçlüsüydü aslında: Fado, kaderine razılık ve tevekkül; Futbol, kitlelerin siyaset dışında kalması için yaratılan sanal cümbüşü ve Fatima da "göklerden gelen bir emir vardır"ı yani dini temsil ediyordu ona göre.

Diktatör António de Oliveira Salazar Portekiz'i 1933'ten 1968'e kadar yönetmiştir. O, kültürünü kalıcı olarak etkilediği, Estado Novo (Yeni Devlet) olarak adlandırılan dönemin en tanınmış kişiliğiydi. 1968'de hastalığı nedeniyle hükümetten ayrıldı. Yürüttüğü siyaset ise Marcelo Caetano tarafından 1974'te gerçekleşen Karanfil Devrimi'ne kadar devam etmiştir. Bu devrim günümüz Portekiz demokrasisinin yolunu açmıştır.

Genel olarak spor fakat özel olarak futbol Salazar için oldukça büyük bir önem taşıyordu. O'na göre spor akılları bulandırmak ve gündemi örtbas etmek için kullanılabilir muazzam bir manipülasyon aracıydı. Hal böyle olunca spor Salazar'ın siyasi hamleleri için vazgeçilmez bir enstrümana dönüştü. Örneğin, 1950'li ve 1970'li yıllar Benfica futbol kulübünün altın yılları olarak değerlendirilebilir çünkü bu dönemlerde kulüp iki Avrupa Şampiyon Kulüpler Kupası kazanmıştı fakat yapılan propagandalar sayesinde bu sadece kulübün başarısı olmaktan ziyade aynı zamanda faşist yönetimin ve tabii ki Salazar'ın da başarısı olarak lanse edilmiştir.

Faşist liderlerin ve diktatörlerin sporun birleştirici gücünü en iyi şekilde kavrayan ve bunu politik amaçlarla en fazla kullanan siyasiler olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. Doğal olarak Salazar da bu liderler içerisinde bulunmaktadır ve Salazar spor yoluyla kendi otoritesini, ideolojiyi ve rejimi sevdirmeye çalışmış ve halkına bir nevi uyku ilacı olarak nitelediği 3F'yi hediye etmiştir.

Salazar'ı sporu politik emelleri doğrultusunda kullanmaya yönelten en büyük unsur, bireylerin ve kitlelerin spor vasıtasıyla bir süreliğine de olsa tamamen gündemden kopmaları ve bu süre zarfında bireyler üzerinde sarhoşluk veya uyuşturucuya benzer aşırı ve kontrolsüz davranışlar oluşturuyor olmasıydı. Öyle ki bu davranışlar galibiyet kazanıldığında tamamen doruğa ulaşıyor ve muazzam bir ambiyans oluşturuyordu. Bu oldukça basit ve gözlemlenebilir bir olguydu. Bu nedenle Salazar hemen sporu ve özellikle de futbolu siyasi programlarına eklemiş ve bu vasıtayla zaten sıkıcı olan siyaseti hem biraz eğlenceli kılmaya çalışmış hem de sportif başarılar vasıtasıyla halkın destek ve sevgisini kazanmayı amaçlamıştır. Genel olarak Salazar iktidarı döneminde futbolu Portekiz kültürüne monte etmek için yoğun ve hırslı bir çaba göstermiştir.

Franco Dönemi İspanya

Franco Diktatörlüğü 1939 yılında sona eren İspanya İç Savaşı'ndan 1975 yılında Francisco Franco'nun ölümüne kadar geçen döneme kadar İspanya'da diktatörlükle yönetilen rejimin adıdır.

İspanyol futbolunun gerek teknik ve gerekse estetik anlamda tüm Avrupa'yı fethettiği yükseliş yılları, halkın tamamen baskı altında tutulduğu ve rejimin değerlerine inanmayı reddettiği takdirde bedelini canıyla ödediği faşist diktatör Franco dönemine rastlamaktadır.

Bu dönem İspanya halkı için devletlerine küstüğü ve defalarca parçalanmanın eşğine geldiği travmatik bir dönemdir. Dolayısıyla kültürel ve sportif öğeler bu parçalama sürecine durdurmak ve birlik ruhunu arttırmak amacıyla kullanılmaya çalışılmıştır (Corelly ve Hand, 2006:103).

Gerçi Franco spor üzerinden bir birlik atmosferi yaratmayı istemiş olsa da, bu girişiminin asıl motivasyon kaynağı faşist ideoloji ve rejimi kitlelere sevdirmektir ve bunda sporun özel bir yeri vardı. Franco tarafından güdülmek istenen bu siyasetin Katalan şehri Barcelona'da karşılık bulduğunu söylemek güç olacaktır, hatta durum daha da öteye geçerek, Katalanların Franco ve faşist rejime olan olumsuz tutumu Barcelona Futbol Kulübü vasıtasıyla rejimi temsil ettiği düşünülen veya o dönem itibarıyla öyle olan Real Madrid üzerinden rejimle bir tür mücadeleye dönüşmüştür. Günümüzde "El Clásico" adıyla bilinen ve sportif bir rekabetten ziyade içerisinde politik unsurlar barındıran bu iki kulüp arasındaki mücadelenin temelleri atılmış oldu (Payne, 2011:321).

Franco, kazanılan iç savaş sonrası Real Madrid kulübünü resmen sahiplenmiş ve Cumhuriyetçiler tarafından kulüp armasından çıkarılan tacı tekrar armaya ekletmiştir. Ayrıca, iç savaş yıllarında Franco saflarında olan Real Madrid kulübü için Santiago Bernabéu Yeste stadyumunu inşa ettirerek burayı bir kaleye benzetmiş ve Real Madrid

tarafklarını da Faşist İspanya'nın askerleri olarak nitelemiştir.

Franco tarafından Real Madrid odaklı bir futbol kültürü yaratma çabası, Onunla aynı ideolojik görüşleri paylaşmayanların diğer kulüplerde futbol aracılığıyla örgütlenmelerine ve spor üzerinden politik bir direniş ortamına zemin hazırlamıştır. Böylece futbol sadece bir spor müsabakası olmaktan çıkarak, yeşil sahalarda icra edilen bir tür siyasi mücadele dönüşmüştür.

Hitler Dönemi Almanya

Yaşamın sürekli bir mücadele ve savaştan ibaret olduğunu savunan Nazist ideoloji, 1933 ve 1945 yılları arasında Adolf Hitler'in liderliğinde Almanya'da resmi ideoloji ve devlet rejimi olarak egemen olmuştur. Bu ideoloji, kısaca yaşama ve yönetme hakkını güçlü olana verirken zayıfların ise otomatik olarak yönetilmeye ve hizmet etmeye layık olduğunu belirtmekteydi. Bu nedenle, Nazist düşünce Alman milletinin bu mücadele ve savaşım dünyasında galip gelebilmesi ve hakkı olduğu iddia edilen yaşam alanına (Lebensraum) varabilmesi için, tek çıkar yolun zihinsel olduğu kadar fiziksel anlamda da kuvvetli ve dayanıklı olmasından geçtiğini savunmaktaydı. Nazilere göre her Alman mutlak surette güçlü bir bedene sahip olmalıydı (Macit, 2007:131) çünkü Nazilere göre güçlü bir beden doğada yaşayabilmenin ve ayakta kalabilmenin tek yoluydu. Naziler açısından spor, varmak istedikleri amaca giderken kesinlikle uygulanması gereken çok önemli bir unsurdu. Bu nedenle, okulda, kışlada, fabrikada yani kısacası toplu bulunan hemen hemen her yerde spor yapılması teşvik edilmiştir.

Nazi Partisinin önderi Adolf Hitler'in spor hakkındaki söylemleri ve özellikle kendisinin kaleme aldığı ve Nazist ideolojinin kaynak eseri olarak kabul edilen Kavgam (Mein Kampf) kitabında sporun önemine dair yapmış olduğu vurgular sporun Naziler için ne kadar kritik olduğunu gayet net bir şekilde ifade etmektedir (Hitler, 2004:328). Adolf Hitler, iktidara gelmeden önce Alman eğitim müfredatının değişime uğraması ve spor eğitiminin daha fazla verilmesi gerektiğini ısrarla ifade etmiş ve Nazi ideolojisi iktidara gelince spor Alman eğitim sisteminin çok önemli bir parçası haline gelmiştir (Akarcılı, 2003:109).

Spor, Nazi ideolojisi için aynı zamanda bir propaganda ve meşrulaştırma aygıtı olarak kullanılmıştır. Alman sporcularının Alman milletinin şerefini temsil ettiği ve bu milletlerarası sportif müsabakaların birer milli şeref mücadelesi olduğu mesajı verilmiştir. Bu sebeple, geniş katılımcıların huzurunda yapılan müsabakalar hem kitleleşme için oluşturmak hem de ideolojik propaganda yapmak için bulunmaz bir fırsat olarak kabul edilmiştir. Bu propaganda faaliyetinin zirveye çıktığı en bariz örnek 1936 yılında Berlin'de düzenlenen Olimpiyat Oyunları'dır (Beamish ve Ritchie, 2005:779).

Türkiye'de Spor ve Siyaset

Ülkemizde spor hem Osmanlı hem de Cumhuriyet dönemlerinde politik ve iktisadi gelişmelerden etkilenmiştir. Özellikle Tanzimat Fermanı sonrası her alanda görülen Batılılaşma hareketi sporda da kendini göstermiş ve güreş gibi bireysel olan sporlardan ziyade takım organizasyonuna dayanan oyunlar popülerite kazanmaya başlamıştır. Yönetici zümrenin teşvik ve destekleriyle spor toplumsal yaşamın

içerisinde daha fazla yer edinmeye başlamıştır. Özellikle, Meşrutiyetin ilanından sonra fırka ve cemiyetler gençliğin destek ve sevgisini kazanmak adına sporla ilgilenmiş ve spor kulüplerine yakınlaşmaya başlamışlardır. Buna örnek olarak 1912 yılında İzmir’de kurulan Karşıyaka Spor Kulübü’nün Müdafaa-i Milliye adlı politik bir cemiyet tarafından sahiplenilip desteklenmesini ve buna nispet olarak İttihat ve Terakki’nin Celal Bayar vasıtasıyla Altay Spor Kulübü’nü kurmalarını gösterebiliriz. Buna benzer siyaset ve spor ilişkilerine devrin başkenti İstanbul’da rastlanılmaktadır. Örneğin; kuruluş adı Progres olan bir kulübün Sadrazam Talat Paşa ve bazı milletvekillerinin idari kurula gelmeleriyle birlikte adı Altınordu olarak değişmiş ve yönetici sınıftan büyük destekler lamaya başlamıştır hatta bu dönem içerisinde kulüpte oynayan sporcuların askeri vazifelerini İstanbul içerisinde yapmaları sağlanmıştır (Ertuğ, 1997:35).

Cumhuriyet sonrası dönemdeki örgütlenmelerde ise devletin spordaki etkinliği iyiden iyiye hissedilmiştir. Sporun ve sporunun devlete bağlanması prensibiyle dönemin sporcuları dönemin partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi’ne (CHP) üye yapılmıştır. Hatta 1936 Berlin Olimpiyat Oyunlarına katılan Türk Sporcular göğüslerinde ay-yıldızın yanında Cumhuriyet Halk Partisi’nin sembolü olan altı oklu logoyu da taşımışlardır (Talimciler, 2010:48). Böylece elde edilecek başarılarından siyasetler kendilerine pay çıkarmayı düşünmüşlerdir.

Aynı dönemlerde CHP’nin yan örgütü olan Halkevleri aracılığıyla sporun üzerinde hâkimiyet oluşturulmaya çalışılmış, CHP il başkanları, spor bölgesi başkanlıklarına atanmış, başbakan spora doğrudan müdahale eder pozisyonda bulunmuştur. (Sert, 2000: 110).

1940 ve 1950’li yıllardan itibaren PTT, Köy Hizmetler ve DSİ gibi kurumlar aracılığıyla direkt devlet tarafında kurulan spor kulüpleri olduğu gibi TKİ Linyitspor, MKE Ankaragücü, Batman Petrol Spor ve Çaykur Rizespor gibi kulüpler de ya kamu tarafından kurulmuş veya desteklenmişlerdir. Fakat siyasetçilerin spora olan politik ilgileri ve müdahalelerine rağmen spor kulüplerini gerçek anlamda ihtiyaç duydukları altyapı anlamında yeterli derecede desteklediklerini pek söyleyemeyiz. Bunun en güzel göstergesi ve kanıtı da uluslararası spor müsabakalarında elde edilen sonuçların oldukça yetersiz ve sönük olmasıdır. Bu nedenle, devlet belirli alanlarda başarılı olmuş yabancı sporcuları Türkiye için yarışmaya ikna ederek bu açığı kapatmaya çalışmıştır, bu anlamda verilebilecek en güzel örnek merhum Turgut Özal’ın başbakanlığı döneminde Bulgaristan’a örtülü ödenekten 1 Milyon Dolar verilerek Türkiye adına oyunlara katılımı sağlanan dünya halter şampiyonu Naim Süleymanoğlu’dur (Sert, 2000:123). Naim Süleymanoğlu’nun kazandığı şampiyonluklar hem ülkenin uluslararası arenada ki devlet imajını olumlu yönde etkilerken, hem de Özal hükümetinin ve kişisel olarak Özal’ın siyasi imajını parlatmıştır.

Bununla ilgili Elvan Abeylegesse gibi yakın zaman örnekleri de mevcuttur. Ülkemiz, özellikle son zamanlarda “devşirme sporcu” olarak ta adlandırılan ve Türkiye’de yetişmemiş profesyonelleri ülkemiz adına yarıştıran politikasına boks, masa tenisi, futbol, basketbol, judo, halter ve diğer branşlarda da daha fazla ağırlık vererek devam ettirmektedir.

Görüldüğü gibi spor hiçbir zaman ve hiçbir yerde sadece spor olarak kalmamıştır. Hemen her devirde cezbettiği kalabalıklar, kitleler üzerinde uyandırdığı sevgi ve hayranlık gibi unsurlar nedeniyle politikacıların ve iktidarların hep iştahını kabartmış ve bu durumu politik amaçları için kullanma eğilimi var olagelmiştir. Siyasilerin spor müsabakaları üzerinden etki alanlarını arttırma ve kazanç sağlama isteklerine ülkemiz için verilebilecek en önemli örneklerden birinin, 2020 Olimpiyatları’nı ülkemizde yapabilmek için AKP hükümeti tarafından gösterilen olağanüstü çaba ve bunun bir “milli mesele” olarak lanse edilmesi olduğunu söyleyebiliriz (İnce, 2016:460).

Uluslararası İlişkiler ve Spor

Her ne kadar geleneksel teoriler uluslararası ilişkilerde sadece devletleri aktör olarak düşünüyor olsa da özellikle 1950’li yıllardan itibaren etkin olan davranışsalci düşüncenin bir yansıması olarak, artık resmi olmayan devlet dışı unsurlar da birer aktör olarak kabul edilmektedir (Aydın, 1996, s. 84). Zira artık kitlesel ölçüde büyük bir ilgiyle takip edilen sporcular uluslararası ilişkiler anlamında etkili bir unsur olarak ele alınmakta ve hatta başarılı sporcular kendi ülkelerini gittikleri yerlerde temsil eden birer kültür elçisi olarak kabul edilmektedirler.

Uluslararası ilişkiler ve diplomaside sporun önemini başka örneklerle de açıklamak mümkündür. Örneğin, 2008 ve 2009 yılları arasında ülkemizin “Ermeni Açılımı” konusunda göstermiş olduğu çabalar (Özdaşlı, 2015) ve bu çabalar esnasında 6 Eylül 2008’de dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün iki ülke arasında oynanacak futbol müsabakası için Ermenistan’a gitmesi ve 14 Ekim 2009 tarihinde oynanan rövanş maçında da Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan’ın ülkemize gelmesi “Futbol Diplomasisi” olarak adlandırılan bu süreçte en ilginç ve dikkat çekici anekdotlardan birisi olarak kabul edilebilir (BBC, 2009).

Hal böyle olunca, yani spor siyasallaşmaya veya ideolojik bir unsur olarak ele alınmaya başlanınca, asli unsuru barış ve kardeşlik olan spor bir karşıtlık ve hatta nefret ögesine dönüşebilir. Bu durum, kaçınılmaz olarak “Politik Holiganlık” temellerine dayalı bir taraftar kitlesini oluşturmaya başlar ve tıpkı 14 Ekim 2014 yılında yapılan Sırbistan-Arnavutluk futbol maçında olduğu gibi istenmeyen çirkin sonuçlar doğurabilir. Öyle ki, bu maç Sırp hükümetinin ve genel anlamda Sırp halkının Arnavut Milli Takımı’na karşı sergiledikleri nefret dolu tutumdan dolayı Arnavut kimliğinden ne kadar rahatsız olduklarını açığa çıkarmıştır (CNN, 2014). Stadyumdaki Sırp taraftarların çirkin davranışları stad dışında görevli Sırp yetkililerin Arnavut taraftarlarını maça almamaları ve tutuklamalarıyla pekiştirilmiş ve spor bir barış ve kardeşlik elçisi olmaktan ziyade bir nefret unsuruna dönüştürülmüştür (Bunjaku, 2014). Sporun böylesi ırkçı düşüncelerle amacından saptırılması, bir politika ve propaganda aracına dönüştürülmesine 1936 Berlin Olimpiyatları’nda ki Nazi propagandaları (Houlihan, 1991:17) ve 1956 Olimpiyatları’nda Irak, İspanya, Mısır ve Hollanda tarafından Fransız ve İngilizlerin Süveyş Kanalı’nda ki işgalini protestoları da örnek olarak verilebilir (Langley, 1989:19). Fakat bu hususta ele alınabilecek belki de en acı ve en çirkin hadiselerden birinin 1972 Münih Olimpiyatları’nda Filistin kökenli Kara Eylül adlı bir terör örgütünün, İsrail cezaevlerinde tutuklu bulunan 200

Filistinlinin serbest bırakılması adına Olimpiyat Köyü'nü basarak 9 İsraili sporcudan ikisini öldürüp yedisini rehlin almaları olduğunu belirtebiliriz.

Spor ve siyaset arasındaki ilişkide hangisinin diğerini daha fazla etkilediğini söylemek pek mümkün olmasa da, konuyla ilgili elimizde birçok verinin olduğunu bilmekteyiz. Bunlardan en kanlı olanın 1969'da Honduras ile El Salvador arasında oynanan Dünya Kupası eleme maçı esnasında çıkan tribün olaylarının devletlerarası ilişkilere sirayet etmesi ve buna binaen 2 bin kişinin ölüp 10 bin kişinin yaralandığı, dört gün devam eden ve "Futbol Savaşı" olarak adlandırılan savaş olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Bu olay sonucunda, binlerce kişinin kanı dökülmüş, yurtlarından çıkarılmış ve ancak Amerikan Devletler Örgütü'nün araya girmesiyle kazanılmayan bir ateşkesle gidilmiş ve çok uzun süre her iki ülke arasında sürececek olan bir kaos ortamına neden olmuş ve ancak 2006 yılında iki devlet başkanlarının anlaşmasıyla çözüme kavuşturulabilmiştir (NTV, 2010).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Gerçi spor bir sosyal aktivite aracı olsa da, her zaman üzerinde hukuki, ekonomik ve yönetim unsurları açısından bir devlet mekanizmasının bulunacağını söylemek pek zor olmasa gerek. Özellikle, sporun son yıllarda giderek büyüyen bir ticari sektör haline gelmesiyle birlikte baş gösteren bazı usulsüzlük ve yolsuzlukların engellenmesi açısından devletin müdahil olması zaruri gözükmektedir. Tabii, bu söz konusu usulsüzlük ve yolsuzluklar politikada da var olmasına rağmen sporun sürekli göz önünde olan yapısı nedeniyle durum çok daha fazla dikkat çekmekte ve dolayısıyla siyasal yapının spor üzerinde hâkimiyet kurmak istemesine neden olmaktadır. Bu müdahale etme ve yönetme arzusunun altında yatan bir diğer nedenin de teorik olarak tam bağımsız bir sportif örgütlenme yapısının, mutlaka belli bir zaman sonra arkasına alacağı kitlesel destekle birlikte politikacılar için bir tehdit unsuruna dönüşebileceği olasılığıdır.

Bu çalışma, sporun liderler ve siyasetçiler tarafından bir enstrüman olarak kullanılması hususunda genel olarak göz ardı edilen dönem ve ayrıntıları belirterek konuya ışık tutmayı amaçlamaktadır. Her ne kadar bu konu hakkında elde edilen verileri sayısal olarak belirtip bir sonuca varabilmek kolay olmayacaksa da siyaset ve spor arasında ki etkileşimde genellikle siyasetin baskın ve belirleyici olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle, bu çalışma tarihte iz bırakmış lider kişiliklerin ideolojik güç kazanma ve karizmalarını pekiştirme noktasında sporu nasıl yönettiği, yönlendirdiği ve kullandığını Avrupa, Latin Amerika ve Afrika örnekleriyle göstermeye çalışmıştır.

Her ne kadar spor müsabakaları zaman zaman siyasetçiler açısından koruyucu bir kalkan özelliği göstermiş olsa da, bu sporun doğasında mutlak bir güç barındırmasından ziyade kısa süreliğine de olsa kitleleri uyuşturan ve gündemi unutturan etkisinden kaynaklanmaktadır.

Konuyla ilgili farklı zamanlarda yapılan diğer bazı akademik çalışmalarda da ulaşılmış olduğumuz sonuçlara paralel sonuçlar elde edilmiştir. İnce (2016) tarafından yapılan çalışmada, ülkemizde siyasetçilerin yakın geçmişten örnekler verilerek spor ve sporcular üzerinden nasıl

yararlandığı ortaya konulmuştur. Aynı zamanda Çakı (2019), özellikle Nazi Almanya'sı dönemi posterleri üzerinden topluma spor üzerinden yapılan politik ve ideolojik telkinlerin boyutunu gözler önüne seren bir çalışmasıyla sporun liderler tarafından politik bir unsur olarak ne kadar ustaca kullanıldığını bizlere göstermektedir. Ayrıca Özbey, Doğan ve Çolakoğlu (2021) sporun etkili bir diplomasi unsuru olarak ele alındığına dair yapmış olduğu çalışma da yaklaşımımızı destekler türdendir. Seval ve Kodaman (2015), yapmış oldukları çalışmada sporun uluslararası politikada ne denli etkili olduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu çalışmayla paralel sonuçlara ulaşan çalışmalar gerek yurt içi ve gerekse yurt dışı örnekler verilerek daha da arttırılabilir.

Öneriler

Bu çalışma, konuyla ilgili sonraki zamanlarda yapılabilecek araştırmalar için bir kaynak ve başlangıç noktası olabilmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle, bazı hususları öneri olarak öne çıkarmayı istemektedir. Bu önerileri şöyle sıralayabiliriz;

- Bu çalışmadan sonra konuyla ilgili yapılacak diğer çalışmaların daha spesifik konum-ülke, kulüp ve siyasetçi-kişileri baz alarak araştırma yapmasının daha yararlı olabileceği düşünülmektedir.
- Böylesi çalışmalarda sayısal değerlerin sağlayacağı verilerin kısıtlı olduğu düşüncesinden hareketle, yaşanmış olaylar ve bunların doğurduğu sonuçlar üzerinde odaklanılması daha somut sonuçlar alınmasını sağlayacaktır.
- Bu araştırmada örneklerin genel olarak Avrupa'ya ait olmasının temel nedeni; spor ve siyaset arasındaki ilişkilerin bu kıtada daha belirgin ve daha aktif bir şekilde meydana gelmiş olmasından kaynaklanmaktadır fakat konuyla ilgili diğer kıta ülkelerine yoğunlaşılması ve buralardan örnekler sunulması bilimsel açıdan güvenilirliği arttıracaktır.

KAYNAKLAR

AKARCALI, S, (2003). İkinci Dünya Savaşında İletişim ve Propaganda. Ankara: İmaj Yayınevi.

AYDIN, M, (1996). Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz. SBF Dergisi, 51(1), 71-114.

BBC, (2009, Ekim 15). Bursa'da futbol diplomasisi. Ocak 18, 2016 tarihinde BBC: http://www.bbc.com/turkce/haberler/2009/10/091015_newa_rmenia.shtml adresinden alındı.

BEAMISH, R, RITCHIE, I, (2005). The Spectre of Steroids: Nazi Propaganda, Cold War Anxiety and Patriarchal Paternalism. The International Journal of The History of Sport, 22(5), 777-795.

BUDAK, G, BUDAK, G, (2004). İşletme Yönetimi (5. Bası b.). İzmir: Barış Yayınları.

BUNJAKU, E, (2014, Ekim 18). Sırbistan-Arnavutluk Milli Maçı: Fanatik Siyasi Duruş ve Spora Yansımaları. Mart 11, 2015 tarihinde Politika Akademisi: <http://politikaakademisi.org/sirbistan-arnavutluk-millimaci-fanatik-siyasi-durus-ve-spora-yansimalari/> adresinden alınmıştır.

CNN TÜRK, (2012, Eylül 5). Münih Katliamının 40. Yılı. Ocak 19, 2016 tarihinde <http://www.cnnturk.com/2012/spor.diger/09/05/munih.katliaminin.40.yili/675518.0/index.html> adresinden alındı.

CNN, (2014, Ekim 14). Serbia and Albania Game Abandoned. Mart 11, 2015 tarihinde CNN: <http://edition.cnn.com/2014/10/14/sport/football/serbia-albania-game-abandoned/> adresinden alındı.

CORELLY, L, HAND, D, (2006). Football and European Identity: Historical Narratives Through the Press. Londra: Routledge.

DURŞUN, D. (2008). Siyaset Bilimi, Beta Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, s.29-30

ERTUĞ, A, R, (1997). Türkiye Futbol Tarihi 1890-1923. Ankara: Ankara Bölge Müdürlüğü Yayını.

GÜNEY, S, (1999). Davranış Bilimleri Açısından Atatürk'ün Liderliği. Ankara: Ocak Yayınları.

GÜRSEL, M, NEĞİŞ, A, (2003). Liderlik ve Roller. M. Gürsel, H. Izgar, V. Altınok, Ş. Kesici, H. Bozgeyikli, A. Sürücü, A. Neğiş içinde, Endüstri ve Örgüt Psikolojisi (s. 58-59). Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.

HITLER, A, (2016). Nürnberg Konuşmaları, Çev., Burcu Denizci, İstanbul: Sub Yayıncılık.

HOULIHAN, B, (1991). The Government and Politics of Sport. Londra: Routledge.

[HTTPS://WWW.SPOREUS.COM/SPOR/SPOR-NEDIR-SPORCU-KIME-DENIR-TERIMLER-VE-KAVRAMLAR](https://www.sporeus.com/spor/spor-nedir-sporcu-kime-denir-terimler-ve-kavramlar)

İNCE, M, (2016). Spor ile Siyasetin İlişkisi Üzerine Bir Analiz; Sporu Siyasete Alet Etmek. Karabük Üniversitesi.

LANGLEY, A, (1989). Sport and Politics. Hove: Wayland.

MACIT, M, H, (2007). Faşizm ve Nazizm. İstanbul: Savaş Yayınevi.

MCCRIMMON, M, (2012, 02 08). Tarihinde [www.leadersdirect.com: http://www.leadersdirect.com/leadership-defined](http://www.leadersdirect.com/leadership-defined) adresinden alındı.

NTV, (2010, Mart 3). Futbol için 'savaşan' ülke: Honduras. Mart 11, 2015 tarihinde NTV: <http://www.ntv.com.tr/arsiv/id/25064321/> adresinden alındı.

ÖZDAŞLI, E, (2015). Ermeni Açılımı Sonrası Türkiye-Azerbaycan İlişkileri: Bir Adım Geri İki Adım İleri. Kadim Dostluğun Yüz Yıllık Açmazında Türk-Ermeni İlişkileri Uluslararası Sempozyumu: Toplumsal Bellek, Önyargılar ve Gerçekler (s. 101). Antalya: Akdeniz Üniversitesi.

PAYNE, S, G, (2011). The Franco Regime, 1936-1975. Washington: University of Wisconsin Press.

POLLEY, M, (1998). Moving the Goalposts: A History of Sport in Society since 1945. Londra: Routledge

SERT, M, (2000). Gol Atan Galip, Futbola Sosyolojik Bir Bakış. İstanbul: Bağlam Yayınları.

TALIMCILER, A, (2010). Sporun Sosyolojisi, Sosyolojinin Sporu. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

TAYLOR, T, (1986). Sport and International Relations: A Case of Mutual Neglect. L. Allison içinde, Politics of Sport (s. 27-48). Manchester: Manchester University Press.

WWW.DANIELGOLEMAN.INFO:
[HTTP://DANIELGOLEMAN.INFO/2012/WHAT-IS-LEADERSHIP-3/](http://danielgoleman.info/2012/what-is-leadership-3/) adresinden alınmıştır, (2012, 02 08).

WWW.MSXLABS.ORG: [HTTP://WWW.MSXLABS.S.ORG/FORUM/SORU-CEVAP/211928-LIDERLIK-OZELIKLERI-NELERDIR.HTML](http://www.msxlab.s.org/forum/soru-cevap/211928-liderlik-ozellikleri-nelerdir.html), adresinden alınmıştır, (2012, 02 8).

YAKUT, Ö, (2006). Eğitim Yöneticilerinin Liderlik Davranışları ve Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi (Küçükçekmece İlçesi Örneği). Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ZEL, U, (2001). Kişilik ve Liderlik. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE SPOR PSİKOLOJİSİ

Yunus Şahiner^{1*}, Büşra ÜN², Taner ATASOY³

Özet: Bu çalışmanın amacı spor psikolojisinin dünyada ve Türkiye’de geçmişten günümüze nasıl bir değişim ve gelişim gösterdiğini incelemek. 1800’lü yıllardan günümüze spor psikolojisinin spor alanında, üniversitelerde, okullarda, kulüplerde, ders kitaplarında, deneysel çalışmalarda, seminerlerde, organizasyonlarda ve kongrelerde nasıl bir kimlik kazandığı ve spor bilimlerinde öneminin arttığı görülmüştür. Spor psikolojisi tarihi birçok yönden psikoloji, beden eğitimi ve diğer kinesiyoloji ile ilgili disiplinler dahil olmak üzere diğer uzun süredir devam eden disiplinlerin tarihini yansıtır. Birçok ayrıntılı yazılı tarihi olmasına rağmen bu çalışmamızda spor psikolojisinde geçmişten günümüze rehber olacak bir bakış sağlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Spor, psikoloji, gelişim, değişim.

SPORTS PSYCHOLOGY IN THE WORLD AND IN TURKEY

Abstract: The aim of this study is to examine how sports psychology has changed and developed from past to present in the world and in Turkey. From the 1800s to the present day, it has been seen how sports psychology gained an identity in the field of sports, universities, schools, clubs, textbooks, experimental studies, seminars, organizations and congresses, and its importance in sports sciences has increased. The history of sports psychology in many ways reflects the history of other long-standing disciplines, including psychology, physical education, and other kinesiology-related disciplines. Although there are many detailed written histories, this study aims to provide a guide in sports psychology from the past to the present.

Keywords: Sport, psychology, development, change.

¹**Adres:** Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Kütahya, Türkiye.

²**Adres:** Cardiff Metropolitan University, Cardiff School of Sport, Health Sciences, Cardiff, Wales.

³**Adres:** İstanbul Gelişim Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, İstanbul, Türkiye.

***Sorumlu Yazar:** yunusahinler@gmail.com

Atıf: Şahinler, Y., Ün, B.F., Atasoy, T. (2021). Dünyada ve Türkiye’de Spor Psikolojisi. Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(2): 118-123.

1. GİRİŞ

Spor ve spora olan ilgi son yıllarda insan hayatının her alanına girmiştir. Spor insanlar için farklı sınıflandırmalara bürünmüştür. Sağlık için spor, stres atmak için spor, zayıflamak için spor ve eğlence için spor olmuştur. İnsanlar için sporun önemi artmış ve yeni spor sahaları, etkinlikler, toplumunda spora bakış açısını değiştirmiştir. Spor, insanların doğal olarak yaptıkları hareketlerden türetilen ve belirli kurallara konularak değer sahibi haline getirilen bilim olarak ifade edilmektedir (Kaplan ve Akkaya, 2014).

Spor, kişilerin psikolojik, sosyolojik ve fizyolojik olarak sağlıklı olmasını sağlayan, sosyal hayatını düzenleyen, zihinsel olarak belirli bir seviyeye getirmesine olanak

sağlayan pedagojik, biyolojik ve sosyal bir olgudur (Şahinler ve Ersoy, 2019). Spor, her şeyden önce insan unsuruna hitap ettiği için, sporda amaç ister sağlıklı ve iş verimi yüksek bir toplum oluşturmak olsun, ister geleceğe güvenle bakabilecek yapıcı, yenilikçi ve sağlıklı bir gençlik yetiştirmek olsun, ister sosyal çözülmeye ve yabancılaşmaya karşı kullanılacak bir araç olması özelliğiyle, sporun günümüzde çok etkin ve vazgeçilmez bir sosyal olgu durumuna geldiği açık bir gerçektir (Yetim, 2014).

Dünyada ve Türkiyede Spor Psikolojisi

Psikoloji insan davranışlarının ve zihinsel süreçlerinin sistematik ve bilimsel olarak incelenmesidir. İlk olarak psikoloji tanımı geniş perspektiften ele alalım. Psikoloji üzerine olan araştırmalarda karşımıza çıkan ilk tanım ‘insan zihnini inceleyen bilim’dir. Cüceloğlu’na göre insan zihnini gözlemleyebilmenin olanaksızlığı karşısında bunalan ilk psikologlar, John B. Watson’un önderliğinde psikolojiyi, “gözlenebilen davranışların bilimsel incelenmesi” biçiminde tanımlamışlardır (Cüceloğlu, 2013). Onlara göre psikoloji, ancak diğer doğa bilimlerinde kullanılan deneysel yöntemle bilimselliğe kavuşur. Clifford T. Morgan’a göre “İnsan ve hayvan davranışlarını incelen bilimdir. İnsanların ve hayvanların davranışlarını anlayabilmek için akılcı ve bilimsel yollar kullanır.” Cüceloğlu’na göre ise “Psikoloji, insan davranışının altında yatan temel nedenleri bulmaya çalışan bilimsel çabaya verilen addır (Morgan, 2011).

Özellikle 20 yüzyılda spor etkinlikleri ile ilgili çok sayıda kural getirilmiş sporculardan beklentiler çok yükselmiştir getirilen her kural sporcuları bedensel ve ruhsal yönlerden zorlamıştır 20 yüzyılın ikinci yarısında spor psikoloji teknikleri hızla gelişmesi sporun amaçları arasında spor psikolojisi yerini almıştır. Toplumun spora ilgisinin artmasıyla spor bir kazanç kapısı ve bir ticari sektör durumuna gelmiştir tüm bunlar sporcuların antrenman biçimlerini eğlenmelerini performans düzeylerini ben kimliklerine kişilik özelliklerini sporcu seçimini bilimsel olarak daha iyi ve yakından incelemeyi gerekli kılmıştır (Doğan, 2015).

Spor psikolojisi bu gereksinimleri gidermek için geliştirilmiştir. Temel olarak spor hem bireysel, hem de toplumsal bir etkinliktir, bu nedenle sporcuların da bedensel-ruhsal-toplumsal yönlerden incelenmesi kaçınılmazdır. On dokuzuncu yüzyılın sonunda ve yirminci yüzyılın başlarında spor psikolojisiyle ilgili çalışmalar başlamakla birlikte, bunun çok daha eskilere dayandığı da öne sürülmüştür (Doğan, 2015). Birçok yazar spor psikolojisinin kökenlerini Sokrates, Platon ve Aristo’ya kadar götürür. Sonraki yüzyıllarda felsefeciler ve eğitimciler insan yaşamında oyunun, sporun, egzersizin ruhsal yönü üzerinde durarak bir anlamda spor psikolojisinin felsefi temellerini atmışlardır. Hipokrat, Galen, İbn-i Sina ve Tao’cu rahipler egzersiz ve aşırı zorlanmanın sağlık üzerine etkilerini vurgulamışlar; Rönesans dönemi ve sonrasında bedensel etkinliklere ilgi artmış; 16.-18. yüzyıllarda bilimsel çalışmaların sonuçları spora ve özellikle kondisyon kazandırmaya uygulanmaya başlanmıştır. 1883’te Dr. Speck ve 1922’de A.V. Hill egzersiz fiziolojisi konusunda çalışmalar yapmışlardır. 1891’de Almanya’da sporla ilgili çalışmalar için laboratuvar kurulmuştur (Başer, 1998; Özbaydar, 1983; Tiryaki, 2000). Zihin ve beden dayanışması eski zamanlardan beri insanların etkilemiştir. Spor psikolojisinin özünü yakalayan ünlü Yunan filozofu "sağlıklı bedende sağlıklı zihin" (biz bunu günümüzde sağlam mı kafa sağlam vücutta bulunur olarak kullanmaktayız) sözünü popüler hale getirdi. Profesyonel uygulayıcılar sporcuların genel ve farkları ile performans düzeylerinin eşit olarak kabul edildi bütünsel bir yaklaşımı benimsediler. Dünya genelinde spor psikolojisinin ortaya çıkışı daha önceki çalışmaların sonuçlarına göre Orta Avrupa’da olmasına rağmen gerçek doğum yeri tarihsel bir belirsizlik ile örtülmüştür. 1830’lu

yılların başlarında Alman bilim adamı olan Carl Friedrich Koch" beden eğitiminin Psikolojisi" üzerine bir makale yayınladı. Birkaç on yıl sonra Wilhem Wundt beceri ile ilgili deneysel çalışmasını Leipzig üniversitesi’nde 1879 yılında yaptı. Amerika’da 20 yüzyılın başından hemen önce Indiana üniversitesi’nden Norman Triplett bisiklet yarışında psikolojik faktörler de değinen spor psikolojisi üzerine ilk dergiyi yayınladı. Başka bir yarışmacının varlığı normal elde edilebilir in dışında gizli bir enerjinin ortaya çıkması gerçeğini buldu. Biz bu etkiyi günümüzde diğerlerin varlığı sosyal işlerini kolaylaştırdığı şeklinde adlandırmaktayız ve Triplettin katkısı sosyal psikolojide Bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Spor psikolojisi teriminin ilk kullanımı modern olimpiyat hareketinin kurucusunun Fransız asilzade Pierre de Coubertin olduğu anlaşılmaktadır. 1900 yılında "La Psychologie du Sport " adlı bir makale yayınladı ve 1937 yılında ölümüne kadar geçen süre içerisinde sporun psikolojik yönleri üzerine yazılar yazmaya devam etti Coubertin' in bu alanda yaptığı katkısına rağmen spor bağlamında tanımlanmış olan ilk makalelerin veya deneylerin birçoğu açıkça sistematik ve ilerleyiciydi (Costas I. Karageorghis ve Peter C. Terry 2011). Spor psikolojisi üzerine ilk kariyeri yapan ve spor psikolojisinin babası olarak bilinen Amerikalı psikolog Coleman Griffith dir. 1925 yılında Illionis Üniversitesi Griffith’den sporcular üzerinde bazı olumlu sonuçlar oluşturması için antrenörler ile çalışmasını istedi. Griffith 'in katkıları sonucunda Illinois Üniversitesi Amerikan futbolunda iki ulusal şampiyona ve üç kez Big Ten şampiyonası'nı kazandı.

Griffith, ilk spor psikoloji laboratuvarını Amerika’da açar ve spor psikolojisi alanındaki ilk dersini verir. Ayrıca, uzun bir süre klasikler arasında kabul edilen, 1926 yılında Antrenörlük Psikolojisi (Psychology of Coaching) ve 1928 yılında ise Sporcu Psikolojisi Psychology of Athletics) adında ilk iki kitabın yayımlar. Griffith'in tecrübelerinin birçoğu, bugün spor psikolojisi olarak kabul edebileceğimiz konulardan çok motor becerileri öğrenme ve sürdürme ile daha fazla ilgiliydi. Reaksiyon zamanı ve beklenti becerileri gibi konular üzerinde hayranlık duyuyordu. Griffith in laboratuvala Büyük buhranın sonucunda üniversitenin finansmanı geri çekmesinden sonra 1930 yılında kapanmak zorunda kalır. 1938 yılında Griffith, profesyonel bir beyzbol takım olan Chicaga ilk spor psikoloğu oldu. Onun bu görev alması, kulübün sahibi olan William Wrigley Jr.'nin (sakız patronu) ısrarı ile oldu fakat takım yöneticileri tarafından karşı çıkıldı. O, ekiple büyük bir başarı kazanmamasına rağmen oyuncuların kişilikleri üzerine etkileyici bir çalışma gerçekleştirdi. Başarısızlığının nedeni büyük ihtimalle takım yöneticisinin Griffith'in çalışmalarına karşı olması nedeniyle oldu fakat onun çabalarından sonra binlerce spor psikologları için bir kapı açılmıştı.

Spor psikolojisi, 1960’li yıllarda özellikle San Jose Devlet Üniversitesinde çalışan iki psikolog Bruce Ogilvie ve Thomas Tutko sayesinde önemli bir ivme kazandı. Onlar da Griffith gibi kişiliğin spor performansını nasıl etkilediğine yönelik çalışmalar ile ilgilendi. Ogilvie ve Tutko sporcuların motivasyonlarının doğru bir şekilde ölçebileceklerini iddia ettikleri Sporcu Motivasyon Envanteri-SME (Athletic Motivation Inventory-AMI) olarak bilinen kâğıt-kalem testinin yaygın olarak kullanımı ile ilgili bir tartışmaya yoğunlaştılar.

Diğer Amerikalı olan, Charles A. Garfield, eski Sovyetleri ziyaret ederek, 1950 yılından itibaren sporun Sovyet programında önemli bir yeri olduğunu belirtti. Uzayda ilk olarak yer almanın yarışı, ABD ve Sovyetler Birliği hükümetleri için astronomların zihinsel dayanıklılığı, psikolojik sağlamlıkları, esnekliğini ve uyumunu artıracak yeni yöntemleri keşfetmelerine öncülük etmiştir. Rus bilim adamlarının uzayda zihinsel süreçleri kontrol etmeleri, doğru düşünme ve eski yoga tekniklerini başarıyla kullanmalarına vesile olmuştur. Onların uyguladıkları teknikler öz düzenleme alıştırmaları veya ruhsal Öz-düzenleme olarak adlandırılmıştı. Bu teknikler sıfır yer çekiminde yaşamakla bağlantılı olan kaygılı olduğu kadar kas gerginliği ve kalp atış hızı gibi vücut fonksiyonlarında duyguları kontrol etmek için kullanıldı (Costas I. Karageorghis, Peter C. Terry 2011). Öz-düzenleme teknikleri, Sovyet Bloğu ülkelerinin 1970'li ve 1980'li yıllarda sporun çoğu branşında elde etmiş oldukları başarılar ile dünyayı etkisi altına aldığı dönemlerde kullanıldı. Genç ve başarılı sporcuların yüksek eğitimi antrenörlerce uygulanan sıkı eğitimler, iyi beslenme, kaliteli uyku ve spor psikolojisi teknikleri ile 1991 yılında Demir Perde'nin yıkılmasına kadar şampiyonluk zinciri ile dünya sporunda ön planda olmayı başardı. Batılı spor otoriteleri ve spor yöneticileri oldukça yapılandırılmış bu yaklaşımdan çok şey öğrendi ve 1976 yılında Montreal'deki Olimpiyat Oyunları Doğu Avrupa ülkelerinin birçok madalya aldığı gibi büyük organizasyonlarda, performanslardaki hayal kırıklıkları; Avustralya, İngiltere ve ABD'nin spor psikolojisini çok ciddi bir şekilde araştırmalarına sebep olmuştur.

Sovyet Bloğu ülkelerinin spor bilimi başarılı teknikler uygulamaları üzerine, spor psikolojisi batılı spor yöneticileri, antrenörler ve sporcular da ilgi odağı olmaya başladı. Bu durum 1980'li yıllar boyunca batılı ülkeler sporda yönetim organlarında; sporcular, antrenörler ve takım yöneticileri ile çalışmaları için danışman psikologları görevlendirme konusunda cesaretlendirdi. Başlangıçta, spor psikolojisi ile ilgilenenler genel psikolojinin teorileri ve etkileşimleri üzerine çalışmalar yaptılar. Zaman ilerledikçe sporla ilgili birtakım teoriler geliştirildi ve test edildi. Örneğin; Rainer Martens ve onun meslektaşlarının kitabı olan, çok boyutlu kaygı teorisini veya kaygının spor performansını nasıl etkilediğini tanımlayan, "Sporda Rekabet Kaygısı" (Competitive Anxiety in Sport) oldukça etkili oldu.

1990'lı yıllarda spor psikolojisi dergilerinin sayısı arttı ve Uluslararası Spor Psikolojisi Derneği ve Uygulamalı Spor Psikolojisi Derneği gibi bilimsel kuruluşlar sık sık bilimsel toplantılar organize ettiler. Amerikan Psikoloji Derneği, Avustralya Psikoloji Derneği ve İngiliz Psikoloji Derneği gibi kurumlar tarafından spor psikolojisi, usule uygun olarak psikolojinin yararlı bir dalı kabul edildi ve planlanan disiplinli çalışmalar ile hedefe ulaşılmış oldu (Costas I. Karageorghis, Peter C. Terry 2011). Bu süreç içerisinde spor psikolojisi alanında dünyadaki önemli gelişmelerde oldu. Doğu Avrupa ülkelerinde ve özellikle Sovyetler Birliği'nde fiziksel etkinliklerin bireyin ruhsal gelişimine katkısı ve olası diğer yararları konusunda çalışılmış, fiziksel kültür enstitüleri (Institutes of Physical Culture) açılmıştır. 1965'te Roma'da Uluslararası Spor Psikolojisi Birliği (International Society of Sport Psychology-ISSP)

kurulmuştur. İlk Dünya Spor Psikolojisi Kongresi 1965'te, Roma'da yapılmıştır. Avrupa'da ilk Spor Psikolojisi Sempozyumu 1968'de Varna'da yapılmıştır. 1969'da Vittel'de Avrupa Spor Psikolojisi Federasyonu (European Federation of Sport Psychology-FEPSAC) kurulmuştur. 1987'de Amerikan Psikoloji Birliği (American Psychological Association-APA) spor psikolojisini 47. bölüm olarak kabul etmiş. 1988'de spor psikologları Amerikan Olimpiyat Takımlarında resmen görevlendirildi (Doğan, 2015).

Türkiye'de spora ilk bilimsel yaklaşımın 1908'de Beden Eğitimi Genel Müfettişi olan Selim Sırrı TARCAN ile başladığı kabul edilir. Ali Sami YEN ve Burhan FELEK, 1924'te Paris Olimpiyatları'na katılacak sporcuların muayene edilmelerini istemiştir. 1938'de ise, Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü'nde Sağlık Dairesi kurulmuştur. Türkiye'de spor psikolojisinin başlangıcı olarak 1943 yılı kabul edilir. Başer'e göre bu tarihte Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü "Sporun Fizyopatolojisi" adlı kitabın çevirisini yayımlamıştır. Aynı yılda, beden eğitimi öğretmeni olan İlhami POLATER bir günlük gazetede spor psikolojisiyle ilgili yazılar yazmaya başlamıştır. 1970'li yıllarda Lütfü ÖZTABAĞ Spor Psikolojisi ve Antrenörlük Psikolojisi, daha sonra Sabri ÖZBAYDAR Spor Psikolojisi isimli kitapları yayımlamışlardır. Türkiye'de spor psikolojisi alanında ilk yüksek lisans ve doktora programı 1982 yılında Ege Üniversitesi'nde başlatılmıştır. Türkiye'de ilk kez 2004 yılında Atina Olimpiyatları'nda sporculara yardım amacıyla iki uzman görevlendirilmiştir (Tiryaki, 2000; Yeltepe Ercan, 2013).

1990'lı yıllarda spor psikolojisi dergilerinin sayısı arttı ve Uluslararası Spor Psikolojisi Derneği ve Uygulamalı Spor Psikolojisi Derneği gibi bilimsel kuruluşlar sık sık bilimsel toplantılar organize ettiler. Amerikan Psikoloji Derneği, Avustralya Psikoloji Derneği ve İngiliz Psikoloji Derneği gibi kurumlar kuruldu.

2000' li yıllarda Türkiye'de ve bir çok ülkede köşe yazıları, kongreler, makale ve kitaplarda spor psikolojisiyle ilgili yazıların yer alması bu alanı ön plana çıkartmıştır.

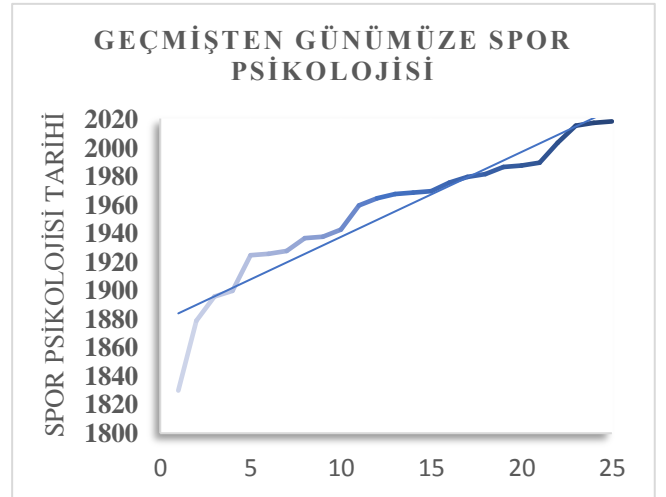
Türkiye'de 2010- 2020 yıllarda kulüplerde ve takımlarda mentör adı altında spor psikologları çalıştırılmaya başlandı. Birçok kulüp yöneticileri ve teknik adam sporun sadece fiziksel performanstan ibaret olmadığını, psikolojik tekniklerin de sporcu performansına büyük katkı sağladığına inandı. Bazı üniversitelerde egzersiz ve spor psikolojisi ile ilgili yüksek lisans ve sertifika programları ve psikoloji laboratuvarları açılmaya başlandı. 2016'lı yıllardan itibaren ülkemizde gençlik ve spor bakanlığı bünyesinde spor psikologları atanmaya başlandı.

Tablo 1. Spor Psikolojisi Tarihsel Süreçleri

Tarih	Gelişim
1879	1879 yılında Wilhem Wundt beceri ile ilgili deneysel çalışmasını Leipzig Üniversitesi'nde yaptı.
1898	Amerika'da 20 yüzyılın başından hemen önce Indiana Üniversitesi'nden Norman Triplett bisiklet yarışında psikolojik faktörler de değişen spor psikolojisi üzerine ilk dergiyi yayınladı.
1900	1900 yılında Spor psikolojisi teriminin ilk kullanımı modern olimpiyat hareketinin kurucusunun Fransız asilzade Pierre de Coubertin olmuştur. "La Psychologie du Sport " adlı bir makale yayınladı.
1925	1925 yılında Spor psikolojisi üzerine ilk kariyeri yapan ve spor psikolojisinin babası olarak bilinen Amerikalı psikolog Coleman Griffith dir. Illionis Üniversitesi Griffith'den sporcular üzerinde bazı olumlu sonuçlar oluşturması için antrenörler ile çalışma yaptı.
1925	1925 yılında ABD'de ilk spor psikolojisi laboratuvarı kuruldu.
1926	1926 yılında Griffith, ilk spor psikoloji laboratuvarını Amerika'da açar ve spor psikolojisi alanındaki ilk dersini verir. Ayrıca, uzun bir süre klasikler arasında kabul edilen, Antrenörlük Psikolojisi" (Psychology of Coaching) ilk kitabını yayınladı.
1928	1928 yılında Griffith "Sporcu Psikolojisi Psychology of Athletics) adında ikinci kitabını yayınladı.
1937	1937 yılında Pierre de Coubertin ölümüne kadar geçen süre içerisinde sporun psikolojik yönleri üzerine yazılar yazmaya devam etti.
1938	1938 yılında Griffith, profesyonel bir beyzbol takım olan Chicaga ilk spor psikoloğu oldu.
1939	1939 yılında ABD'de lisanüstü eğitim başlatılmıştır.
1943	1943 Türkiye'de beden eğitimi öğretmeni olan İlhami POLATER bir günlük gazetede spor psikolojisiyle ilgili yazılar yazmaya başlamıştır.
1960	1960'lı yıllarda Spor psikolojisi, özellikle San Jose Devlet Üniversitesinde çalışan iki psikolog Bruce Ogilvie ve Thomas Tutko sayesinde önemli bir ivme kazandı.
1960	1960'lı yıllarda spor psikolojisi hem akademik bir disiplin, hem de ayrı bir disiplin olarak görülmeye başlandı.
1965	1965'te Roma'da Uluslararası Spor Psikolojisi Birliği (International Society of Sport Psychology-ISSP) kurulmuştur.
1965	1965'te İlk Dünya Spor Psikolojisi Kongresi Roma'da yapıldı.
1968	1968'te Avrupa'da ilk Spor Psikolojisi Sempozyumu Varna'da yapıldı.
1969	1969'da Vittell'de Avrupa Spor Psikolojisi Federasyonu (European Federation of Sport Psychology-FEPSAC) kurulmuştur.
1970	1970'li yıllarda Türkiye'de Lütfü ÖZTABAĞ Spor Psikolojisi ve Antrenörlük Psikolojisi kitapları yayımlandı. 1970 Sabri ÖZBAYDAR Spor Psikolojisi isimli kitapları yayımlamışlardır.
1976	1976 yılında spor psikolojisi tekniklerini kullanarak Montreal'daki Olimpiyat Oyunları Doğu Avrupa ülkelerinin birçoğu madalya aldı
1980	1970'li ve 1980'li yıllarda Spor psikolojisi Sovyet Bloğu ülkelerinin spor branşlarının çoğunda üstün başarıları ile dünyayı etkilediği zamanlarda kullanıldı.
1980	1980'li yıllarda Batılı otoriter spor adamları da spor psikolojisi ile ilgilenmeye başladılar. Batılı ülkeler sporda yönetim organizasyonlarında; danışman psikologları görevlendirmeye başladılar.
1982	1982'de Türkiye'de spor psikolojisi alanında ilk yüksek lisans ve doktora programı Ege Üniversitesi'nde başlatılmıştır.

1987	1987'de Amerikan Psikoloji Birliği (American Psychological Association-APA) spor psikolojisini 47. bölüm olarak kabul etmiş.
1988	1988'de spor psikologları Amerikan Olimpiyat Takımlarında resmen görevlendirildi.
1990	1990'lı yıllarda spor psikolojisi dergilerinin sayısı arttı ve Uluslararası Spor Psikolojisi Derneği ve Uygulamalı Spor Psikolojisi Derneği gibi bilimsel kuruluşlar sık sık bilimsel toplantılar organize ettiler. Amerikan Psikoloji Derneği, Avustralya Psikoloji Derneği ve İngiliz Psikoloji Derneği gibi kurumlar kuruldu.
2004	Türkiye'de ilk kez 2004 yılında Atina Olimpiyatları'nda sporculara yardım amacıyla iki uzman görevlendirilmiştir.
2010	2010'lı yıllar kulüplerde ve takımlarda spor psikologlarıyla çalışmalar yapıldı.
2016	2016 Yılında Marmara Üniversitesinde Egzersiz ve Spor Psikolojisi Yüksek Lisans Programı Kuruldu.
2018	2018 yılında Gençlik ve Spor Bakanlığına ilk kez spor psikologları atandı.
2019	2019 yılında Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı olarak Spor ve Egzersiz Psikolojisi Anabilim Dalı kurulmuştur.

Tablo 1 incelendiğinde spor psikolojisinin nasıl değişim ve gelişim gösterdiği yer verilmiştir.

Tablo 2. Geçmişten Günümüze Spor Psikolojisi

Tablo 2 incelendiğinde 1800- 2020 yılları arasında spor psikolojisinin gelişim tarihleri gösterilmiştir.

Tablo 3. Dünyadaki Başlıca Spor Psikolojisi Organizasyonları

Alman Spor Psikolojisi Derneği (Arbeitsgemeinschaft für Sportpsychologie -ASP): www.ispw.unibe.ch/asp
Amerikan Psikoloji Derneği (American Psychological Association - APA) – Bolum 47: www.apa.org/about/division/div7.aspx
Avrupa Spor Psikolojisi Federasyonu (European Federation of Sport Psychology - FEPSAC): www.fepsac.com
Avustralya Psikoloji Derneği (Australian Psychological Society APS) Spor Psikolojisi Üniversitesi: www.groups.psychology.org.au/csp
Fransız Spor Psikolojisi Derneği (French Society of Sport Psychology SFPS): www.psychodusport.com
Güney Asya Pasifik Spor Psikolojisi Derneği (Asian South Pacific Association of Sport Psychology-ASPASP): www.aspasp.org
Hollanda Spor Psikolojisi Derneği (De Vereniging voor Sport Psychologie in Nederland - VSP): www.vspn.nl
İngiliz Psikoloji Derneği (British Psychological Society - BPS) - Spor & Egzersiz Psikolojisi Bölümü: www.bps.org.uk/spexspex_home.cfm
İngiliz Spor ve Egzersiz Bilimi Derneği (British Association of Sport and Exercise Sciences BASES) Spor ve Egzersiz Psikolojisi İlgi Grubu: www.bases.org.uk/Sport-Psychology-Interest-Groups
İspanya Spor Psikolojisi Federasyonu (Spanish Sport Psychology - FEPSAC): www.psicologiadeporte.org
İsveç Spor Psikolojisi Derneği (Swedish Sport Psychology Association - SIPF): www.svenskidrotts_pskologi.nu
İsviçre Spor Psikolojisi Derneği (Swiss Society for Sport Psychology SASP): http://sportpsychologie.ch
İtalyan Spor Psikolojisi Derneği (Italian Society of Sport Psychology - SIPSIS): www.psicologiadellosport.it
Kanada Toplumu Psikomotor ve Spor Psikolojisi (Canadian Society for Psychomotor Learning and Sport Psychology - SCAPPS): www.scapps.org
Kuzey Amerika Spor Psikolojisi ve Fiziksel Aktivite Derneği (North American Society for the Psychology of Sport and Physical Activity - NASPSA): www.naspsa.org
Portekiz Spor Psikolojisi Derneği (Portuguese Society of Sport Psychology - SPPD): www.sppd.com.pt
Uluslararası Spor Psikolojisi Derneği (International Society of Sport Psychology - ISSP): www.issponline.org
Uygulamalı Spor Psikolojisi Derneği (Association for Applied Sport Psychology - AASP): http://appliedsportpsych.org
Yunan Spor Psikolojisi Derneği (Hellenic Society of Sport Psychology sportpsychology.gr EAT: www.sportpsychology.gr

Tablo 3 incelendiğinde spor psikolojisinin gelişimine katkıda bulunan başlıca organizasyonlara yer verilmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmada spor psikolojisinin geçmişten günümüze nasıl bir gelişim gösterdiği incelenmiştir. Spor psikolojisi diğer disiplinlerden ortaya çıksa da, bu alanın kesinlikle tanımlanandan daha uzun ve daha derin bir tarihi vardır. Dünyada sporun psikolojik yönlerine ilgi gösteren ve daha önce tanınmayan çeşitli ve küresel etkilerle karakterize edilen bir tarihi gün ışığına çıkaran bireylerin katkıları ile ortaya çıktı. Spor psikolojisi, psikoloji ve beden eğitimi dahil olmak üzere diğer yerleşik disiplinlerin gelişimine paralel güçlü araştırma ve uygulama bileşenlerine sahip dünya çapında bir fenomendir. Spor psikolojisi alanındaki gelişmeler tüm dünyada hızla yayılmaktadır. Bu gelişmeler Türkiye’de spor psikolojisi için önemli ve umut verici gelişmelerdir. Günümüze kadar spor psikolojisi alanındaki kitap antrenman, egzersiz, futbol, sağlık-fitness gibi makale sayısında önemli artışlar olmuştur (Başer, 1998; Koruç, 1992; Tiryaki, 2000; Yelken E, 2013). Zamanla spor psikolojisi spor yapanlarda antrenmanın verimliliğini artırma, öğrenme sürecini hızlandırma, ulaşılabilecek performansın önündeki ruhsal engelleri ortadan kaldırma amaçlarını gerçekleştirmeye çalışan bir alan haline gelmiştir (Koruç, 1992). Spor psikolojisi mutidisipliner bir uygulama alanı olup ilk başlarda sporun sadece fiziksel güçten ibaret olduklarını savunanlar psikolojisinin başarıda etkili olduğunu görmüşlerdir. Spor psikolojisi zamanla bir terim olmaktan çıkıp batılı ülkeler takım ve küplerin içerisinde spor psikolog görevlendirmeleri başlamıştır. Başlangıçta spor psikolojisi genel psikolojinin teorileri ve etkileşimi üzerinde durulurken zaman ilerledikçe spor alanında spor psikolojisi ile birtakım teorileri geliştirip test edildi. Spor psikolojisinin çalışma alanlarının çeşitli olduğunu ve bu alanların ayrı bir uzmanlık alanı gerektirdiğini gördük (Koruç, 2000; Mahoney and Suinn, 1986).

Sonuç olarak spor psikolojisinin geçmişten günümüze gelişiminde araştırmalar, organizasyonlar, bilimsel dergiler, üniversitelerde egzersiz ve spor psikolojisi alanlarının açılması, sporda piskososyal alanlara ilginin artması, laboratuvarların kurulması, sertifika programlarının açılması, gençlik ve spor bakanlığına spor psikoloğlarının alınması, kitaplar ve kongrelerin artması bu alanın tanınmasına ve popülerliğine katkıda bulunmuştur. Çalışmanın sonucunda yapılması gereken öneriler; Sporcu performansının sadece fiziksel güçle olmadığını başarının altında yatan en büyük etkenlerden birinde spor psikolojisinin, sporcu performansı üzerinde çok önemli olduğu görülmüştür. Litaretürde spor psikolojisi tarihi hakkında nadir çalışmaların olduğu tespit edilmiş. Spor psikolojisi alanıyla ilgili geniş çapta araştırmaların yapılması, spor psikolojisinin tüm kulüplerde ve takımlarda işlevinin anlatılması, sporcu üzerinde ne gibi katkıları olduğunu ve antrenman programlarının içerisine dahil edilmesi gerektiğini ön görülmüştür.

KAYNAKLAR

BAŞER, E. (1998). Uygulamalı Spor Psikolojisi. Ankara: Bağıran Yayınevi.

COSTAS I. KARAGEORGHİS, PETER C. TERRY (2011). Inside Sports Psychology (Spor Psikolojisi). Çev, Demir E, Ankara: Nobel Yayınevi, s:3.

COSTAS I. KARAGEORGHİS, PETER C. TERRY (2011). Inside Sports Psychology (Spor Psikolojisi). Çev, Demir E, Ankara: Nobel Yayınevi, s:4.

CÜCELOĞLU, D., (2013). İnsan ve Davranışı(7. Baskı). İstanbul: Remzi.

DOĞAN, O.,(2015). Spor Psikolojisi, Detay yayıncılık, 3.Baskı, s:2, Ankara.

DOĞAN, O.,(2015). Spor Psikolojisi, Detay yayıncılık, 3.Baskı, s:4, ANKARA.

KAPLAN, Y. VE AKKAYA, C. (2014). Spor Kùltürü ve Türkiye’de Spor. International Journal of Science Culture and Sport, 2(2), 114-119.

KORUÇ, Z. (1992). Spor Psikolojisine Giriş. E Ergen (Ed.): Spor Hekimliği, Ankara: TTB Merkez Konseyi Spor Hekimliği Kolu Yayın No. 1, s.96-100.

MAHONEY MJ, SUİNN RM. (1986). History and overview of modern sport psychology. Clinical Psychologist, 39 (3): 645-68.

MORGAN, C. T., (2011). Psikolojiye Giriş. S. Karakaő, R. Eski (Çev.). Konya: Eğitim Akademi(19. Baskı).

ÖZBAYDAR, S.(1983). İnsan davranışının sınırları ve Spor Psikolojisi. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.

ŞAHİNLER, Y., & ERSOY A. (2019). Sporcuların zihinsel dayanıklılıklarının farklı değişkenlere göre incelenmesi. International Journal of Social Sciences and Education Research, 5(2), 168-177.

TİRYAKİ, ő. (2000). Spor Psikolojisi. Ankara: Eylül Kitap ve Yayınevi.

YELTEPE ERCAN H. (2013). Spor ve Egzersiz Psikolojisi. İkinci basım, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

YETİM, A. (2014). Sosyoloji ve Spor, Berikan Yayınevi, 6. Baskı, Ankara.

E-PARA ve TOKENLER (DİJİTAL TÜRK AKÇESİ) İLE BORÇLANMA: DİJİTAL TÜRK LİRASI (DTL) ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Yavuz TORAMAN^{1*}

Özet: Araştırma, gelişen teknolojinin ürün ve hizmete dönüşmesini ele almıştır. Araştırma Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının (TCMB) gerçekleştirmeye hazırladığı Dijital Türk Lirası (DTL) kullanım kabulü ve kullanımıyla ilgili bir sistem önerisi içermektedir. Araştırma nitel veri analiz yöntemlerinden yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniğiyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya konusu itibarıyla ekonomi ve finans alanında 10 uzman öğretim üyesi ve öğretim elemanı dahil edilmiştir. Blokzincir ve DTL hakkında çok sayıda kişinin bilgi sahibi olmaması nedeniyle araştırmada kartopu örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışma gelecekte DTL'nin piyasaya entegre olmasıyla birlikte şirketlerin daha uygun maliyetler ile borçlanabilmesini sağlamayı planlarken yatırımcıların da spekülative ve kırılgan yapılaraya sahip kripto para ve token piyasalarından ziyade arkasında belirli bir değeri olan varlıklara yatırımlarının kaydırılmasını sağlayarak Türkiye ekonomisine katkı sunulması hedeflenmiştir. Çalışmanın önerileri arasında şirketlerin çıkaracağı tokenler yani Dijital Türk Akçelerinin ve bu akçelerin işlem görebilecekleri Dijital Türk Akçesi Borsası özelinde sistem önerilmiştir. Araştırmanın verileri incelendiğinde ise uzmanların büyük çoğunluğu önerilen söz konusu sistemin gerekli finansal ve hukuki düzenlemeler ile gelecekte şirketlerin borçlanmalarında kullanılabilir bir yöntem olarak görmüştür. Bu bağlamda çalışmanın dijital para alanında keşfedici bir araştırma niteliğinde olup literatüre Dijital Türk Lirası (DTL), Dijital Türk Akçesi (DTA), Dijital Türk Akçesi Borsası (DTAB) ve yeni dönemde şirket borçlanmalarında uygun maliyetli bir sistem önerisiyle literatüre mütevazı bir katkı sunması beklenmektedir. DTL çalışmaları olumlu sonuçlandıktan sonra kullanımına yönelik uygulamalar hayata geçtikçe bu alandaki çalışmaların artacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kripto Para, Token, Dijital Türk Lirası, Elektronik Para, Dijital Para, Dijital Türk Akçesi, Dijital Türk Akçesi Borsası, Metaverse (Elektronik Dünya).

FUNDING BY E-MONEY and TOKENS (DIGITAL TURKISH COIN): A STUDY ON DIGITAL TURKISH LIRA

Abstract: The research deals with the transformation of developing technology into products and services. The subject discussed includes a system proposal regarding the acceptance and use of the Digital Turkish Lira (DTL) that the Central Bank of the Republic of Turkey is preparing to implement. The research was carried out with semi-structured in-depth interview technique, one of the qualitative data analysis methods. 10 academicians who are experts in the field of economics and finance were included. The research sample was carried out with the snowball sampling, since many people did not know about Blockchain and DTL. While the study plans to ensure that companies can borrow with more affordable costs with the integration of DTL into the market in the future, it is aimed to contribute to the Turkish economy by enabling investors to shift their investments to the currency with nominal value behind them rather than the speculative and fragile structures of cryptocurrency and token markets. Among the suggestions of the study, a system specific to the tokens to be issued by the companies, namely the Digital Turkish Coins and the Digital Turkish Coins Exchange, where these coins can be traded, has been proposed. In this context, the study is exploratory research in the field of digital money and is expected to make a modest contribution to the literature with the proposal of a cost-effective system for Digital Turkish Lira (DTL), Digital Turkish Coin (DTC), Digital Turkish Coin

Exchange (DTCE) and corporate borrowings in the new period. It is thought that studies in this field will increase as DTL studies are concluded positively and steps are taken towards its use.

Keywords: Cryptocurrency, Token, Digital Turkish Lira, Electronic Money, Digital Money, Digital Turkish Coin, Digital Turkish Coin Exchange, Metaverse.

¹Adres: Nişantaşı Üniversitesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, 34473, İstanbul, Türkiye.

***Sorumlu Yazar:** yavuz.toraman@nisantasi.edu.tr

Atıf: Toraman, Y. (2021). E-Para ve Tokenler (Dijital Türk Akçesi) ile Borçlanma: Dijital Türk Lirası (DTL) Üzerine Bir Çalışma. Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(2): 124-134.

GİRİŞ

1980’lerde başlayan küreselleşme adımlarının ardından teknolojinin gelişimiyle 2000’li yıllar sonrası dijitalleşme her alanda kendine yer edinmeye başlamıştır. 2020’nin başında ortaya çıkan COVID-19 virüsüyle birlikte bireyler daha fazla dijitalleşmeye başlamış, özellikle online alışveriş yüksek oranında artış göstermiştir (eticaret.gov.tr). Bu bağlamda söz konusu dijitalleşme; bireysel, kurumsal ve hatta devletler düzeyinde zorunluluk haline gelmiştir. Mevcut çalışmada gelecekte piyasaya sürülmesi beklenen DTL’nin alt yapısının kullanacak DTA, dijitalleşmenin bir sonucu olarak önerilmektedir (Toraman ve Yüksel: 4880).

Geçmişte dijitalleşmeye yönelen aynı anda gerekli yatırımları yapan kurum ve kuruluşlar yeni süreçlere hızlı bir şekilde adapte olurken, teknolojik yatırımlara yeni başlayacak kurum ve kuruluşların bir an önce söz konusu süreçleri tamamlamaları zorunlu hale gelmiştir (Ba ve Pavlou, 2002:8).

Araştırmada teknolojinin gelişimiyle yeni ürünlerle birlikte hizmetlerin ortaya çıktığı blokzincir teknolojisi, kripto para, dijital para ve tokenler incelenmiştir. Söz konusu teknolojinin alt yapısı olan blokzincir başta veri transferi olmak üzere finans, lojistik, turizm, eğitim, sanayi, tarım vb. gibi alanlarda kullanılmaya başlanmıştır (Baur, vd., 2019: 66-67).

Araştırmada teknolojinin gelişim gösterdiği alanlardan biri olan ekonomi ve finans sektöründe kısıtlı olarak kullanılmaya başlanmış olan kripto parayla birlikte dijital paralar üzerinde durulacaktır. 2008 yılında Nakamoto’nun kişiler arası 7/24 herhangi bir finansal kuruluşa gerek duyulmadan para transferini sağlayan “Bitcoin” çalışmalarına başlamasıyla birlikte 2010’lu yıllarda insanların kullanımına sunulmuştur (Nakamoto, 2008: 3).

Türkiye özelinde ise 15.09.2021 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), Dijital Türk Lirası (DTL) ile ilgili bir basın duyurusu yapmıştır. “TCMB; HAVELSAN, ASELSAN ve TÜBİTAK-BİLGEM ile mutabakat imzalayarak Dijital Türk Lirası İş Birliği Platformu kurulmuştur. DTL konusunda nihai bir karar verilmemiş olup testler sonucunda elde edilecek verilere göre hareket edilecektir. Bu bağlamda mutabakat paydaşları çalışmalarına başlamış olup 2022 yılında elde edilen veriler kamuoyu ile paylaşılacaktır (TCMB, 2021).

Teknolojinin gelişimiyle birlikte birçok alan ve sektör dijital dönüşümü yaşamaktadır. Araştırmada teknolojik çıktıların toplumsal çıkarları gözeterek finansal piyasalarda kullanımına yönelik, şirketlerin daha uygun maliyetli borçlanabilmesi yatırımcıların ise kripto para ve/ya fan token piyasalarında daha güvenilir yatırımlar yapabilmesini amaçlamaktadır (Drasch vd., 2020: 559).

1. BLOKZİNCİR TEKNOLOJİSİ

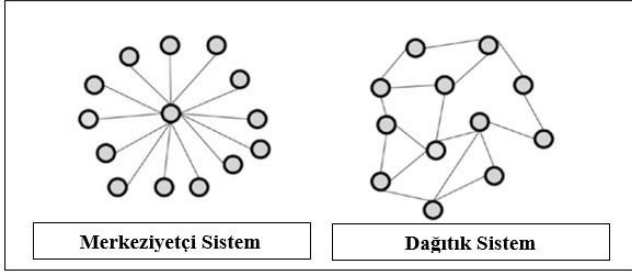
Teknolojinin Blokzincir, teknolojik gelişmelerin önemli çıktılarında birisidir. Blokzincir teknolojisi Nakamoto’nun çalışmaları ile daha geniş bir kitle tarafından öğrenilmiştir (Choia vd., 2019). Blokzincir teknolojisi, merkeziyetsiz (dağıtık) bir ağ sistemine dahil olan kullanıcıların üçüncü kişilere ihtiyaç duymaksızın işlemlerini gerçekleştirebilmesini sağlayan elektronik veya dijital olarak adlandırılabilir kayıt defteridir (Popper, 2015: 34). Blokzincir teknolojisi devrim niteliğinde sayılabilecek teknolojilerden birisidir. (Reijers, ve Coeckelbergh, 2016: 9). Blokzincir merkeziyetsiz yapısıyla dijital bir defter teknolojisidir (Tareq vd., 2017: 4-5).

Blokzincir teknolojisinde yapılan belirli sayıda işlem kendi arasında bir bloğu oluşturmaktadır. Yapılan işlemler bloklar halinde birbirlerine bağlı bir şekilde sonsuza kadar uzayıp gidebilmektedir (Das, vd. 2020: 6). Teknolojinin güvenilir olmasını sağlayan ise blokları oluşturan işlemler geri dönülemez ve değiştirilemez olarak kaydedilmektedir. Bloklar işlem kayıt defterini oluşturmaktadır (Tareq vd., 2017: 5).

Blokzincire işlenen veriler silinemez, değiştirilemez veya eksiltilemeyecek şekilde sisteme kaydedilmektedir. Sistemde işlem yapabilmek için bireylerin dağıtık sistemin bir parçasını oluşturması gerektirmektedir (Gatteschi vd., 2018: 3).

Blokzincir teknolojisinin hedeflenen amaç doğrultusunda halka açık veya özel olmak üzere iki şekilde kullanılması mümkündür (ElBahrawy vd., 2017: 2).

Bilgi işlem sistemleri iki farklı şekilde oluşturulmaktadır. Aşağıdaki şekilde farklı yaklaşımların gösterimi mevcuttur.

Şekil 1: Bilgi İşlem Sistemleri (Drescher, 2017).

Bireyler merkeziyetçi sistemde yaptıkları işlemlerinin tamamlanabilmesi için ana bir merkezden onay almaları gerekirken dağıtık sistemde ise merkezi bir otorite olmadan işlemler kişiler arasında gerçekleştirilebilmektedir (Drescher, 2017: 18). Blokzincir teknolojisini kullanan kripto/dijital paralar dağıtık sistemi kullanırken kişiler arası işlemlerde üçüncü kişilerin sadece işleme şahit olmasını istemektedir. Blokzincir dağıtık yapısı ile sistem kullanıcılarına diğer sisteme göre hızlı işlem yapabilmeye imkân sunmaktadır (Das, vd. 2020: 4).

Blokzincir teknolojisi birçok alanda tam zamanlı veri aktarımı, değiştirilemeyen veriler ve sistemin tek merkeze bağlı olmaması nedeniyle birçok sektörde güvenli olarak kullanılmaktadır. Örneğin, banka ve finans sektöründe, bulut teknolojilerinde, elektronik ticaret faaliyetlerinde, bireysel ödeme işlemlerinde, vb. alanlarda kullanılmaktadır (TÜBİTAK, 2021).

1.1. Kripto (Dijital) Paralar

Kripto paralar blokzincir teknolojisini kullanarak dağıtık bir ağ sisteminde kullanıcıların birbirlerine aracıya gerek duymadan gönderebildikleri fiziksel bir karşılığı olmayan veriler olarak tanımlanabilir. Kripto paralar belirli bir merkeze bağlı olmadıkları için küresel bir para birimidir. Kripto paraların asli özelliği fiziksel veya kaydi paralar gibi mal ve hizmet alımında değiş tokuşa aracılık etmesidir (Decker ve Wattenhofert, 2013:54).

Kripto para birimleri herhangi bir hükümetten, merkez bankasından veya diğer finansal kurumlardan bağımsız olarak dijital olarak para transferlerinin gerçekleştirilebilmesine imkân sağlamaktadır (Drescher, 2017: 23-24).

Kripto paralar 7/24 kesintisiz, güvenli, hızlı ve kolay bir şekilde kişiler (eşler) arası para transferine olanak sağlamaktadır (Nakamoto, 2008: 1-4).

Kripto paraların finansal sistemlere tam olarak entegre olduğu söylenemez. Ülkeler bazında sadece El Salvador kripto paraları resmi ödeme aracı olarak tanımıştır (BBC, 2021). Bunun yanı sıra diğer ülkeler bu durum hakkında kesin bir karar vermemiş olup, Türkiye özelinde ise kripto varlıklar alım ve satıma konu olamamaktadır (Resmigazete, 2021).

Kripto paraların hacmi gün geçtikçe artmaktadır. Bu durumun nedenlerinden birisi olarak COVID-19 sonrası yaşanan ekonomik sıkışıklığa başta ABD'nin merkez bankası FED olmak üzere gelişmiş ülke merkez bankalarının

parasal genişlemeleri neden olarak söylenebilir. (FED, 2021)).

1.1.1. Token

Teknolojinin yeni ürünlerden biri olan blokzincir teknolojisiyle birlikte sınır ötesi tarafların birbiriyle anlaşma yaparken daha güvenilir hale gelmiştir (Mahesh, vd., 2020: 2-3). 2020 yılları itibarıyla blokzincir teknolojisine bağlı olarak 1600'ü aşan farklı token çeşitli piyasalarda işlem görmektedir (Aggarwal ve Kumar 2020: 229-230).

Tokenler kripto paraların alt birimi olarak tanımlanabilir. Tokenlerin kendilerine ait bir kriptolama sistemi bulunmamaktadır. Genelde bağlı oldukları bir kripto para sistemi vardır (Shirole vd., 2020: 4). Bu nedenden dolayı tam anlamıyla kripto para olarak görülmemektedir. Kripto tokenler kripto coinlere göre spekülasyon olarak görülmektedir (Jordan, 2019: 3).

Farklı bir araştırmada token çeşitleri hakkında bilgi eksikliği blokzincir geliştiricilerinin gerçek manada blokzincirin potansiyelini ortaya çıkarmasını engellemektedir. (Shirole, vd., 2020: 3).

Merkez bankaları dijital para üretebilecekleri gibi dijital tokenlerde üretebilirler (Friedhelm ve Bianca. 2019: 116). Bu bağlamda birbirinden bağımsız şirketlerin farklı alt yapıları kullanarak fan tokenleri çıkarmasından ise merkez bankalarının tek bir platform aracılığıyla bu işlemlere aracılık etmesi kripto para ve token ekosisteminin sağlıklı bir şekilde faaliyetlerini sürdürebilmesini sağlayacaktır (Akcora vd., 2017: 2-3).

Piyasada farklı ve birden çok firmanın kendi kripto paralarını çıkardıktan sonra fan tokenlerin arzını gerçekleştirmişlerdir (Akcora vd., 2018: 768-769). Farklı firmaların token arzı sistemlerinin farklı olması nedeniyle ilerleyen süreçte kripto varlıkların alım-satımına konu olduğunda finansal sisteme entegrasyonlarında sorun yaşanması muhtemeldir (Friedhelm ve Bianca 2019: 119-120).

Araştırmada özelinde tokenlerin merkez bankaları tarafından kullanılmasını öngören bir sistem önerilmektedir. Bu sistem token kullanım farklılıklarını ortadan kaldırırken finansal sistemin sağlıklı işlemlerini sağlayacaktır. Ayrıca bu sistem şirket borçlanmalarına ve yatırımcılara daha güvenilir bir dayanak oluşturacaktır.

1.2. Elektronik Para

Teknolojinin gelişim süreci devam ederken geniş kitlelere yayılmasıyla birlikte teknolojinin kişisel ve kitlesel bazda kullanımı önemli seviyelere ulaşmıştır. Teknolojinin gelişimi insanların teknolojik cihazları kullanımı ise 2000'li yıllardan sonra ürün ve hizmetlerin dijitalleşmesine neden olmuştur

Dijitalleşmeyle geleneksel paraların klasik özelliklerinin yanında elektronik paralar;

- Ödeme süreçlerini hızlandırması,
- Ödeme süreçlerinin farklılaşmasına,
- İşlemlerin güvenilir sistemler vasıtasıyla düşük risk ile tamamlanmasını sağlaması,

- 7/24 ve yer kısıtı olmadan para transferine imkan tanınması,
- İşlemlerin çevrim içi gerçekleştirilmesiyle maliyet oranlarının azaltılması,
- Türkiye özelinde işlemlerin Bankalar Arası Kart Merkezi (BKM) tarafından takip edilmesi, kayıt dışı işlemlerin azaltılmasına,
- Kayıt dışılığın önlenmesinde önemli bir etken olması,
- Muhasebe işlemlerinin daha hızlı tamamlanmasına, yol açmaktadır (Atış, 2014:1).

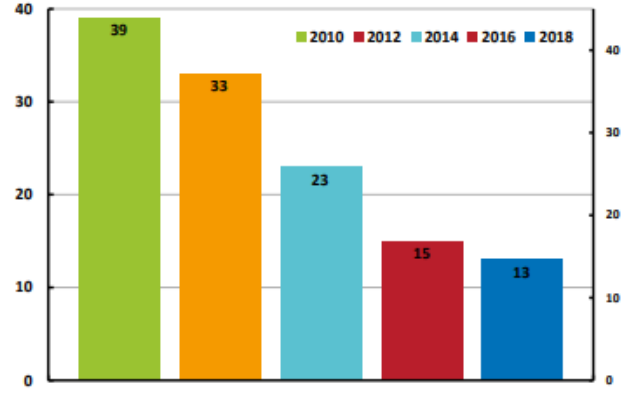
Ayrıca Türkiye Ödeme ve Elektronik Para Kuruluşları Birliği (TÖDEB), gibi kuruluşların varlığı elektronik para sistemlerinin kullanımı, yaygınlaşması ve denetimi açısından oldukça önemlidir.

Türkiye özelinde elektronik paralar, TCMB'nin, 1 Aralık 2021 tarihinde yayımladığı yönetmelik ile geçerlilik kazanmıştır. 'Elektronik para, ihraç eden kuruluş tarafından kabul edilen fon karşılığı ihraç edilen, elektronik olarak saklanan, Kanunda tanımlanan ödeme işlemlerini gerçekleştirmek için kullanılan ve elektronik para ihraç eden kuruluş dışındaki gerçek ve tüzel kişiler tarafından da ödeme aracı olarak kabul edilen parasal değeri ifade etmektedir'. (Resmigazete, 2021).

1.3. Merkez Bankaları ve Dijital Paraları

Teknolojik gelişmeler hizmet sektörünü şekillendirirken değişen insan ihtiyaçları nedeniyle ürünlerin de dijitalleştirildiği görülmektedir. Ürün ve hizmetlerin dijital platformlara taşınması ödeme yöntemlerinin farklılaşması gerekliliği doğurmaktadır (Bech ve Garratt 2017: 5). İlk olarak bankacılık faaliyetlerinin elektronik ortama taşınmasıyla elektronik ödeme insan hayatına girmiştir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte ise finansal kurumlara gerek duyulmaksızın kişiler arası para transferlerinin gerçekleşebildiği bir süreç başlamıştır. Bu süreç kişiler arası işlemlerin yapılabilirliği olarak ele alındığında başlangıç olarak Bitcoin görülebilir. Bu bağlamda kişilerin dijital para kullanmalarını sağlayacak sisteme merkez bankalarının da dahil olma girişimleri bulunmaktadır. (Auer vd., 2020: 3-4).

2000'li yıllar sonrasında artan teknolojik cihaz kullanımı ödeme sistemlerinde farklılaşma yaratmıştır. İnsanlar ödemelerinde çevrim içi sistemleri kullanma eğilimleri artmıştır. Ödeme sisteminde çevrim içi ödemelerin artış göstermesi çeşitli arayışlara sebep olmuştur. Örneğin son yıllarda İsveç'te çevrim içi ödemelerde ciddi bir artış görülmesi Riskbank'ın dijital e-krona çalışmalarındaki en önemli etki olduğu söylenebilir (Riskbank, 2018: 6).

Şekil 2: İsveç'te En Son Nakit Kullandığını Söyleyen İnsanların Yıllara Göre Oranı (Riskbank, 2018).

Merkez Bankası Dijital Parası (Central Bank Digital Currency CBDC), merkez bankaları tarafından ödenmesi gereken yükümlülüklerin dijitalleştirilmiş araçları anlamına gelmektedir. Merkez bankaları dijital paraları mevduatlarında kullanıyor olsa da bireysel işlemlerde kullanılamamaktadır. Bu nedenle merkez bankaları dijital paraların bireyler tarafından kullanılabilmesi için çalışmalar yürütmektedir. Bu bağlamda, Uruguay e-peso, İsveç e-krona, Çin ve Türkiye dijital para çalışmalarını yürütmektedir (Yanagawa ve Yamaoka 2019: 4). Türkiye özelinde başlatılan AR-GE çalışmaları 2022 yılında kamuoyu ile paylaşılacaktır (TCMB, 2021).

1.3.1. Dijital Para Üzerine Çalışan Merkez Bankaları

Çevrim içi ödemelerin artmasıyla birlikte nakit kullanımının miktarı azalma kaydedilmiştir. Bu örneğe Türkiye özelinde de bakıldığında aynı sonuca ulaşılmaktadır. Özellikle COVID-19 sürecinde insanlar kısmen mecburi olarak fiziksel mağazalardan alışveriş yapamamışlardır (BKM, 2021: 1). Çevrim içi alışverişin ve ödemenin gelişimiyle birlikte devletlerin kontrolünde olmayan kripto para sistemleri 2010 sonrasında piyasalarda hızla yer edinmeye başlarken devletler bu sürece merkez bankalarının dijital para çalışmalarıyla müdahil olmaya çalışmaktadır (Bench, vd., 2019: 6).

1.3.1.1. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (Dijital Türk Lirası, DTL)

Türk insanı dijitalleşme süreci içerisinde gelişen teknolojik ürün ve hizmetleri kullanmaktadır. Fakat kripto paraların gelişimi, dönüşümü ve sonucu öngörülemediği için devletin müdahil olarak koruyucu tedbirler almıştır. Süreç sonucunda kripto paraların kullanımı kısıtlanmıştır.

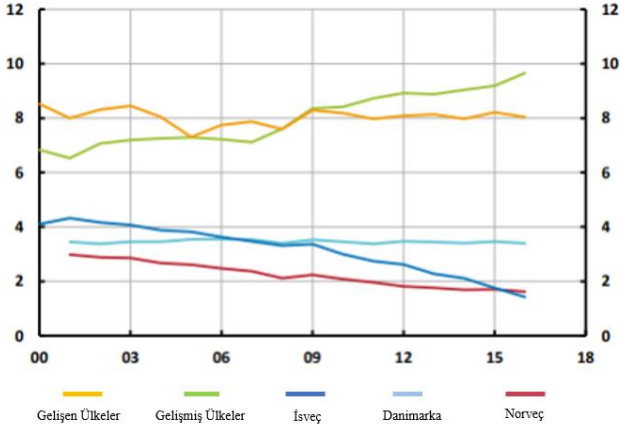
Türkiye'de, dünya genelinde olduğu gibi çevrim içi ödemelerin arttığını söylemek mümkündür (BKM, 2021). TCMB tarafından 16 Nisan 2021 tarihinde 31456 sayılı yönetmelikle kripto varlıkların alım-satım ve kripto varlıkların aracılık hizmetlerine konu olamayacağına dair bir yönetmelik resmi gazetede yayımlanmıştır (Resmigazete, 2021).

TCMB, 15 Eylül 2021 tarihinde ise, DTL projesi için Ar-Ge çalışmalarına TÜBİTAK-BİLGEM, ASELSAN ve HAVELSAN ile ikili mutabakat imzalamıştır. Bu bağlamda paydaşlar projeyi araştırma, geliştirme ve çeşitli test

süreçlerine tabi tutmak için faaliyetlerini yürütmektedir. DTL projesinin birinci faz sonuçları ise 2022 yılında testlerin tamamlanmasının ardından kamuoyu ile paylaşılması planlanmaktadır (TCMB, 2021).

1.3.1.2. İsveç Merkez Bankası (E-Krona)

İsveç merkez bankası olan Riskbank, İsveç'te nakit kullanım oranlarının düşüşünü dikkat çekmektedir (Riskbank, 2019: 10). İsveç özelinde nakit kullanım oranlarındaki azalma Grafik 3'te görülmektedir.

Şekil 3: Nakit Kullanım Oranları (Bench, vd., 2019).

Nakit kullanımındaki düşüş çevrim içi satın alma faaliyetlerinde artış Riskbank'in motivasyonunun temel kaynağı olarak gösterilebilir. Riskbank, risksiz ödeme araçları sağlama sorumluluklarını yerine getirmeyi amaçlayarak dijital para çalışmalarını sürdürmektedir. (Yanagawa ve Yamaoka 2019: 3).

1.3.1.3. Uruguay Merkez Bankası (E-Peso)

Uruguay merkez bankası Ekim 2017 ve Nisan 2018 tarihleri arasında 10.000 kullanıcı ile 20.000.000 e-peso'luk işlem yapılarak "e-Peso" pilot çalışmalarını hayata geçmiştir. Pilot bu proje kapsamında geliştirilen uygulama akıllı telefon vasıtasıyla projeye katılan mağazalarda ödeme süreçlerinde e-Peso kullanılarak gerçekleştirilmiştir (Bench, vd., 2019: 4).

Uruguay merkez bankası azalan nakit ihtiyaç eğilimi göz önünde bulundurularak, e-Peso projesinin dijital ödemeler için alt yapı oluşturması ve finansal süreçlere katılımı teşvik etmeyi amaçladığını açıklamıştır (Yanagawa ve Yamaoka 2019: 9).

1.3.1.4. Çin Halk Bankası

Çin Halk Bankası 2016 yılının başında kendi dijital paralarını ihraç etmek istediklerini duyurdu. Çin Halk Bankası, dijital paraların verimliliği ve çevrim içi ödemeleri artırmaya pozitif katkıda bulunabileceğini belirtmiştir. Diğer taraftan dijital paraların vergi kaçakçılığının da önüne geçeceği düşünülmektedir (Yanagawa ve Yamaoka 2019: 9).

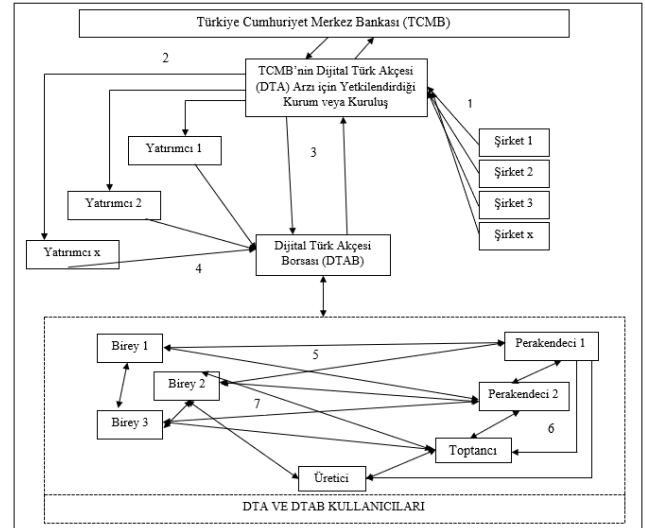
1.3.1.5. Önerilen Sistem: Dijital Türk Lirasına Bağlı Alt Para Birimi Token/Elektronik Para (Dijital Türk Akçesi, DTA)

Dijital Türk Lirası (DTL), çalışmalarının 2022'de birinci faz sonuçları alınacaktır. DTL süreci başarı ile tamamlandıktan sonra piyasada farklı teknolojik alt yapıya sahip tokenlerin varlığı entegrasyon sürecinde sorun teşkil edecektir. Bunun nedeni ise farklı alt yapıya sahip tokenler kişiler arası işlemlere konu olamayacaktır. Kişiler arası işlemlere aracı kurumlar vasıtasıyla açılabilir ek maliyet oluşturarak gereksiz bir gider kalemi teşkil edecektir.

Tokenlerin karşılığı araştırmada önerilen sistemde Dijital Türk Akçesi (DTA) olarak DTL sistemine entegre edilmesi önerilmektedir. DTA'nın teknolojik alt yapısı DTL olduğundan dolayı finansal sistemlere entegrasyonda ve kişiler arası para transferlerinde kolaylık sağlanacaktır.

Piyasada çok fazla kripto para, token ve fan token bulunmaktadır. Bu denli farklı dijital para birimlerinin varlığı ülkelerin var oluşlarını temsil eden resmi para birimlerinin geleceği adına risk oluşturmaktadır. Varsayılan finansal kargaşayı önlemek adına Dijital Türk Lirası (DTL) ve Dijital Türk Akçesi (DTA) Türk finansal sistemine entegrasyonu sürecinde kurumların birlikte çalışarak olumlu sonuçlar alınması olarak öngörülmektedir.

DTL kullanımı yaygınlaştıkça finansal işlemlerin gerçekleştiği süreçte yapılan alım-satım süreçleri gözetim altında tutulacağından kayıt dışılık önlenerek ekonomik kayıp en aza indirilebilecektir.

Şekil 4: Önerilen Dijital Türk Akçesi (DTA) ve Dijital Türk Akçesi Borsası (DTAB) Sisteminin Şeması

Şema işlem süreci şu şekildedir;

1. Şirketler DTA arzı için TCMB'nin yetkilendirdiği kuruluşa müracaat eder.
2. Yetkilendirilmiş kuruluş, şirketlerin DTA arzına uygunluğunu kontrol edip, uygun bulduktan ve gerekli fiyatlandırmaların yapılmasından sonra yatırımcılardan talep toplayarak DTA'ları yatırımcılara transfer eder.
3. Şirket DTA'ları DTAB'de işlem görmek üzere DTAB ile entegrasyon süreci tamamlanır.
4. Yatırımcıların DTA'ları ikincil borsa DTAB'de işlem görür.

5. Bireyler, perakendeciler, toptancı ve üreticiler sisteme entegre olarak şirket DTA'larını satın alabilecektir.
6.-7. Son iki süreçte bireyler ve piyasada bulunan diğer oyuncular DTA'ları ürün ve hizmet alımlarında kullanabilecektir.

DTA'lar Dijital Türk Lirasının alt yapısını kullanması planlandığı için Şekil 4'te görüldüğü gibi DTA'lar toplumun her kesiminden bireyin kullanımına uygundur.

1.3.1.5.1. Önerilen Sistem: Dijital Türk Akçesi Borsası (DTAB)

Dijital Türk Akçesi Borsası (DTAB), araştırmada önerilen sistemde şirketlerin ihraç ettikleri DTA'ların işlem göreceği borsadır. Borsa bu bakımdan Borsa İstanbul'a benzemektedir.

Dijital Türk Akçeleri (DTA) günümüzde fan tokenler gibi görülebilir. Araştırmada önerilen sistemde, finansal piyasalarda şirketler kendi DTA'larını ihraç edebileceklerdir. İhraç edilen şirket DTA'ları hem Dijital Türk Akçesi Borsası'nda (DTAB) işlem göreceği olup hem de kişiler arası işlemlerde DTL karşılığı olacağından direkt olarak kullanılabilir olacaktır.

Araştırmada önerilen sistem vasıtasıyla şirket borçlanmaları daha uygun maliyetler ile yapılabilecektir. Ayrıca yatırımcılara piyasada var olan ve dayanağı kırılan olan kripto para sistemlerine bir alternatif sunulacaktır.

1.4. Önerilen Sistem: Yeni Dönem Dijital Türk Lirası Kullanımı ve Şirket Borçlanması

Gelecekte teknolojinin birçok alana yayılmasıyla eski alışkanlıkların değişmesi kaçınılmaz bir gerçek halini almıştır. Araştırmada DTL'nin Türkiye'de kullanılmaya başlamasıyla birlikte şirketlerin daha uygun maliyetler ile borçlanmalarına imkân sunacak aynı zamanda yatırımcıların da yatırımlarını hukuki anlamda garantiye almalarını sağlayacak bir sistem önerilmektedir.

Araştırmada şirket borçlanmalarına yönelik sunulan sistem örneklendirilerek aşağıdaki gibi açıklanmıştır.

Sistem Önerisinin Örneği: Örnekte şirket ismi ABC olarak isimlendirilecektir. Örnekte verilen rakamlar tahminidir.

- ABC Şirketinin daha önce halka arzı gerçekleşmemiştir
- ABC Şirketinin Piyasa Değeri: 1.000.000 ₺
- ABC Şirketinin %10'luk kısmını halka arz edilecektir.
- ABC Şirketi, piyasaya 1.000.000 adet ABC Tokeni (DTA) piyasaya sürmek istemektedir.
- ABC Şirketinin %10'luk kısmı için borçlanmak istediği miktar 100.000₺'dir.
- ABC Tokeni 100.000₺/1.000.000 adet = 0,10 ₺'dir.
- DTL'nin alt yapısını kullanarak 0,10₺'den 1 adet ABC Tokeni (DTA) piyasaya sürülebilecektir.

Önerilen Sistem Neticesinde:

- Dijital Türk Akçesi Borsası (DTAB) oluşturulacaktır.
- DTAB'larında şirket akçeleri 7/24 olarak işlem görebilecektir.

- DTAB'larında bireysel ve kurumsal yatırımcılar alım satım yapabilecektir.
- Şirketler isterse ek DTA piyasaya sürebilecek veya süreç içerisinde geri alım yapabilecektir.
- Şirket DTA'ları yani tokenleri DTL alt para birimi olduğundan şirket tokenleri ürün ve hizmet alımında kullanılabilir olacaktır. Yukarıdaki ABC şirketi örneğinde görüleceği üzere bir ABC DTA'sı 0,10 DTL'dir yani Türk Lirası cinsinden bir ürün veya hizmet şirket DTA'sı ile alınabilecektir.

- Şirket DTA'ları sayesinde şirketler yüksek faiz oranlarıyla borçlanmak zorunda kalmayacaktır. Ayrıca bireyler karşılığı kırılan olan dijital para, kripto para veya tokenler yerine TCMB'de karşılığı olan bir DTL sistemini kullanarak yatırım yapabilecektir.

Not: Dijital Türk Lirası (DTL), Türk Lirasının kaydi bir biçimi olarak Dijital Türk Akçeleri (DTA) de DTL'nin bir alt birimi olarak düşünülmüş ve öneri olarak sunulmuştur.

Türkiye Ekonomisi açısından ise:

- TCMB, Türk Lirasının dijitalleşmesiyle birlikte senyoraç gelirlerinde kazanım elde edilecektir.
- Türkiye ekonomisinin kanayan yaralarından bir tanesi kayıt dışı ekonomidir. Bu konuda DTL ve DTA sistemiyle yapılan işlemler elektronik ortamda kaydedilerek kayıt dışılığın önüne geçilecektir.
- Türkiye'de bulunan şirketlerin daha uygun maliyetler ile borçlanmaları, şirket verimliliklerini artırarak yeni yatırımlar ile ülke ekonomisine olumlu katkıda bulunulacaktır.
- Bu sistemin Türkiye ekonomisine olumlu katkı sunabilmesi adına yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.
- DTL'nin alt yapısında blokzincir teknolojisi kullanılırsa DTA'lar Türkiye ve dünya genelinde kabul görecektir. İşlem hacminin artmasıyla DTA'lar işlevsellik kazanarak Türkiye ekonomisinin canlanmasına pozitif katkı sunacağı varsayılmaktadır.

1.5. Blokzincir ve Metaverse

Blokzincir teknolojisi, başta jenerik bir marka halini alan Bitcoin vasıtasıyla finansal piyasalarda insanların birbiriyle etkileşiminde kullanılırken, süreç ilerledikçe NFT (Non-Fungible Token) gibi varlıkların alt yapısında kullanılmıştır. NFT'ler ise belirli bir değere sahip olmasına rağmen finansal bir varlıktan ziyade insanların elektronik ortamlarda sosyalleşmesi için kullanılmaktadır. NFT'ler finansal bir getiriden ziyade elektronik bir koleksiyon toplama işlemi olarak görülmektedir (Wang, vd., 2021).

Metaverseler de NFT'ler gibi blokzincir tabanlı olabilmektedir. Metaverse blokzincir teknolojisiyle insanların birbirleriyle iletişim kurmasını, etkileşimde bulunmasını sağlayan sistemler veya uygulamalardır. Metaverse gerçek dünyanın elektronik ortama yansımaları olarak görülebilir. Bu bağlamda metaverse ile birçok ürün ve hizmete ulaşılması daha da kolaylaşacaktır (Jeaynes, vd., 2003).

Giyilebilir teknolojilerin artmasıyla birlikte sanal gerçeklik uygulamalarının yaygın hale geleceği düşünülmektedir. Bu süreç ise, elektronik ticaretin ve elektronik ticarete

kullanılacak paraların da dijitalleşmesini sağlayacaktır (Duan, vd., 2021).

Araştırmada önerilen akçe sistemi ilerleyen süreçte metaverse ile birleştirilebilir. Metaverse ekosisteminde yer alan şirketler DTA'ları iş süreçlerinde kullanarak sürdürülebilir bir büyüme sağlayabilir.

DTA'lar DTL'nin alt yapısını kullanacağı için Türkiye'de yaşayan herkes sisteme kolaylıkla entegre olabilecektir.

Metaverse sayesinde insanlar yaşam alanlarını terk etmeden elektronik dünyada alışveriş yapabilir, çevrim içi eğitim alabilir vb., birçok hizmetten DTA'ları kullanarak faydalanılabilecektir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Örnekleme ve Kısıtları

Araştırma belirli bir odak grup ile yapılacağı ve çalışma ekonomi alanında uzman kişilerin görüşlerini içereceği için çalışma örnekleme ekonomi ve finans alanının uzmanlarını kapsamaktadır. Araştırma örnekleme kartopu örnekleme yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada bu yöntemin seçilmesinin nedeni araştırma çerçevesinin yeni olması 'Blokzincir ve Dijital Türk Lirası' hakkında çok sayıda kişinin bilgi sahibi olmamasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 25-27).

Çalışmanın kısıtları ekonomi ve finans alanında uzmanların sadece akademik personellerden seçilmiş olmasıdır. Araştırma İstanbul ilinde ikamet eden Ekonomi ve Finans alanında uzman olan Öğretim Üyesi ve Öğretim görevlisi 10 akademisyenden oluşmaktadır

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmadan araştırma tekniklerinden nitel veri analizi kullanılmıştır. Nitel veri analizlerinden olan yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniğiyle analizler tamamlanmıştır (Baş ve Akturan, 2017: 42). COVID-19 süreci etkisini sürdürürken yarı yapılandırılmış görüşme tekniğiyle nitel veri analizinde kullanılacak uzman görüşmelerinde kıt kaynaklar etkin bir şekilde kullanımı sağlanmıştır (Kümbetoğlu, 2015: 38).

Araştırmanın temel problemi kapsamında hazırlanan sorular Google Dökümanlar aracılığıyla dijital ortama aktararak araştırmanın verileri elde edilmiştir. Araştırma toplamda dört sorudan oluşmakta, sorulardan ikisi sorunun net anlaşılması açısından açık uçlu olarak sorulmuştur. Araştırmanın anket formu 26.10.2021-04.11.2021 tarihlerinde konunun uzmanlarına çevrim içi gönderilmiş olup akabinde sonuçlar elde edilmiştir.

2.3. Araştırmanın Problemi

Araştırmanın temel problemi Dijital Türk Lirası'nın (DTL) ilerleyen süreçte kullanımı ile olası etkilerin veya etkileyen faktörlerin araştırılmasıdır. DTL ile birlikte şirketlerin daha uygun maliyetli borçlanabilmesinin yanısıra yatırımcıların kırılğan olmayan kripto para sistemlerine yatırım yapabilmesini sağlamak ile birlikte Türkiye ekonomisine olası etkileri üzerinde uzman görüşleriyle birlikte öneriler sunmaktır.

Araştırma soruları, yeni teknolojilerin kabulü ile ilgili literatürden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Araştırmanın soruları aşağıdaki gibidir.

- 1.) Çevrim içi (Online) ödeme yöntemlerinden herhangi birini kullandınız mı?
- 2.) Dijital Türk Lirası (DTL) çalışmaları hakkında bilgi sahibi misiniz?
- 3.) İlerleyen süreçte DTL kullanıma sürüldüğünde Türkiye'deki özel ve tüzel kişilerin kabulü ve kullanımı hakkında düşüncelerinizi kısaca belirtiniz.
- 4.) Şirket DTA'ları yani Tokenleri ile 'Yeni Dönemde Şirket Borçlanmaları' olarak tanımlanan sistem önerisi çerçevesinde gerçekleştirilebilir mi? Sizin önerilen söz konusu sistem hakkındaki düşünceleriniz nelerdir.

3. BULGULAR

Araştırmaya dahil olan uzmanların demografik bilgileri alınmamıştır. Araştırmaya dahil olan uzman 10 öğretim üyesi ve öğretim elemanından oluşmaktadır. Uzmanlar ekonomi ve finans alanındaki eğitim seviyeleri en az yüksek lisans mezuniyet düzeyindedir.

Araştırmaya katılan uzmanların tamamı birinci araştırma sorusuna "Çevrim içi (Online) ödeme yöntemlerinden herhangi birini kullandınız mı?" verdikleri yanıt evet olmuştur.

Araştırmaya katılan uzmanların %70'i Dijital Türk Lirası (DTL) hakkında bilgisi olduğunu belirtmiştir. Uzmanların %30'luk kısmının DTL çalışmalarından haberdar olmaması araştırma özelinde önerilen sisteme mesafeli yaklaşımlarına neden olmuştur.

Araştırmaya katılan uzmanların Dijital Türk Lirası (DTL) kullanımı özelinde sorulan sorulara %70 oranında kullanımının yaygınlaşacağı düşüncesi hakimdir. Fakat DTL projesi hayata geçirilmediği için bazı hesaplanamayan noktalar bulunmaktadır. Süreç içerisinde işlemler başladığında bazı sorunlar ortaya çıkabilir, bu sorunların varlığı da göz önünde bulundurulduğunda hukuki, teknolojik vb., alt yapıların hazırlanacağı düşünülerek olumlu görüşler belirtilmiştir.

Araştırmaya katılan uzmanların şirket Dijital Türk Akçeleri (DTA) yani tokenleri ile yeni dönemde şirket borçlanmaları özelinde tanımlanan sistem önerisi ile ilgili sorulan soruya ise %70 oranında olumlu düşünce belirtilmiştir. Olumlu düşüncelerin içerisinde önerilen sistemin kısa vadede değil ilerleyen süreçte sistemin finansal piyasalara entegrasyonu ile birlikte olacağı düşüncesi de hakimdir.

Uzmanların DTL ve önerilen sistem ile ilgili sorulara verdikleri cevaplar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcı Görüşleri

K1	1.Evet 2.Hayır 3.Zor olur 4. Olmaz bence eksiklikler var. 100 TL'yle her yerde alışveriş yapacağımı biliyorum ama o Tokeni başka bir yerde kullanamıyorum. Takas ekonomisine dönmek sayılır bu da.
K2	1.Evet 2.Evet 3. Türkiye'deki toplam Türk Lirasının (TL) yalnızca %3'ü dolaylarında nakit olarak kullanılmaktadır. İnsanlar çoğu işlemini mobil uygulama internet veya online ödeme sistemleri vasıtasıyla gerçekleştirdiği düşünüldüğünde TL'nin dijitalleşmesi çok büyük bir direnç ile karşılaşmayacaktır. Şirketler tarafında ise işlemlerin %98'i online gerçekleştiği için daha kolay bir adaptasyon yaşanacaktır. Şunu belirtmek gerekirse COVID-19 sürecinde online ödeme sistemleri vasıtasıyla işlemlerin gerçekleşmesi ilerleyen süreçte dijitalleşmenin kabulünü hızlandıracağını varsaymak mümkün olabilir. İhtimaller dahilinde gelecekte COVID-19'un etkisiyle Dijital Türk Lirasının kullanımına daha kolay alışılacağını düşünmekteyim. 4. Sistem gerekli hukuki alt yapı ve denetim mekanizmaları oluşturulduğunda uygulamaya konulabilir. Kripto paraların karşılıklarının olmaması spekülasyon hareketleri sergilemesi yerine bir değere bağlanması olumludur. Şirketlerinde faizsiz ve düşük maliyetler ile borçlanması olumlu bir durumdur. Dijital Türk Lirası çalışmaları şu an deneme aşamasında olduğu için gelecek adına net konuşmak doğru olmayacaktır. Fakat önerilen sistem uygulanabilir olarak görülmektedir. 2021 tarihi itibarıyla artan enflasyon ve kıymetli madenlerdeki fiyat artışı nedeniyle paraların senyora gelmelerinde azalma olduğu kaçınılmaz bir gerçektir. Ülke ekonomisine daha az nakdi TL basımı ile Dijital Türk Lirası olumlu katkı sunacaktır.
K3	1.Evet 2.Hayır 3. Güvenilirliği artırıldığında kullanım alanının yaygınlaşacağını düşünüyorum. 4. Şirketlerde iki tür finansman söz konusudur: Borç ve Öz kaynak finansmanı. Her ikisinin de bir kaynağı mevcuttur, borçlanma dış kaynak, öz sermaye iç kaynaklar anlamına gelir. Ayrıca her iki finansmanın da maliyeti vardır. Borcun yerine önerilen token sisteminde karşılık olarak sunulan kaynak nedir, bu para biriminin maliyeti nasıl hesaplanır bunların net olarak izahı gerekir. Hiçbir şirket dayanağını bilmediği bir kaynağa güvenmez, bu sistem belki kullanım alanı bulabilir daha yenilikçi teknoloji odaklı şirketlerde, ancak TR özelinde %95 üzeri KOBİ olan finansal okuryazarlığın düşük olduğu bir ekonomide bunun yaygınlaşmasını düşünmek en azından kısa vadede mümkün değil.

K4	1.Evet 2.Hayır 3. Teknik olarak zor bir süreç olacak 4. Gerçekleştirilemez;
K5	1.Evet 2.Evet 3. Dijital TL konusunda Türkiye'nin atılımları olumlu. Bankaların fonksiyonlarından saklama hizmeti görevi üstlenmeleri dijital para kullanımından sonra değişecektir. Teknolojik alt yapıların tamamlanması, yasal düzenlemelerin hazırlanması pilot uygulamalar olumlu olduğu takdirde gelecekte nakit paraların ortadan kaldırılacağı senaryoları düşünüldüğünde Türkiye'deki özel ve tüzel kişilerce de kullanılmaya başlayacaktır. Sürecin nasıl yönetildiği ve dünyadaki gelişmelerle entegre adımlar belirleyici olacaktır. 4. Açıkçası 2022 yılında paylaşılacak olan deneme sonuçları ile sistemin çalışıp çalışmayacağı ortaya çıkacak. Eğer olumlu bir şekilde sonuçlar alınıp uygulamaya geçilirse kayıt dışılığı önleme açısından ve şirketlere sağladığı birçok avantaj göz önünde bulundurulduğunda faydalıdır. Ancak ileriki zamanlarda blockchain teknolojisindeki çok fazla elektrik tüketimi dezavantajı gibi dijital paralarda da oluşabilecek risklerin iyi yönetilmesi gerektiği kanısındayım.
K6	1.Evet 2.Evet 3. Dijital Türk Lirasının kullanımı kabul edilecektir. 4. Şirket DTA'ları yani tokenleri ile yeni dönemde şirket borçlanmaları özelinde tanımlanan sistem önerisi gerçekleşir.
K7	1.Evet 2.Evet 3. Dijital Türk Lirasının kullanımı, Kesinlikle güven vermiyor. 4. Şirket DTA'ları yani tokenleri ile yeni dönemde şirket borçlanmaları özelinde tanımlanan sistem önerisi gerçekleşir. Gerçekleştirilebilir. Fakat söz konusu proje Türkiye de pek güven vermiyor.
K8	1.Evet 2.Evet 3. Olumlu, çünkü kaynağı belli.. 4. Dijital paranın tanım gereği kripto paradan farklılık gösterdiğini düşünüyorum. Dijital paranın belli bir karşılığı ve kaynağı olması, itibari önem, anlamı ve aidiyeti nedeniyle kabul göreceği ve "transaction" ve borçlanma aracı olarak kullanılabilirliğini düşünüyorum.
K9	1.Evet 2.Evet 3. Dijital Türk Lirasının kullanımı kabul görecektir 4. Kesinlikle katılıyorum, bu durum ulusal faiz oranlarındaki oynaklıkların reel sektördeki bağımlılığını azaltacaktır.
K10	1.Evet 2.Evet 3. Dijital Türk Lirasının kullanımı piyasada zaman içerisinde kabul göreceğini düşünüyorum 4. Piyasada zaman içerisinde kabul göreceğini düşünüyorum

Uzman görüşlerinin tamamı incelendiğinde, %70’inde Dijital Türk Lirasının olumlu veya gelecekte olumlu sonuçlar doğurabilir görüşü hakimken diğer taraftan olumsuz düşünceye sahip olan uzmanların da olduğu görülmüştür. Fakat olumsuz görüş benimseyen uzmanların aynı zamanda Dijital Türk Lirası ile ilgili gelişmeleri takip etmedikleri gözlemlenmektedir. Bu durum önerilen sisteme mesafeli yaklaşımı belirli bir oranda açıklamaktadır. TCMB’nin DTL ile ilgili AR-GE çalışmaları tamamlandığında kamuoyu bu konu ile ilgili daha fazla bilgilenecektir. Yapılan araştırma ayrıca DTL’nin tanıtılması konusunda da ek bir fayda sağlayacaktır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇLAR

Dijitalleşme 2000’li yıllardan sonra kaçınılmaz bir gerçek olarak insanların hayatına girmiştir. (Yorulmaz ve Alnıpak 2010: 1930).

Uzman görüşlerinden elde edilen veriler incelendiğinde katılımcıların %20’si kesin olarak Dijital Türk Lirası (DTL) ve Şirket Dijital Türk Akçeleri (DTA) yani tokenleri ile yeni dönemde şirket borçlanmaları özelinde tanımlanan sistem önerisine olumsuz olarak yaklaşmaktadırlar.

Diğer taraftan %80 oranında ise olumlu bir yaklaşımdan söz edilebilir. Bu olumlu yaklaşımın içerisinde bazı endişelerin varlığından söz edilebilir. 2022 yılında DTL’nin birinci faz çalışma sonuçları açıklandığında araştırmaya katılan uzmanların yanı sıra diğer piyasa paydaşları detaylı olarak bilgi edinebilecektir. Söz konusu sonuçlar özel ve tüzel kişilerin soru işaretlerini gidermelerine destek olacaktır.

Araştırmanın en önemli noktalarından birisi olan DTL’nin finansal piyasalara entegrasyonu hususunda sonuçlar güçlü bir olumlu kanaati vurgulamaktadır. Çalışmaların devam ettiği bir süreçte bu denli olumlu görüşlerin var olması ilerleyen süreçte olumsuzluklara sevk edecek durumların hukuki çerçevede açıklanmasıyla DTL, DTA ve DTAB’ye adaptasyon süreci hızlanacaktır.

Çalışmayı diğer araştırmalardan ayıran özellik Dijital Türk Lirasının kullanıma sunulmasıyla birlikte önerilen Dijital Türk Akçesi ve Dijital Türk Akçesi Borsası sistemleri gelecekte finansal piyasalara farklı bir oluşuma gitme imkânı sunmaktadır. Bu bağlamda şirketlerin daha uygun maliyetler ile borçlanabilmesini sağlayıp, yeni ve katma değeri yüksek yatırımların önünün açılması hedeflenmektedir. Diğer taraftan yatırımcıların spekülasyon ve kırılgan yapıya sahip kripto para ve token piyasalarından ziyade arkasında itibari değeri olan para birimine yatırımlarının kaydırılmasını sağlayarak Türkiye ekonomisine katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Araştırma verileri analiz edildiğinde dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise;

- Hangi tür şirketlerin DTA’ları halka arz edilebilir?
- Borsa İstanbul’da halka arz edilen bir şirket ayrıca DTA’larını halka arz edebilir mi?
- Halka DTA arz etmek isteyen şirketlerin değerlendirilmesi nasıl ve kim tarafından yapılacaktır?

Şirketlerin yukarıdaki temel soruların ışığında hukuki düzenlemelerin getirilmesiyle daha sağlıklı bir sistem işletilebilir ve şirketlerin de konuya olan ilgisi artırılabilir.

Yapılan araştırma sonuçlarına göre insanların blokzincir tabanlı kripto paralara güven sorunu yaşadığı bunun nedeninin ise yönetmelikte kripto paraların alım satımına konu olamaması ayrıca Thodex, Vebitcoin ve Goldexco.in gibi kripto para şirketlerinin insanları dolandırmasının neden olduğu söylenebilir. Araştırmanın diğer sonuçları arasında blokzincir tabanlı kripto paraların insanlar tarafından risksiz bulunması ayrıca insanların finansal davranışlarına ise uyumlu olması gelecekte kullanılması öngörülen DTL ve önerilen DTA ve DTAB sistemlerinin potansiyel kullanıcıları tarafından benimsenmesi adına olumlu bir gösterge olduğu söylenebilir (Toraman, 2021: 1852).

Literatürde Dijital Türk Lirası özelinde yeni bir sistem önerisini içeren araştırmalara rastlanmamıştır. Bu bağlamda çalışmanın bu alanda keşfedici bir araştırma niteliğinde olup Dijital Türk Lirası (DTL), Dijital Türk Akçesi (DTA), Dijital Türk Akçesi Borsası (DTAB) ve yeni dönemde şirket borçlanmalarında uygun maliyetli bir sistem önerisiyle literatüre mütevazı bir katkı sunması beklenmektedir. DTL çalışmaları olumlu sonuçlanıp ardından kullanımına yönelik adımlar atıldıkça bu alandaki çalışmaların artacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın ikinci basamağı olarak ise DTL’nin kullanım kabulünü etkileyen faktörlerin belirlenmesini içeren bir çalışma Teknoloji Kabul Modeli (TKM) ve Planlı Davranış Teorisi (PDT) kapsamında yapılacaktır.

DTL’nin alt yapısının kullanılmasını içeren söz konusu sistemde yasaların ve yönetmeliklerin sistemin işleyişine müsaade etmediği süreçte önerilen sistem, 1 Aralık 2021’de resmî gazetede yayımlanan elektronik paralar ile ilgili yönetmeliğe uygun olarak, DTA’lar elektronik para olarak düşünüldüğü düzenlenip önerilen model tekrardan tasarlanabilir.

Gelecekte metaverse sistemi içerisinde DTL ve DTA’lar para birimi olarak kullanılacaktır. Bu sayede tüketicilerin metaverse (sanal dünya) faaliyetlerinde DTL ve DTA kullanmaları sistemi benimsemelerinde kolaylaştırıcı etkisi olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

AGGARWAL, S., AND KUMAR, N. (2020). Chapter Twelve – Cryptocurrencies, *Advances in Computers*, Volume 121, 2021, Pages 227-266. <https://doi.org/10.1016/bs.adcom.2020.08.012>

AKCORA, C. & GEL, Y. & KANTARCIÖGLU, M. (2017). *Blockchain: A Graph Primer*.

AKCORA, C. G. & DEY, A. K. & GEL, Y. R. & KANTARCIÖGLU, M. (2018). "Forecasting Bitcoin Price with Graph Chainlets", Springer International Publishing, ss. 765-776, Haziran 2018.

ATIŞ, D. (2014). *Elektronik Para Birimleri. Araştırma Raporu-Türkiye İş Bankası*.

- AUER, R., CORNELLİ, G., AND FROST, J. (2020). Covid-19, Cash, and the Future of Payments. *BIS Bulletin*, 3, 1-7. <https://www.bis.org/publ/bisbull03.pdf>,
- BA, S., AND PAUL A. PAVLOU, P. A. (2002). Evidence Of The Effect Of Trust Building Technologyin Electronic Markets: Price Premiums and Buyer Behavior. <https://doi.org/10.2307/4132332>.
- BAŞ, T. and AKTURAN, U., (2017). Sosyal Bilimlerde Bilgisayar Destekli Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin yayınları.
- BAUR, A.W., BÜHLER, J., BİCK, M., VE BONORDEN C. S., (2015). Cryptocurrencies as a Disruption? Empirical Findings on User Adoption and Future Potential of Bitcoin and Co International Federation for Information Processing, I3E 2015, LNCS 9373, pp. 63–80, 2015. DOI: 10.1007/978-3-319-25013-7_6.
- SHİROLE, MAHESH & DARİSİ, MANEESH & BHİRUD, SUNİL. (2020). Cryptocurrency Token: An Overview. 10.1007/978-981-15-4542-9_12.
- BBC, (2021). <https://www.bbc.co.uk/news/technology-58438525>
- BECH, M., FARUQUİ, U., OUGAARD, F., AND PİCİLLO, C. (2018). Payments are A Changing' but Cash Still Rules. *BIS Quarterly Review*, March, 67-80. https://www.bis.org/publ/qtrpdf/r_qt1803g.pdf
- BECH, M AND R GARRATT (2017): “Central bank cryptocurrencies”, *BIS Quarterly Review*, September, pp 55–70.
- BKM, (2021): <https://bkm.com.tr/raporlar-ve-yayinlar/donemsel-bilgiler/>
- CHOİA, T.-M., WENB, X., SUNC, X. VE CHUNGB, S.-H. (2019). The mean-variance approach for global supply chain risk analysis with air logistics in the blockchain technology era, *Transportation Research Part E*, <https://doi.org/10.1016/j.tre.2019.05.007>.
- E-TİCARET, (2020). <https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler> Erişim Tarihi: 20.11.2021
- ELBAHRAWY A, ALESSANDRETTI L, KANDLER A, PASTOR-SATORRAS R, BARONCHELLI A. (2017). Evolutionary dynamics of the cryptocurrency market. *R. Soc. open sci.* 4: 170623. <http://dx.doi.org/10.1098/rsos.170623>.
- FED, (2021). <https://www.federalreserve.gov/econres.htm>
- DAS, M., LUO, H. AND JACK C.P. (2020). Securing interim payments in construction projects through a blockchain-based framework, *Automation in Construction*, ISSN 0926-5805, <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2020.103284>.
- DRASCH, B.J., FRİDGEN, G., MANNER-ROMBERG, T. ET AL. (2020). The token’s secret: the two-faced financial incentive of the token economy. *Electron Markets* 30, 557–567 (2020). <https://doi.org/10.1007/s12525-020-00412-9>.
- DRESCHER, D., (2017). *Blockchain Basics A Non-Technical Introduction in 25 Steps* Doi 10.1007/978-1-4842-2604-9. 2017
- DUAN, H., Lİ, J., FAN, S., LİN, Z., WU, X., & CAİ, W. (2021, October). Metaverse For Social Good: A University Campus Prototype. In *Proceedings Of The 29th ACM International Conference On Multimedia* (pp. 153-161).
- FRİEDHELM, V. & BIANCA. L., (2019). Measuring Ethereum-Based ERC20 Token Networks. 10.1007/978-3-030-32101-7_8.
- GATTESCHİ, V., LAMBERTİ, F., DEMARTİNİ, C., PRANTEDA, C., SANTAMARÍA, V., (2018). To Blockchain or Not to Blockchain: That Is the Question, Theme Article: Financial Technologies And Applications, Published by the IEEE Computer Society March/April 2018 1520-9202/18/\$33.00 ©2018 IEEE, IT Professional, March/April 2018.
- JAYNES, C., SEALES, W. B., CALVERT, K., FEI, Z., & GRİFFİÖEN, J. (2003, May). The Metaverse: A Networked Collection Of Inexpensive, Self-Configuring, Immersive Environments. In *Proceedings Of The Workshop On Virtual Environments 2003* (pp. 115-124).
- JORDAN, J. T., (2019). Currencies, money and digital tokens 30th anniversary of the WWZ and VBÖ, University of Basel, Chairman of the Governing Board Swiss National Bank Basel, 5 September 2019 © Swiss National Bank, Zurich, 2019 (speech given in German)
- KÜMBETOĞLU, B., (2015). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayınevi.
- NAKAMOTO. S., (2008). *Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System*.
- POPPER, N., (2015). *Digital Gold FIRST EDITION* ISBN: 978-0-06-236249-0 EPub Edition May 2015 ISBN 9780062362513.
- REIJERS, W. and COECKELBERGH, M., (2016). The Blockchain as a Narrative Technology: Investigating the Social Ontology and Normative Configurations of Cryptocurrencies Received: 19 November 2015 /Accepted: 3 October 2016 # The Author(s) 2016. This article is published with open access at Springerlink.com, *Philos. Technol.* DOI 10.1007/s13347-016-0239-x.
- RESMİGAZETE (2021). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/04/20210416-4.htm> Erişim Tarihi: 19.11.2021
- SVERİGES RIKSBANK. (2018). The Riksbank’s E-Krona Project Report 2. Stockholm. <https://www.riksbank.se/globalassets/media/rapporter/e-krona/2018/the-riksbanks-e-kronaproject-report-2.pdf> ,
- SHİROLE M., DARİSİ M., BHİRUD S. (2020). Cryptocurrency Token: An Overview. In: Patel D. et al. (eds) *IC-BCT 2019. Blockchain Technologies*. Springer, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-15-4542-9_12.
- TAREQ A., SARGOLZAEİ A., SARGOLZAEİ S., DANİELS J., VE AMABA B., (2017). *Blockchain Technology Innovations*, 2017 IEEE Technology &

Engineering Management Conference (TEMSCON), 978-1-5090-1114-8/17/\$31.00 ©2017 IEEE

TCMB, (2021).
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Duyurular/Basin/2021/DUY2021-40> Erişim Tarihi:15.11.2021

TORAMAN, Y. & YÜKSEL, C.A. (2021). “Covid-19 Sürecinde Yeni Teknolojilerin Kullanımı Müşteri Memnuniyetine Etkisinin İncelenmesi: Teknoloji Kabul Modeli Çerçevesinde, Mobil E-Ticaret Uygulamaları Özelinde Bir Araştırma” International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:7, Issue:90; pp:4877-4887

TORAMAN, Y., (2021). “Blokzincir Teknolojisinin Benimsenmesinin Teknoloji Kabul Modeli Çerçevesinde İncelenmesi: Kripto (Dijital) Paralar Üzerine Bir Araştırma”, Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences, 7(45):1841-1856.

TÜBİTAK, (2021). <https://bilgem.tubitak.gov.tr/> Erişim Tarihi:15.11.2021

YANAGAWA, N., and YAMAOKA, H. (2019). Digital Innovation, Data Revolution and Central Bank Digital Currency.
http://www.boj.or.jp/en/research/wps_rev/wps_2019/data/wp19e02.pdf.

WANG, Q., LI, R., WANG, Q., & CHEN, S. (2021). Non-Fungible Token (NFT): Overview, Evaluation, Opportunities And Challenges. Arxiv Preprint Arxiv:2105.07447.

YILDIRIM, A. and ŞİMŞEK, H. (2016). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayınları.

YORULMAZ, M. and ALNIPAK, S. (2010). “Yönetici Düzeyindeki Gemi Adamlarının Elektronik Seyir Teknolojileri Kullanımının Teknoloji Kabul Modeli İle İncelenmesi,” OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, vol. 16, no. 29, pp. 1928–1954, Sep. 2020.

OSMANLI DEVLETİNDEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE DEMOGRAFİSİ VE NÜFUS POLİTİKALARI: TARİHSEL BİR PERSPEKTİF

Kürşat TUTAR^{1*}

Özet: Toplumsal yapının temel ögesi olan nüfus, haliyle sosyal bilimlerin hareket noktasını ifade etmektedir. Tarihin farklı dönemlerinde, farklı anlamlara gelen zenginlik kavramı, günümüz için artık “insan” kavramı üzerinden ölçülür hale gelmiştir. Ülkeler, sahip oldukları kalifiye beşeri kaynakları ile zenginliklerini tanımlamaktadırlar. Üretim, büyüme ve kalkınma için nüfusun değişen fiziki ve sosyal yapısı ile yani demografi ile ilgilenmek günümüzde artık bir zorunluluğa dönüşmüştür. Demografi, ülkelerin belirleyecekleri bütün gelecek vizyonları için göz önünde bulundurulması gereken bir kaynak niteliğindedir. Gelecek hedefleri ortaya koyarken nüfus perspektiflerinin önemi yadsınmaz. Özellikle eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, gibi alanlar başta olmak üzere sosyo-ekonomik niteliğe sahip alanlar ile nüfus doğrudan ilişkilidir. Hızla artan insan nüfusu, hali hazırda iktisat kurumunun çıkmazı olan “kıt kaynakları sınırsız ihtiyaçlara sahip olan insana paylaşırma” asli görevini giderek zora sokmaktadır. Artan nüfus karşısında başta gelir dağılımı tartışmaları olmak üzere, adil yönetim ve erişim talebi, devletleri yeni strateji ve politikalar geliştirmeye itmiştir. Nüfus politikaları yeni kuramsal tartışmaları beraberinde getirmiş ve alternatif bir takım teorilerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu çalışmada tarihsel süreç içerisinde Osmanlı Devleti’nden günümüze Türkiye’nin demografik tarihi ve nüfus politikalarından hareketle nüfus hareketleri incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: demografi, nüfus, demografik değişim, nüfus politikaları.

DEMOGRAPHY AND POPULATION POLICIES OF TURKEY FROM THE OTTOMAN STATE TO THE PRESENT: A HISTORICAL PERSPECTIVE

Abstract: Population, which is the basic element of social structure, naturally expresses the starting point of social sciences. The concept of wealth, which has different meanings in different periods of history, has now been measured through the concept of "human". Countries define their wealth with their qualified human resources. Today, it has become a necessity to deal with the changing physical and social structure of the population, namely demography, for production, growth and development. Demography is a resource that should be considered for all future visions that countries will set. The importance of population perspectives is undeniable when setting future goals. Population is directly related to areas with socio-economic characteristics, especially in areas such as education, health, social security. The rapidly increasing human population makes the primary task of "allocating scarce resources to people with unlimited needs", which is the dead end of the economic institution, increasingly difficult. In the face of the increasing population, especially the income distribution debates, the demand for fair administration and access has pushed the states to develop new strategies and policies. Population policies have brought along new theoretical debates and led to the emergence of a number of alternative theories. In this study, population movements from the Ottoman Empire to the present day, Turkey's demographic history and population policies are examined.

Keywords: demography, population, demographic change, population policies.

¹**Adres:** Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Ankara, Türkiye

1. GİRİŞ

Toplumsal yapının temel ögesi olan nüfus, haliyle sosyal bilimlerin hareket noktasını ifade etmektedir. Tarihin farklı dönemlerinde, farklı anlamlara gelen zenginlik kavramı, günümüz için artık “insan” kavramı üzerinden ölçülür hale gelmiştir. Ülkeler, sahip oldukları kalifiye beşeri kaynakları ile zenginliklerini tanımlamaktadırlar. Üretim, büyüme ve kalkınma için nüfusun değişen fiziki ve sosyal yapısı ile yani demografi ile ilgilenmek günümüzde artık bir zorunluluğa dönüşmüştür.

Tarih boyunca devletler, yönetmiş oldukları insanların askeri güç ve vergi kaynakları olmaları sebebiyle nüfusun çeşitliliği ile de yakından ilgilenmişlerdir. Zamanla devletin işlevleri arttıkça bu hassasiyet, sadece sayı ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda nüfus planlaması yapmak kaydıyla çeşitli bilgilerin elde edilmesi isteğini uyandırmıştır (Châu, 1990: 10).

Demografi, ülkelerin belirleyecekleri bütün gelecek vizyonları için göz önünde bulundurulması gereken bir kaynak niteliğindedir. Gelecek hedefleri ortaya koyarken nüfus perspektiflerinin önemi yadsınamaz. Özellikle eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, gibi alanlar başta olmak üzere sosyo-ekonomik niteliğe sahip alanlar ile nüfus doğrudan ilişkilidir.

Hızla artan insan nüfusu, hali hazırda iktisat kurumunun çıkmazı olan “kıt kaynakları sınırsız ihtiyaçlara sahip olan insana paylaşırma” aslı görevini giderek zora sokmaktadır. Artan nüfus karşısında başta gelir dağılımı tartışmaları olmak üzere, adil yönetim ve erişim talebi, devletleri yeni strateji ve politikalar geliştirmeye itmiştir. Nüfus politikaları yeni kuramsal tartışmaları beraberinde getirmiş ve alternatif birtakım teorilerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Nüfusun yapısı ve demografik bileşenler, ülkelerin kalkınma potansiyellerini ve hızlarını belirleyen yegane etmenlerdir. Giderek derinleşen sınırsız ihtiyaçların karşılanması noktasında devletler, piyasa ve kamu ekonomisinin uyumlu ve sürdürülebilir bir şekilde işlemesi için daha çok çalışacakları muhakkaktır (Başol, 1984: 176-177). Artan nüfus ile birlikte ekonomik faaliyetler dizisinin de artacağı açıktır.

Ülkelerin büyüme ve kalkınma hedefleri için nüfus projeksiyonları, anahtar role sahiptir. Demografik değişikliklerin planlanmış politikalar ile eşgüdümü gerçekleşmesi, gelecek vizyonu açısından hayati öneme sahiptir. Demografik analizler ve nüfus kuramları üzerine yoğunlaşan ilginin altında da bu gerçek yatmaktadır.

Nüfus tahmini ve projeksiyonlarına dayalı politikaların başarılı olması, eldeki verilerin güvenilir ve gerçekliği ile doğru orantılıdır. Hükümetlerin plan ve programlama süreçleri için demografik veriler ilk sırada yer almaktadır. Nüfus hareketleri, ölüm, evlilik ve doğumlar gibi belirli demografik etmenlerce belirlenmektedir (Châu, 1990: 7). Ekonomik alanlarda gereksinim duyulan işgücünün

belirlenmesi, sektörel dağılımı gibi konular itibarıyla nüfus çalışmaları önem kazanmaktadır. Ayrıca, eğitim alanında, okulların yeri, büyüklükleri ve tipleri, mesleki ve yüksek öğretim hedefleri için nüfusun coğrafi dağılımı nüfus yapısı ile ilişkilidir (Châu, 1990: 9).

Asırlardır üzerinde yoğun teorik tartışmaların yürütüldüğü nüfus literatürü, niteliği yüksek insan kitlesi üzerine odaklanmaktadır. Niceliğin değil, niteliğin önem kazandığı son yüzyılda, fazla insan sayısının karşımıza güç değil, zaaf kaynağı olarak çıktığı anlaşıldı (Başol, 1984: 9).

A. DEMOGRAFİ VE NÜFUS KAVRAMLARI

Bir toplumun en dinamik unsuru olarak “insan”ı hedef alan nüfus ve demografi, insanın refahı için anahtar iki kelimeyi ifade eder (Murat-Yıldız, 1997: 9).

Demografi, iktisadi ve sosyal olaylar ile nüfus arasında ilişki kuran, istatistiğe dayalı bilimdir. Ayrıca, demografi insanların yeryüzünde dağılışı ve değişimini inceler (İşçi, 2013: 22,43). Demografi; hacim, yapı ve gelişme bakımından nüfusu çeşitli yönleri ile inceleyen bilim dalıdır (Başol, 1984: 11). Kısaca, nüfusun bilimsel olarak incelenmesi şeklinde de tanımlamak mümkündür. Nüfus çalışmalarına ilk kez kuramsal ve bilimsel anlamda katkılar 14. Yüzyılda İbn Haldun tarafından yapılmıştır. “Demografinin babası” olarak adlandırılan Haldun, asırlar sonra batıda geliştirilecek olan demografi biliminin temellerini atmış sayılmaktadır (Başar, 2013: 1).

Nüfus, belirli bir bölgede belirli bir anda yaşayan bütün insanları ifade eder. Nüfusu kısaca coğrafi bir alana yerleşmiş olan insan sayısı olarak tanımlamak mümkündür (İşçi, 2013: 43).

Nüfus, beslenme, giyinme, iş bulabilme, konut, eğitim, sağlık, kültür, eğlence, dinlenme, ücret, çalışma şartları, gibi sosyal alanın tamamı için gerekli tedbirlerin önceden alınarak bir politika izlenmesi için sosyal bilimlerin en temel meselesi olarak görülmektedir. Nüfus sorunu, demografik faktörler ile sosyo-ekonomik faktörler arasındaki dengenin bozulması ile ortaya çıkar. Ülke ekonomisinin gelişimi için nüfus aratışının üretim faktörlerine (sermaye birikimi, işgücü ve istihdam, doğal kaynaklar ve teknoloji) ve diğer alanlara (milli gelir, kamu harcamaları, gelir dağılımı, eğitim ve sağlık harcamaları, beslenme, kentleşme ve çevre sorunları) olan etkisi önem arz eder (Başol, 1984: 9-10). Özbay’a göre, nüfus çalışmaları veya sosyal demografi, “doğum, ölüm ve göçlerle oluşan ve değişen nüfus öğelerinin sosyo-ekonomik yapı ile ilişkisini inceleyen dal” olarak tanımlanmıştır (Özbay, 2015: 13).

Ayrıca nüfusun, sosyal, psikolojik, politik, iktisadi, kültürel ve diğer faktörlerin değişmelerini açıklamak üzere kurulmuş sistemi akla, “nüfus teorisi” denmektedir (Başol’dan aktaran Şahin, 2010: 65).

Nüfus politikası kavramı, Peker'e göre; "hükümetlerin, nüfusun büyüklüğünü artışı, azalışını, kompozisyonunu ya da dağılımını etkilemek için aldıkları tedbirler bütünü"dür (Peker, 1983). Nüfus politikasının esas amacı, üç demografik değişken olan doğurganlık, ölümlülük ve göç süreçlerini etkilemektir (Eryurt, Canpolat, Koç, 2013: 138).

B. NÜFUSUN ÖNEMİ

Coğrafi ortam insanın gelişip üremesi için gerekli imkânları veren, sınıai etkinliklerin zorunlu koşulunu sağlar. Toplumun varlığı ve maddi malların üretimi, insanların sayıca düzenli üremesinin sonucunda gerçekleşir. Toplumun ilerlemesi ile nüfus arasında yakın ve doğrudan bir ilişki mevcuttur (Zubritski vd. 2011: 19-21).

Nüfus teorileri birçok disiplini ilgilendiren bir alan olmakta birlikte, bu alandaki en önemli teorileri iktisatçıların ortaya koyduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. İlkçağlardan başlayarak ortaya atılan nüfus teorilerine merkantilistler, fizyokratlar, klasikler, sosyalistler katkı sunmuş, kendi optiklerinden teoriler ortaya koymuşlardır. Optimum ve modern nüfus teorileri ile gelişen bu süreçte şüphesiz en çok konuşulan isimlerin başında Malthus gelmektedir. Malthus'un en çok tartışılan nüfus artışı ile gıda üretimi arasındaki ilişki analizi teorinin güncel kalmasına destek olmaktadır. Bu teorilerin başlıca amacı, hızla artan dünya nüfusu ile doğal kaynaklar arasındaki yakın ilişkiyi ve bu artışın çeşitli etkilerini incelemektir (Şahin, 2010: 66).

Tarih boyunca ticaretin sınırları artan teknoloji ve sanayileşme girişimleri sonucunda genişlemiş ve şehirler hızlı bir gelişme göstermiştir. Ticaretin geliştiği yerlerde nüfus ve refah düzeyi azami seviyeye ulaşmıştır (Cipolla, 2012: 57-61). Türkiye'de sanayileşme hamlelerinin gecikmiş olmasından dolayı ancak 1950'li yıllar itibarıyla sınırlı sayıdaki kıyı illerine gerek kırsaldan gerekse diğer illerden büyük bir iç göç gerçekleşmiştir.

Sanayileşmenin tam anlamıyla gelişmemiş olması ve sınırlı istihdam yaratması, nüfusta geçim kaygısı yaratmış, insanları kayıtdışılığa sürüklemiştir. Kayıtdışı çalışma, popülist yaklaşımlar ve erken emeklilik süreçleri ile birlikte değerlendirildiğinde sosyal güvenlik sisteminin geleceğini tehlikeye düşürmüştür. 1990'lı yıllarda genç nüfusun oldukça büyük olmasına rağmen sosyal güvenlik sistemi kuşaklar arası dayanışma yetisini güçlendirmek adına reform arayışları içerisine girmiştir. Nitekim emeklilik yaşının uzatılması ile sonuçlanan bu süreç, aktif nüfusun toplam nüfus içerisindeki önemini bir kez daha gözler önüne koymaktadır.

Türkiye'de demografik dönüşüm üzerine çalışmalar son dönemde gelişme kaydetmiştir. Bu açıdan Türkiye ilgi kaynağı olan ülkelerden biridir. Shorter'ın oluşturmuş olduğu tablo şu şekildedir:

Tablo 1: Türkiye'de Demografik Dönüşüm

	1923	1950	1955	1985	1990	2050
Nüfus Büyüklüğü (milyon)	13,1	20,1	24,1	50,1	56,5	97
Artış Hızı (yüzde)	0,9	1,9	2,8	2,2	1,6	0,1
Toplam Doğurganlık Hızı (çocuk)	5,5	6,9	6,5	4,1	2,7	2,1
Ortalama Evlenme Yaşı (kadın)	20	19	19	21,5	22	25
Bebek Ölümlülüğü (binde)	300	260	233	106	67	15
Kentsel Nüfus Oranı (yüzde)	15	19	23	54	59	85

Kaynak: (Shorter'dan (1991) Aktaran) Ferhunde Özbay, Düünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 265.

Türkiye'de demografik dönüşümü ilk tartışan kişi olan Frederic Shorter'ın (Özbay, 2015: 265) hazırlamış olduğu bu tabloya göre, Türkiye'nin nüfus büyüklüğü hızla artarak 2050 yılında 97 milyona ulaşacaktır. Fakat nüfus artış hızı 1985'ten sonra düşüşe geçecek ve bu oran 2050'de binde 1'e gerileyecektir.

Resmi istatistik verilerine göre, son 20-30 yılda özellikle tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadın nüfusun şehirlere göç etmesi ve hizmetler sektöründe yoğunlaşarak işgücüne katılmaları ile aile yapısı başta olmak üzere, işgücüne katılma oranı, sektörel değişim, gelir seviyesi ve kadının toplumsal statüsü gibi alanlarda büyük değişim yaşanmaktadır. Artan eğitim seviyesi ile de ele alındığında kırsal alandaki geniş aile yapısı özellikle metropol şehirlerde değişmekte ve çekirdek aileye dönüşmektedir. Türk toplumsal hayatında yapısal

değişikliklerin bir diğeri de kadının toplumsal rol ve statüsündeki değişiklik ile ilgilidir. Kadındaki değişim, Türk aile tipolojisini de yeni bir forma itmiştir.

C. TÜRKİYE NÜFUS VE DEMOGRAFİSİNE GENEL BAKIŞ

Türkiye'de nüfus hareketlerinin tarihsel gelişimini Osmanlı ve cumhuriyet dönemi olmak üzere iki dönem olarak ele alabiliriz.

1. Türkiye'de Nüfus Hareketlerinin Tarihsel Gelişimi

Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfus ve demografi fotoğrafını nüfus hareketlerinin tarihsel gelişimi, uygulanan nüfus politikaları olmak üzere iki başlıkta ele almak mümkündür.

a. Osmanlı dönemi

Osmanlı'da nüfus sayımlarının tarihi ve netliği üzerine tartışmalar yürütülmektedir. Özellikle Osmanlı'nın son döneminde birden çok nüfus sayımı ve girişimi olmuş fakat tam anlamıyla doğru bir netice alınamamıştır.

Kimilerine göre ilk nüfus sayımına yönelik çalışmalar II. Selim'e (1566-1574), kimilerine göre ise, II. Murat'a (1574-1595) dayanmaktadır. Fakat başarı ile sonuçlanmış ilk nüfus sayımı, 1831 yılında Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Rumeli ve Anadolu sancakları ile kasabalarında yapılan sayım olarak kabul edilmektedir (Başol, 1984: 52-53).

Osmanlı'da ilk nüfus kayıtları, 1878 tarihli Nüfus Sicilli Nizannamesi ile 1884 yılında Nüfusu Umumiye Müdürlüğü kurulması ile başlamaktadır (Alpat, 1968: 48). Osmanlı idari sistemine bakıldığında her eyaletin beyi, kendi bölgesinde imparatorluk için belli miktarda vergi ödemek, asker bulundurmamak ve bunların temel ihtiyaçlarını karşılamak zorundaydı. Bu açıdan her eyalet, ademi merkezi bir esasa göre nüfus işlerinden sorumlu idi. (Alpat, 1968: 48).

Osmanlı son dönemi için yapılan nüfus sayımlarını aşağıdaki tablodan görmek mümkündür.

Tablo 2: Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları

	SAYIMIN AMACI	SAYIMIN YAPILDIĞI BÖLGE	CİNSİYET VE DİN	TAHMİN OLUNAN NÜFUS MİKTARLARI (Kişi)
1831	Askerlik yapabilecek halkın sayısı ile vergi kaynaklarının bilinmesi gereği	Anadolu ve Trakya	Erkek, İslam, Hristiyan	Bugünkü Türkiye'ye isabet eden topraklarda 7 - 7,5 milyon
1844	Nüfus kağıdı verilecek vatandaşların belirlenmesi	Tüm Osmanlı ülkesi	Kadın, Erkek, İslam, Hristiyan	Anadolu'da; 10 - 10,5 milyon Tüm ülkede; 36,5 milyon
1854	Temettü vergisi nedeni ile emlak sayımı ile beraber nüfus sayımı	Bilinmiyor	-	-
1856	Vergi Tesbiti	Anadolu ve Suriye'nin bir kısmı	-	-
1874	Nüfus miktarını belirlemek	Tüm Osmanlı ülkesi	Kadın, Erkek, İslam, Hristiyan	Anadolu'da; 12 milyon Tüm ülkede; 28,9 milyon
1878	Nüfus miktarını belirlemek	Trablus ve Arabistan hariç tüm ülke	-	-

Kaynak: Koray Başol, Demografi 'Genel ve Türkiye', Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No: 6, İzmir, 1984, s. 55.

b. Cumhuriyet dönemi

Ülkemizde ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmış olup 1935'ten itibaren her 5 yılda bir yapılmaktadır. (Murat-Yıldız, 1997: 10). 28 Ekim 1927'de yapılan sayıma göre, toplam nüfus 13.648.270 kişidir. Elbette bu sayı güvenilir bir sayıyı ifade etmemektedir. Bazı nüfus bilimcilerine göre, bu tarihte halk devletin vatandaşını yeniden vergilendireceğini düşünmesi üzerine sayımdan kaçtığı belirtilmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye için nüfus -dönemin koşulları da göz önüne alındığında- savaşlar dolayısıyla askeri insan gücü için askerlik çağındaki nüfusun tespitinden ibarettir (Alpat, 1968: 47).

Türkiye'de demografiye yönelik çalışma ve araştırmaları, nüfus ve sağlık sorunları nezdinde ilk kez Hıfzısıhha Okulu'nun Halk Sağlığı Araştırma Merkezi olarak geliştirilmesi ile başlamıştır. 1959-1963 yılları arasında 4 farklı çalışma yapılmış ve artık Türkiye'nin geleneksel nüfus politikasını değiştirmek amacıyla bu araştırma sonuçları kullanılmaya başlanmıştır (Fişek, 1968: 3). Nüfus politikaları için olmazsa olmaz olan verilerin toplanması, dönemin şartları göz önüne alındığında pek kolay olmamıştır. Fakat bu tür araştırmaların başlaması ile veri hazırlama ve biriktirme sürecinin de gelişmeye başladığı söylenmelidir.

Tablo 3: Şehir ve Köy Nüfusu, Toplam Nüfus Artış Oranı (1927-2000)

SAYIM YILI	YIL ORTASI NÜFUS TAHMİNİ (Milyon)	ŞEHİR (%)	KÖY (%)	Nüfus Artış Oranı (Binde)
1927	13,5	24,22	75,78	-
1935	16,1	23,53	76,47	21,3
1940	17,8	24,39	75,61	19,8
1945	18,7	24,94	75,06	10,7
1950	20,9	25,04	74,96	22
1955	24	28,79	71,21	28,1
1960	27,7	31,92	68,08	29,3
1965	31,4	34,42	65,58	24,9
1970	35,6	38,45	61,55	25,5
1975	40,3	41,81	58,19	24
1980	44,7	43,91	56,09	20,6
1985	50,6	53,03	46,97	-
1990	56,4	59,01	40,99	-
2000	67,8	64,90	35,10	-

Kaynak: TÜİK ve Koray Başol, Demografi ‘Genel ve Türkiye’, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No: 6, İzmir, 1984, s.60’dan alınan veriler ile düzenlenmiştir.

Özby’a göre, Türkiye bugünkü nüfusu 19. Yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu’ya gelen ve giden göç hareketleri sonucu ortaya çıkan değişiklikler ile yapılanmıştır. Bu göçler, 1950’lere kadar daha çok siyasal, 1950-1980 arası dönemde ekonomik nedenler ile açıklanmaktadır (Özby, 2015: 207).

1935-1940 yılları arasında Türkiye nüfusunun hızla arttığı söylemek mümkündür. Ülkeye giren yaklaşık 120 bin göçmen ve Hatay’ın (208 bin) ülke sınırlarına dahil edilmesi, bu artıştaki en büyük etken olmaktadır. 1940-1945 yılları arasında ise savaştan kaynaklanan insan kaybı, nüfusun sınırlı seviyede artmasına neden olmuştur. Baba olacak yaşta kesimin silah altında olmasının ayrıca doğum oranlarında azalmaya yol açtığı söylenebilir. 1945-1950 yılları arasında tıp alanındaki yeni gelişmeler ile (özellikle penisilin, kinin, sülfamid) ölümlerde azalmanın olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca yaklaşık 75 bin göçmenin de ülkeye girdiği bu dönemde, nüfus artışı belirgin durumdadır. 1950-1955 dönemi içerisinde ise, doğum hızı giderek yükselmiştir. 1960-1965 arası dönemde başta Almanya olmak üzere yurtdışına yoğun işçi göçünün olması nüfus artış hızında görece gerilemeye yol açmıştır. Artık doğurgan çağıdaki kadınların genel nüfus içerisindeki oranı giderek yükselme eğilimindedir (Başol, 1984: 60-61).

Özby, Türkiye Cumhuriyeti’ndeki göç sürecini nüfus hareketleri açısından üç başlıkta ele almaktadır. 1923-1950 arası daha çok zorunlu göçlerin hâkim olduğu dönemi ifade etmektedir. 1950-1980 arası dönemi emek göçü, son olarak 1980 sonrası dönemi ise meydana gelen küresel değişimlerin yaratmış olduğu göç hareketleri olarak adlandırmaktadır (Özby, 2015: 214-227).

2. Türkiye’de Uygulanan Nüfus Politikaları

Nüfus, üzerinde her dönem yeni ve farklı planlamaların yapılmasını zorunlu kılan bir özelliğe sahiptir. Hükümetler,

ortaya koydukları programların isabetli olabilmesi için çoğu zaman insan hareketlerini kontrol etme yöntemini tercih etmişlerdir. Ülkelerin kalkınması ve iktisadi refahının artırılması için nüfus politikalarının önemi büyüktür. Türkiye’nin dönemler itibari ile uygulanan nüfus politikalarına geçmeden önce nüfus politikası teorisi hakkında kısa bilgi vermek gerekebilir.

Nüfus politikalarını ana hatları itibariyle üç başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar; nüfus artışını yavaşlatıcı, nüfus artışını hızlandırıcı ve nüfusun kalitesini iyileştirici politikalar. Nüfus artışını yavaşlatıcı politikalar; gebeliği ve doğumu önleyen politikalar olarak özetlenebilir. Hızlandırıcı politikalar ise, bazı ekonomik fırsat ve avantajlardan yararlanmak, devletin askeri ve siyasi güç kazanması, ele geçirilen ülkelerde siyasi ve ekonomik hakimiyet kurmak, nüfus artışını özendirilen dini sebeplerin etkisi ile uygulanmaktadır. Son olarak, nüfusun kalitesini iyileştiren politikalar, sağlık standartları, eğitim seviyesi, iş ve mesleki konum, zihni yetenek, tecrübe, okur-yazarlık gibi çeşitli kriterlerde genel nüfus yapısının yükseltilmesi olarak özetlenebilir (Başol, 1984: 25-27).

Türkiye’de uygulanan nüfus politikalarını siyasi ve ekonomik olmak üzere iki farklı yönde ele almak mümkündür.

a. Siyasi yönleriyle nüfus politikası

1922 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Atatürk tarafından yapılan bir konuşmada, siyasi yönleri itibariyle nüfus artışı politikasının izlendiği görülmektedir. Bu politikanın gerekçelerini şu şekilde sıralamak mümkündür; Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı nedeniyle erkek nüfus miktarının azalması, Avrupa ülkelerinin Birinci Dünya Savaşı’nın insan kırımı üzerindeki olumsuz etkilerini gidermek üzere hızlı nüfus artışı politikası izlemesi, söz konusu dönemde ölüm oranlarının yüksek olması sebebiyle

nüfus artışı politikasının gerekliliği, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin özgürlüğünü devam ettirebilmesi için sayıca fazla nüfusun siyasi ve askeri güç anlam ifade etmesi. (Başol, 1984: 27-28). Esas itibarıyla cumhuriyetin kurulduğu yıllardan planlı döneme geçişe kadar olan sürede (1923-1963) pronatalist (doğurganlığı artırıcı) nüfus politikaları uygulanmıştır (Eryurt, Canpolat, Koç, 2013: 131).

Kentsel gelişme, Türkiye'nin modernleşme sürecinin en önemli aşamalarından birini oluşturur. Bu bakımdan Ankara'nın başkent olarak seçilmesi, demiryollarının inşası ve Anadolu kentlerinde kurulan fabrikalar, Cumhuriyet dönemi kentleşmesinin temel unsurları arasında sıralanır. Buna karşılık, 1923 yılından çok partili yaşama geçilen döneme kadar Türkiye'de kentleşme oranı büyük ölçüde aynı kalmıştır. Bu durum daha önce belirtildiği gibi büyük ölçüde 1929 Krizi ve İkinci Dünya Savaşı ile ilgilidir (Adıgüzel, 2021: 48-49).

Nüfus artış politikasının hayata geçmesi için devlet tarafından bazı teşvik, kolaylık ve muafiyetler getirilmiştir. Bunları; ilk kez 1929 yılında 5 çocuktan fazla ailelerin yol vergisinden muaf tutulması, 1930 yılında, 6 ve daha fazla çocuklu ailelere bir madalya verilmesinin kabulü, son olarak, çocuk kaybını önlemek amacıyla 1936 yılında T.C. Kanunlarına çocuk aldırma işlemlerini ağır cezaya çarptıran müeyyidelerin getirilmesi olarak görmek mümkündür (Cillov'dan aktaran Başol, 1984: 28)□.

1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'de kalkınma stratejisi değişmiştir. Değişen strateji doğrultusunda kalkınmada öncelikli sektör olarak sanayinin yerini tarım almıştır. Bununla birlikte Türkiye'de tarımsal kalkınma bu sektörde makineleşmeye dayalı olduğundan kırsal kesimde işsizliğe ve dolayısıyla kırdan kente göç hareketlerine neden olmuştur. Türkiye gibi ülkelerde gözlemlenen bu durum, sanayileşmeye bağlı olmayan kentleşme olarak adlandırılmaktadır. Bununla birlikte gerek kentleşmenin ve gerekse de göç hareketlerinin düzensizliği beraberinde yoksulluğun ve işsizliğin kırdan kente taşınmasını getirmiştir. 1950'li yıllarda başlayan göç hareketleri, 1960'lı yıllarda uygulamaya konulan planlı kalkınmaya dayalı ekonomi politikalarıyla birlikte iyiden iyiye hızlanmış, buna karşılık bu hareketlerdeki düzensizlik devam etmiş ve Türkiye büyük bir gecekondulaşma sorunuyla karşı karşıya kalmıştır (Adıgüzel, 2021: 48-49).

Nüfus planlaması alanındaki hizmetleri yürütmek adına 1965 yılında, Sağlık Bakanlığı'na bağlı Nüfus Planlama Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Nüfus Planlaması Kanunu

ile vatandaşlara "istediği zaman istediği sayıda çocuk sahibi olabilme özgürlüğü" tanınmıştır. Fakat, 1968 yılında uygulanan, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise "aile planlaması" kavramının kullanıldığı dikkat çekmektedir. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise hızlı nüfus artışı bir sorun olarak ele alınmış ve herhangi bir politika veya önleme aracına rastlanmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarihi içerisinde bakıldığında, uygulanan bir nüfus politikasının varlığından bahsetmek oldukça güçtür. (Başol, 1984: 27-29).

b. Ekonomik yönleriyle nüfus politikaları

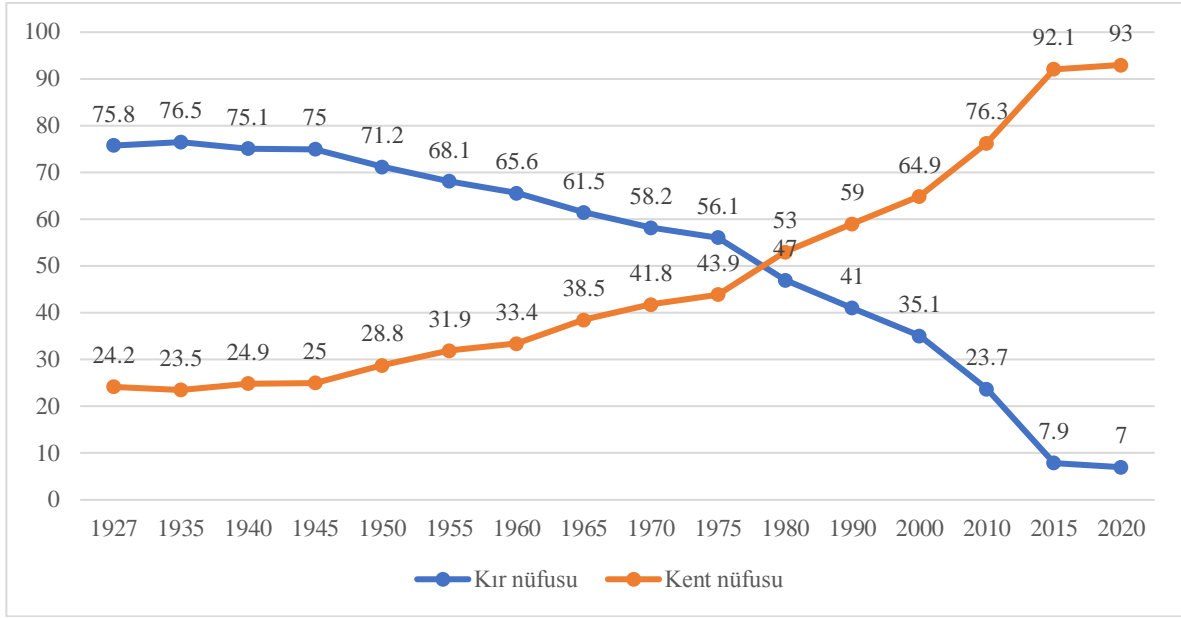
Türkiye'nin ilk nüfus politikasını iki ekonomik temele dayandırmak mümkündür. Bunlardan ilki, doğal kaynakların işletilmesi diğeri ise özellikle büyükşehirlerdeki iş bölümü ve uzmanlaşmayı sağlayarak ekonomik katma değer yaratılmasına destek olmaktır (Başol, 1984: 29). Şehirlerde artan nüfus ile iş bölümü ve meslekleşme oluşmuş buna bağlı olarak şehir nüfusunda farklı gruplar ortaya çıkarak fonksiyonları artmıştır (İşçi, 2013: 44).

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkedeki yaklaşık her 4 kişiden 3'ünün kırsal alanda yaşadığı göz önüne alındığında, toprağa dayalı emeğin gelişmiş olduğu gerçeği öne çıkmaktadır. Kaldı ki, bu dönemde ülkede henüz nitelikli bir endüstrinin varlığından da bahsetmek imkansızdır. Devlet eli ile yaratılması düşünülen yerli sanayileşme hamleleri, ilerideki birkaç on yılda kendi ihtiyaç duyduğu emeği, büyükşehirlerden, iş bölümü ve uzmanlaşmanın gelişmesi ile ortaya çıkan işgücü arzından tedarik edecekti.

1980'li yıllardan sonra küresel ekonomi ile eklemleme girişimleri sayesinde Türk özel sektörü hızlı bir liberalleşme eğilimi hâkim olmuştur (Mumcu, Çağlar, 2006: 11). Neo-liberal ekonomi politikaları ve özel sektör ihtiyaçları ile Türkiye, işgücü açısından büyük bir değişime uğramış, bilgi-yoğun sektörler hızla gelişmiştir. Hizmetler sektörü artık bilgi işçiliğine dayalı emeğin yoğunlaştığı yer olacaktır. Eğitimdeki yenilikler ve beceri dönüşümü ile işgücü, sanayi sektöründen hızla hizmetler sektörüne kaymıştır.

Türkiye, 24 Ocak 1980 Kararlarını ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesini izleyen süreçte bir neo-liberal dönüşüm sürecine girmiştir. Bu dönemde sosyal refah hizmetlerindeki piyasalaşmaya bağlı olarak kentlerin cazibe merkezi niteliğinin güçlenmesi, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki terör olayları ve güvenlik sorunları nedeniyle oluşan göçler Türkiye'de kentleşme hızını artırmıştır. Bunlara ek olarak turizm sektöründeki istihdam olanakları da göç hareketlerini tetikleyen bir başka gelişmedir. Yukarıda özetlenen üç dönem ekseninde Türkiye'de kentleşmenin gelişimi şu şekilde gösterilebilir (Adıgüzel, 2021: 51).

Şekil 1: Türkiye’de Kentleşme (1927-2020)

Kaynak: Yusuf Adıgüzel, Küreselleşme Çağında Göç, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2021: s.:50.

Sonuç olarak, Türkiye’de iç göçün temel dinamikleri şu şekilde özetlenebilir:

- Ekonomik nedenler: Köydeki ekonomik olanakların kentlerin gerisinde kalmasını ifade eder.
- Politik nedenler: Çok partili yaşama geçiş ve İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Türkiye’nin Batı Bloku içinde konumlanmasıyla ilişkilidir.
- Tarım alanındaki gelişmeler: Toprak mülkiyetinin dengesiz dağılımıyla, kişi başına düşen tarımsal gelirin düşük olmasıyla, tarım sektöründeki istihdam olanaklarının yetersizliğiyle, artan makineleşmeyle ve yeni tarım alanı imkanlarının kısıtlı olmasıyla açıklanır.
- Ulaşım ve haberleşme imkanlarının gelişmesi: Kırsal kesimdeki ulaşım ve iletişim imkanlarının kentlere kıyasla oldukça kısıtlı olmasıyla ilgilidir.
- Sosyo-psikolojik nedenler: Kentlerin diğer dinamiklerle de ilişkili olacak şekilde kırsal kesime göre büyük ölçüde cazibe merkezi haline gelmesidir (Adıgüzel, 2021: 53-54).

Hizmetler sektöründe yoğunlaşan nüfus, sektörün kurumsal kapasitesinin de artması ile ekonominin lokomotifi olma yolunda ilerlemektedir. Ekonomi açısından ele alındığında, nüfus politikalarının en etkili olması beklenen alan işgücü piyasasıdır. Bu açıdan emeğin katma değerinde sürekli artışa yol açacak her yeni politikanın ülke ekonomisine doğrudan katkı sağlayacağı bir gerçektir (Mumcu, Çağlar, 2006: 12).

Çalışma çağındaki genç nüfusun niteliklerinin artırılarak, yeni istihdam politikaları geliştirilmesi kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak değerlendirilmelidir. Yeni iş olanaklarının sürekli geliştirilerek demografik kazanç sağlanması, ekonomik büyüme için yüksek dinamizm anlamı taşımaktadır (Kabaş, Kandır, 2013: 416-417).

3. Türkiye’de Nüfus Artışının Ekonomik Etkileri

Nüfus artışının ekonomik avantajlar mı yoksa dezavantajlar mı getireceği literatürdeki temel tartışma konusudur. Ülke ekonomisi ve nüfus yoğunluğu arasındaki ilişki demografik analizler ile daha anlamlı hale gelmektedir. Nüfusun yaşı, cinsiyeti, medeni hali, çocuk sayısı, eğitim düzeyi vs. özellikleri insanın ekonomik faaliyet alanını belirleyen diğer değişkenler ile birlikte değerlendirildiğinde daha sağlıklı sonuçlar elde edilebilir.

Türkiye’de özellikle kırsal kesimde nüfus yoğunluğunun az olmasından dolayı temel altyapı alanlarında –ulaştırma, enerji, sağlık, eğitim gibi- kişi başına düşen maliyetlerin yüksek olması, yatırımların gerçekleşmemesine veya gecikmesine sebep olmaktadır. Diğer bir görüşe göre nüfus artışı, ekonomi içerisinde mal ve hizmetlere doğrudan talep yaratacağından dolayı ekonomik gelişmeyi hızlandırıcı etki yapar. (Başol, 1984: 179).

Cipollo’ya göre, enerjiye olan talep nüfus artış hızından daha yüksek seyretmektedir. Ona göre, insanlık bir gün yer altı ve yer üstündeki bütün enerji kaynaklarını yok edecektir. Ayrıca gelecekte nüfusun, çevre kirliliği için de büyük tehdit oluşturduğunu ileri sürmektedir (Cipolla, 2012: 50-56).

Fakat bir yandan artan nüfus beraberinde yeni işgücü arzı oluşturacağından dolayı ücretlerin düşük tutulmasına sebep olurken, diğer yandan da yatırımların hızlanması gibi olumlu bir gelişmeye katkı sunar. Böylelikle, yeni iş alanları imkanı doğmuş olur. Diğer bir tartışma alanı ise, nüfus artış hızı ile milli gelir artış hızı arasındaki ilişkidir. Eğer nüfus artış hızı milli gelir artış hızı ile aynı olur ise kişi başı milli gelirden herhangi bir değişiklik olmayacaktır (Başol, 1984: 179).

İktisadi refah açısından bakıldığında, kalkınma ile nüfus artışı arasında bir korelasyon bulunmaktadır. Şayet, bir ülke tüketiminden daha fazla üretim gerçekleştiriyor ise o ülkedeki nüfus artışının kalkınmayı hızlandırdığını

söylemek gerekir. Aksi durumda ise nüfus, kalkınmayı azaltıcı etki yapıyor anlamına gelir (İşçi, 2013: 46).

Türkiye'nin nüfus hareketleri göz önüne alındığında olumsuz olarak değerlendirilen başka bir alan ise, nüfus artışının göçleri artırmasıdır. Tarımdaki geçim imkanlarının son elli yılda giderek azalması, kırdan kente olan göçü hızlandırıcı etki yapmaktadır (Koç, Eryurt, Adalı, Seçkiner, 2008: 19).

Öte yandan Cumhuriyet sonrası göçler, kendi içerisinde üç döneme ayrılmaktadır (Adıgüzel, 2021: 46-51);

- 1950 öncesi dönem: Köylerin modernizasyonu ve ulus-devletin oluşum süreci
- 1950-1980 yılları arası dönem: Kırdan kente ve/veya Anadolu kentlerinden büyük kentlere yönelen göçler

- 1980 sonrası dönem: Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden büyük kentlere zorunlu göçler

Bu etki, şehirlerde, kentleşme başta olmak üzere birçok sosyal soruna kaynak teşkil etmektedir. Nüfus artışının tasarrufları azaltıcı etki yarattığını düşünen iktisatçılar da vardır. Çocuk sahibi olmanın sürekli harcamaları artıracığı, tasarrufa pek imkan tanımayacağı düşüncesi, nüfus artışının ekonomik dezavantaj getireceği sonucunu doğurur. (Başol, 1984: 180).

Nüfus artışı ile ekonomik büyüme ve kalkınma arasındaki tartışmalar günümüzde geçerliliğini sürdürmektedir. Aşağıdaki tablo nüfus artışı ile ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi ifade etmesi bakımından önemlidir.

Tablo 4: Nüfus Artışının Ekonomik Gelişme İle İlişkisi

Ülkeler	Nüfustaki Artış	Artışın Sebebi	Ekonomik Gelişme
Gelişmemiş Ülkeler	Çok Yavaştır	Doğum ve ölüm oranları yüksektir	Henüz başlamamıştır
Az Gelişmiş Ülkeler	Hızlıdır	Doğum oranı yüksektir. Ölüm oranı hızla azalır	Yeni başlamıştır
Gelişmiş Ülkeler	Yavaştır	Doğum oranı azalır. Ölüm oranı da azalır	Kalkınma başarılmıştır

Kaynak: Koray Başol, Demografi 'Genel ve Türkiye', Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No: 6, İzmir, 1984, s. 181.

Ayrıca sanayileşme ile nüfus artışı arasında doğrudan bir ilişki vardır. Son iki yüz yılda sanayileşme ile birlikte dünya genelinde insan nüfusu katlayarak artış göstermiştir. Hızla artan insanlık nüfusu, hükümetleri iktisadi, siyasi ve sosyal açıdan yeni değerlendirme ve düzenlemeleri yapmaya zorlamıştır.

Nüfus hacmi ve yoğunluğu ne kadar fazlaysa teknoloji ve örgütlenme tarzı da o kadar karmaşıklaşır (Diamond, 2013: 65). Özellikle 1950'li yılların sonu ile hızlanan, Türkiye'de kırsal kesimden kentsel alanlara gerçekleşen nüfus hareketleri ile insanlar şehirlere akın etmişlerdir. Şehirler, daha yüksek gelirli işlerde çalışma imkanı sunan, işbölümü ve örgütlenmenin oldukça yüksek yerlerdir. Yeni sanayileşme hamleleri ile birlikte makineleşmenin hızla yükselmeye başladığı 1960 Türkiye'si, birçok insana yeni iş imkanı oluşturmaktaydı. Yeni işkolu ve mesleklerin ortaya çıktığı bu dönemde kültürel değişim ile zenginliğin bir arada geliştiği görülmektedir.

Metropol şehirlere olan hızlı göç ile kentleşme sorununa karşılık bir alternatif çözüm olarak "gecekondulaşma" karşımıza çıkmıştı. Fakat, şehir kültürü için diğer bir sorun kentlileşme sorunu idi. Diğer yandan bu seviyeyi olumsuz etkileyen suç, işsizlik, konut problemi, şiddet, gibi sosyal riskleri de içerisinde barındıran tablo söz konusuydu. Okur yazarlığın çok düşük olduğu bu dönemde, eğitim imkanlarının giderek yaygınlaşması ve okullaşma oranlarındaki hızlı yükseliş ile büyük şehirlere göç eden nüfusun demografisi sürekli değişmekteydi. İktisadi

kalkınma ile kültürel değişimin birlikte seyretmesi gerekmektedir.

4. Türkiye'de Doğurganlığın Seyri ve Demografik Geçiş Süreci Üzerine

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yüksek doğurganlık hâkim iken, son 30 yılda doğurganlık oranlarında hızlı bir gerileyişin olduğunu söylemek mümkündür.

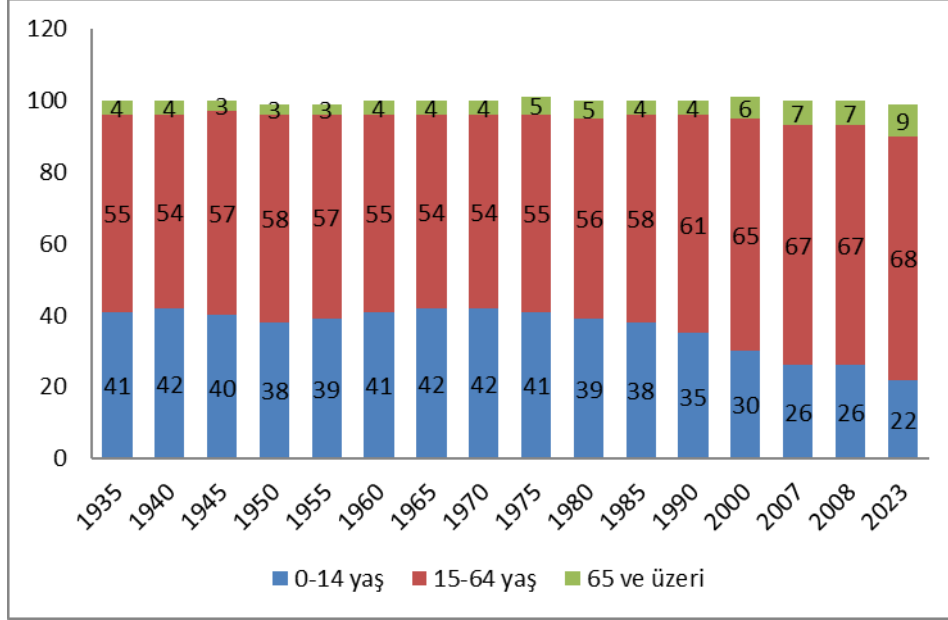
Doğurganlık ve ölüm oranları nüfusun artış veya azalışı için iki temel değişken olarak bilinmektedir. İşgücü piyasasında özellikle de işsizlik adına geliştirilecek her bir politika için doğurganlık oranları hayati önem taşımaktadır (Akça-Ela, 2012: 224). Çünkü çalışma hayatında ortaya konulan yeni programların kısa ve orta vadede ciddi sonuçlar vermediği bilinmektedir. Nüfus endeksli ortaya konulan her bir politikanın daha çok uzun vadeli neticeler sağlayacağı unutulmamalıdır. Türkiye'de beşeri sermaye yatırım sürelerinin giderek uzaması, doğurganlık oranlarında azalmayı hızlandırıcı etki yaratmaktadır. Doğurganlığı etkileyen sosyo-ekonomik etkenlerin başında eğitim, gelir düzeyi, tarımda makineleşme ve sanayileşme, kentleşme, göç, işgücüne katılım gelmektedir.

Nüfus artış hızı azalıyor iken, çalışma çağındaki nüfus artarak yüksek sayılara ulaşması sürecine "demografik fırsat penceresi" adı verilmektedir. Bu terim ilk kez 1994 yılında Barlow tarafından kullanılmıştır. Demografik fırsat penceresinde, nüfusun yaş yapısında bir değişiklik olmasından dolayı çalışma çağındaki nüfus artarak bir daha

asla ulaşamayacağı en yüksek değere gelir, sonrasında ise azalmaya başlar. Ülkelerin sadece bir kez karşılaşabildikleri bir süreci ifade eder. Bu süreçte bağımlı genç nüfus oranı azalmış, fakat bağımlı yaşlı nüfus oranı henüz artmamıştır. Bağımlı genç nüfus oranındaki azalma, nüfusun eğitim üzerindeki baskısını azaltıcı etki yaratacaktır. Böylelikle, eğitimde nicelik yerine niteliğe doğru bir yoğunlaşma fırsatı doğacaktır (Tansel, 2012: 37-38; Pamuk, 2014: 78-79).

Dünya genelinde orta yaş üzerinden mukayese yapmak gerekirse, gelişmiş birçok ülkede orta yaş 40 iken, bu rakam Türkiye’de 31’dir. Nitekim Türkiye’nin halen dinamik bir nüfus yapısına sahip olduğunu söylemek gerekir (Metin, 2016: 142).

Grafik 1: Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Değişimi (%) (1935-2023) (TÜİK, 2021)

Demografik yapının kalkınma için en büyük fırsatları içerisinde barındırdığı düşünüldüğünde, Türkiye’nin içerisinde olduğu demografik geçiş sürecinin iyi değerlendirilmesi gerekmektedir. Pamuk’a göre, Türkiye’de demografik geçiş süreci İkinci Dünya Savaşı öncesinde başlamıştır (Pamuk, 2014: 74). Bu süreç içerisinde, Türkiye’nin giderek yaşlanmakta olduğu da göz önüne alındığında nüfus tahminleri ekseninde yapısal etki yaratacak yeni program ve politikaların ivedilikle ortaya konulması gerekmektedir.

Yaşlanma bireysel anlamda biyolojik, fizyolojik ve psikolojik bazı kayıpları beraberinde getirir. Fakat yaşlanmanın aynı zamanda toplumsal birtakım olumsuzlukları da beraberinde getirdiği bilinmektedir (Uyanık, 2010: 101). Yaşlanma sorununun son birkaç yıldır gündemde olması problem ile yeni karşılaşıldığı anlamı taşımamalıdır. Türkiye’de 1960’dan sonra, genel nüfus içerisinde 65 yaş ve üzeri nüfus devamlı artış göstermektedir (Gelekçi, 2015: 594). Yukarıdaki grafikten de görüldüğü üzere, 1970 sonrasında 15-64 yaş arası grupta gözle görülür bir artış olmuştur. Fakat 0-14 yaş arası kesim yıllar itibariyle giderek azalmaktadır.

Yaşlanma, bazı sosyo-ekonomik sorunları da beraberinde getirmektedir. Bunlar; ekonomik büyümenin yavaşlaması, bakım masraflarının artması, kuşaklar arası çatışmaların yükselmesi, yaşlı yoksulluğu gibi sorunlardır (Metin, 2016: 4-5; Rürup, 2009). Kaliteli bir yaşlılık süreci için kaliteli bir yaşam formunun oluşturulması gereklidir. Yani, tüm yaşamı kuşatacak bir bütünsel politikanın oluşturulması elzemdir (Uyanık, 2010: 149). Dinamik toplum yapısının korunması için genç nüfusta artışın yolları aranmalıdır.

Nüfus bilimcileri ve demograflar tarafından ülke ekonomisi ve refahı için büyük bir tehdit olarak görülen düşük doğurganlık ve yaşlanma, artık Türkiye için de engel teşkil etmektedir. Yaklaşık son beş yıldır yürütülen “en az üç çocuk” politikasını destekleyici yeni aile politikaları gerekmektedir. Çünkü öncelikle kadının işgücüne katılma oranının giderek arttığı günümüzde, gelir seviyesi sürekli artan aile yapısı değişim halindedir. Artan eğitim seviyeleri ile daha az çocuk sahibi olmayı isteyen genç nüfus için iş ve aile yaşamının uyumlaştırılması politikalarının desteği ile teşvik mekanizmaları devreye sokulması gerekmektedir. Ayrıca ailenin yeni bir yaklaşım ile ele alınması gerektiği de tartışılan diğer konular arasındadır.

Tablo 5: Okuryazarlık ve Eğitim Durumuna Göre Nüfus (1975-2011)

Bitirilen Okul (%)							
Sayım Yılı	Okuma-yazma bilmeyen	Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	İlkokul	Ortaokul veya ortaokul dengi meslek okulları	Lise veya lise dengi meslek okulları	Yükseköğretim	Bilinmeyen
1975	47,32	8,90	34,73	3,33	3,87	1,85	-
1980	43,77	8,15	35,65	3,79	5,03	3,60	-
1985	31,16	8,81	44,57	4,63	6,92	3,92	-
1990	26,72	5,66	48,29	5,78	8,47	5,08	-
2000	17,25	6,40	47,77	8,23	12,55	7,80	-
2011	4,5	19,3	24,7	23,5	17,7	9,4	-

Kaynak: TÜİK

Tablo 5'ten de görüldüğü üzere, son kırk yıllık bir zaman dilimi içerisinde, Türkiye'nin eğitim seviyesi hızla yükselmektedir. Toplam tablo içerisinde yorumlandığında, ortalamanın bu derece düşük olmasında kadınların payının yüksek olduğunu belirtmek gerekmektedir. Örneğin; 1975

yılında okuma yazma bilmeyen erkek oranı %29,22 iken, bu oran kadınlarda %65,63'tür. Bu oran, 2000 yılında erkeklerde %7,02'ye gerilerken kadınlarda %27,39 seviyesine düşmüştür.

Tablo 6: Doğurganlık, Bebek ve Çocuk Ölüm Hızları (1970-2000)

45-49 Yaştaki Kadın Nüfus						
Sayım Yılı	Toplam kadın sayısı	Canlı doğan çocuk sayısı	Toplam doğurganlık hızı	Çocuk sahibi olmada ortalama yaş	Bebek	Çocuk
					ölüm hızı (1q0)	ölüm hızı (4q1)
1970	564 005	2 930 115	-	-	150	60
1975	802 470	4 274 790	-	-	158	65
1980	964 296	5 509 847	3,41	28,16	126	47
1985	1 017 167	5 603 793	2,59	28,63	109	37
1990	1 090 046	5 316 981	2,65	27,71	67	16
2000	1 658 012	6 394 157	2,53	28,08	43	7

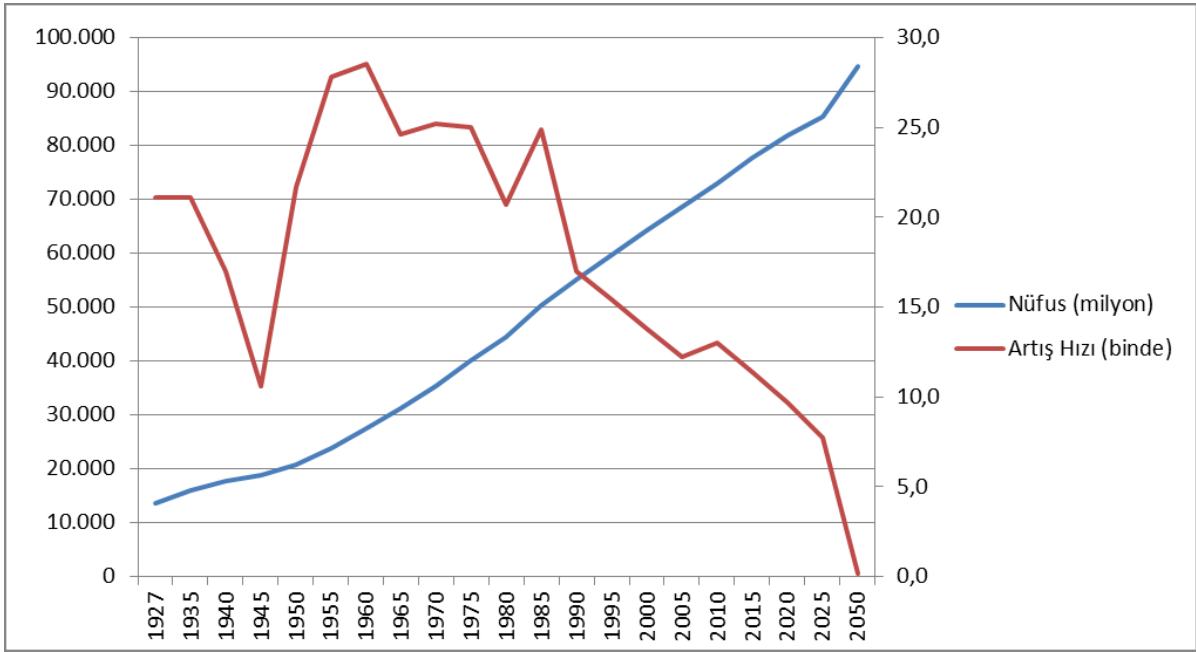
Kaynak: TÜİK

Tablo 6'da ise 45-49 yaş arasındaki kadın nüfusta doğurganlık, bebek ve çocuk ölüm hızlarının verileri yer almaktadır. Bilim ve teknolojiye birikimin giderek hızlanması ile tıp ve sağlık alanındaki gelişmeler, insan ve toplum sağlığını artırıcı etki yapmaktadır¹. Giderek hızlanan

teknolojik yenilikler ile bireyin refahı yükselmiş, ortalama yaşam sürelerinde gözle görülür seviyede uzama sağlanmıştır.

Grafik 2: Türkiye'de Yıllar İtibariyle Nüfusun Büyüklüğü ve Nüfus Artış Hızındaki Değişim (1927-2050)

¹ Sağlık alanındaki nüfus projeksiyonu için bakınız. "2050'ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: Sağlık Sistemine Bakış" Prof. Dr. Ayşe Akın, Prof. Dr. Korkut Ersoy, Tüsiad Yayınları, 2012.

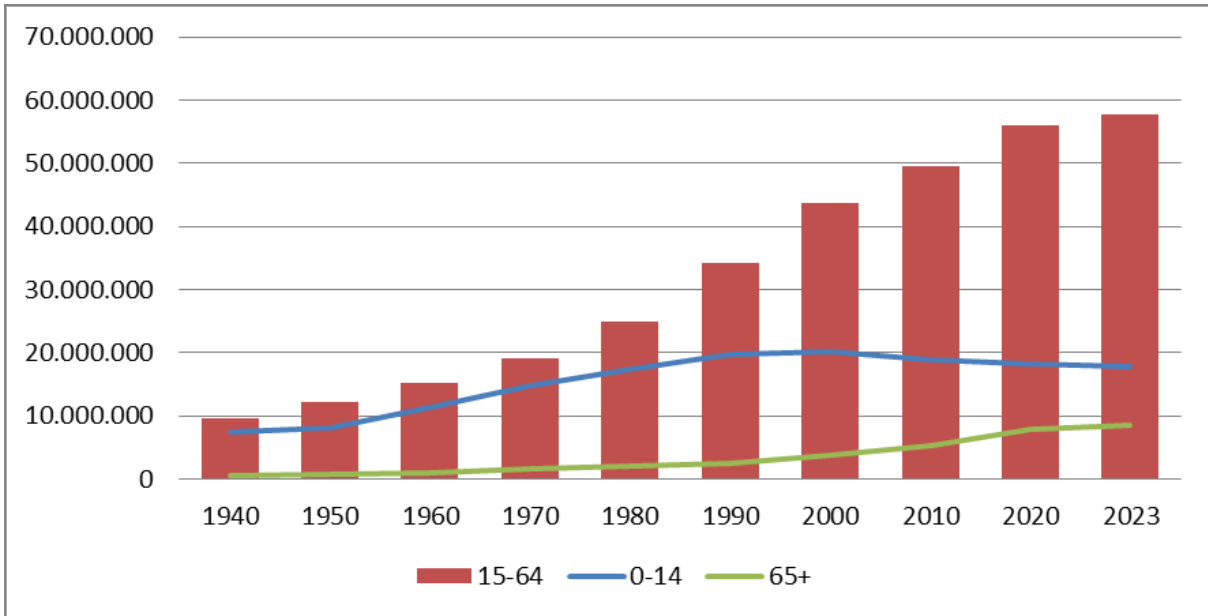

Kaynak: Güler Günsoy, Seda Tekeli, Nüfusun Yaşlanması ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Analiz, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 48 Sayı 1, Mart 2015, s. 47.

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1935-1945 yılları arasında savaşların etkisi ile nüfus artış hızında ciddi bir düşüşün olduğu görülmektedir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında erkeklerin silah altında olmalarından ötürü evlilik ve doğumlardaki gecikmeden dolayı nüfus artışında kısa süreliğine durağanlık söz konusudur (Eryurt, Canpolat, Koç,

2013: 133). Doğurganlık ve ölümlülükte tam tersi sürecin işlediği 1945-1960 döneminde ise, nüfus artış hızı, cumhuriyet tarihinin en yüksek seviyesini işaret etmektedir. Planlı döneme geçiş ile 1963 sonrası, nüfus artış hızının giderek azaldığı yeni bir sürece girilmiştir.

Grafik 3: Türkiye'de Çalışma Çağı Nüfusu ve Çalışma Çağı Dışındaki Nüfusun Dağılımı (1940-2023)

Kaynak: Güler Günsoy, Seda Tekeli, Nüfusun Yaşlanması ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Analiz, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 48 Sayı 1, Mart 2015, s. 54

Türkiye'nin mevcut nüfus yapısı itibarıyla karşı karşıya olunan bir diğer durum ise çalışma çağı dışındaki nüfusun miktarıdır. Nüfus artış hızındaki azalma ve yaşlı nüfustaki artış ile birlikte önümüzdeki yirmi yıl içerisinde Türkiye'de istihdam edilebilir nüfusun giderek azalacağını göstermektedir (Günsoy, Tekeli, 2015: 54). Uçerçam ve Karagel'e göre, Türkiye'de, modernizasyon, sağlık imkanlarının iyileşmesi, kaliteli yaşam standartlarının

yükselmesi, yaşlı nüfusun artmasına yol açmıştır (Günsoy, Tekeli, 2015: 45). Salgın hastalıklara karşı hızla çözüm üreten tıp ve sağlık alanındaki gelişmeler, insan ömrünün süresini olabildiğince uzatmaktadır.

Nüfus tahminlerine bakıldığında, 2050 yılında Türkiye 18 milyon yaşlı nüfusa sahip olacaktır. Bu rakam, birçok Avrupa ülkesinin toplam nüfusundan fazla olmakla birlikte, Türkiye için 2050 ve sonrası süreçte aktüeryal dengeye ciddi

anlamda zarar vereceği ve sosyal güvenlik için bir tehdit oluşturacağı düşünülmektedir (Eryurt, Canpolat, Koç, 2013: 143). İşgücü piyasasının dinamik yapısının korunması ve geliştirilmesi için yeni birtakım düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır.

SONUÇ

Ülkelerin sahip olduğu maddi zenginlikler ile beşeri kaynakların uyumlu olması, demografik özellikler çerçevesinde oluşturulan eğitim politikalarına bağlıdır.

Türkiye'deki 1950'li yıllarda hızlanan nüfus artışı dengesiz iç göçleri beraberinde getirmiş, kentleşme, gecekondulaşma gibi sorunlar ortaya çıkmıştır. Türkiye 50 yıldan daha fazla bir süredir metropollerinde yoğunlaşan bu sorunların ortadan kaldırılarak toplumsal tedavi süreci için büyük kaynak ayırmak zorunda kalmıştır. Kontrolsüz göç ve iskan politikası, artan nüfus hızı ile birlikte ülke ekonomisine ağır bedeller ödetmiştir.

Türkiye, cumhuriyet tarihi boyunca yaklaşık 50 yıllık bir süre içerisinde nüfus politikalarını oluşturmak için gerekli alt yapıyı bir türlü kuramama sorunu ile mücadele etmiştir. Sağlıklı veri tabanlarının gecikerek oluşturulması ile kentlere gelen büyük insan kitlelerinin beslenme, sağlık, yerleşme, konut, altyapı, çevre gibi alanlarda çeşitli sorunlarla karşılaşmasına yol açmıştır. Demografik yatırımları hayata sokmak yerine bu tür sorun yumakları, kalkınma karşısında tehdit oluşturmuştur.

Diğer yandan şehir nüfusunun artması beraberinde suç, bağımlılık gibi yeni sorunları gündeme getirerek ahlaki çöküntüye vesile olmaktadır.

Yapılan araştırma ve istatistiki raporlara göre, Türkiye nüfusunu hem fırsatların hem de tehditlerin beklediğini söylemek gerekir. Yaşlanan nüfus karşısında Türkiye gençleşme yolunda ilerleme kaydedemez ise ülkenin bazı demografik krizlere sürükleneceği düşünülmektedir.

Halen büyük bir genç nüfusa sahip olması bakımından Türkiye birçok avantaja sahip bir ülke konumundadır. Kalifiyeli beşeri güce erişip yüksek katma değer yaratan endüstrilerde genişleme sağlayarak demografik geçiş sürecinde doğru politikalar izlemesi gerekmektedir. Kamu otoritesinin öncelikli hedeflerinden biri genel işsizlik oranlarının iki katından daha fazla olan genç işsizliğine yönelik çözüm geliştirmek olmalıdır. Gençlerin işgücünün niteliklerinin geliştirilerek istihdam politikalarının uygulanması artan yaşlı nüfusun yaratacağı olumsuz etkilere de dolaylı katkı sunacaktır. Bu kapsamda 10. Kalkınma Planında Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Programı Eylem Planı ortaya konulmuş sosyal refah artışı hedeflenmiştir (Kalkınma Programı, 2015). Ayrıca Plan'da, iş ve aile yaşamının uyumlaştırılması, refaket izinlerinin (annelik-babalık), çocuk bakımı, esnek çalışma imkanlarının geliştirilmesi gibi konular ele alınmıştır.

Her ülke demografik dönüşüm sürecini farklı zamanlarda yaşıyor olmasından dolayı Türkiye'nin rakiplerine oranla oldukça avantajlı olduğunu tekrar hatırlatmak gerekir. Diğer ülkeler ile mukayese edildiğinde dünya sıralamasında daha yüksek bir yer tutmanın anahtarı içerisinde bulunduğumuz dönemde gizli olabilir. Türkiye ideal hedeflerine ulaşmada

elindeki fırsatları doğru değerlendirip uygun strateji ve politikalar oluşturmalıdır. Sürdürülebilir kalkınma için dinamik nüfus yapısının korunması şarttır.

KAYNAKLAR

ADIGÜZEL Y. (2021). Küreselleşme Çağında Göç, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Yayınları, İstanbul.

AKÇA H, ELA M. (2012). "Türkiye'de Eğitim, Doğurganlık ve İşsizlik İlişkisinin Analizi", Maliye Dergisi, Sayı 163, Temmuz-Aralık 2012, s. 223-242.

ALPAT S. (1968). "Türkiye'de Genel Nüfus Sayımlarından Elde Olunan Demografik Veriler", Hacettepe Üniversitesi'nce Düzenlenmiş Bir Toplantıda Sunulan Bildiri, 21-24 Şubat 1968, İzmir.

BAŞAR E. (2013). Demografiye Giriş, Gazi Kitabevi, 2. Baskı, Ankara, 2013.

BAŞOL K. (1984). Demografi 'Genel ve Türkiye', Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları No: 6, İzmir, 1984.

CHÂU Ta N. (1990). Eğitim Planlamasının Demografik Yönleri, UNESCO: Uluslararası Eğitim Planlaması Enstitüsü, Çev: Dr. Reşide Kabadayı, 1990.

CİPOLLA C M. (2012). Dünya Nüfusunun İktisat Tarihi, Ötügen Neşriyat, Çev: Mehmet Sırrı Gezgin, İstanbul, 2012.

DIAMOND J. (2013). Tüfek, Mikrop ve Çelik, Tübitak Yayınları, Çev: Ülker İnci, 23. Baskı, Ankara, 2013.

ERYURT M.A., CANPOLAT Ş.B. KOÇ İ. (2013). "Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Politikaları: Öngörüler ve Öneriler" Amme İdaresi Dergisi, Cilt 46, Sayı 4, Aralık 2013, s. 129-156.

FİŞEK N H. (1968). "Türkiye'de Nüfus Araştırmaları", Hacettepe Üniversitesi'nce Düzenlenmiş Bir Toplantıda Sunulan Bildiri, 21-24 Şubat 1968, İzmir.

GELEKÇİ C. (2015). "1960 Sonrası Dönemde Türkiye'de Nüfus Yapısı ve Bazı Temel Özellikleri Üzerine Tespitler", Sosyoloji Konferansları No: 52, 2015-2, s. 587-607.

GÜNŞOY G., TEKELİ S. (2015). Nüfusun Yaşlanması ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Analiz, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 48 Sayı 1, Mart 2015, s. 35-87.

İŞÇİ M. (2013). Sosyal Yapı ve Sosyal Değişme, Der Yayınları: 260, 2. Basım, 2013, İstanbul.

KABAŞ, T., KANDIR E D. (2013). "Türkiye'de Demografik Geçiş ve Yoksulluk İlişkisinin Değerlendirilmesi", Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 22, Sayı 2, 2013, s.411-426.

Kalkınma Bakanlığı, (2015). Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Programı Eylem Planı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Koordinatörlüğünde, Ankara.

KOÇ İ, ERYURT M A, ADALI T, SEÇKİNER P. (2008). Türkiye'nin Demografik Dönüşümü 1968-2008, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Ankara, 2008.

METİN B. (2016). Dünyada ve Türkiye’de Yaşlanma Sorunu, Yaşlanan Toplum ve Aktif Yaşlanma, Gazi Kitabevi, Ankara, 2016.

MUMCU O, ÇAĞLAR, E. (2006). “Türkiye’nin Nüfusu Zenginlik Kaynağı Olabilir Mi?”, TEPAV Ekonomi Politikaları Araştırma Enstitüsü, Ankara.

MURAT S, YILDIZ H İ. (1997). Nüfus ve Demografi 1927-1990, İstanbul Külliyyatı Cumhuriyet Dönemi İstanbul İstatistikleri I, İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları: 9, İstanbul, 1997.

ÖZBAY F. (2015). Düünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2015.

PAMUK Ş. (2014). Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

PEKER M (1983). Nüfus Politikaları, Türkiye’de Planlı Dönemde Nüfus ve Aile Planlaması Çalışmaları, Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: 1931, Ankara, 1983.

RÜRUP B L (2009). Türkiye’de “Demografik Dönüşüm: Yaşlanan Bir Toplumun Karşı Karşıya Olduğu Sorunlar Üzerine Birlikte Düşünmek”, Konferans Sonuç Raporu, İstanbul, 28 Şubat 2009.

ŞAHİN S. (2010). Geçmiş, Günümüz ve Gelecekte Nüfus Gerçeği, 2. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara, 2010.

TANSEL A. (2012). 2050’ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: İşgücü Piyasasına Bakış, Prof. Dr. Aysıt Tansel, Tüsiad Yayınları, Yayın No: Tüsiad-T,2012-11/536, İstanbul, 2012.

UYANIK Y. (2010). “Demografik Dönüşüm Sürecinde Yaşlanan Nüfus ve Sosyo-Ekonomik Etkileri Çerçevesinde Değişen Sosyal Politika Anlayışı”, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar III., Gazi Kitabevi, Ankara, 2010.

ZUBRİTSKİ, MİTROPOLSKİ, KEROV. (2011). İlkel Topluluk, Köleci Toplum, Feodal Toplum, Sol Yayınları, Ankara, 2011.

WEB OF SCIENCE VERİ TABANINDA ANALİTİK HİYERARŞİ PROSESİYLE İLGİLİ YAYINLARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Ali Şimşek^{1*} , Ercan Küçükeşmen¹

Özet: Çok Kriterli Karar Verme yöntemleri, nitel ve nicel verilerin bir arada kullanılarak problemlerin çözümünde kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden en yaygın şekilde tercih edilenlerden biri de Analitik Hiyerarşi Prosesi yöntemidir. Bu çalışmada Web of Science veri tabanında yayınlanmış olan Analitik Hiyerarşi Prosesi yöntemi konulu yayınların bibliyometrik açıdan analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışma için önerilen model, Tranfield vd.'nin (2003) araştırması ekseninde planlama, yönetme ve raporlama aşamalarından oluşmaktadır. VOSviewer v. 1.6.17 programı ile 29.10.2021 tarihinde yapılan ilk analiz sonucu, 1980-2021 yılları arasında Web of Science veri tabanına ait 36.405 yayın elde edilmiştir. Araştırmanın amaç, kapsam ve modeli temelinde 10 araştırma sorusu oluşturulmuştur. Bu sorular temelinde yapılan analiz sonucunda, 1980-2021 yılları arasında Analitik Hiyerarşi Prosesi yöntemiyle yapılmış yayınlar en yüksek düzeyine 2020'de ulaşmıştır. Bu yöntem, 19 farklı doküman türünde yayınlanmıştır. 36.405 yayının yaklaşık %98'i makale, bildiri ve derleme şeklindedir. Bu konuda 149 farklı araştırma alanının 64.911 kez incelendiği tespit edilmiştir. En temel araştırma alanları; mühendislik, bilgisayar, işletme, ekoloji, araştırma yönetimi, teknolojik alanlarla ilgili diğer konular, enerji, inşaat, jeoloji ve su kaynakları şeklindedir. Yayınlar, 158 farklı ülkede yayınlanmıştır. Bu konuda en yüksek yayınlanma sayısı Çin'e aittir. Yayınlar, 24 farklı yazım dilinde yayınlanmıştır. Uluslararası alanda yer alan veri tabanlarında genellikle bu konudaki yazım dili olarak İngilizce tercih edilmektedir. Ayrıca bu konudaki en yüksek atf sayısına sahip yayın, Saaty (1990)'nin "How to Make a Decision - The Analytic Hierarchy Process" adlı makalesidir. Yayınlar incelendiğinde en çok tercih edilen anahtar kelimeler; "AHP, analitik hiyerarşi prosesi ve analitik hiyerarşi süreci" olarak öne çıkmaktadır. Bibliyometrik analizler konu, alan ve yöntem temelinde ilgili yazarlara literatür hakkında geniş ve kapsamlı bir bilgi sunmaktadır. Bu araştırmaların artması yazarların ve araştırmacıların ilgilendikleri alanları daha iyi tanımlamalarına imkân sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: ÇKKV, AHP, Bibliyometrik, Anahtar Kelime, Ortak Atf.

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF PUBLICATIONS RELATED TO THE ANALYTICAL HIERARCHY PROCESS IN THE WEB OF SCIENCE DATABASE

Abstract: Multi-Criterion Decision Making methods are used to solve problems by using a combination of qualitative and quantitative data. One of the most widely preferred method is the Analytical Hierarchy Process method. The aim of the study to analyze the publications on the Analytical Hierarchy Process method published in the Web of Science database from a bibliometric point of view. The proposed model for this study consists of planning, managing and reporting stages on the basis of research by Tranfield et al. (2003). As a result of the first analysis made on 29.10.2021 with the VOSviewer v. 1.6.17 program, 36,405 publications belonging to the Web of Science database between 1980-2021 were obtained. 10 research questions were created on the basis of the purpose, scope and model of the research. As a result of the analysis based on these questions, publications made by analytical hierarchy process method between 1980 and 2021 reached their highest level in 2020. This method has been published in 19 different document types. Approximately 98% of the 36.405 publications are articles, papers and reviews. It was determined that 149 different research areas were examined 64.911 times. The most basic areas of research; engineering, computer, business, ecology, research management, other technological issues are energy, construction, geology and water resources. The publications were

published in 158 different countries. The highest number of publications in this regard belongs to China. The publications were published in 24 different spelling languages. English is generally preferred as the spelling language in international databases. In addition, the publication with the highest number of citations on this topic is Saaty (1990) article "How to Make a Decision - The Analytic Hierarchy Process". The most preferred keywords when the publications are examined; "AHP and the analytical hierarchy process". In generally, bibliometric analyses provide a comprehensive information about the literature to the relevant authors on the basis of subject, field and method. The increase in these researches allows authors and researchers to better identify the areas of interest.

Keywords: MCDM, AHP, Bibliometric, Author Keywords, Co-citation

¹Adres: Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Isparta MYO, Isparta, Türkiye

***Sorumlu Yazar:** esilasummer24@gmail.com

Atıf: Şimşek, A., Küçükeşmen, E. (2021). Web of Science Veri Tabanında Analitik Hiyerarşi Prosesiyle İlgili Yayınların Bibliyometrik Analizi. Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(2): 148-162.

1. GİRİŞ

Çok Kriterli Karar Verme (Multi Criteria Decision Making; MCDM; ÇKKV) yöntemi, kriterlerin ağırlıklandırılmasına ve alternatiflerin sıralanmasına dayanan temel iki aşamadan oluşmaktadır. Bu temel aşamalardan hem sadece birinin uygulanabildiği hem de her ikisinin uygulandığı yöntemler vardır. Kriterlerin ağırlıklarını belirlemek ve alternatiflerin sıralamasının belirlenmesi için çeşitli yöntemler/metotlar (ör.; analitik hiyerarşi süreci, analitik ağ süreci, bulanık mantık vb.) ÇKKV yöntemleri içinde yer almaktadır. Bu yöntemlerin çözümünde hem ikincil verilere hem de uzman görüşüne (alanında uzman bireylerin bilgi ve tecrübeleri) dayanmaktadır. İlk olarak Analitik Hiyerarşi Prosesi (Analytic Hierarchy Process; AHP) yöntemi, uzmanların kararlarına dayanarak kriterlerin ağırlıklandırmak ve alternatifleri sıralamak için kullanılan en popüler yöntemlerden birisidir. Bu yöntem, çift yönlü karşılaştırma matrisi ile kriterlerin önem ağırlıkları ve/veya alternatiflerin önem sıralamasının belirlenmesi için kullanılır. Bu karşılaştırma matrisinin öğeleri, kriterlerin ve alternatiflerin kendi içinde birbirine göre önemine dayanmaktadır (Mojaver vd., 2022: 3).

Bu çalışmada yazınölçüm ve değerlendirme çalışması¹ olarak kullanılan bibliyometrik kelimesi, "biblio" ve "metrics" kelimelerinden oluşmaktadır. "Biblio", Yunancadan gelmekte olup kitap anlamını taşımaktadır. "Metrics", İngilizceden gelmekte olup, nicel ölçüler ve/veya ölçümler (nicel olayların oluşturduğu gözlemlenen frekansların sayısı) anlamına gelmektedir (Borgman ve Furner, 2002: 7). Literatürde yazınölçüm ve değerlendirme çalışmasıyla ilgili çeşitli tanımlar bulunmaktadır. Pritchard'a (1969: 349) göre, "yazışma ve iletişim araçlarına matematiksel ve istatistiksel yöntemlerin uygulanmasıdır". Broadus'a (1987: 377) göre, "tanımlanmış bir araştırma gövdesi olan yayınların (her türlü fiziki yayın birimleri), atıfların ve kaynakların ölçümüdür". Demirgil'e (2018: 37) göre, "yazarın, çalışma gruplarının ve/veya kurumun çalışmalarına etkisinin ölçülmesi ve değerlendirilmesidir".

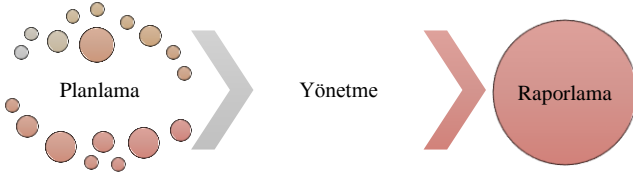
Bu yöntemin son yıllarda araştırmacılar tarafından ilgisinin artmasındaki en temel nokta olarak verilerin teknoloji yardımıyla (ör.; Özkan Tükel & Önem (2020a; 2020b)) hesaplanmasıdır. Bilgisayar ortamında yapılan bu analizlerin daha güvenilir olması ve büyük veri kalıplarına kolay bir şekilde uygulanabilmesi önemli özelliklerindedir (Ellegaard ve Wallin, 2015: 1810). Bu yöntem, literatürün öznel değerlendirmesine nicel bir kesinlik kazandırmıştır (Zupic ve Čater, 2014: 431). Yazınölçüm ve değerlendirme çalışmalarının en önemli parçalarından biri atıf analizidir (atıf ve atıfları etkileyen unsurların değişken olarak kullanılması) (Oyna ve Alon, 2018: 159). Atıf analizi, atıfların bilimsel bir alandaki faaliyetin göstergesi olarak kullanılabileceği varsayımına dayanmaktadır (Garfield vd., 1978: 581). Örneğin; diğer makalelere oranla daha fazla atıfta bulunulan bir makalenin araştırılan alanda daha önemli bir yere (role) sahip olduğu anlamına gelmektedir (Nisonger, 1994: 452). Böylelikle, hem "yerel" (ör., araştırma konuları, araştırma konularının alt dalları vb. gibi) hem de "küresel" (ör., araştırmacılar arasında, yazarlar arasında, kurumlar arasında, dergiler arasında vb. gibi) etkisi açısından daha önemli makalelerin ayırt edilmesi için kullanılmaktadır (Borgman ve Furner, 2002: 50).

Bu çalışmanın amacı, AHP yöntemi ile ilgili yapılmış çalışmaların genel bir görüntüsünün ortaya konulmasıdır. Bu amaç temelinde son yıllarda araştırmacılar tarafından tercih edilen yazınölçüm ve değerlendirme çalışması ile yerel ve küresel düzeyde incelenmesi, çalışmanın önemini göstermektedir. Bu çalışmada, 1980-2021 yılları arasında yapılmış araştırmalar incelenmiş ve elde edilen sonuçlar raporlanmıştır. Çalışma yöntem ve bulgular olmak üzere iki bölümü içermektedir. Yöntem bölümünde, çalışmanın neden yapıldığı belirtilmiş olup, bu çalışma için benimsenen model hakkında bilgi verilmiştir. Bulgular bölümünde ise, yöntem kısmında açıklanan modele uygun olarak yapılan analizler hem raporlanmış hem de açıklanmıştır.

¹ Papatya (2019), "bibliyometrik" kelimesi yerine "yazınölçüm ve değerlendirme çalışması" kelimesinin kullanılmasını önermektedir.

2. YÖNTEM

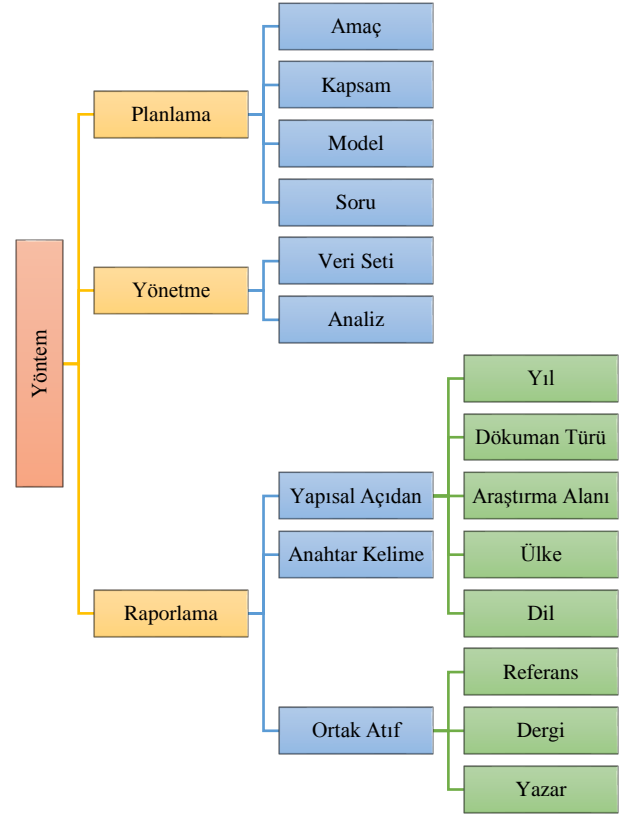
Çalışmanın bu içeriğinde, araştırmanın (i) planlama adımı ve (ii) yönetme adımı aşamaları açıklanmıştır. Araştırma için belirlenen modelin temelini Tranfield vd. (2003) tarafından önerilen model oluşturmaktadır. Bu modelde planlama, yönetme ve raporlama aşamaları yer almaktadır. Raporlama adımına ait aşama bulgular bölümünde açıklanacaktır. Bu model Şekil 1’de gösterilmektedir.

Şekil 1. Yöntemin Ana Aşamaları (Tranfield vd., 2003).

Önerilen bu model Şekil 1’de görüldüğü gibi 3 ana aşamadan oluşmaktadır. Bu temel aşamalara bağlı olarak alt aşamalar ve basamaklar eklenmiştir. Planlama adımı, çalışmanın neden yapıldığı ve çalışmada hangi soruların test edileceği açıklanmaktadır. Yönetme adımı, çalışma için kullanılacak verilerin planlama adımıyla ilgili olarak elde edilmesi, düzenlenmesi ve analize hazır hale getirilmesidir. Ayrıca bu adımda, uygulanacak analizler belirlenmektedir.

Raporlama adımı, ilk iki adıma bağlı olarak uygulanan analizler sonuçlarının görselleştirilmesine, raporlanmasına ve yorumlanmasına dayanmaktadır. Raporlama adımı alt alt aşamalar ve bu alt aşamalara bağlı basamaklar bulunmaktadır. Alt aşamaları; yapısal açıdan analiz, anahtar kelime analizi ve ortak atıf analizi şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Yapısal açıdan analizde, araştırmalarla ilgili “yıl, doküman türü, araştırma alanı, ülke, dil ve yazar” bilgileri incelenerek raporlanmıştır. Anahtar kelime analizinde, araştırmalarda tercih edilen tüm anahtar kelimelere göre en çok kullanılanlar, en çok öneme sahip olanlar ve günümüzde yaygın olarak kullanılan anahtar kelimeler belirlenebilmektedir. Ortak atıf analizi, araştırmalardaki referans (kaynak), dergi ve yazar hakkında önem ve etkinin belirlenmesine olanak sağlamaktadır. Bu çalışma için önerilen yöntem Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. Yazınölçüm ve Değerleme Çalışması Modeli

2.1. Araştırmanın Planlama Adımı

Araştırmanın planlama adımı (bkz. Şekil 2. Yazınölçüm ve Değerleme Çalışması Modeli), dört aşamadan oluşmaktadır. Bunlar; (i) amaç, (ii) kapsam, (iii) model ve (iv) soru şeklinde sınıflandırılmıştır. Amaç aşamasında, çalışmanın amacı ve önemi belirtilmektedir. Kapsam aşamasında, çalışmanın hangi sınırlılıklar çerçevesinde yapıldığı hakkında bilgiler yer almaktadır. Model aşamasında ise, çalışmanın raporlama bölümünde yer alan analiz sonuçları için hangi analizlerin yapılması gerektiği açıklanmaktadır. Soru aşamasında, çalışma için belirlenmiş ve test edilmesi arzu edilen konularla ilgili araştırma soruları belirtilmektedir.

2.1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, AHP yöntemi konusu ile ilgili Web of Science (WoS) veri tabanında yayınlanmış araştırmaların yazınölçüm ve değerlendirme çalışması açısından incelenmesi amaçlanmaktadır. İlgili literatürde ÇKKV yöntemleri ile ilgili bazı çalışmalar (Tramarico vd., 2015; Zyoud ve Fuchs-Hanusch, 2017; Felice vd., 2018; Henrique Dos Santos vd., 2018; Morkünaitė vd., 2019; Razminiene, 2019; Candan, 2020; D’alpaos ve Andreolli, 2020; Kitsios vd., 2020; Koca ve Yıldırım, 2020; Abdullah vd., 2021; Cebeci, 2021; Lin vd., 2021; Yu vd., 2021; Zhu vd., 2021) yer almaktadır.

AHP yöntemi konuları dışında; **adli muhasebe** (Altunay, 2021), **antropoloji** (Demir, 2018), **bilgi teknolojileri** (Türkmendağ, 2021), **eğitim** (Karagöz ve Şeref, 2019; Savaş Yalçın ve Koşar, 2021), **entelektüel yapılar** (Ataman ve

Çelik, 2018), **kadına yönelik şiddet** (Koç, 2021), **kış turizmi** (Karacakaloğlu, 2020; Gaberlı ve Yağmur, 2021), **perakendecilik** (Sipahi, 2020), **psikolojik danışmanlık** (Özteke Kozan, 2020), **sağlık turizmi** (Ulusoy vd., 2018), **spor** (Tekneci, 2013), **turizm** (Dönbak, 2020), **yavaş şehir turizmi** (Mavric vd., 2021) ve **yöneylem araştırmaları** (Çomaklı Sökmen ve Yılmaz, 2021) konularında araştırmalar bulunmaktadır. Bu analiz yöntemi ile yapılmış araştırmalar incelendiğinde, AHP yöntemi konusyla ilgili genel bir değerlendirme yapılması literatürdeki bu boşluğun doldurulması açısından önem taşımaktadır.

2.1.2. Araştırmanın Kapsamı

Bu bölümde araştırmanın kapsamı ve sınırlılıkları hakkında bilgi verilmektedir. Araştırmanın sınırlılıkları; (i) araştırma alanı, (ii) arama terimi, (iii) arama alanı, (iv) doküman türü, (v) indeks, (vi) yayın dili, (vii) zaman aralığı ve (viii) arama zamanı kriterleri temelinde belirlenmiştir. Araştırma alanı, doküman türü, indeks ve yayın dili kriterli için herhangi bir kısıtlama (“hepsi”) getirilmemiştir. Arama terimi olarak, “analytic hierarchy process”, “analytical hierarchy process” ve “AHP” belirlenmiştir. Arama alanı, “başlık, özet ve anahtar kelime” olarak kabul edilmiştir. Zaman aralığı, “1975-2021 arası” ve arama zamanı 29.10.2021 tarihidir. Bu sınırlılıklar sonucu yapılan ilk analizde araştırmanın kapsamı, 1980-2021 yılları arasındaki WoS veri tabanına ait 36.405 yayından oluşmaktadır.

2.1.3. Araştırmanın Modeli

İlk olarak Şekil 2’de gösterilen yazınölçüm ve değerlendirme çalışması modelinin raporlama kısmında belirtilen “yapısal açıdan analiz, anahtar kelime analizi ve ortak atıf analizi” kısımların içerik olarak belirlenmesi gerekmektedir. Yapısal açıdan analiz kriterleri; yıl, doküman türü, WoS kategorileri, yazar, üye, yayın başlığı, yayıncı (yayınevi), finansman yeri (vakıf veya dernek üniversiteleri vb.), editör, ortak yazarlık, araştırma alanları, ülke, dil ve WoS indeksleri şeklindedir. Bu kriterlerden, “yıl, doküman türü, araştırma alanı, ülke, dil ve yazar” kriterleri araştırmadaki analiz için belirlenmiştir.

Anahtar kelime analizi, ilk analiz sonucu elde edilen tüm kaynaklarda kullanılan anahtar kelimeleri kapsamaktadır. Anahtar kelime analizi sonuçları haritalama şeklinde raporlanmıştır. Ortak atıf analizi sırasıyla; (i) referans/kaynak analizi, (ii) dergi analizi ve (iii) ortak yazar analizi şeklinde incelenmiştir. Ortak atıf analizi, anahtar kelime analizinde olduğu gibi ilk analiz sonucu elde edilen tüm kaynakları içermektedir. Kaynaklardaki atıfların analizi (atıflarda en çok tercih edilen ve/veya atıflardaki bağlantı gücü en yüksek olan kaynak) referans analizi, kaynakların yayımlandığı yerlerin analizine (atıflarda en çok tercih edilen ve/veya atıflardaki bağlantı gücü en yüksek olan dergi vb.) dergi analizi ve kaynaklarda yer alan atıflardaki yazarların incelenmesi (atıflarda en çok tercih edilen ve/veya atıflardaki bağlantı gücü en yüksek olan yazar) kapsamında ortak yazar analizidir.

2.1.4. Araştırmanın Soruları

Araştırmanın amacı (amaç ve önem), kapsamı (kapsam ve sınırlılık) ve modeli temelinde araştırma soruları

(Kısaltması: A_n) oluşturulmaktadır. Tablo 1’de araştırma soruları gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Soruları

Kod	Araştırma Soruları
A ₁	AHP yöntemi ile yapılan yayınların yıllara göre dağılımı nasıldır?
A ₂	AHP yöntemi ile yapılan yayınların doküman türüne göre dağılımı nasıldır?
A ₃	AHP yöntemi ile yapılan yayınların (WoS) araştırma alanlarına göre dağılımı nasıldır?
A ₄	AHP yöntemi ile yapılan yayınların ülkelere göre (yayımlandıkları ülke temelinde) dağılımı nasıldır?
A ₅	AHP yöntemi ile yapılan yayınların dillere göre (yazım dili) dağılımı nasıldır?
A ₆	AHP yöntemi ile yapılan yayınlardaki yazarların dağılımı nasıldır?
A ₇	AHP yöntemi ile yapılan yayınlardaki anahtar kelimelerin dağılımı nasıldır?
A ₈	AHP yöntemi ile yapılan yayınlardaki kaynakların (atıf/referans) dağılımı nasıldır?
A ₉	AHP yöntemi ile yapılan yayınlardaki dergilerin (dergi, kitap vb.) dağılımı nasıldır?
A ₁₀	AHP yöntemi ile yapılan yayınlardaki yazarların (kaynakçada yer alan) dağılımı nasıldır?

2.2. Araştırmanın Yönetme Adımı

Araştırmanın bu bölümü; (i) veri tabanının belirlenmesini, (ii) veri setinin oluşturulmasını ve (iii) önceki adımlara bağlı kalarak analizlerin yapılmasını kapsamaktadır. Veri tabanının belirlenmesi hem ulusal hem de uluslararası olanlardan birinin ve/ya birkaçının (aynı anda) seçilmesini kapsamaktadır. Bu çalışmada WoS veri tabanı araştırmaya dahil edilmiş olup AHP yöntemi ile ilgili yayınlar veri setini içermektedir. Oluşturulan veri setinin analizi, ücretsiz bir şekilde kullanılabilen VOSviewer v. 1.6.17 programıyla yapılmıştır.

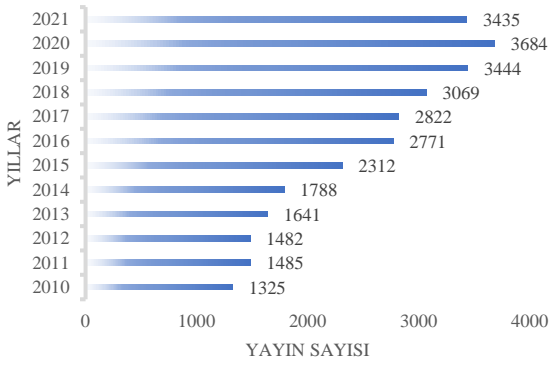
3. BULGULAR

Bu bölümdeki analizler, yapısal açıdan, anahtar kelime ve ortak atıf olmak üzere üç şekilde şeklinde yapılmıştır. Yapısal açıdan analizde, veri setindeki araştırmalarla ilgili “yıl, doküman türü, araştırma alanı, ülke, dil ve yazar” bilgilerinin analiz sonucu raporlanmıştır. Anahtar kelime analizinde, en çok tercih edilen ve en çok öneme sahip anahtar kelimeler belirlenmiştir. Ortak atıf analizi ise atıf, dergi ve yazar açısından yapılmıştır (*bkz. Araştırmanın Modeli bölümü*). İlk bölümde yapısal açıdan analiz açıklanmaktadır.

3.1. Yapısal Açıdan Analiz

Veri setinin yapısal açıdan analizi için belirlenen temel kriterler “yıl, doküman türü, araştırma alanı, ülke, dil ve yazar” kriterleridir. **Yıl**; AHP yöntemi ile ilgili yayınların yıllar itibarıyla kaç adet yayımlandığını göstermektedir. **Doküman türü**; dergi, kitap, kitap bölümü, bildiri, özet bildiri, derleme vb. yayınları kapsamaktadır. **Araştırma alanı**; WoS temelli olarak ayrıntılı bir şekilde yayınların alanlara göre ayrımını göstermektedir (ör.; enerji, üretim yönetimi, küresel ısınma vb.). **Ülke**; yayınların yayımlandıkları ülkeleri belirtmektedir. **Dil**; yayınların yazım dilidir. **Yazar**; bu konuda en çok atıf alan yayınları üreten

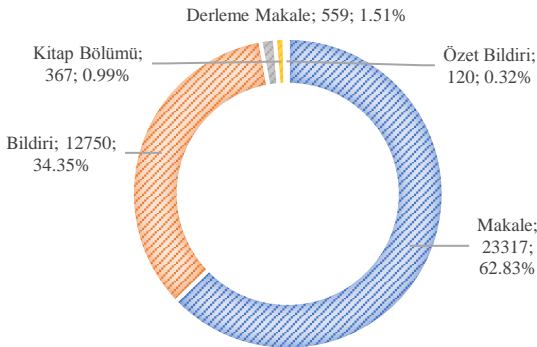
yazarları belirtmektedir. Çizelge 1'de AHP yöntemiyle yapılmış yayınların yıllara göre dağılımına yer verilmiştir.

Çizelge 1. Yayınların Yıllara Göre Dağılımı

Çizelge 1'de 2010 yılından sonraki veriler gösterilmiştir. Analiz sonucu 1980-2021 yılları arası WoS veri tabanında 36.405 yayın yer almaktadır. Bu veriler incelendiğinde AHP yöntemine yazarların ilgisinin her yıl artarak devam ettiği görülmektedir. Bu konuda yapılmış yayınların yıllara göre dağılımı; 2000 yılında %0.52'si, 2001 yılında %0.54'ü, 2002 yılında %0.60'ı, 2003 yılında %0.79'u, 2004 yılında %0.86'sı, 2005 yılında %1.15'i, 2006 yılında %1.75'i, 2007 yılında %2.31'i, 2008 yılında %3.16'sı, 2009 yılında %3.79'u, 2010 yılında %3.64'ü, 2011 yılında %4.08'i, 2012 yılında %4.07'si, 2013 yılında %4.51'i, 2014 yılında %4.91'i, 2015 yılında %6.35'i, 2016 yılında %7.61'i, 2017 yılında %7.75'i, 2018 yılında %8.43'ü, 2019 yılında %9.46'sı, 2020 yılında %10.12'i ve 2021 yılında ise tüm yayınların %9.44'ü şeklindedir.

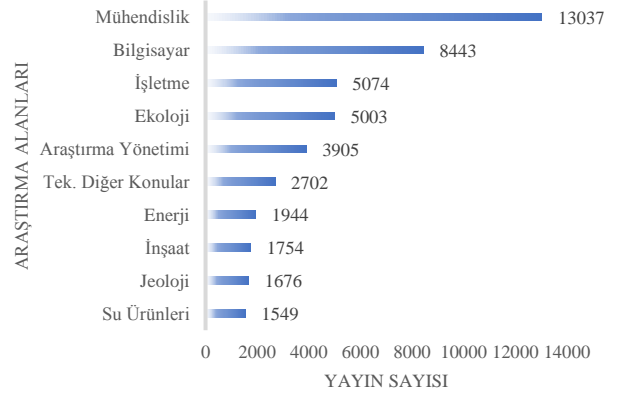
AHP yöntemiyle yapılmış yayınların en yüksek seviyeye 2020 yılında ulaşıldığı görülmektedir. Özellikle toplam yayınların %50'sinden fazlası 2016-2021 arası (%52.81) yayınlanmıştır. Bu analiz sonucu A₁ araştırma sorusu (AHP yöntemi ile yapılan yayınların yıllara göre dağılımı nasıldır?) cevaplanmıştır. AHP yöntemiyle yapılmış yayınların doküman türlerine göre dağılımına Çizelge 2'de yer verilmiştir.

Çizelge 2. Yayınların Doküman Türüne Göre Dağılımı

Yapılan analiz sonucunda AHP yöntemi ile WoS veri tabanında 19 farklı doküman türü bulunmaktadır. Çizelge 2'de 5 farklı doküman türü gösterilmektedir. Bunların dağılımı; %62.83'ü makale, %34.35'i bildiri, %1.51'i derleme, %0.99'u kitap bölümü ve %0.32'si ise özet bildiri şeklindedir.

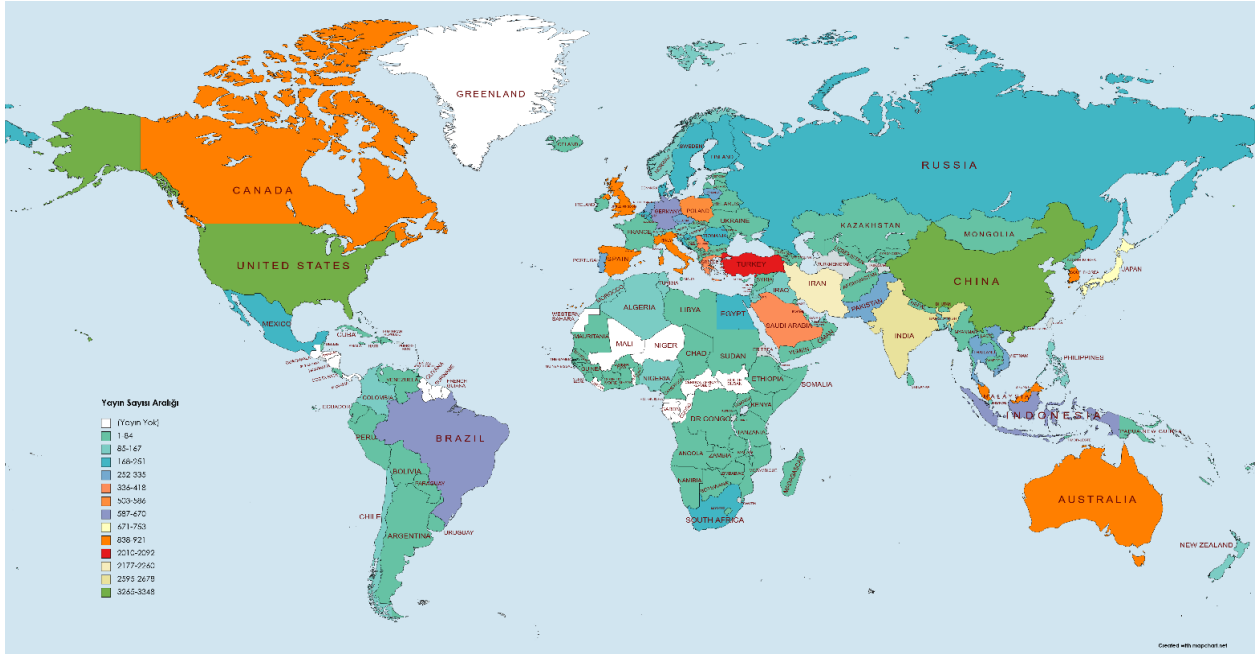
Bu analiz sonucu A₂ araştırma sorusu (AHP yöntemi ile yapılan yayınların doküman türüne göre dağılımı nasıldır?) cevaplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre göre 36.405 yayının 35.099'u yani %98.69'u makale, bildiri ve derleme doküman türündedir. Çizelge 3'te WoS temelli araştırma alanları gösterilmektedir.

Çizelge 3. Yayınların Araştırma Alanlarına Göre Dağılımı

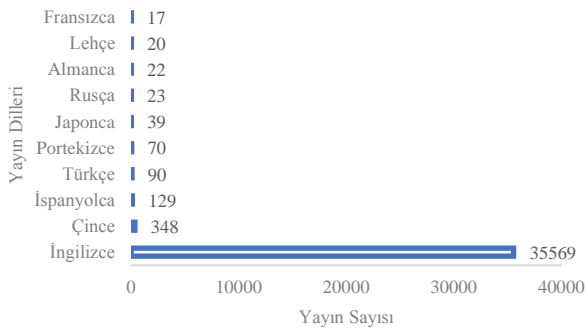
36.405 yayında 149 farklı araştırma alanı 64.911 kez konu edilmiştir. Araştırma konularının ilk 10 sırası; mühendislik alanı %20,08'i, bilgisayar alanı %13,01'i, işletme alanı %7,82'si, ekoloji alanı %7,71'i, araştırma yönetimi alanı %6,02'si, teknolojik alanlarla ilgili diğer konular %4,16'sı, enerji alanı %2,99'u, inşaat alanı %2,70'ı, jeoloji alanı %2,58'i ve su kaynakları alanı %2,39'u şeklindedir. İlk 10 sırasında yer alan bu araştırma konuları toplam araştırma konularının %69,46'sını oluşturmaktadır.

Bu analiz sonucu A₃ araştırma sorusu (AHP yöntemi ile yapılan yayınların (WoS) araştırma alanlarına göre dağılımı nasıldır?) cevaplanmıştır. Bu konularda yapılacak analizlerde kapsam ve sınırlılıkların belirlemesi aşamasında araştırma alanları içinde de bir kısıtlama koyulabilir. Bu durum spesifik olarak (ör.; eğitim, turizm, matematik, işletme vb.) araştırmacılara daha iyi bir bilgilendirme sunabilir. Şekil 3'te yayınların yayımlandıkları ülkelere göre dağılımı gösterilmektedir.

Şekil 3. Yayınların Ülkelere Göre Dağılımı (Url1, 2021)

Analiz sonucunda, 36.405 yayın 158 farklı ülkede yayımlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu alanda en yüksek değer toplam yayınların %29.75'inin yer aldığı Çin'dir. Amerika Birleşik Devletleri'nde %7.57'si, Hindistan'da %6.05'i, İran'da %4.99'u, Türkiye'de %4.70'i, Tayvan'da %3.95'i, İngiltere'de %2.78'i, Güney Kore'de %2.07'si, İspanya'da %1.97'si ve Malezya'da %1.94'ü yayınlamıştır. Bu analiz ile A4 araştırma sorusu (AHP yöntemi ile yapılan yayınların ülkelere göre (yayımlandıkları ülke temelinde) dağılımı nasıldır?) cevaplanmıştır. İlk 10 ülkedeki yayınlama oranı toplam yayınların %65.77'sine eşittir. Çizelge 4'te yayınların yazım diline göre dağılımı yer almaktadır.

Çizelge 4. Yayınların Yazım Diline Göre Dağılımı

36.405 yayın 24 farklı dilde yayınlamıştır. Yayınların yazım dillerine göre dağılımı (ilk 10 sıradaki); İngilizce %97.71, Çince %0.96, İspanyolca %0.35, Türkçe %0.25, Portekizce %0.19, Japonca %0.11, Rusça %0.06, Almanca %0.06, Lehçe %0.05 ve Fransızca %0.05 şeklindedir. Bu analiz ile A5 araştırma sorusu (AHP yöntemi ile yapılan yayınların dillere (yazım dili) göre dağılımı nasıldır?) cevaplanmıştır. Yazım dili olarak tamamına yakınının İngilizce olduğu görülmektedir. Yayımlanan ülkelere bakıldığında çalışmaların yaklaşık $\frac{1}{4}$ 'üne tek başına sahip olan ülke Çin'in yazım dili değerlendirildiğinde, değerlendirilen tüm yayınlar içinde yaklaşık oranı %1'dir.

Uluslararası alanda yer alan veri tabanlarında çoğunlukla bu konuda İngilizce dili tercih edilmektedir. Bu alanda en yüksek atıf sayısına sahip 10 yazar Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. En çok Atıf Sayısına Sahip 10 Yazar(lar)

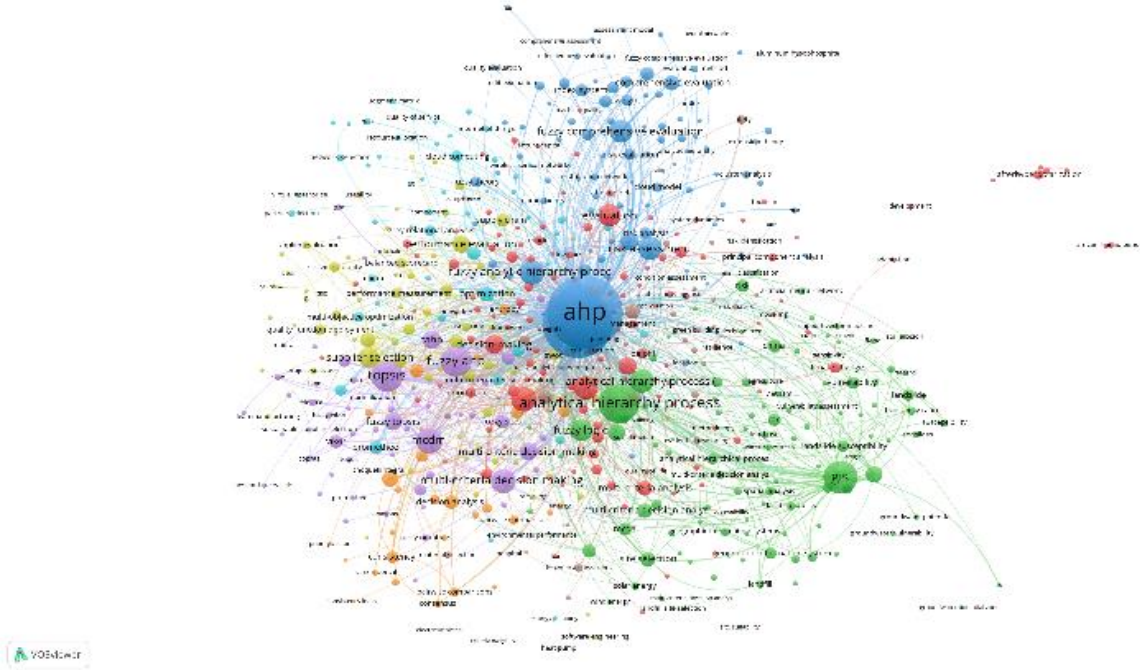
Yazar(lar)	Yıl	Atıf Sayısı
Saaty	1990	4.400
Guariguata vd.	2014	2.654
Whiting vd.	2011	2.566
Chang	1996	2.290
Bower vd.	2006	1.815
Ogurtsova vd.	2017	1.668
Vaidya ve Kumar	2006	1.460
Saaty	1987	1.239
Cole	2009	1.238
Wang vd.	2009	1.109

WoS veri tabanındaki AHP yöntemiyle ilgili yapılmış araştırmalar incelendiğinde en yüksek atıf sayısına sahip yayın Saaty (1990)'nin literatüre katmış olduğu "How To Make a Decision - The Analytic Hierarchy Process" adlı makalesidir. Bu makale 4.400 atıf almıştır. Guariguata vd. (2014)'nin "Global Estimates of Diabetes Prevalence For 2013 And Projections For 2035" adlı makalesi ise 2.654 atıf almıştır. Whiting vd. (2011)'nin "IDF Diabetes Atlas: Global Estimates of The Prevalence of Diabetes For 2011 And 2030" adlı makalesinin aldığı atıf sayısı 2.566 iken, Chang (1996)'in "Applications Of the Extent Analysis Method on Fuzzy AHP" adlı makalesi ise 2.290 atıf almıştır. Bower vd. (2006)'nin "Breaking The Hierarchy of Galaxy Formation" adlı makalesi 1.815 atıf almıştır. Ogurtsova vd. (2017)'nin "IDF Diabetes Atlas: Global Estimates for The Prevalence of Diabetes For 2015 And 2040" adlı eseri 1.668 atıf almıştır. Vaidya ve Kumar (2006)'in "Analytic Hierarchy Process: An Overview of Applications" adlı eseri

1.460 atıf almıştır. Saaty (1987)'nin “The Analytic Hierarchy Process - What It Is and How It Is Used” adlı makalesi 1.239 atıf almıştır. Cole (2009)'un “Intersectionality And Research in Psychology” adlı makalesi 1.238 atıf almıştır. Son olarak Wang vd. (2009)'nin “Review On Multi-Criteria Decision Analysis Aid in Sustainable Energy Decision-Making” adlı makalesi 1.109 atıf almıştır. Bu analiz ile A₆ araştırma sorusu (AHP yöntemi ile yapılan yayınlardaki yazarların dağılımı nasıldır?) cevaplanmıştır.

3.2. Anahtar Kelime Analizi

Anahtar kelime analizi, WoS veri tabanında AHP yöntemi temelli yayınlarda kullanılan anahtar kelimelerin incelenmesine dayanmaktadır. Yapılan analiz sonucu, 36.405 yayında toplam 60.768 anahtar kelime kullanıldığı tespit edilmiştir. 60.768 anahtar kelime, en az 20 yayında kullanılma şartına göre elde edilen 605 anahtar kelimeye ait ağ haritası Şekil 4'te gösterilmektedir.

Şekil 4. Anahtar Kelime Ağ Haritası (Url2, 2021).

605 anahtar kelime 8 kümeye ayrılmaktadır. Her bir küme farklı renkte olup bu kümelere ait olan anahtar kelimelerden önemlileri ise diğerlerinden daha büyük şekildedir. Anahtar kelimelerdeki bağlantı sayısı, birbirleriyle ilişkili olan kelime sayısını göstermektedir. Toplam bağlantı gücü ise toplamda birbiriyle ilişkili olan anahtar kelimelerin sayısını belirtmektedir. Birinci küme, kırmızı renkte olup bu kümede 136 anahtar kelime yer almaktadır. En önemli anahtar kelime “analitik hiyerarşi prosesi (analytic hierarchy process)” kelimesidir (Bağlantı Sayısı [BS]: 421; Toplam Bağlantı Gücü [TBG]: 1944). İkinci küme, yeşil renkte olup bu kümede 107 anahtar kelime bulunmaktadır. En önemli anahtar kelime ise “AHP” kelimesidir (BS: 551; TBG: 7588). Üçüncü küme, mavi renkte olup bu kümede 102 anahtar kelime bulunmaktadır. En önemli anahtar kelime “karar verme (decision making)” kelimesidir (BS: 318; TBG: 1128). Dördüncü küme, sarı renkte olup bu kümede 72 anahtar kelime yer almaktadır. En önemli anahtar kelime ise “tedarikçi seçimi (supplier selection)” kelimesidir (BS: 210; TBG: 873). Beşinci küme, mor renkte olup bu kümede 57 anahtar kelime bulunmaktadır. En önemli anahtar kelime “TOPSIS” kelimesidir (BS: 358; TBG: 2211). Altıncı küme, turkuaz renkte olup bu kümede 57 anahtar kelime vardır. En önemli anahtar kelime “bulut teknolojisi (cloud computing)”

kelimesidir (BS: 101; TBG: 240). Yedinci küme, turuncu renkte olup bu kümede 38 anahtar kelime bulunmaktadır. En önemli anahtar kelime “grup karar verme (group decision making)” kelimesidir (BS: 130; TBG: 393). Sekizinci ve son küme ise, kahverengi renkte olup bu kümede 36 anahtar kelime bulunmaktadır. En önemli anahtar kelime “karar destek sistemi (decision support system)” kelimesi olarak ortaya çıkmıştır (BS: 132; TBG: 315).

Bu konuda araştırmacılar tarafından yakın zamanda tercih edilen anahtar kelimeler; **engel** (barriers), **en iyi-en kötü yöntem** (best-worst method), **veri madenciliği** (big data), **döngüsel ekonomi** (circular economy), **bulut** (cloud model), **COVID-19**, **entropi ağırlık yöntemi** (entropy weight method), **istila** (flood), **frekans** (frequency ratio), **yeraltı su kaynakları** (groundwater potential), **endüstri 4.0** (industry 4.0), **yapay zekâ** (machine learning), **moora**, **iş sağlığı ve güvenliği** (occupational health and safety) ve **küresel ısınma** (water inrush) şeklindedir. Bu analiz ile A₇ araştırma sorusu (AHP yöntemi ile yapılan yayınlardaki anahtar kelimelerin dağılımı nasıldır?) cevaplanmıştır. Şekil 5'te 60.768 anahtar kelimeyle oluşturulmuş kelime bulutu gösterilmektedir.

Şekil 5. Anahtar Kelimeler İlgili Kelime Bulutu (Url3, 2021)

Kelime bulutunda, AHP yöntemi konusunda en çok tercih edilen kelimeler daha büyük, az tercih edilen kelimeler ise daha küçük şekilde görülmektedir. Araştırmacılar tarafından tercih edilen anahtar kelimeler; AHP (Anahtar Kelime Sayısı [n]: 5.220; Toplam bağlantı Gücü [TBG]: 7.588), analitik hiyerarşi prosesi (n: 4.512; TBG: 5.213), analitik hiyerarşi süreci (n: 1.494; TBG: 1.944), analitik hiyerarşi prosesi (AHP) (n: 1.392; TBG: 1.485), GIS (n: 1.082; TBG: 2.041), TOPSIS (n: 954; TBG: 2.211), bulanık AHP (n: 887; TBG: 1.366), ÇKKV (n: 624; TBG: 1.442), karar verme (n: 593; TBG: 1.128), bulanık analitik hiyerarşi prosesi (n: 585; TBG: 678), çok kriterli karar verme (n: 578; TBG: 1.068), sürdürülebilirlik (n: 544; TBG: 1.091), risk değerlendirmesi (n: 543; TBG: 821), analitik hiyerarşi süreci (AHP) (n: 542; TBG: 621), bulanık temelli değerlendirme (n: 526; TBG: 672), değerlendirme (n: 502; TBG: 697), bulanık mantık (n: 469; TBG: 985), tedarikçi seçimi (n: 413; TBG: 873), karar verme (n: 339; TBG: 609) ve BAHP (n: 331; TBG: 539) şeklindedir. Bu kelimeler Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3. En Çok Tercih Edilen İlk 20 Anahtar Kelime

Anahtar Kelimeler	n (adet)	Toplam Bağlantı Gücü
AHP	5.220	7.588
Analitik Hiyerarşi Prosesi	4.512	5.213
Analitik Hiyerarşi Süreci	1.494	1.944
Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP)	1.392	1.485
GIS	1.082	2.041
TOPSIS	954	2.211
Bulanık AHP	887	1.366
ÇKKV	624	1.442
Karar Verme	593	1.128
Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi	585	678
Çok Kriterli Karar Verme	578	1.068
Sürdürülebilirlik	544	1.091
Risk Değerlendirmesi	543	821
Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP)	542	621
Bulanık Temelli Değerlendirme	526	672

Anahtar Kelimeler	n (adet)	Toplam Bağlantı Gücü
Değerlendirme	502	697
Bulanık Mantık	469	985
Tedarikçi Seçimi	413	873
Karar Verme	339	609
BAHP	331	539

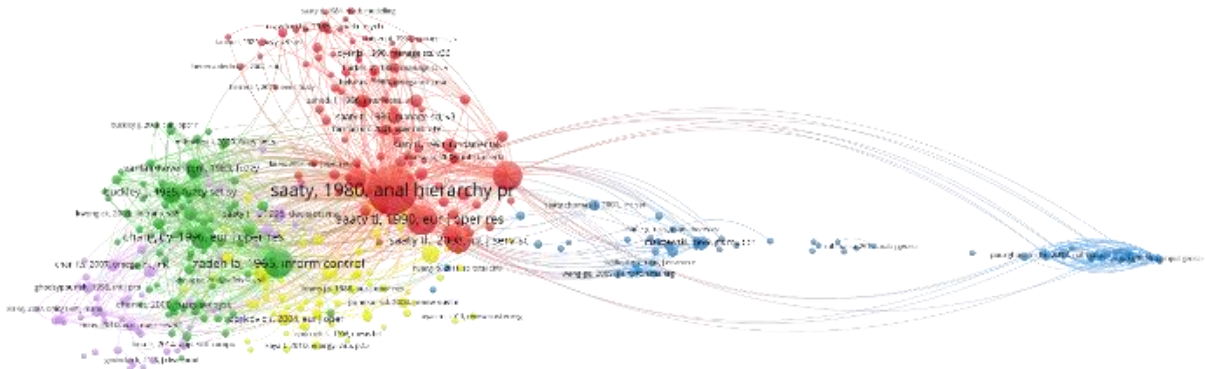
Yazar(lar) tarafından en çok tercih edilen ilk 20 anahtar kelime; **AHP**, **analitik hiyerarşi prosesi** (analytic hierarchy process), **analitik hiyerarşi süreci** (analytical hierarchy process), **analitik hiyerarşi prosesi (AHP)** (analytic hierarchy process (AHP)), **GIS**, **TOPSIS**, **bulanık AHP** (fuzzy AHP), **ÇKKV** (MCDM), **karar verme** (decision making), **bulanık analitik hiyerarşi prosesi** (fuzzy analytic hierarchy process), **çok kriterli karar verme** (multi-criteria decision making), **sürdürülebilirlik** (sustainability), **risk değerlendirme** (risk assessment), **analitik hiyerarşi süreci (AHP)** (analytical hierarchy process (AHP)), **bulanık temelli değerlendirme** (fuzzy comprehensive evaluation), **değerlendirme** (evaluation), **bulanık mantık** (fuzzy logic), **tedarikçi seçimi** (supplier selection), **karar verme** (decision-making) ve **BAHP** (FAHP) şeklindedir.

3.3. Ortak Atıf Analizi

Ortak atıf yaklaşımı, iki yayın arasındaki ilişkiyi iki yayının kaç kez ortak atıf verildiğinde (analiz sonucu elde edilen) sayıya dayanmaktadır (Zan, 2019: 504). Bu çalışmada ortak atıf analizi; (i) kaynak, (ii) dergi ve (iii) yazar analizi temelinde yapılmıştır.

3.3.1. Kaynakların Analizi

Bilimsel açıdan bir yayının ortaya konulması için yazarların, ilgili konuda yer alan temel yayınlara ulaşması ve incelemesi gerekmektedir. Bu durum, ortaya konulması planlanan yayın ile literatür arasında bir bağ kurulmasını sağlayacaktır. Kısaca bir yayının ortaya çıkması için temel kaynaklara atıfta bulunması, ortaya çıkacak olan yayının kalitesini artıracaktır (Karagöz ve Şeref, 2020: 76). Yapılan analiz sonucu, 36.405 yayında 703.895 kaynak kullanılmıştır. 703.895 kaynak, en az 100 yayında kullanılma şartına göre elde edilen 378 kaynağa ait oluşturulan ağ haritası (AHP konusunda en sık birlikte atıf yapılan kaynakların) Şekil 6'da yer verilmiştir.

Şekil 6. Yayınlarda Kaynak Analizi Ağ Haritası (Url2, 2021).

378 kaynak 5 kümeye ayrılmaktadır. Her bir küme farklı renkte olup bu kümelerdeki kaynaklardan önemli olanları diğerlerinden daha büyük gösterilmiştir. Kaynaklardaki bağlantı sayısı, birbirleriyle ilişkili olan kaynakları göstermektedir. Toplam bağlantı gücü ise toplamda birbirleriyle ilişkili olan kaynakların sayısını belirtmektedir. Atıf sayısı, kaynağın diğer kaynaklar içinde yer aldığı değeri göstermektedir. Birinci küme, kırmızı renkte olup bu kümede 95 kaynak yer almaktadır. En önemli kaynak Saaty (1980)'nin "The Analytic Hierarchy Process" adlı kitabıdır (Bağlantı Sayısı [BS]: 370; Toplam Bağlantı Gücü [TBG]: 29.377; Atıf Sayısı [AS]: 7.611). Referans olarak gösterilen

kaynaklar arasında temel kaynak olarak kabul edilmektedir. İkinci küme, yeşil renkte olup bu kümede 83 kaynak bulunmaktadır. En önemli kaynak Zadeh (1965)'in "Fuzzy Sets" adlı makalesidir (BS: 374; TBG: 16.519; AS: 2.535). Özellikle karar verme problemlerin bulanık mantık ile birlikte hibrit yöntemler kurulmasında temel bir kaynaktır. Üçüncü küme, lacivert renkte olup bu kümede 71 kaynak vardır. En önemli kaynak Malczewski (1999)'nin "GIS and Multicriteria Decision Analysis" adlı kitabıdır (BS: 291; TBG: 2.905; AS: 516). Karar verme problemlerinin coğrafi bilgi sistemi ile hibrit yöntemlerin oluşturularak çözümünde kullanılan temel kaynaklardan birisidir. Dördüncü küme, sarı

renkte olup bu kümede 70 kaynak bulunmaktadır. En önemli kaynak Hwang ve Yoon (1981)'un "Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications" adlı kitabıdır (BS: 339; TBG: 5.641; AS: 885). ÇKKV yöntemlerinin (bazı yöntemler) temel adımları ve uygulamaları ile birleştirmiştir. Bu konu üzerine çalışmalar yapacak yazarlar için önemli bir kaynaktır. Beşinci küme, pembe renkte olup bu kümede 56 kaynak yer almaktadır. En önemli kaynak Kahraman vd. (2003)'nin "Multi-Criteria Supplier Selection Using Fuzzy AHP" adlı makalesidir (BS: 338; TBG: 3.655; AS: 399). Tedarikçi seçimi problemi, bulanık mantık ile AHP yönteminden oluşan hibrit bir model ile çözülmüştür. Tedarikçi seçimi problemi yazarlar tarafından en çok tercih edilen konular arasında yer almaktadır. Bu açıdan ilgili yayın hem teorik hem de uygulama açısından büyük önem taşımaktadır. Tablo 4'te en çok tercih edilen 10 kaynak gösterilmektedir.

Tablo 4. En Çok Tercih Edilen İlk 10 Kaynak

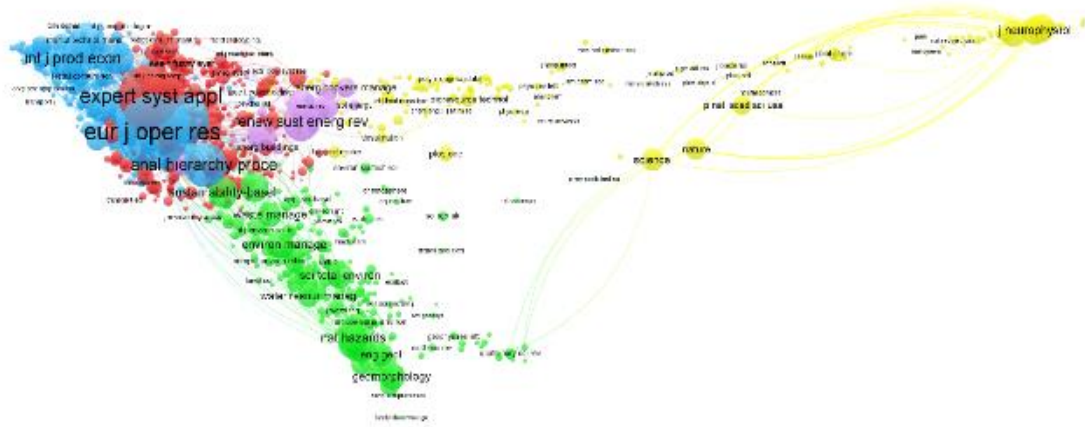
Kaynaklar	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
Saaty (1980)	7.611	29.377
Zadeh (1965)	2.535	16.519
Chang (1996)	1.806	13.387
Saaty (1977)	2.530	12.485
Saaty (1990)	2.777	10.488
Buckley (1985)	1.269	10.162
Van Laarhoven ve Pedrycz (1983)	985	8.706
Saaty (2008)	2.106	6.952

Kaynaklar	Atıf Sayısı	Toplam Bağlantı Gücü
Vaidya ve Kumar (2006)	1.134	6.534
Hwang ve Yoon (1981)	885	5.641

Bu analiz ile A₈ araştırma sorusu (AHP yöntemi ile yapılan yayınlardaki kaynakların (atıf/referans) dağılımı nasıldır?) cevaplanmıştır. AHP yönteminde en çok tercih edilen ilk 10 kaynağın sıralaması; atıf sayısı 7.611 ve toplam bağlantı gücü 29.377 olan Saaty (1980), atıf sayısı 2.535 ve toplam bağlantı gücü 16.519 olan Zadeh (1965), atıf sayısı 1.806 ve toplam bağlantı gücü 13.387 olan Chang (1996), atıf sayısı 2.530 ve toplam bağlantı gücü 12.485 olan Saaty (1977), atıf sayısı 2.777 ve toplam bağlantı gücü 10.488 olan Saaty (1990), atıf sayısı 1.269 ve toplam bağlantı gücü 10.162 olan Buckley (1985), atıf sayısı 985 ve toplam bağlantı gücü 8.706 olan Van Laarhoven ve Pedrycz (1983), atıf sayısı 2.106 ve toplam bağlantı gücü 6.952 olan Saaty (2008), atıf sayısı 1.134 ve toplam bağlantı gücü 6.534 olan Vaidya ve Kumar (2006), atıf sayısı 885 ve toplam bağlantı gücü 5.641 olan Hwang ve Yoon (1981) şeklindedir.

3.3.2. Dergilerin Analizi

Ortak atıf yaklaşımı çerçevesinde ortak dergilerin analizi ile 36.405 yayında 215.974 dergiye atıf yapıldığı tespit edilmiştir. 215.974 dergi, en az 100 yayında kullanılmaya şartına göre elde edilen 1.257 dergiye ait oluşturulan ağ haritası (AHP konusunda en sık atıf yapılan dergiler) Şekil 7'de gösterilmektedir.

Şekil 7. Yayınlarda Dergi Analizi Ağ Haritası (Ural2, 2021).

1.257 dergi 5 kümeye ayrılmaktadır. Her bir küme farklı renkte olup bu kümelerdeki dergilerden önemli olanları diğerlerine göre daha büyüktür. Dergilerdeki bağlantı sayısı, birbirleriyle ilişkili olan dergileri göstermektedir. Toplam bağlantı gücü ise toplamda birbiriyle ilişkili olan dergilerin sayısını belirtmektedir. Atıf sayısı, dergilerin AHP yöntemi

konusunda almış olduğu değeri göstermektedir. Birinci küme, kırmızı renkte olup bu kümede 411 dergi yer almaktadır. En önemli dergi olarak "Expert Systems with Applications: An International Journal" adlı dergi öne çıkmaktadır (Bağlantı Sayısı [BS]: 1.198; Toplam Bağlantı Gücü [TBG]: 967.191; Atıf Sayısı [AS]: 22.387). İkinci

küme, yeşil renkte olup bu kümede 316 dergi bulunmaktadır. En önemli dergi olarak “Sustainability” adlı dergidir (BS: 1.179; TBG: 236.868; AS: 5.416). Üçüncü küme, mavi renkte olup bu kümede 293 dergi bulunmaktadır. En önemli dergi ise “European Journal of Operational Research” adlı dergidir (BS: 1.207; TBG: 1.182.011; AS: 32.359). Dördüncü küme, sarı renkte olup bu kümede 204 dergi bulunmaktadır. En önemli dergi “J. Neurophysiol” adlı dergidir (BS: 123; TBG: 212.112; AS: 4.878). Beşinci küme, pembe renkte olup bu kümede 33 dergi yer almaktadır. En önemli dergi “Renewable & Sustainable Energy Reviews” adlı dergidir (BS: 1.178; TBG: 388.733; AS: 8.500). En çok tercih edilen 10 dergi Tablo 5’te yer almaktadır.

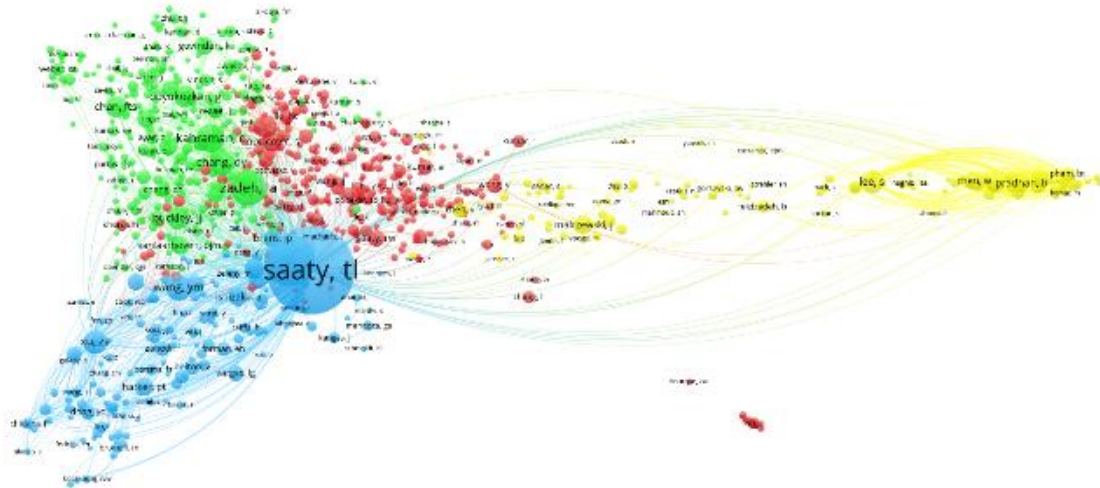
Tablo 5. En Çok Tercih Edilen İlk 10 Dergi

Dergi Adı	Atıf	TBG
European Journal of Operational Research	32.359	1182.011
Expert Systems with Applications: An International Journal	22.387	967.191
Journal of Cleaner Production	13.842	654.977
International Journal of Production Economics	10.803	519.305
International Journal of Production Research	8.192	396.112
Renewable & Sustainable Energy Reviews	8.500	388.733
Fuzzy Sets and Systems	9.918	355.776
Computers & Industrial Engineering	5.830	283.971
International Journal of the Analytic Hierarchy Process	11.548	276.629
Natural Hazards	5.474	275.706

Bu analiz ile A9 araştırma sorusu (AHP yöntemi ile yapılan yayınlardaki dergilerin (dergi, kitap vb.) dağılımı nasıldır?) cevaplanmıştır. WoS temelli AHP yönteminde en çok atıf alan ilk 10 derginin sıralaması; “European Journal of Operational Research” (AS: 32.359; TBG: 1182.011), “Expert Systems with Applications: An International Journal” (AS: 22.387; TBG: 967.191), “Journal of Cleaner Production” (AS: 13.842; TBG: 654.977), “International Journal of Production Economics” (AS: 10.803; TBG: 519.305), “International Journal of Production Research” (AS: 8.192; TBG: 396.112), “Renewable & Sustainable Energy Reviews” (AS: 8.500; TBG: 388.733), “Fuzzy Sets and Systems” (AS: 9.918; TBG: 355.776), “Computers & Industrial Engineering” (AS: 5.830; TBG: 283.971), “International Journal of the Analytic Hierarchy Process” (AS: 11.548; TBG: 276.629) ve “Natural Hazards” (AS: 5.474; TBG: 275.706) şeklindedir.

3.3.3. Yazarların Analizi

Yazarların analizi (ortak yazarlık analizi), kaynak ve atıflar arasındaki ilişkiyi kurarak yazarlar arasındaki ilişkinin vurgulanmasıdır (Kumar, 2015). Yapılan analiz sonucu, 36.405 yayında 375.464 yazar yer almıştır. 375.464 yazar, en az 100 yayında olma şartına bağlı olarak elde edilen 930 yazara ait oluşturulan ağ haritasına (AHP konusunda en sık atıf yapılan yazarlar) Şekil 8’de yer verilmiştir.

Şekil 8. Yayınlarda Ortak Yazar Analizi Ağ Haritası (Url2, 2021).

375.464 yazar 4 kümeye ayrılmıştır. Her bir küme farklı renkte olup bu kümelerdeki yazarlardan önemli olan(lar)ı diğerlerinden daha büyüktür. Yazarların bağlantı sayısı, birbirleriyle ilişkili olan yazarları göstermektedir. Toplam bağlantı gücü ise toplamda birbiriyle ilişkili olan yazarların sayısını belirtmektedir. Atıf sayısı, yazarların WoS veri tabanı temelli AHP yöntemi konusunda almış olduğu atıfları göstermektedir. Birinci küme, kırmızı renkte olup bu

kümede 329 yazar yer almaktadır. En önemli yazar olarak “Edmundas Kazimieras Zavadskas” öne çıkmaktadır (Bağlantı Sayısı [BS]: 852; Toplam Bağlantı Gücü [TBG]: 39.327; Atıf Sayısı [AS]: 1.608). Karar verme, bulanık mantık, hibrit yöntemler, sürdürülebilirlik ve strateji alanında çalışmalar yapmaktadır. Özellikle bulanık mantık ve ÇKKV yöntemlerinin hibrit bir şekilde uygulanmasına yönelik araştırmalar ortaya koymuştur. İkinci küme, yeşil

renkte olup bu kümede 304 yazar bulunmaktadır. Bu kümeye ait en önemli yazar “Lotfi A. Zadeh”dir” (BS: 911; TBG: 69.607; AS: 3.935). Bulanık mantık konusunu literatüre kazandırmıştır. Bu konu üzerine çalışmalar ve/veya araştırmalar yapacak yazarların ilk incelemesi gereken yazarlardan birisidir. Üçüncü küme, mavi renkte olup bu kümede 163 yazar vardır. En önemli yazar olarak “Thomas L. Saaty” öne çıkmaktadır (BS: 915; TBG: 255.466; AS: 23.926). AHP yöntemini literatüre kazandırmıştır. Bu yöntem başta olmak üzere bazı ÇKKV yöntemleri ile ilgili birçok yayın yapmıştır. Dördüncü küme, sarı renkte olup bu kümede 134 yazar bulunmaktadır. En önemli yazar “Seunguk Lee”dir” (BS: 873; TBG: 44.285; AS: 1.637). Atık yönetimi konusu üzerinde çalışmalar yapmaktadır. Özellikle son yıllarda araştırmacıların üzerinde durduğu konuların başında gelmektedir. En çok atıf alan 10 yazar Tablo 6’da gösterilmektedir.

Tablo 6. En Çok Atıf Alan İlk 10 Yazar

Yazar Adı	Atıf	Toplam Bağlantı Gücü
Thomas L. Saaty	23.926	255.466
Saaty (Thomas L. Saaty)	8.236	86.554
Lotfi A. Zadeh	3.935	69.607
Cengiz Kahraman	2.465	52.439
Zeshui Xu	1.797	51.590
Ying-Ming Wang	2.071	45.482
Seunguk Lee	1.637	44.285
Biswajeet Pradhan	1.244	42.526
Gülçin Büyüközkan	1.584	41.143
Edmundas Kazimieras Zavadskas	1.608	39.327
Wei Chen	1.124	38.157

Bu analiz ile A₁₀ araştırma sorusu (AHP yöntemi ile yapılan yayınlardaki yazarların (kaynakçada yer alan) dağılımı nasıldır?) cevaplanmıştır. En çok atıf alan ve bu yöntemin en önemli yazarı olarak “Thomas L. Saaty” (AS: 23.926; TBG: 255.466) öne çıkmaktadır. Yapılan analiz sonucu bu yazarın isminin farklı kodlanması sonucu ikinci sırada yer alan yazarında aynı olduğu tespit edilmiştir (“Saaty (Thomas L. Saaty)” (AS: 8.236; TBG: 86.554)). WoS temelli AHP yönteminde en çok atıf alan ilk 9 yazarın sıralaması; “Lotfi A. Zadeh” (AS: 3.935; TBG: 69.607), “Cengiz Kahraman” (AS: 2.465; TBG: 52.439), “Zeshui Xu” (AS: 1.797; TBG: 51.590), “Ying-Ming Wang” (AS: 2.071; TBG: 45.482), “Seunguk Lee” (AS: 1.637; TBG: 44.285), “Biswajeet Pradhan” (AS: 1.244; TBG: 42.526), “Gülçin Büyüközkan” (AS: 1.584; TBG: 41.143), “Edmundas Kazimieras Zavadskas” (AS: 1.608; TBG: 39.327) ve “Wei Chen” (AS: 1.124; TBG: 38.157) şeklindedir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇLAR

ÇKKV yöntemleri, nitel ve nicel verilerin bir arada kullanılarak problemlerin çözümünde kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden en yaygın şekilde tercih edilenlerinden birisi AHP yöntemidir. Bu çalışmada WoS veri tabanında yayınlanmış olan AHP yöntemi konulu yayınların yazınölçüm ve değerlendirme çalışması temelinde analiz edilmesi amaçlanmıştır. 1980-2021 yılları arasında yapılmış olan araştırmalar VOSviewer v. 1.6.17 programıyla analiz

edilmiştir. Bu konuda ilgili literatürde bazı araştırmalar (Tramarico vd., 2015; Zyoud ve Fuchs-Hanusch, 2017; Felice vd., 2018; Henrique Dos Santos vd., 2018; Morkünaitė vd., 2019; Razminiene, 2019; Candan, 2020; D’alpaos ve Andreolli, 2020; Kitsios vd., 2020; Koca ve Yıldırım, 2020; Abdullah vd., 2021; Cebeci, 2021; Lin vd., 2021; Yu vd., 2021; Zhu vd., 2021) yapılmıştır. Bu konu dışında literatürde adli muhasebe, antropoloji, bilgi teknolojileri, eğitim, entelektüel yapılar, kadına yönelik şiddet, kış turizmi, perakendecilik, psikolojik danışmanlık, sağlık turizmi, spor, turizm, yavaş şehir turizmi ve yöneylem araştırmaları konularında araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışma için önerilen model Tranfield vd. (2003)’nin araştırması temelinde planlama, yönetme ve raporlama aşamalarından oluşmaktadır. 29.10.2021 tarihinde yapılan ilk analiz sonucu, 1980-2021 yılları arasında WoS veri tabanına ait 36.405 yayın elde edilmiştir. Araştırmanın amaç, kapsam ve modeli temelinde 10 araştırma sorusu oluşturulmuştur.

Birinci araştırma sorusu; AHP yöntemi ile yapılan yayınların yıllara göre dağılımının belirlenmesi şeklindedir. Bu soru temelinde yapılan analiz sonucunda, 1980-2021 yılları arasında AHP yöntemiyle yapılmış yayınlar en yüksek düzeye 2020 yılında ulaşmıştır. Toplam yayınların %52.81’i 2016-2021 yılları arasında yayınlanmıştır.

İkinci araştırma sorusu; AHP yöntemi ile yapılan yayınların doküman türüne göre dağılımının belirlenmesidir. Bu soru temelinde yapılan analiz sonucunda WoS veri tabanında AHP yönteminin 19 farklı doküman türü bulunmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre göre 36.405 yayının 35.099’u yani %98.69’u makale, bildiri ve derleme doküman türü şeklinde yayınlanmıştır.

Üçüncü araştırma sorusu; AHP yöntemi ile yapılan yayınların (WoS) araştırma alanlarına göre dağılımının belirlenmesidir. Bu soru temelinde yapılan analiz sonucunda 36.405 yayında 149 farklı araştırma alanının 64.911 kez incelendiği tespit edilmiştir. En temel araştırma alanları olarak; mühendislik, bilgisayar, işletme, ekoloji, araştırma yönetimi, teknolojik alanlarla ilgili diğer konular, enerji, inşaat, jeoloji ve su kaynakları ortaya çıkmaktadır. İlk 10 sırasında yer alan bu araştırma alanları toplam araştırma alanlarına oranı %69.46’dır. Bu alanlar temelinde kısıtlanarak araştırmalar spesifik olarak (ör.; eğitim, turizm, matematik, işletme vb.) yazarlara daha iyi bir bilgilendirme sunabilir.

Dördüncü araştırma sorusu; AHP yöntemi ile yapılan yayınların ülkelere göre dağılımının belirlenmesidir. Bu soru temelinde yapılan analiz sonucunda, 36.405 yayın 158 farklı ülkede yayınlanmıştır. Bu konuda en yüksek yayınlanma değeri %29.75 ile Çin’dir. Sırasıyla diğer ülkeler; Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan, İran, Türkiye, Tayvan, İngiltere, Güney Kore, İspanya ve Malezya şeklindedir. İlk 10 ülkedeki yayınlanma oranı toplam yayınların %65.77’sine eşittir.

Beşinci araştırma sorusu; AHP yöntemi ile yapılan yayınların dillere göre dağılımının belirlenmesidir. Bu soru temelinde yapılan analiz sonucunda 36.405 yayın 24 farklı dilde yayınlanmıştır. Yayınların yazım dillerine göre dağılımı; İngilizce, Çince, İspanyolca, Türkçe, Portekizce,

Japonca, Rusça, Almanca, Lehçe ve Fransızca'dır. Uluslararası alanda yer alan veri tabanlarında genellikle bu konuda yazım dili İngilizce olarak tercih edilmektedir.

Altıncı araştırma sorusu; AHP yöntemi ile yapılan yayınlardaki yazarların dağılımının belirlenmesidir. Bu soru temelinde yapılan analiz sonucu ilk 10 sırada yayın sahibi yazarların 1.109-4.400 arası atıf aldıkları tespit edilmiştir. WoS veri tabanında AHP yöntemiyle ilgili yapılmış araştırmalar incelendiğinde en yüksek atıf sayısına sahip yazar ve yayın Saaty (1990)'nin literatüre katmış olduğu "How to Make a Decision - The Analytic Hierarchy Process" adlı makalesidir. Bu makale AHP yöntemiyle ilgili araştırma yapmış ve yapacak yazarların ilk başvurduğu kaynaklar arasında yer almaktadır. İkinci sırada Guariguata vd. (2014)'nin "Global Estimates of Diabetes Prevalence For 2013 And Projections For 2035" adlı makalesi yer almakta olup bu yayın 2.654 atıf almıştır. Üçüncü sırada Whiting vd. (2011)'nin "IDF Diabetes Atlas: Global Estimates of The Prevalence of Diabetes For 2011 And 2030" adlı makalesi yer almakta olup bu yayın 2.566 atıf almıştır.

Yedinci araştırma sorusu; AHP yönteminde kullanılan anahtar kelimelerin dağılımının belirlenmesidir. Bu soru temelinde yapılan analiz sonucu en çok tercih edilen anahtar kelimeler (tekrar edilme sayısı: n); AHP (n: 5.220), analitik hiyerarşi prosesi (n: 4.512), analitik hiyerarşi süreci (n: 1.494), analitik hiyerarşi prosesi (AHP) (n: 1.392), GIS (n: 1.082), TOPSIS (n: 954), bulanık AHP (n: 887), ÇKKV (n: 624), karar verme (n: 593), bulanık analitik hiyerarşi prosesi (n: 585), çok kriterli karar verme (n: 578), sürdürülebilirlik (n: 544), risk değerlendirmesi (n: 543), analitik hiyerarşi süreci (AHP) (n: 542), bulanık temelli değerlendirme (n: 526), değerlendirme (n: 502), bulanık mantık (n: 469), tedarikçi seçimi (n: 413), karar verme (n: 339) ve BAHP (n: 331) şeklindedir.

Sekizinci araştırma sorusu; AHP yöntemi ile yapılan yayınlardaki kaynakların dağılımının belirlenmesidir. Bu soru temelinde kaynaklarda en sık kullanılan 10 yazar (yayın); Saaty (1980), Zadeh (1965), Chang (1996), Saaty (1977), Saaty (1990), Buckley (1985), Van Laarhoven ve Pedrycz (1983), Saaty (2008), Vaidya ve Kumar (2006) ve Hwang ve Yoon (1981) şeklinde sıralanmaktadır. Bu yayınlar 835-7.611 arası atıf almışlardır.

Dokuzuncu araştırma sorusu; AHP yöntemi ile yapılan yayınlardaki dergilerin (dergi, kitap vb.) dağılımının belirlenmesidir. Bu soru temelinde yapılan analiz sonucu 215.974 dergiye atıflarda yer verildiği tespit edilmiştir. Bu dergilerden ilk 10 sırada yer alan dergiler (atıf sayısı: n); "European Journal of Operational Research" (n: 32.359), "Expert Systems with Applications: An International Journal" (n: 22.387), "Journal of Cleaner Production" (n: 13.842), "International Journal of Production Economics" (n: 10.803), "International Journal of Production Research" (n: 8.192), "Renewable & Sustainable Energy Reviews" (n: 8.500), "Fuzzy Sets and Systems" (n: 9.918), "Computers & Industrial Engineering" (n: 5.830), "International Journal of the Analytic Hierarchy Process" (n: 11.548) ve "Natural Hazards" (n: 5.474) şeklindedir.

Onuncu araştırma sorusu; AHP yöntemi ile yapılan yayınlardaki yazarların dağılımının belirlenmesidir. Bu soru temelinde yapılan analiz sonucunda 375.464 yazarın

literatüre katkı sağladığı tespit edilmiştir. Bu konuda kaynakçalarda yer alan ve en çok atıf alan yazarlar (atıf sayısı: n); "Thomas L. Saaty" (n: 23.926), "Lotfi A. Zadeh" (n: 3.935), "Cengiz Kahraman" (n: 2.465), "Zeshui Xu" (n: 1.797), "Ying-Ming Wang" (n: 2.071), "Seunguk Lee" (n: 1.637), "Biswajeet Pradhan" (n: 1.244), "Gülçin Büyüközkan" (n: 1.584), "Edmundas Kazimieras Zavadskas" (n: 1.608) ve "Wei Chen" (n: 1.124) şeklindedir.

Yazınölçüm ve değerlendirme çalışmaları konu, alan ve yöntem temelinde ilgili yazarlara literatür hakkında geniş ve kapsamlı bir bilgi sunmaktadır. Bu araştırmaların artması yazarların ve araştırmaların ilgilendikleri alanları daha iyi tanımlamalarına imkân sağlamaktadır.

KAYNAKLAR

ABDULLAH, M. F., SIRAJ, S., & HODGETT, R. E. (2021). An Overview of Multi-Criteria Decision Analysis (MCDA) Application in Managing Water-Related Disaster Events: Analyzing 20 Years of Literature for Flood and Drought Events. *Water*, 13(10), 1–27.

ALTUNAY M. A. (2021). Adli Muhasebe ile İlgili Ulusal Makalelerin Bibliyometrik Analizi (2000-2021). *Uluslararası İşletme, Ekonomi ve Yönetim Perspektifleri Dergisi*, 5(1), 213–234.

ATAMAN, F., & ÇELİK, H. (2018). Entelektüel Yapıların Sosyal Ağ Analizi ile Görselleştirilmesi: Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Üzerinde Bibliyometrik Bir Analiz. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 34–47.

BORGMAN, C. L., & FURNER, J. (2002). Scholarly Communication and Bibliometrics. *Annual Review of Information Science and Technology*, 36(1), 2–72.

BOWER, R. G., BENSON, A. J., MALBON, R., HELLY, J. C., FRENK, C. S., BAUGH, C. M., COLE, S., & LACEY, C. G. (2006). Breaking The Hierarchy of Galaxy Formation. *Monthly Notices of The Royal Astronomical Society*, 370(2), 645–655.

BROADUS, R. N. (1987). Toward A Definition Of "Bibliometrics." *Scientometrics*, 12(5–6), 373–379.

BUCKLEY, J. J. (1985). Fuzzy Hierarchical Analysis. *Fuzzy Sets and Systems*, 17(3), 233–247.

CANDAN, G. (2020). Efficiency And Performance Analysis of Economics Research Using Hesitant Fuzzy AHP And OCRA Methods. *Scientometrics*, 124(3), 2645–2659.

CEBECİ, H. İ. (2021). Yönetim Bilişim Sistemleri Literatüründe Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri: Sistematik Bir İnceleme. *İşletme Bilimi Dergisi (JOBS)*, 9(1), 111–146.

CHANG, D. Y. (1996). Applications Of the Extent Analysis Method on Fuzzy AHP. *European Journal of Operational Research*, 95(3), 649–655.

COLE, E. R. (2009). Intersectionality And Research in Psychology. *American Psychologist*, 64(3), 170–180.

ÇOMAKLI SÖKMEN, Ö., & YILMAZ, M. (2021). Yöneylem Araştırması Alanında Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi, EJOSAT Özel Sayı*, 940–946.

D'ALPAOS, C., & ANDREOLLI, F. (2020). Urban Quality in The City of The Future: A Bibliometric Multicriteria Assessment Model. *Ecological Indicators*, 117(106575), 1–12.

DEMİR, E. (2018). Antropoloji Alanındaki Yayınların Bibliyometrik Analizi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2-Hüsbed Anarsan Özel Sayısı), 1511–1528.

DEMİRGİL, H. (2018). Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınlarında Bilimsel Yoğunlaşma Alanları ve Bibliyometrik Ağ Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Fen Dergisi*, 13(2), 36–53.

DÖNBAK, E. R. (2020). Kültür ve Turizm Araştırmalarının Bilim Haritalama Teknikleri ile Bibliyometrik Analizi. *Journal Of Travel and Tourism Research*, 15, 52–78.

ELLEGAARD, O., & WALLIN, J. A. (2015). The Bibliometric Analysis of Scholarly Production: How Great Is the Impact? *Scientometrics*, 105(3), 1809–1831.

FELICE, F. D., PETRILLO, A., & ZOMPARELLI, F. (2018). A Bibliometric Multicriteria Model on Smart Manufacturing from 2011 to 2018. *IFAC-PapersOnLine*, 51(11), 1643–1648.

GABERLI, Ü., & YAĞMUR, Y. (2021). A Review of Global Winter Tourism Research in The Web of Science (WoS) Database Between 1988-2020: A Bibliometric and Visualization Analysis. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 248–265.

GARFIELD, E., MALIN, M. v., & SMALL H. (1978). Citation Data as Science Indicators. In Yehuda Elkana, Joshua Lederberg, Robert K. Merton, Arnold Thackray, & Harriet Zuckerman (Eds.), *Toward a Metric of Science: The Advent of Science Indicators* (First, pp. 580–608). John Wiley & Sons.

GUARIGUATA, L., WHITING, D. R., HAMBLETON, I., BEAGLEY, J., LINNENKAMP, U., & SHAW, J. E. (2014). Global Estimates of Diabetes Prevalence For 2013 And Projections For 2035. *Diabetes Research and Clinical Practice*, 103(2), 137–149.

HENRIQUE DOS SANTOS, P., NEVES, S. M., SANT'ANNA, D. O., HENRIQUE DE OLIVEIRA, C., & CARVALHO, H. D. (2018). The Analytic Hierarchy Process Supporting Decision Making for Sustainable Development: An Overview of Applications. *Journal of Cleaner Production*, 212(March), 119–138.

<https://mapchart.net/>, (Erişim Tarihi: 01.11.2021).

HWANG, C. L., & YOON, K. (1981). *Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications* (First). Springer-Verlag.

KAHRAMAN C., CEBECİ U., & ULUKAN Z. (2003). Multi-Criteria Supplier Selection Using Fuzzy AHP. *Logistics Information Management*, 16(6), 382–394.

KARAGÖZ, B., & ŞEREF, İ. (2019). Okuma Alanındaki Araştırmaların Bibliyometrik Özellikler Açısından İncelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(3), 781–799.

KARAGÖZ, B., & ŞEREF, İ. (2020). Yazma Becerisiyle İlgili Makaleler Üzerine Bir İnceleme: Web of Science Veri Tabanında Eğilimler. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 8(1), 67–86.

KARASAKALOĞLU, B. (2020). Kış Turizmi Çalışmaları Üzerine Bibliyometrik Bir İnceleme. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 17(3), 407–426.

KITSIOS, F., KAMARIOTOU, M., & TALIAS, M. A. (2020). Corporate Sustainability Strategies and Decision Support Methods: A Bibliometric Analysis. *Sustainability*, 12(2), 1–21.

KOCA, G., & YILDIRIM, S. (2020). Bulanık Çok Kriterli Karar Verme Çalışmalarına Yönelik Bibliyometrik Analiz: 2005-2019. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 257–272.

KOÇ, O. (2021). Web Of Science Üzerinde İndekslenen Kadına Yönelik Şiddet Araştırmalarına Bibliyometrik Bir Bakış. *İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Dergisi*, 21, 19–35.

KUMAR, S. (2015). Co-Authorship Networks: A Review of The Literature. *Aslib Journal of Information Management*, 67(1), 55–73.

LIN, S. S., SHEN, S. L., ZHOU, A., & XU, Y. S. (2021). Risk Assessment and Management of Excavation System Based on Fuzzy Set Theory and Machine Learning Methods. *Automation in Construction*, 122(103490), 1–17.

MALCZEWSKI, J. (1999). *GIS and Multicriteria Decision Analysis* (First). John Wiley.

MAVRIC, B., ÖĞRETMENOĞLU, M., & AKOVA, O. (2021). Bibliometric Analysis of Slow Tourism. *Advances In Hospitality and Tourism Research (AHTR)*, 9(1), 157–178.

MOJAVER M., HASANZADEH R., AZDAST T., & PARK C. B. (2022). Comparative Study on Air Gasification of Plastic Waste and Conventional Biomass Based on Coupling Of AHP/TOPSIS Multi-Criteria Decision Analysis. *Chemosphere*, 286(131867), 1–10.

MORKÜNAITĖ, Ž., KALIBATAS, D., & KALIBATIENĖ, D. (2019). A Bibliometric Data Analysis of Multi-Criteria Decision Making Methods in Heritage Buildings. *Journal of Civil Engineering and Management*, 25(2), 76–99.

NISONGER, T. E. (1994). A Methodological Issue Concerning the Use of Social Sciences Citation Index Journal Citation Reports Impact Factor Data for Journal Ranking. *Library Acquisitions: Practice and Theory*, 18(4), 447–458.

OGURTSOVA, K., FERNANDES, J. D. da R., HUANG, Y., LINNENKAMP, U., GUARIGUATA, L., CHO, N. H., CAVAN, D., SHAW, J. E., & MAKAROFF, L. E. (2017). IDF Diabetes Atlas: Global Estimates for The Prevalence of Diabetes For 2015 And 2040. *Diabetes Research and Clinical Practice*, 128, 40–50.

ÖYNA, S., & ALON, I. (2018). A Review of Born Globals. *International Studies of Management & Organization*, 48(2), 157–180.

- ÖZKAN TÜKEL G., & ÖNEM H. B. (2020a). Solving a Non-Linear Constrained Portfolio Optimization Problem; Applications of Lagrange Kuhn-Tucker Method. *Journal Social Research and Behavioral Sciences*, 6(12), 209–222.
- ÖZKAN TÜKEL G., & ÖNEM H. B. (2020b). Solving a Non-Linear Constrained Portfolio Optimization Problem. In BAĞIŞ Radiye Canan (Ed.), *SADAB 7th International Conference on Social Researches and Behavioral Sciences* (pp. 182–182).
- ÖZTEKE KOZAN, H. İ. (2020). Okul Psikolojik Danışmanlığı ile İlgili Yapılmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi: 1980-2019. *Okul Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 3(1), 1–28.
- PAPATYA, G. (2019). Türkiye Örgütsel Davranış Disiplininde “Nitelik” Tartışması: Yazın Vizyon Hareketliliği ve Etiyolojik Bir Yaklaşım. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 578–595.
- PRITCHARD, A. (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics. *Journal of Documentation*, 25(4), 348–349.
- RAZMINIENE, K. (2019). Circular Economy in Clusters’ Performance Evaluation. Equilibrium. *Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*, 14(3), 537–559.
- SAATY, R. W. (1987). The Analytic Hierarchy Process - What It Is and How It Is Used. *Mathematical Modelling*, 9(3–5), 161–176.
- SAATY, T. L. (1977). A Scaling Method for Priorities in Hierarchical Structures. *Journal of Mathematical Psychology*, 15(3), 234–281.
- SAATY, T. L. (1980). *The Analytic Hierarchy Process* (First). McGraw-Hill.
- SAATY, T. L. (1990). How To Make a Decision - The Analytic Hierarchy Process. *European Journal of Operational Research*, 48(1), 9–26.
- SAATY, T. L. (2008). Decision Making with The Analytic Hierarchy Process. *International Journal of Services Sciences*, 1(1), 83–98.
- SAVAŞ YALÇIN, M., & KOŞAR, D. (2021). Bibliometric Analysis of The Research On (In)Equality of Opportunities in Education. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 10(3), 1194–1213.
- SİPAHİ, G. (2020). 2008-2018 Yılları Arasında Dünyada ve Türkiye’deki Perakendecilik ile İlgili Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(4), 54–69.
- TEKNECİ, P. (2013). Türkiye Adresli Spor Alanındaki Bilimsel Yayınların Bibliyometrik Analizi. *Pamukkale Journal Of Sport Sciences*, 4(3), 76–91.
- TRAMARICO, C. L., MIZUNO D., SALOMON, V. A. P., & MARINS, F. A. S. (2015). Analytic Hierarchy Process and Supply Chain Management: A Bibliometric Study. *Procedia Computer Science*, 55, 441–450.
- TRANFIELD, D., DENYER, D., & SMART, P. (2003). Towards a Methodology for Developing Evidence-Informed Management Knowledge by Means of Systematic Review. *British Journal of Management*, 14(3), 207–222.
- TÜRKMENDAĞ, Z. (2021). SSCI Turizm ve Ağırılama Dergilerinde Bulunan Bilgi Teknolojileri Araştırmalarının Bibliyometrik Analizi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 16(Special Issue: On Managing Tourism Across Continents), 94–110.
- ULUSOY, H., SARIÇOBAN, S., & KETREZ, G. (2018). Investigation Of the Studies Published on WoS Between 2013-2017 In the Field of Health Tourism Worldwide. *International Journal of Health Management and Tourism*, 3(2), 99–107.
- VAIDYA, O. S., & KUMAR, S. (2006). Analytic Hierarchy Process: An Overview of Applications. *European Journal of Operational Research*, 169(1), 1–29.
- van LAARHOVEN, & PEDRYCZ. (1983). A Fuzzy Extension of Saaty’s Priority Theory. *Fuzzy Sets and Systems*, 11, 229–241.
- Url1, (2021). <https://mapchart.net>, Erişim Tarihi: 01.11.2021.
- Url2, (2021). w3.vosviewer.com, Erişim Tarihi: 01.11.2021.
- Url3, (2021). w3.wordclouds.com, Erişim Tarihi: 01.11.2021.
- WANG, J.-J., JING, Y.-Y., ZHANG, C.-F., & ZHAO, J.-H. (2009). Review On Multi-Criteria Decision Analysis Aid in Sustainable Energy Decision-Making. *Renewable & Sustainable Energy Reviews*, 13(9), 2263–2278.
- WHITING, D. R., GUARIGUATA, L., WEIL, C., & SHAW, J. (2011). IDF Diabetes Atlas: Global Estimates of The Prevalence of Diabetes For 2011 And 2030. *Diabetes Research and Clinical Practice*, 94(3), 311–321.
- YU, D., KOU, G., XU, Z., & SHI, S. (2021). Analysis of Collaboration Evolution in AHP Research: 1982–2018. *International Journal of Information Technology & Decision Making*, 20(1), 7–36.
- ZADEH, L. A. (1965). Fuzzy Sets. *Information and Control*, 8(3), 338–353.
- ZAN, B. U. (2019). Doğrudan Atıf, Ortak Atıf ve Bibliyografik Eşleşme Yaklaşımlarına Dayalı Olarak Araştırma Alanlarının Değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (SBAD)*, 14(2), 501–516.
- ZHU, X., MENG, X., & ZHANG, M. (2021). Application Of Multiple Criteria Decision Making Methods in Construction: A Systematic Literature Review. *Journal of Civil Engineering and Management*, 27(6), 372–403.
- ZUPIC, I., & ČATER, T. (2014). Bibliometric Methods in Management and Organization. *Organizational Research Methods*, 18(3), 429–472.
- ZYUOD, S. H., & FUCHS-HANUSCH, D. (2017). A Bibliometric-Based Survey on AHP and TOPSIS Techniques. *Expert Systems with Applications*, 78(July), 158–181.

17617 NUMARALI TEMETTUAT DEFTERİNE GÖRE UŞAK KAZASINA BAĞLI SABAH MAHALLESİ'NİN SOSYO-İKTİSADİ VE DEMOGRAFİK DURUMU (1844-1845)

Muhammed Köse^{1*}, Onur Gündoğdu¹

Özet: Bu çalışma; Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde ML. VRD. TMT. d. 17617 fonuyla kayıtlı 1844-1845 tarihli Temettuat Defteri ışığında hazırlanmıştır. Bu kapsamda incelenen dönemde Uşak kazası dahilindeki Sabah Mahallesi'nin (İslam) XIX. yüzyıl ilk yarısı sosyo-ekonomik ve demografik yapısı ele alınmıştır. Yapılan araştırma ile XIX. yüzyılın ortalarında Sabah (İslam) Mahallesi sakinlerinin demografik yapısı; hane reislerinin tarım, hayvancılık, işçilik, esnafılık ve ticaretle ilgili faaliyetleri neticesinde elde ettikleri gelir ve ödedikleri vergi miktarları tespit edilmiştir. Bununla birlikte mezkûr defter ışığında incelenen tarihte (1844-1845) Sabah Mahallesi'nin tahmini nüfusu, tarım arazilerinin miktarı, tarımsal üretimin çeşitliliği, mahallede beslenen büyükbaş ve küçükbaş hayvan ile yük hayvanlarının cinsi ve sayıları gibi veriler derlenmiştir. Ayrıca aynı mahallede icra edilen meslekler, kişilerin kullandıkları lakaplar, isimler ve unvanlar da çalışmaya dahil edilen konular arasındadır.

Anahtar Kelimeler: 19. Yüzyıl, Osmanlı Devleti, Toplum, Ekonomi, Temettuat.

SOCIO-ECONOMIC AND DEMOGRAPHIC STATUS OF SABAH NEIGHBORHOOD IN USAK DISTRICT ACCORDING TO THE TAX ROLL WITH THE REGISTER NO. 17617 (1844-1845)

Abstract: This paper has been prepared in the light of the Tax roll (Temettuat defteri) dated 1844-1845, which is registered in the Ottoman Archives of Presidency of State Archives with the base of ML. VRD. TMT. d. 17617. In this context, the socio-economic and demographic structure of the Sabah neighborhood (Islam) within the Usak district in the first half of the 19th century was discussed in the period examined. With the study, the demographic structure of the residents of Sabah (Islam) Neighborhood in the middle of the 19th century, the income and taxes paid by the household heads as a result of their activities related to agriculture, animal farming, labor, tradesmanship, and trade were specified. Moreover, data such as the estimated population of the Sabah neighborhood, the number of agricultural lands, the diversity of agricultural production, the type and number of cattle and small cattle and pack animals in the neighborhood were compiled in the light of the Tax roll on the examined date (1844- 1845). In addition, occupations performed in the same neighborhood, nicknames, names, and titles used by people are among the subjects included in the study.

Keywords: 19th century, Ottoman Empire, society, economy, Tax roll (Temettuat).

¹**Adres:** Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, 24000, Erzincan/Türkiye

***Sorumlu Yazar:** muhamkose@gmail.com

Atıf: Köse, M., Gündoğdu, O. (2021). 17617 numaralı Temettuat Defterine Göre Uşak Kazasına Bağlı Sabah Mahallesi'nin Sosyo-İktisadi ve Demografik Durumu (1844-1845). Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(2): 163-168.

1. GİRİŞ

Kar etme, fayda sağlama, kazançlar elde etme anlamına gelen temettuat; Arapça temettu' kelimesinden türemiştir (Devellioğlu, 2009: 1073). Tüccar ve esnafın senelik kazançları üzerinden alınan vergi için kullanılan bir tabirdir (Pakalın, 1993: 453).

Osmanlı devleti sınırlarının genişlemesiyle mevcut olan devlet imkânlarını ve gelirini tespit etmek amacıyla farklı tarihlerde sayımlar (tahrir) yaptırmıştır. Daha çok 15. ve 16. yüzyıllarda sıklıkla rastlanan ve günümüzde adına Tapu-Tahrir Defterleri¹ denilen defter envanteri bu tahrir çalışmaları sayesinde ortaya çıkmıştır. Yapılan bu tahrirlerde devlet adamları, devletin iktisadi, içtimai, demografik, sosyal ve idari yapısı hakkında bilgi alabilmeyi amaçlamaktaydı. Bu defterler tımar sisteminin uygulandığı yerlerde vergi mükellefine ait çeşitli bilgileri hatta vergiden muaf olanları, vefat etmiş, taşınmış ve yaşadıkları yerlerdeki toplanması gereken vergileri tespit ve kayıt altına alan defter türüdür (Çetin, 2008: 1).

Klasik dönemde bu şekilde yapılan sayımların yerini Tanzimat'la birlikte daha da geliştirilerek ve Tanzimat'ın ilanı ile çeşitli isimler dâhilinde alınan örfi vergilerin tümünün tek bir vergi altında birleştirilmesi kararı alınmıştır. Yeni vergi sisteminin oluşturulması, beraberinde vergi kaynaklarının yeniden tespitini de zorunlu kılmıştır. Bu uygulamayla, devlet gelirlerinin kontrol altında tutulması, vergi dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesi, mükelleflerin tespit edilmesi ve devlet gelirlerinin artırılması amaçlanmıştır (Yükçü, Fidancı ve Soysal, 2013: 177).

Bunun yanı sıra vergi mükellefleri üzerindeki mültezim baskısı da engellenebilecekti. 1844 yılından itibaren ticaret ve zanaatla uğraşanların vergisinin ise o yerin mahsul zamanında tahsil edilmesine karar verilmişti. 1261/1845 sayımlarının 1256/1840 yani muhassıllık sisteminin uygulanması esnasında yapılan sayımlardan en büyük farkı ise; yukarıda de belirttiğimiz üzere merkezden gönderilen memurlar tarafından değil, sayımların sayımı yapılan köy ve mahallelerin muhtar ve imamları tarafından yapılmasıydı. Yeni oluşturulan bu sistemin toplama şekline temettuat denmiştir. Hazırlanacak temettuat defterlerine herkesin arazi ve hâsılatı, gelir getiren gayrimenkulü ve toplam temettuatının yazılmasına, esnaf ve tüccarların yıllık temettuatlarıyla birlikte bir senede verdikleri öşür ve virgiyü mahsusa miktarlarının da yazılmasına karar verildi (İlık, 2011: 8).

Temettuat defterlerinde hane reisinin gelir kaynakları, mesleği, ikamet ettiği mahalle, verdiği vergi kalemleri görülmektedir. Kişilerin sahip olduğu tüm mal varlıklarını, müfredatıyla kaydeden defterler, Osmanlı taşrasının en ayrıntılı bilgilerini sunmakta ve Osmanlı Devleti'ne ilişkin tahlili çalışmalar için önemli istatistikî verileri kapsamaktadır. Dolayısıyla ilgili bölgenin sosyo-ekonomik yapısının çıkarılması noktasında özgün bilgiler ihtiva etmektedir. Defterlerde arazilerin metruk, harap gibi

durumu da belirtilmiştir. Diğer bütün mallar için de aynı şekilde vasıflarının belirtilmesine özen gösterilmiştir.

Temettuat defterleri çok ayrıntılı olarak yazılmış olmalarından dolayı Osmanlı sosyo-iktisadi tarihi bakımından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca bu defterler ihtiva ettikleri sosyo-kültürel bilgiler bakımından da kültür ve medeniyet tarihine önemli birer kaynaktır. Defterlerin hazırlanmasının temel nedenleri iktisadidir. Ancak içerdiği bilgiler daha farklı bilim dallarına da kaynaklık edebilecek durumdadır. "Bu tahrirlerde yer alan verilerden elde edilen en önemli bilgilerden biri şehir nüfusunun meslekleri ve bu mesleklerden elde ettikleri gelirlerle ilgilidir" Temettuat defterlerinde vergi kalemleri, vergi yükü, meslek gruplarının gelirden aldıkları payları görmek de mümkündür. Yine bu defterler nüfusun etnik ve dini dağılımı noktasında da ipuçları vermektedir (Zabun, 2018: 24).

2. UŞAK KAZASI VE SABAH MAHALLESİ

Uşak XI. yüzyılın ikinci yarısında Selçuklu Türklerinin Emir Afşin komutasındaki Batı seferleri esnasında 1075'te İznik'in alınışından bir yıl sonra Selçuklu Türk hâkimiyetine geçti. Yıldırım Bayezid, 1390 yılında Germiyanogulları Beyliği'ni Osmanlı sınırlarına katınca Uşak da Osmanlı topraklarına dahil oldu ve 1429 yılında Uşak Kütahya Sancağına bağlandı. Daha sonraki dönemlerde Hüdavendigâr Vilayetine bağlanan Uşak Kazasının nüfusu 1520'de 2118, 1570'te 2497, 1844'te 7.145, 1890 yılında kazanın toplam nüfusu 12.684 ve 1898 yılında 12.841 olmuştur (Özdeğer, 2012: 222-224). Sabah Mahallesi'nin ne zaman inşa edildiği hakkında mevcut kaynaklarda net bilgiler bulunmamaktadır. Ancak 1530 yılında Uşak'a bağlı yerleşim birimleri arasında Sabah Mahallesi yer almamaktadır (Solak, 2001: 54). 1844 yılında Uşak Kazasına bağlı 9 mahalle arasında Sabah Mahallesi de bulunmaktaydı. 1890 yılına gelindiğinde mezkûr kazaya bağlı mahalle sayısı 11'e yükselmiştir (Özdeğer, 2012: 224).

İncelenen dönemde Sabah Mahallesi'nde önceden beri eğitimin geliştiği anlaşılmaktadır. Zira 18. yüzyıl boyunca bahsi geçen mahallede Hacı Yahya Efendi, Hacı Ali, Sabah ve Hacı İmam Muallimhanesi adıyla dört mektep bulunmaktaydı (Dobaycı, 2016: 65, 67, 68, 70). XIX. yüzyılın başlarında toplam 12 medresenin mevcut olduğu Uşak Kazasında bunlardan biri Sabah Mahallesi'ndeydi. Mezkûr mahallede banisinin Seyyid Ahmed olduğu Seyyid Ahmed Medresesi'nin müderrisliğini Şeyh Hacı Mehmed icra etmekteydi (Dobaycı, 2016: 58,59). 1835 yılında Ayntâbizade Hacı Ahmed Efendi Uşak'a gelince Sabah Mahallesi'nde ikamet etmiş ve burada müderrisi olduğu Ayntâbî (Uşak Necatiye) Medresesini kurmuştur. Bu medrese 19. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde Uşak dahilinde en fazla talebesi olan medrese olacaktır (Dobaycı, 2016: 78). XX. yüzyılın başlarında Uşak'taki toplam medrese sayısı 40, Sabah Mahallesi'nde bu sayı 6'ya yükselmiştir (Dobaycı, 2016: 81). XIX. yüzyılın sonlarında İzmir doğumlu Fransız tebaasından Vartalidi Uşak'a gelmiş ve Sabah Mahallesi'nde, Hacı Veli Ağa'nın hanesini kiralararak burayı önce gayri-müslim çocuklar için mektebe sonra da bir kısmını Katoliklerin ayinlerini yapmaları için mabede çevirmiştir (Dobaycı, 2016: 146).

İlmi ve dini hayatın son derece canlı olduğu anlaşılan Sabah Mahallesi Uşak Kazasının gözde mahallelerindedir.

¹ Tahrir kelimesi terim olarak, Osmanlı maliye sisteminde vergilerin ve mükelleflerin ismen tespiti için muhtelif dönemlerde farklı şehirlerde yapılan sayımları ve bu sayımların kaydedildiği defterleri ifade eder. Tanzimat'tan sonra tahririn yerine, temettuat denilen mal ve varlık sayımlarını içeren defterler hazırlanmıştır. (Öz, 2010: 425,429)

Nitekim İncelenen dönemde Uşak'ta mevcut iki kütüphaneden birisi de Sabah Mahallesi'ndeki Ayntâbî kütüphanesiydi (Dobaycı, 2016: 169). Müslüman ahali günlük ibadetlerini hanelerinin yanı sıra Hacı Mustafa Camii ve Hacı Velid Mescidi'nde yerine getirmekteydiler (Dobaycı, 2016: 205, 206). XIX. yüzyıl sonlarına kadar Uşak doğumlu 20 din aliminin üçü Sabah Mahallesi'nde yetişmiştir (Dobaycı, 2016: 235).

Sabah Mahallesi XIX. yüzyılın sonlarına doğru Uşak Kazasının iktisadi hayatında da etkili bir konumdaydı. Nitekim Uşak kazasında ilk halı üretimine Osmanlı Döneminde başlanmış ve bunun için eşraftan Yılcızcade Osman Efendi 1901 yılında Uşak Kaymakamlığı'na başvuruda bulunmuştu. Bu sebeple Osman Efendi, Sabah Mahallesi'nde, koca mezar yanında tasarrufunda bulunan mirî arazi üzerinde halı imalatında kullanılmak üzere yün ve yapağıyı tarayarak ip imal etmek ve bu maksatla buhar gücüyle çalışacak makinelerin olacağı bir fabrika kurmak için hazırlıklara başlamıştır. Mevzuat gereği Yılcızcade Osman Efendi Kaymakamlığa ayrıca, tapu senedi suretini, belediye mimarınca hazırlanıp fabrikanın kurulacağı alan ile binaların niteliğini gösteren haritayı, ruhsatname harcını yatırdığına dair 10 Osmanlı Liralık ilmühaberi ve fabrikanın inşasına müsaade edildiğine dair Bâb-ı Ali teshilat sandığına yatırması gereken 20 Osmanlı Lirasının ödeneceğine dair taahhünameyi de mezkûr kaymakamlığa teslim etti. Evrakı görüşen Kaza İdare Meclisi, Osman Efendi'nin fabrika kurma talebini yerinde bularak fabrikanın kurulacağı mirî araziye öşür bedeli tahsis gibi olumlu kararını 21.09.1898'de Kütahya Mutasarrıflığına ilettili. Kütahya Mutasarrıflığı da ilgili talebi görüşüp onayladıktan bir gün sonra Hüdavendigâr Vilayeti'ne ilettili. İstanbul'a ulaşan evrak Ticaret ve Nafia Nezareti ile Defteri-i Hakânî Nezareti'nde etraflıca görüşüldükten sonra 22.11.2901'de Yılcızcade Osman Efendi'nin Sabah Mahallesi'nde kurmak istediği fabrikanın inşasında bir sakınca olmadığını Bâb-ı Ali'ye bildirdi (Çakmak, 2008: 45-46). Yılcızcade Osman Efendi'nin fabrika kurma yönündeki girişiminden kısa bir süre sonra bu defa yine Uşak eşrafından Hamzazade Hüseyin Hüsnü Efendi, Hamzazade Ahmed Ağa, Tiritzade Mehmet Paşa ve Hacı Gedikzade Hacı Hafız Mustafa Efendi Sabah Mahallesi'nin Bağçelerarası isimli bölgede, tasarruflarında bulunan mirî arazi üzerinde, yapağı, şayak ve ip imaline uygun ve buhar ve müteharrikle çalışan bir fabrika kurmak isteğini Uşak Kaymakamlığına verdikleri dilekçe ile bildirdiler. Onların bu talebi Osmanlı Devleti'nin ilgili kurumlarında yapılan uzun görüşmeler ve yazışmalar neticesinde onayına sunuldu ve padişah dahi 4.07.1901'de yayımladığı irade-i seniyye ile mezkûr talebi onayladı (Çakmak, 2008: 48-50).

2. 1. Sabah Mahallesi'nde Nüfus

Arşiv kayıtlarında 10 mahalleden mürekkep olduğu anlaşılan Uşak Kazasına bağlı Sabah Mahallesi'nde 1842-43 yılında 773 erkek nüfusun yaşadığı tespit edilmiştir (Dobaycı, 2016: 193). Ancak incelemiş olduğumuz defter ışığında Sabah Mahallesi'nde 1844-1845'te toplam 364 hane bulunmaktadır. Bu hanelerin 10'u farklı karyelere mahallelere veya sancaklara taşınmışlardır. Bunlar; Hane 14, Hane 32, Hane 41, Hane 92, Hane 155, Hane 162, Hane 218, Hane 227, Hane 297 ve Hane 335'tir. Sonradan göç eden bu haneleri hesaba dâhil etmeden Sabah Mahallesi'nin tahmini nüfusu, Ömer Lütfü Barkan Osmanlı aile nüfusunu

beş kişi saymaktadır bizde bu şekilde ele alırsak, 1770 kişidir.

2. 1. 1. Sabah Mahallesi'nde Kullanılan İsimler ve Lakaplar

Temettuat defterlerinde genellikle verginin esas olduğu hane reisinin isimleri kayıtlıdır. Bu isimler kişinin isminin önüne babasının ismiyle beraber yazılmıştır. "Mahalle-i mezbur sekenesinden Dellal Hacı Hüseyin bin Mehmed'in emlakı ve temettuu" şeklinde hane tanıtılmıştır. İncelemiş olduğumuz Sabah mahallesinde yukarıda belirtmiş olduğumuz tablo ışığında hane reisi olarak 391 kişi bulunmaktadır. Bazı hanelerde birkaç kişi birden kayıt altına alınmıştır. Mahalle sakinleri tarafından Mehmet, Ali, Ahmet, Hüseyin ve Osman gibi ehl-i beyt ve hulefa-i raşidini temsil eden isimler daha sıklıkla kullanılmıştır. Ayrıca hane reisleri deftere yazılırken özellikle babalarının lakaplarıyla birlikte kullanımları tercih edilmiştir. "İç Ağası Ali bin Recep, Kalaycı oğlu Ali bin İsa, Niğdeli oğlu Hüseyin bin Abdullah, Bodur oğlu Ali bin Hasan" gibi örneklerde görüldüğü gibi kimi şahıs mesleğiyle kimi de doğduğu yer veya fiziki özelliğiyle anılmıştır. Sosyal açıdan hane reislerinin isimleri kullandıkları lakaplar bize onların mesleki durumları ve fiziki özellikleri gibi sair niteliklerini de göstermektedir.

Tablo 1: Sabah Mahallesi'nde kullanılan isimler ve lakapları gösteren tablo.

İsimler	Kişi Sayısı	İsimler	Kişi Sayısı
Mehmet	70	Ebubekir	4
Ali	45	Mahmud	3
Ahmet	45	Recep	2
Hüseyin	37	İsa	2
Mustafa	35	Hamit	2
İbrahim	26	Abdurrahman	1
Süleyman	18	Bayram	1
Osman	15	Bekir	1
Hasan	13	Emin	1
İsmail	12	İlyas	1
Abdullah	10	Hamdi	1
Ömer	10	Recep	1
Halil	9	Ramazan	1
Veli	8	Musa	1
Abdulkadir	8	Emrullah	1
Yusuf	7	Toplam	391

2. 1. 2. Sabah Mahallesi'nde Meslekler

Tablo 2: Sabah Mahallesi'ndeki meslekleri gösteren tablo.

Meslekler	Kişi Sayısı	Meslekler	Kişi Sayısı
Amele	57 kişi	Hallaç	3 kişi
Abacı	1 kişi	Helvacı	4 kişi
Arpacı	1 kişi	Hizmetkâr	5 kişi
Babucci Esnafı	6 kişi	İmam	1 kişi
Babucci Kalfası	10 kişi	Katırcı	1 kişi
Bahçıvan Esnafı	3 kişi	Kâtip	1 kişi
Bahçıvan Amelesi	6 kişi	Kalaycı Esnafı	3 kişi
Bakkal	2 kişi	Kalaycı Kalfası	3 kişi
Bakırcı	1 kişi	Kahveci Esnafı	3 kişi
Berber Esnafı	5 kişi	Kahveci Kalfası	3 kişi
Berber Esnafı	5 kişi	Kasap Esnafı	3 kişi
Berber Kalfası	2 kişi	Kasap Kalfası	1 kişi
Bezzaz	9 kişi	Keçeci	2 kişi
Bileyci Esnafı	1 kişi	Kethüda	1 kişi
Boyacı	6 kişi	Kilci Bakkalı	2 kişi
Çulcu Esnafı	1 kişi	Leblebici	1 kişi

Çulha Kalfası	1 kişi	Müezzin	3 kişi
Çoban	2 kişi	Mısırcı	2 kişi
Debbağ Esnafı	5 kişi	Muhtar	1 kişi
Debbağ Kalfası	4 kişi	Nalband	2 kişi
Delal	2 kişi	Oduncu	3 kişi
Derici Kalfası	1 kişi	Posta Müdürü	1 kişi
Dersiam	2 kişi	Sığırtmaç	1 kişi
Duhancı	1 kişi	Talebe Ulemadan	9 kişi
Dülger	2 kişi	Temürcü Esnafı	7 kişi
Ekmekçi Kalfası	2 kişi	Temürcü Kalfası	5 kişi
Erbab-ı Ziraattan	48 kişi	Temürcü Çırağı	1 kişi
Hatip	1 kişi	Terzi Kalfası	1 kişi

Hane reislerinin meslekleri bu defterlerde kolaylıkla tespit edilmektedir. Meslek sahibi olmak, köy toplumundan ayrılmayı o toplumun geçiminin ve uğraşının tespitinde yarar sağlamaktadır. Yukarıdaki tablo incelendiğinde, Sabah Mahallesi hane reislerinin muhtelif meslekleri icra ettikleri ve mezkûr mahallenin ticaret, tarım, hayvancılık ve el sanatlarına ait sanayi faaliyetinin yapıldığı canlı bir yerleşim birimi olduğunu bize göstermektedir. Mahallede meslek sahibi olanların yanı sıra tarım ve hayvancılıkla uğraşanların dışında, sahip oldukları arazileri kiraya verenler de görülmektedir. Sabah Mahallesi'nde yürütülen meslekler ve mesleği icra edenlerin sayısı yukarıdaki tabloda belirtilmiştir. Tablo detaylı incelendiğinde geçimini genelde tarım ve hayvancılık faaliyetleriyle sağlayan mahalle ahalisinin yoğunluk olarak amelelik yapıp ziraatle uğraştığı ve pabuççu, bezzaz, boyacı, çulcu, nalband, debbağ, dülger ve demirci gibi sair meslekleri ifa ettikleri anlaşılabacaktır. Ayrıca hasta, engelli veya çocuk yaşta olduğu için hiçbir mesleği icra etmeyen hane reisleri de vardır. Bunlar;

Tablo 3: Sabah Mahallesi'ndeki mesleği olmayan haneleri gösteren tablo.

Hane 25:Amelmande	Hane 156:A'ma olduğu
Hane 27:Ameli olduğu	Hane 189:Mücrim
Hane 33:Amelmande	Hane 239:Sabi
Hane 46:Amelmande	Hane 262:Mecnun
Hane 79:Sabi	Hane 281:Amelmande
Hane 85:Amelmande	Hane 282:Sabi
Hane 111: Sail ve Mecnun	Hane299:Maruzu olduğu
Hane 116:Sabi	Hane348:Maruzu olduğu
Hane 121 Maruzu olduğu	Hane359:Maruzu olduğu

2. 2. Sabah Mahallesi'nde Tarım ve Hayvancılık

2. 2. 1. Tarım

Tablo 4: Sabah Mahallesi'ndeki tarlaları gösteren tablo.

Tarım Arazisi	Dönüm
Mezru Tarla	1941
Gayri Mezru Tarla	404
Bağ-ı Dönüm	368,5
Bağ-ı Harab	73,5
Bostan	70
Afyon	8
Sebze Bahçesi	5
Soğan	2

Tarım ve hayvancılık Osmanlı Devleti'nde iktisadi yapının temelini oluşturmaktadır. İncelenen dönemde Sabah

Mahallesi'nde temel geçim kaynaklarından biri de hiç şüphesiz tarımdır. Tarım sanayi üretimine geçmemiş toplumlar için özellikle en büyük geçim ve ekonomik kaynaktır. Yukarıdaki tabloda, 17617 numaralı Sabah Mahallesi'ne ait temettuat defterinde kayıtlı tarımsal faaliyet türleri ve toplam dönümleri belirtilmiştir. İlgili defterde, ayrıca kayıtlı hanelerin hemen hepsinin tarım ve bağ-bahçe faaliyetlerinde bulunduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra Sabah Mahallesi sakinlerinden civar köylerde reñberlik faaliyetinde bulunanlar da olmuştur. Tarla kiraya veren veya kiralayanlar da deftere kaydedilmiştir. Aşağıda örnek olarak bir hanenin ekip biçtiği tarla ve hâsılatları gösterilmiştir.

Tablo 5: Hane 153'ün Sahip Olduğu Arazi ve Ödediği

Hane:153 No:1		
Mahalle-i mezbur sekencesinden Narıcı Arab oğlu Ali ve Recep ve Ahmed bin Mehemmed'in emlakı ve arazi ve temettuu		
Erbab-ı Ziratten idüğü Sene-i Sabıkta vergiyi mahsustan bir senede vermiş olduğu 36 kuruş Aşarı rusumu olarak sene-i sabıktan bir senede vermiş olduğu Hinta Keyl:5 Şa'ir Keyl:3 35 kuruş + 12 kuruş =47 kuruş + 1 kuruş bedel öşür bağ =48 kuruş		
Mezru Tarla dönüm:53 1260 senesi hâsılası:423 kuruş 1261 senesi hâsılası:846 kuruş Toplam: 1269 kuruş Yekûn: 634,5 kuruş	Bağ-ı Dönüm:2,5 1260 senesi hâsılası:9 kuruş 1261 senesi hâsılası:25 kuruş Toplam: 34 kuruş Yekûn: 17 kuruş	Gayri Mezru tarla dönüm:37 Dâhil-i Kaza Dutluca karyesinde gayri mezru tarla dönüm:70 Kısır İnek Re's:1 Erkek Merkep Re's:1 Camusi Öküzü Re's:1
Merkumun bir senede tahmini temettuu:651,5 kuruş 1260 senesi temettuu:432 kuruş		

Vergiyi gösteren tablo.

Yukarıda verilen örnek hanede 1844 ve 1845'te hane sakinlerinin ekip biçtikleri arazinin miktarı ile yıllık hasat gelirleri yazılmıştır. Buradan anlaşıldığı üzere hasat geliri tarladan kaldırılan ürünün verimliliği ve oranına göre değişmekteydi. Ayrıca hane halkının tasarrufunda olan arazinin hepsini ekmediği de tablodan anlaşılmaktadır.

2. 2. 2. Hayvancılık

Osmanlı ekonomisinin en önemli gelir kaynaklarından biri hayvancılık olduğu gibi bu durum incelenen dönemde Sabah Mahallesi hane halkı için de geçerlidir. Özellikle belirtmek gerekirse mezkûr mahalle sakinlerinin çoğunluk olarak küçükbaş hayvancılıkla uğraştıkları görülmüştür. Bununla birlikte incelenen dönemde Sabah Mahallesi'nde bazı hanelerin herhangi bir hayvan beslemediğine de rastlanmıştır. 17617 numaralı defterde geçen ve hane halklarının besledikleri hayvanlar nitelik ve cinslerine göre küçükbaş, büyükbaş, yük ve binek hayvanları, arıcılık ve vergiye tabi hayvanlar olmak üzere 5 başlık altında irdelenmiştir.

2. 2. 1. Küçükbaş Hayvancılık

Tablo 6: Sabah Mahallesi'ndeki küçükbaş hayvanları gösteren tablo.

Cinsi	Re's
Yoz (kısır) Koyun	337 adet
Kuzu	258 adet
Sağman Koyun	235 adet
Sağman Keçi	52 adet
Yoz Keçi	28 Adet

Tablo 6'dan da anlaşılacağı üzere 19. yüzyılın ortalarında Sabah Mahallesi'nde beslenen küçükbaş hayvan türleri; yoz (kısır) koyun, sağman koyun, kuzu, sağman keçi ve yoz keçi idi. En fazla küçükbaş hayvan olarak kısır koyunun beslendiği mahallede onu takip eden kuzudan vergi alınmaktaydı. Toplamda, defterden tespit edildiği kadarıyla, mahallede 1844-45 yılında 910 adet küçükbaş hayvan bulunmaktaydı.

2. 2. 2. Büyükbaş Hayvancılık

Tablo 7: Sabah Mahallesi'ndeki büyükbaş hayvanları gösteren tablo.

Cinsi	Re's	Cinsi	Re's
Karasığır Öküzü	112 adet	SağmanCamusi İnek	6 adet
Kısır İnek	28 adet	Camusi Düge	5 adet
Camusi Öküz	26 adet	KısırKarasığır İnek	5 adet
Sağman İnek	16 adet	SağmanKarasığır İnek	2 adet
Kısır Camusi İnek	10 adet	Kara Camusi İnek	1 adet
Düge	14 adet	Camusi Dana	1 adet
Tosun	9 adet	ErkekCamusi Dana	1 adet
Dana	7 adet		

İncelenen temettuat defterine göre (17617) 1844-45'te Sabah Mahallesi'nde küçükbaş hayvanlardan sonra en fazla besiciliği yapılan hayvan grubu 243 adetle büyükbaş hayvanlardır. Mezkûr mahallede sahip olunan besi hayvanları; sağman inek, sağman camusi inek, sağman karasığır inek, kısır karasığır inek, kısır camusi inek, kara camusi inek, karasığır öküz, camusi öküz, camusi düge, camusi dana, erkek camusi dana, düge, tosun ve dana bulunmaktaydı. Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı gibi mahallede sahip olunan besi hayvanların başında 112 adet ile karasığır öküzü gelmekte idi.

2. 2. 2. 3. Yük ve Binek Hayvanları

Tablo 8: Sabah Mahallesi'ndeki yük ve binek hayvanları gösteren tablo.

Cinsi	Re's	Cinsi	Re's
Erkek Merkep	125 adet	Esb (at)	9 adet
Bergir	38 adet	Katır	8 adet
Dölsüz Merkep	29 adet	Erkek Tay	7 adet
Şüturan (Deve)	18 adet	Taylı Kısırak	4 adet
Dölsüz Kısırak	16 adet	Dişi Merkep	1 adet
Sıpalı Merkep	9 adet		

Sabah Mahallesi'nde arıcılık çok yaygın olmayıp sadece iki hanede arı yetiştiriciliği yapılmaktaydı. Bunlardan 175. hanede 14 arı kovanı olup toplam hasılası 50 kuruş ve bundan alınan vergi 15 kuruş resm-i kovan vergisi iken 3 arı kovanının mevcut olduğu 202. haneden ise 5 kuruş resm-i kovan vergisi alınmıştır.

2. 2. 2. 5. Vergiye Tabii Hayvanlar

Tablo 9: Sabah Mahallesi'ndeki vergiye tabii hayvanları gösteren tablo.

Sağman İnek	Yoz Koyun	Arı Kovanı
Sağman Camusi İnek	Sağman Keçi	Taylı Kısırak
Sağman Karasığır İnek	Yoz Keçi	Sıpalı Merkep
Sağman Koyun		

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi süt ve etinden faydalanan büyük ve küçükbaş hayvanın yanı sıra arı yetiştiriciliği ve neden böyle bir ayrıma tabi tutuldukları bilinmemekle beraber, taylı kısırak ile sıpalı merkepten de vergi alınmıştır.

2. 3. Sabah Mahallesi'nde Ekonomik Durum

Sabah Mahallesi'ne ait 17617 numaralı temettuat defteri ışığında incelenen dönemde (1844-45) mahalle sakinlerinin temel ekonomik geçim kaynaklarının başında tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin yanı sıra ticaret (dükkân kiraya verme, tarla kiralama) ve bazı hanelerde el dokumayla halı üretiminin geldiği görülmektedir. Ayrıca hane reislerinin bu faaliyetlerin dışında muhtelif esnaf dallarına ait meslekleri icra ettiklerine de sıkça rastlanmıştır. Genel itibarıyla hane halkının sahip oldukları arazi miktarı, besledikleri hayvanlar ve sair ticari faaliyetleri neticesinde ödemiş oldukları vergiden, mahallenin dönemin koşullarında varlıklı ve çalışkan bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir.

Sabah Mahallesi'nin ekonomik yönden zengin ve en çok senelik vergiyi ödeyen ilk üç hane şu şekildedir; hane 175: Merkurumun bir senelik tahmini temettuu 31905 kuruş olup yıllık ödediği vergi miktarı 647 kuruştur. Hane 77: Merkurumun bir senede tahmini temettuu 3752 kuruş ve senelik ödediği vergi miktarı 575 kuruştur. Hane 174: Merkurumun bir senede tahmini temettuu 5551 kuruş iken yıllık ödediği vergi 571 kuruştur. Mezkûr mahallede incelenen dönemde ekonomik durumu iyi olmayıp başkalarının yardımına muhtaç aileler de azımsanmayacak miktardaydı. Bunlara örnek; hane 25: Merkurumun emlakı ve arazisi ve hayvanatı olmayıp şunun bunun ianesiyle geçinmekte idi. Mahallede geliri çok az olanlar da mevcut idi. Buna örnek; hane 76: Merkurumun odunculuktan bir senede temettuu 200 kuruş, sene-i sabıkda bir senede ödemiş olduğu vergi 20 kuruş idi. Bu tür haneler birden fazladır. İncelemeye tabi tutulan defterden bazı hanelerin vergiye tabi tutulmadığı da tespit edilmiştir. Bunlar daha çok hane reislerinden maruzu olanlar, çocuk yaşta olanlar ve vefat edenlerden müteşekkil olup sayıları orta gelirli hanelerde zengin ve fakir ortalamasına nazaran fazlaca bulunmaktadırlar.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, sınırlarının genişlemesiyle birlikte var olan devlet imkânlarını ve gelirini tespit etmek amacıyla değişik tarihlerde sayımlar yapmıştır. Bu sayımlar sosyo-iktisadi ve demografik yapıyı ortaya koymaktadır. İlk başta bu sayımlara tahrir denmiştir. Tanzimat'ın ilanıyla tahrirler daha da genişletilerek birtakım yeniliklerde bulunulmuş ve temettuu defteri ortaya çıkmıştır. Arapçada kâr etmek anlamına gelen temettü' kelimesinin çoğulu olan temettuat, kârlar, kazançlar manasındadır. Hazırlanacak temettuat defterlerine herkesin arazi ve hâsılatı, gelir getiren gayrimenkulü ve toplam temettuatının yazılmasına, esnaf

ve tüccarların da yıllık temettuatlarıyla birlikte bir senede verdikleri öşür ve virgiyü mahsusa miktarlarının da yazılmasına karar verildi.

17617 numaralı Temettuat Defteri ışığında; Hüdavendigâr vilayeti, Uşak kazası, Sabah Mahallesi'nin (İslam) toplam 54 varaktan oluşan orijinal metni içerisinde 364 hane bulunmaktadır. Bu hanelerden on tanesi başka yerlere nakledilmiştir. Her bir haneyi ortalama 5 kişiden oluştuğunu var sayarsak 1844-45'te mahallede toplamda 1770 kişinin yaşadığını söylemek mümkündür. Bu mahallede en fazla kullanılan isimler ise; Mehmed, Mustafa, İsmail, Süleyman, Osman, Ali, İbrahim'dir. Bu mahalle içerisinde çeşitli meslek grupları (Ayakkabıcı, Amele, Bahçıvan, Demirci, Kahveci, Ziraat Erbab-ı) gibi birçok meslek dalı bulunmaktadır. Mesleği olmayanlar ise Sabi, Talebe, Yetim, Amelmande, A'ma, Maruz, Mecnun olup bu kişilerden vergi alınmamıştır. Vergi alınmayan bazı meslek grupları da vardır. Bunlar; Dersiam, Ulema, Kethüda, Müezzin, İmam, Hatip gibi din görevlileri, öğrenciler ve örfi görevlilerdi. Sabah Mahallesi hane halkı her ne kadar genel itibarıyla en çok ziraatle meşgul ise de bunun yanında küçükbaş ve büyükbaş hayvancılıkla uğraşanlar (Arı Kovanı, Yoz Koyun, Camusi İnek, Karasığır Öküzü, Erkek Merkep) da yoğunluktadır. El sanatı olarak birçok hane Kalıçe (Küçük halı) dokumaktadır ve bu durum Uşak'ta bir sanayi hareketliliğine işaret eder. Bir diğer gelir kaynağı olarak ticaretin ön plana çıktığı görülmektedir. Civar köylerden tarlalar kiralarak ekim yapanların yanı sıra dükkân sahibi haneler de dikkat çekmektedir. Yine çalışmanın ana kaynağını oluşturan 17617 numaralı temettuat defteri ışığında tespit edilen ve geliri en yüksek hane ise 175. hanedir. Düşük gelirli birçok hane bulunmaktadır. Ayrıca bu defterde dikkat çeken bir husus da hane reisi olarak bazı kadınların da temettuat defterinde kaydı tutulup geliri, sahip olduğu arazi ve hayvanlara da yer verilmesidir. Son olarak Sabah Mahallesi'nde firar edenler, nüfusa kaydı olmayanlar, vefat edenler ve başka bir hanede yaşamını sürdürenlerin de defterdeki kayıtları göze çarpan başka bir husustur.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma, "H. 1260-1261/M. 1844-1845 Tarihli 17617 Numaralı Hüdavendigâr Vilayeti, Uşak Kazası, Sabah Mahallesi (İslam) Temettuat Defteri" başlıklı Lisans Bitirme Tezi'nden üretilmiştir.

KAYNAKÇA

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi ML. VRD. TMT. d. H.1260-1261,17617 numaralı Temettuat Defteri

ÇAKMAK B. (2008). "XX. Yüzyıl Başında Uşak'ta Kurulan İp Fabrikaları", Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: I, Sayı:2, 2008, ss.41-58.

ÇETİN A. (2008). Kandıra Temettuat Defterleri (1844-1845),Kocaeli Valiliği İl Özel İdaresi Yayını, İzmit.

DEVELLİOĞLU F. (2009). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Akaydın Kitabevi, Ankara.

DOMBAYCI V. (2016). Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Uşak Kazasında İlmi ve Kültürel Hayat (1839-1908), Dokuz Eylül Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

ILIK M.(2011). Temettuat Defterlerine Göre İskilip'in Sosyal Ve Ekonomik Yapısı, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.

ÖZ M. (2010). "Tahrir", DİA, Cilt 39, İstanbul, ss, 425-429

ÖZDEĞER M., (2012). "Uşak", DİA, Cilt: 42, İstanbul, ss.222-226.

PAKALIN M. Z.(1993), Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III, MEB Yayınları, İstanbul 1993.

YÜKÇÜ S., Nur F. ve Umur S. (2013). Osmanlı Devleti'nde Temettuat Defterleri'nin Önemi ve Vergisel Açıdan Değerlendirilmesi: Tire Kazası Örneği, İstanbul.

ZABUN S. (2018). Sivas 1844-1845 Temettuat Defterleri Üzerine bir Çalışma, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Cilt, 9, Sayı 17.

ATLETLERDE SPORTMEN DAVRANIŞ VE SPORA YÖNELİK TUTUMUN İNCELENMESİ

Hasan Ulukan^{1*} , Mehmet Ulukan¹ , Aslı Esenkaya²

Özet: Bu çalışmanın amacı, 2018-2019 eğitim öğretim yılı okullar arası puanlı atletizm grup birinciliği yarışmalarına katılan atletlerin sportmenlik davranışları ve spora yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından irdelenmesi, aynı zamanda sportmenlik ve spora yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Çalışma atletlerde iki değişken arasındaki ilişkiyi inceleyen ilişkiisel tarama modeli özelliği taşıyan nicel bir araştırmadır. Metodoloji olarak, tarama modeli, çalışma kapsamında olası neden sonuç ilişkileri hakkında değerli çıkarımlar elde etmek için kullanılmıştır. Araştırma örnekleminin belirlenmesinde gelişigüzel örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışma örneklemini, 2018-2019 eğitim öğretim yılı lise düzeyi okullar arası puanlı atletizm grup birinciliği yarışmasına katılan 110 (%51,2) kadın, 105 (%48,8) erkek, toplam 215 atletten oluşmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak Çok Yönlü Sportmenlik Davranışı Ölçeği ve Spora Yönelik Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma verileri SPSS 25.00 istatistik paket programı ile analiz edilmiştir. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistikler, Pearson korelasyon ve bağımsız örneklemler t-testi ve ANOVA istatistik teknikleri kullanılmıştır. Anlamlılık düzeyi .05 olarak belirlenmiştir. Araştırmanın bulgularına göre atletlerin sportmenlik davranışlarının ve spora yönelik tutum düzeylerinin cinsiyet, yaş, spor yılı ve spor yapma amacına göre anlamlı düzeyde farklılıklar olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak araştırmada atletlerin çok boyutlu sportmenlik davranış düzeylerinin ve spora yönelik tutum düzeyi yüksek seviyede olduğu, çok boyutlu sportmenlik davranışı ile spora yönelik tutum arasında orta düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu durumda atletlerin sportmenlik davranışları arttıkça spora yönelik tutumları da olumlu yönde artış göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Atletizm, Sportmenlik, Tutum, Spora Yönelik Tutum

INVESTIGATION SPORTSMAN BEHAVIORS AND ATTITUDES TOWARDS SPORTS OF ATHLETES

Abstract: This study aims to examine the sportsmanship behaviors and attitudes towards sports of the athletes participating in the interschool athletics group championship competitions in the 2018-2019 academic year in terms of various variables and examine the relationship between sportsmanship and their attitudes towards sports. The study is quantitative research with a relational screening model examining the relationship between two variables in athletes. As a methodology, the screening model was used to obtain valuable inferences about possible cause-effect relationships within the scope of the study. A random sampling method was used to determine the research sample. The study sample consisted of 110 (51.2%) women and 105 (48.8%) men, a total of 215 athletes who participated in the 2018-2019 academic year high school level inter-school athletics group championship competitions. The Versatile Sportsmanship Behavior Scale and the Attitude towards Sports Scale were used as data collection tools in the research. Research data were analyzed using SPSS 25.00 statistical package program. Descriptive statistics, Pearson correlation and independent samples t-test and ANOVA statistical techniques were used to analyze the data. The significance level was determined as .05. According to the research findings, it was determined that the sportsmanship behaviors and attitudes towards sports of the athletes differed significantly according to gender, age, sports year and purpose of doing sports. As a result, it was determined in the study that the multidimensional sportsmanship behavior levels of the athletes and the level of attitude towards sports were high, and there was a moderately positive and significant relationship between the multidimensional sportsmanship behavior

and the attitude towards sports. In this case, as the athletes' sportsmanship behaviors increase, their attitudes towards sports also increase positively.

Keywords: Atletizm, Sportsmanship, Attitude, Attitudes Towards Sport

¹**Adres:** Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Aydın, Türkiye

²**Adres:** Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın Meslek Yüksekokulu Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, Aydın, Türkiye

***Sorumlu Yazar:** hasanulukan08@gmail.com

Atıf: Ulukan, H. Ulukan, M., Esenkaya, A. (2021). Atletlerde Sportmen Davranış ve Spora Yönelik Tutumun İncelenmesi. Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(2): 169-180.

1. GİRİŞ

Spor, "bir bireyin veya takımın eğlence için bir başkasıyla veya başkalarıyla rekabet ettiği fiziksel efor ve beceriyi içeren bir aktivite" olarak tanımlanmaktadır (Sport, 2016). Spor, bireyin fizyolojik ve psikolojik sağlığını pozitif yönde etkileyen, sosyal bir birey olmasında katkı sağlayan, motorik ve zihinsel yönlerini geliştiren pedagojik, biyolojik ve sosyal bir olgudur. (Yetim, 2014). Akgün (1992) Spor kavramını basitçe bireylerin sağlığını, fiziksel kabiliyetini ve performansını iyileştiren bir dizi hareket olarak tanımlar. Spor faaliyetinin gençlerin olumlu gelişimini yani kişisel ve sosyal gelişimlerini ve etik oluşumlarını etkilediği düşünülmektedir. Sporun nihai amacı, daha geniş bir kurallar dizisi bağlamında takip edilir ve sadece uyulması bile değerli kabul edilir. Fiziksel aktivitelerin ve sporun hem erkek hem de kadının fiziksel, sosyal ve zihinsel gelişiminde önemli bir rol oynadığı konusunda fikir birliği vardır (McMorris, 2016; Mirsafian ve ark., 2014).

Sporun yaygınlaşması için spor yapan bireylerin sportmen davranışlar sergilemelerinin yanı sıra spora yönelik tutumları da oldukça önemlidir. İçinde bulunduğumuz çağda spor, bireysel sağlık ve mutluluk üzerinde olumlu etkisi olan daha geniş bir yelpazeye sahiptir. Spora karşı olumlu bir tutum kazanabilmek için toplumda genel bir kültürel, ekonomik ve sosyal etki yaratmalıdır (Ding ve Sugiyama, 2017). Yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilen spora karşı her bireyin kendine özgü fikir ve tutumları vardır (Tükel, 2018). Tutumlar doğuştan değildir, zamanla öğrenilir, belirli bir süreklilik gösterir, birey ve nesne arasındaki ilişkiyi düzenler, insanların çevrelerini yorumlamalarına yardımcı olur ve bireyin davranışlarını içsel olarak etkiler (Tavşancıl, 2002; Pepe vd., 2011; Turan ve diğerleri, 2018; Dalbudak ve diğerleri, 2016; Dalbudak ve Yiğit 2019; Binbaşoğlu ve Tuna, 2014; Akıncı, 2020).

Başta insan onurunun bir ifadesi olarak kendini göstermiş olan sportmenlik sporun tüm formlarında ve aşamalarında adil oyuna yol açan ahlaki bir ilke olarak yerleşmiştir (Pehlivan, 2004). Keating'e (2007) göre sportmenlik, cesaret, sabır, özenetim, samimiyet, kendine güven, başkalarına saygı, nezaket, iyilik, erdem, cömertlik ve asalet gibi özellikleri içerir. Sportmenlik, genel olarak spor içindeki toplum ahlakıyla alakalı durumlarla ve kaidelerle ilgilidir. Spor ruhuna yakışır davranış ve tutumların hepsini kapsamaktadır (Stornes ve Bru 2002). Sportmenlik başarı stratejileri kapsamında etkin davranışlara yönelimi gerekli kılmaktadır (Cecchini vd., 2007:205).

Sportmenlik, sporun içinde ahlaki bir tutumdur. Sporcular birbirlerini istemeden faul yapıp yere düşürdükten sonra özürlü dileyip rakiplerine durumunu sorması, hakemlerin vermiş oldukları yanlış kararları düzeltme çabaları, sporcuların birbirlerinin sağlığına tehlike gelecek pozisyonlardan kaçınmaları, antrenörler tarafından oyunculara öne geçtikleri maçlarda vakit çalma gibi olumsuz davranışlardan kaçınmaları yönünde uyarılar yapması, belirlenen kurallara tavizsiz uyularak hareket edilmesi gibi bazı sportmence yaklaşımlar örnek olarak gösterilebilir (Erdemli, 2008). Sportmenlik sporda ahlaki bir davranış olmasına rağmen, rekabete dayalı müsabakalarda ne yapılması gerektiğinden çok nasıl yapılması gerektiğine odaklanır. Antrenörlerin zamandan çalmak gibi bir girişimde bulunmaması, rakibinin kazayla düşmesine neden olan bir oyuncunun rakibine elini uzatması, sporcunun rakibinin sağlığını dikkate alarak yapmış olduğu davranışlar, sporcuların verilen yanlış kararları düzeltilmek istemeleri gibi davranışlar sportmenlik örnekleri olarak gösterilebilir (Güllü, 2018: 192-193).

Sportmenlikte rakip işbirliğinin bir parçası olarak görülür, yarışmanın gayesi sporcu becerilerinin karşılaştırılmasıdır. Bunun yansısı yarışmacılar hakem hatalarından kendilerine avantaj sağlayan haksızlığı kabul ya da reddetmeye karar vermelidir. Zira bu kararlar hakemlerin kararından daha çok kuralların hatalı olarak uygulanması anlamı taşır (Ramazanoğlu, 2004).

Günlük hayatımızda sıkça kullanılan tutum kavramı birçok davranış değişikliğini ifade etmemizde yardımcı olur. Spor şüphesiz davranış değişikliklerinin nedenlerinden biridir. Toplumun sporla iç içe olması için yapılan tüm çalışmaların özü göz önüne alındığında, bireyin spor yapma eğilimi, spora bakışı, spor alışkanlıkları, bireyin spor yoluyla kendini nasıl eğittiği gibi konuların, kısacası kişilerin spora dönük tutumları incelenmelidir. (Kurtipek ve ark., 2021; Şentürk, 2012).

Tutum, kişilerin, nesnelerin, olayların, faaliyetlerin, fikirlerin ya da bireyin çevresindeki herhangi bir şeyin olumlu ya da olumsuz değerlendirilmesi olarak tanımlanabilir ve kişinin geçmişinden ve bugününden şekillenebilir (Davis ve Menard, 2013). Tutum İnceoğlu'na (2004) göre, kişinin kendisine veya çevresindeki herhangi sosyal bir özne, nesne veya olaya yönelik deneyim, motivasyon ve bilgiye dayalı olarak düzenlediği bilişsel, duygusal ve davranışsal bir yatkınlıktır. (aktaran Varol ve ark., 2017). Özgüven(1994) ise tutkuyu, bireylerin belli bir kişi, grup, kurum veya fikri kabul etmeye veya reddetmeye

yönelik duygusal hazırlığı veya eğilimi şeklinde ifade etmektedir.

Beden eğitimi ve sporun hedeflerinin ne olması gerektiği konusunda içinde buldukları toplumsal yapıyı da dikkate alan pek çok bilim adamı birçok fikir ortaya atmıştır. Bu fikirlerin ortak noktasında spora katılım, süresi, hayat boyunca devam edebilme yeteneği, beden eğitimi ve spora dönük tutum geliştirme, sosyal beceriler ve öz yeterlilik oluşturmaktadır. Ayrıca; Beden eğitimi ve sporun yalnız psikomotor gelişimle alakalı olmadığı, duyuşsal ve bilişsel gelişimle beraber planlanmasının gerektiği vurgulanmıştır. (Johann, 1990, Hartmaan, 1993; Yavaş ve İlhan, 1996; Çamlıyer ve Çamlıyer, 1997).

U.S. Department. of Health and Human Services'e göre (2000) spora katılım ve fiziksel aktivite, kişilerin ekip çalışması, öz disiplin, sportmenlik, liderlik ve sosyalleşme becerilerinin yanı sıra sosyal, fiziksel ve zihinsel iyilik halini de geliştirmektedir. Bu açıdan küçük yaşlardan beri kazanılan spora karşı olumlu tutum, bireylerin kötü alışkanlıklarından uzaklaştırılması ve günlük yaşantılarında fiziksel, sosyal ve fiziksel açıdan sağlıklı kalmaları önemlidir. (Koçak, 2014; aktaran Belli ve ark., 2019). Bireylerin spora yönelik olumlu tutumları onları spor yapmaya yönlendirirken, spora yönelik olumsuz tutumlarının spor yapmama davranışına yol açması beklenir. (Yavuz ve Yücel, 2019).

Erken yaşta spora karşı olumlu bir tutuma sahip olmak bireylere katkı sağlayabilir. Ergenlerin spor faaliyetlerinde bulunması iletişim becerisinin gelişmesinde, ekip çalışmasında uyumun sağlanmasına ve dolayısıyla sosyalleşmesine katkı sağlayabilir. Sporla geçirdiği zamanı iyi değerlendiren gençler, hem fiziksel hem zihinsel hem de sosyal açıdan sağlıklı gençler olarak atletik kimlikleri ile akranları arasında öne çıkmaktadır. (Yavuz ve Yücel, 2019). Günümüzde spor bireyin farklı beklentilerine cevap verecek biçimde ilgi duyduğu alanı genişleterek bireyin sosyalleşmesi için önemli bir etken olduğu belirtilmektedir (Göksel vd., 2017). Ergenler arasında atılganlık ve takım çalışması gibi arzu edilen davranışların artması spora yönelik olumlu tutumlar yaygınlaşması ile kazanılmaktadır. (Yavuz ve Yücel, 2019).

Bu nedenle, bu çalışma atletlerin sportmenlik davranışları ile spora yönelik tutumları arasındaki ilişkiyi araştırmak için tasarlanmıştır. Ayrıca atletlerin sportmenlik davranışları ve spora yönelik tutumları hakkında genel bir bilgi vermeye odaklanmıştır. Bu araştırmanın diğer bir amacı da bir atletin sportmen davranışı ve spora yönelik tutumunun demografik bilgiler açısından etkileyen faktörlere ışık tutmaktır. Atletlerin sportmenlik davranışlarında ve sporla ilgili tutumlarında ne gibi faktörlerin farklılık meydana getirdiğinin öğrenilmesi, yapılan antrenmanların amaçlarına ulaşması açısından da önemlidir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma atletlerin sportmenlik davranışları ve spora yönelik tutumları arasında ilişki durumunu tespit için yapılmıştır. Bu açıdan çalışma ilişki tarama modelinin özelliklerini ortaya koymaktadır. Anket modelleri, geçmiş ya

da şimdiki bir durumu mevcut haliyle betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır (Karasar, 2012). Ayrıca anket modelinde yapılan araştırmalar, geniş kitlelerin özelliklerini açıklamaya çalışan çalışmalardır (Büyüköztürk ve ark., 2012). İlişkisel tarama modeli ise değişkenler ile bağlantıların derecesi arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar olarak tanımlanmaktadır (Balci, 2018). Ayrıca korelasyonel tarama modelleri, iki veya ikiden fazla değişkenler arasındaki değişimin varlığını veya derecesini belirler (Karasar, 2012).

2.2. Araştırma Grubu

Bu çalışmanın evrenini 2019 yılında İzmir'de yapılan 2018-2019 yılı lise düzeyi okullar arası puanlı atletizm grup birinciliği yarışmalarına katılan atletler oluşturmaktadır. Çalışma grubu, tüm popülasyona ulaşmak imkânsız olduğu için bir örneklemden oluşmaktadır. Örnekleme, popülasyonu örnekleme sürecidir. Araştırmanın örnekleme, ulaşılması en kolay katılımcılardan başlayarak kolaylık örnekleme yöntemine göre oluşturulmuştur. Uygun örnekleme yöntemi, araştırmada gerekli katılımcı sayısına ulaşmak için ulaşılması en kolay katılımcılardan başlayarak örneklemin tamamlandığı örnekleme yöntemidir (Büyüköztürk ve ark., 2012; Sönmez ve Alacapınar, 2011). Bu araştırmanın örneklem grubunu rastgele seçilen gönüllü atletler oluşturmaktadır. Araştırmaya katılanların 110'u (% 51,2) kadın, 105'i (% 48,8) erkek, toplam 215 atlettir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Verilerin toplanmasında Kişisel Bilgi Formu, Çok Boyutlu Sportmenlik Davranışları Ölçeği ve Spora Yönelik Tutum Ölçeğinden yararlanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu: Araştırmaya katılan atletlerin cinsiyeti, yaşı, kaç yıldır spor yapıyorsunuz, spor yapma amacı gibi demografik özelliklerine ilişkin bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Çok Boyutlu Sportmenlik Davranışları Ölçeği: Türkçe uyarlama çalışması Sezen-Balçıkkanlı (2010) tarafından yapılan ölçek, Vallerand ve arkadaşlarının (1997) tarafından geliştirilmiştir. Türkçe versiyonu 5'li likert tipindeki değerlendirilen ölçek 20 madde ve 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin alt boyutları, "Sosyal Normlara Uyum", "Kural ve Yönetime Saygı", "Sporda Sorumluluklara Bağlılık" ve "Rakibe Saygı"dır. Ölçeğin alt boyutlarına ait iç tutarlılık katsayısı .82 ve .91 arasındadır. Bu çalışma için ölçeğin bütününde iç tutarlılık katsayısı ise 0.78, alt boyutlarının güvenilirliği ise .76 ve .80 arasındadır. Siti

Spora Yönelik Tutum Ölçeği: Şentürk (2015) tarafından öğrencilerin spora yönelik tutumlarını ölçmek için geliştirilmiştir. Spora Yönelik Tutum Ölçeği (SYTÖ) 25 maddedir. Katılımcıların kutucuklardan kendine uygun olanı işaretlediği Likert tipi bir ölçektir. Ölçekten minimum 25 ve maksimum 125 puan alınabilecektir. Yüksek puanın spora yönelik tutumunun fazlalığı anlamı taşır. Tüm maddeleri olumlu puanlanan bir ölçektir. Faktör analizi sonucu SYTÖ hem tek boyutlu hem de üç faktörlü bir yapı kazanmıştır. Ölçeğin alt boyutları "Spora İlgili Duyma", "Sporla Yaşama", "Aktif Spor Yapma"dır. Geliştirilen ölçeğin toplam güvenilirliği .97 ve alt boyutlarının güvenilirliği de sırasıyla .98; .98; .95 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışma için

hesaplanan Croanbach Alpha iç tutarlık katsayısı 0.87, alt boyutlarının güvenilirliği ise sırasıyla .90; .87; .83 olarak belirlenmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması

Yarışma öncesi atletlerin antrenörlerinden uygulama için randevu alınarak, antrenör aracılığıyla atletlere uygulanacak ölçekler hakkında uygulamalı olarak bilgiler verilmiştir. Uygulamaların tamamı yarışmanın gerçekleştiği günlerde yarışmaya başlamadan önce sporcu bekleme alanlarında gönüllü atletlerle yapılmıştır. Bütün katılımcıların testi aynı şartlarda yapmasına dikkat edilmiştir. Uygulama sürecinde atletlere ölçekler dağıtılmıştır. Katılımcılardan kimlik bilgileri alınmamış, sadece 18 yaş üstü katılımcılardan gönüllü olur formunu doldurmaları istenmiştir. Son aşamada ise doldurulan ölçekler ön incelemesi yapılmış ve bunlardan rastgele doldurulduğu görülen, çeşitli maddeler veya bölümlerin boş bırakıldığı gözlemlenen ölçekler değerlendirmeye alınmamış ve analizlere dâhil edilmemiştir.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırma verilerini analiz etmek için SPSS 25.00 kullanılmıştır. Verilerin analizinde önce frekanslar alındı sonra çarpıklık basıklık normallik testi ve verilerin güvenilirliği için güvenilirlik analizi yapılmıştır. Yapılan çarpıklık ve basıklık normallik analizi sonucunda verilerin normal dağılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Çok Boyutlu Sportmenlik Davranışları ölçeği için çarpıklık değeri -1.618 ve basıklık değeri 1.638'dir. Spora Yönelik Tutum ölçeği için çarpıklık değeri -.968 ve basıklık değeri .733'dir. Cooper (2019) çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 2 aralığında olmasını normallik için uygun bir durum olarak belirtmiştir. Verilerin normal dağılım gösterdiği belirlendiği için araştırma bulgularında parametrik testler uygulanmıştır. Verilerin analizinde, atletlerin çok boyutlu sportmenlik davranışları ve spora yönelik tutum düzeylerini belirlemek için betimsel istatistikler kullanılmıştır. Atletlerin sportmenlik davranışları ve spora yönelik tutumları çok düşük (1.00-1.80), düşük (1.81-2.60), orta (2.61-3.40), yüksek (3.41-4.20) çok yüksek (4.21-5.00) sınır puanlarına göre belirlenmiştir. Gruplar arası farkların incelenmesi için ikili gruplarda bağımsız örneklem t-testi, ikiden fazla olan gruplarda ise tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Çok boyutlu sportmenlik davranışları ve alt boyutları ile spora yönelik tutum ve alt boyutları arasındaki ilişkinin analiz edilmesi için Pearson korelasyon analizi yöntemleri kullanılmıştır. Araştırmada anlamlılık düzeyi $\alpha = 0,05$ olarak kabul edilmiştir.

3. BULGULAR

Tablo 1. Atletlerin demografik özellikleri

Değişkenler	Kategoriler	N	%
Cinsiyet	Kadın	110	51,2
	Erkek	105	48,8
Yaş	14 yaş ve altı	47	21,9
	15 yaş	44	20,4
	16 yaş	84	39,1
	17 yaş ve üzeri	40	18,6
Kaç yıldır Spor yapıyorsunuz	2 yıldan az	22	10,2
	2-3 yıl	69	32,1
	4-5 yıl	65	30,2
	6-7 yıl	48	22,3
Spor Yapma Amacınız	7 yıldan fazla	11	5,2
	Sağlıklı yaşam	36	16,7
	Sosyal Aktivite	40	18,6
Spor Yapma Amacınız	Fiziksel Görünüm	37	17,2
	Milli olmak	74	34,4
	Meslek	28	13,1

Tablo 1'de araştırmaya katılan atletlerin %51.2'sinin kadın, %48.8'inin ise erkek atletlerden oluştuğu gözlemlenmiştir. Yaş değişkenine ilişkin veriler incelendiğinde atletlerin %21.9'unun 14 yaş ve altı, %20,4'ünün 15 yaş, %39.1'inin 16 yaş, %18.6'sının 17 yaş ve üzeri bireylerden oluştuğu görülmektedir. Atletlerin günlük spor yapma saatine ilişkin veriler incelendiğinde sporcuların %20.5'inin 1 saat, %40.0'ının 2 saat, %25.1'inin 3 saat, %11.2'sinin 4 saat ve %3,2'sinin 5 saat ve daha fazla çalıştığı görülmektedir. Katılımcıların yaptıkları spor yapma amacına göre ise %16.7'sinin sağlıklı yaşam, %18.6'sının sosyal aktivite, %17.2'sinin fiziksel görünüm, %34,4'ünün milli olmak ve %13.1'inin meslek amacıyla spor yaptıkları görülmüştür.

Tablo 2. Atletlerin Çok Boyutlu Sportmenlik Davranış Düzeyleri

Değişkenler	N	Min	Max	\bar{x}	Ss
Sosyal Normlara Uyum	215	1,80	5,00	3,95	,746
Kurallara ve Yönetime Saygı	215	1,80	5,00	4,08	,617
Sporda Sorumluluklara Bağlılık	215	1,80	5,00	4,23	,621
Rakibe Saygı	215	1,00	5,00	3,75	,869
Sportmenlik Davranışı	215	2,10	4,95	4,00	,501

Tablo 2'de araştırmaya katılım gösteren atletlerin sosyal normlara uyum düzeyi; almış oldukları ($\bar{x}=3,95$; Ss=,746) puan ortalamalarına göre yüksek seviyede olduğu tespit edilmiştir. Atletlerin kurallara ve yönetime saygı düzeyi; almış oldukları ($\bar{x}=4,08$; Ss=,67) puan ortalamalarına göre yüksek seviyede olduğu tespit edilmiştir. Atletlerin sporda sorumluluklara bağlılık düzeyi; almış oldukları ($\bar{x}=4,23$; SD=,621) puan ortalamalarına göre çok yüksek seviyede olduğu tespit edilmiştir. Atletlerin rakibe saygı düzeyi; almış oldukları ($\bar{x}=3,75$; SD=,869) puan ortalamalarına göre

yüksek seviyede olduğu tespit edilmiştir. Atletlerin çok boyutlu sportmenlik davranış düzeyi; almış oldukları ($\bar{x}=4,00$; $SD=,501$) puan ortalamalarına göre yüksek seviyede olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Atletlerin Spora Yönelik Tutum Düzeyleri

Değişkenler	N	Min	Max	\bar{x}	Ss
Spora İlgi Duyuma	215	1,92	5,00	3,87	,591
Sporla Yaşamak	215	2,14	5,00	3,94	,646
Aktif Spor Yapma	215	1,17	5,00	3,91	,622
Spora Yönelik Tutum	215	2,24	4,88	3,90	,512

Tablo 3’de araştırmaya katılım gösteren atletlerin spora ilgi duyma düzeyi; almış oldukları ($\bar{x}=3,87$; $Ss=,591$) puan ortalamalarına göre yüksek seviyede olduğu tespit edilmiştir. Atletlerin sporla yaşamak düzeyi; almış oldukları ($\bar{x}=3,94$; $Ss=,646$) puan ortalamalarına göre yüksek seviyede olduğu tespit edilmiştir. Atletlerin aktif spor yapma düzeyi; almış oldukları ($\bar{x}=3,91$; $SD=,622$) puan ortalamalarına göre yüksek seviyede olduğu tespit edilmiştir. Atletlerin spora yönelik tutum düzeyi; almış oldukları ($\bar{x}=3,90$; $SD=,512$) puan ortalamalarına göre yüksek seviyede olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4. Atletlerin cinsiyet değişkenine göre sportmenlik davranışları *t*-testi analiz sonuçları (N=215)

Değişkenler	Cinsiyet	N	X	Ss	t	p
Sosyal Normlara Uyum	Kadın	110	3,94	,721	-0,06	,945
	Erkek	105	3,95	,774		
Kurallara ve Yönetime Saygı	Kadın	110	4,23	,545	3,68	,000
	Erkek	105	3,92	,652		
Sporda Sorumluluklara Bağlılık	Kadın	110	4,38	,498	3,78	,000
	Erkek	105	4,07	,695		
Rakibe Saygı	Kadın	110	3,84	,908	1,49	,136
	Erkek	105	3,94	,721		
Sportmenlik Davranışı	Kadın	110	4,10	,418	2,90	,004
	Erkek	105	3,90	,559		

* $p<0,05$

Tablo 4 incelendiğinde cinsiyet değişkenine göre atletlerin çok boyutlu sportmenlik davranış düzeyleri arasında kurallara ve yönetime saygı, sporda sorumluluklara bağlılık alt boyutlarının ortalama puanlarına göre anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir ($p<0,05$).

Tablo 5. Atletlerin cinsiyet değişkenine göre spora yönelik tutumlarının *t*-testi analiz sonuçları (N=215)

Değişkenler	Cinsiyet	N	X	Ss	t	p
Spora İlgi Duyuma	Kadın	110	3,98	,524	2,64	,009
	Erkek	105	3,76	,639		
Sporla Yaşamak	Kadın	110	4,00	,635	2,06	,041
	Erkek	105	3,89	,655		
Aktif Spor Yapma	Kadın	110	3,95	,613	1,25	,212
	Erkek	105	3,87	,630		
Spora Yönelik Tutum	Kadın	110	3,98	,482	1,03	,303
	Erkek	105	3,82	,533		

* $p<0,05$

Tablo 5 incelendiğinde cinsiyet değişkenine göre atletlerin spora yönelik tutum düzeyleri arasında spora ilgi duyma ve sporla yaşamak alt boyutlarının ortalama puanlarına göre anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir ($p<0,05$).

Tablo 6. Atletlerin yaş değişkenine göre sportmenlik davranışlarına ilişkin ANOVA testi sonuçları (N=215)

	Yaş	N	X	Ss	F	p	Fark
Sosyal Normlara Uyum	14 yaş ve altı (1)	47	3,91	,806	2,93	,035	2-3
	15 yaş (2)	44	3,71	,798			
	16 yaş (3)	84	4,11	,688			
	17 yaş ve üzeri (4)	40	3,91	,674			
Kurallara ve Yönetime Saygı	14 yaş ve altı (1)	47	3,87	,641	3,04	,030	1-3
	15 yaş (2)	44	4,20	,662			
	16 yaş (3)	84	4,16	,573			
	17 yaş ve üzeri (4)	40	4,02	,580			
Sporda Sorumluluklara Bağlılık	14 yaş ve altı (1)	47	4,02	,693	2,60	,053	
	15 yaş (2)	44	4,20	,668			
	16 yaş (3)	84	4,30	,570			
	17 yaş ve üzeri (4)	40	4,34	,539			
Rakibe Saygı	14 yaş ve altı (1)	47	3,62	,945	1,95	,121	
	15 yaş (2)	44	3,55	,975			
	16 yaş (3)	84	3,84	,794			
	17 yaş ve üzeri (4)	40	3,93	,765			
Sportmenlik Davranışı	14 yaş ve altı (1)	47	3,86	,537	3,02	,031	1-3
	15 yaş (2)	44	3,92	,559			
	16 yaş (3)	84	4,10	,464			
	17 yaş ve üzeri (4)	40	4,05	,418			

* $p<0,05$

Tablo 6 incelendiğinde yaş değişkenine göre atletlerin çok boyutlu sportmenlik davranış düzeyleri arasında sosyal normlara uyum, kurallara ve yönetime saygı alt boyutlarının ortalama puanlarına göre anlamlı fark görülmüştür ($p<0,05$).

Tablo 7. Atletlerin yaş değişkenine göre spora yönelik tutuma ilişkin ANOVA testi sonuçları (N=215)

	Yaş	N	X	Ss	F	p	Fark
Spora İlgi Duyuma	14 yaş ve altı (1)	46	3,81	,559	1,500	,215	
	15 yaş (2)	46	3,96	,528			
	16 yaş (3)	84	3,99	,507			
	17 yaş ve üzeri (4)	39	4,00	,452			
Sporla Yaşamak	14 yaş ve altı (1)	46	3,61	,652	2,816	,040	1-3
	15 yaş (2)	46	3,83	,689			
	16 yaş (3)	84	3,92	,608			
	17 yaş ve üzeri (4)	39	3,88	,402			
Aktif Spor Yapma	14 yaş ve altı (1)	46	3,67	,747	3,487	,017	1-4
	15 yaş (2)	46	3,92	,712			
	16 yaş (3)	84	4,00	,509			
	17 yaş ve üzeri (4)	39	4,05	,520			
Spora Yönelik Tutum	14 yaş ve altı (1)	46	3,73	,554	2,471	,063	
	15 yaş (2)	46	3,91	,597			
	16 yaş (3)	84	3,97	,467			
	17 yaş ve üzeri (4)	39	3,98	,410			

* $p<0,05$

Tablo 7 incelendiğinde yaş değişkenine göre atletlerin spora yönelik tutum düzeyleri arasında sporla yaşamak ve aktif spor yapma alt boyutlarının ortalama puanlarına göre anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir ($p<0.05$).

Tablo 8. Atletlerin spor yılı değişkenine göre sportmenlik davranış düzeylerine ilişkin ANOVA testi sonuçları (N=215)

	Spor Yılı	N	X	Ss	F	p	Fark
Sosyal Normlara Uyum	2 Yıldan az	22	3,79	,847	1,82	,125	
	2-3 Yıl	69	3,83	,740			
	4-5 Yıl	65	3,99	,768			
	6-7 yıl	48	4,03	,696			
	7 Yıldan fazla	11	4,38	,468			
Kurallara ve Yönetime Saygı	2 Yıldan az	22	4,03	,734	,36	,837	
	2-3 Yıl	69	4,11	,665			
	4-5 Yıl	65	4,13	,548			
	6-7 yıl	48	4,00	,601			
	7 Yıldan fazla	11	4,09	,582			
Sporda Sorumluluklara Bağlılık	2 Yıldan az	22	4,16	,597	1,57	,183	
	2-3 Yıl	69	4,12	,711			
	4-5 Yıl	65	4,26	,570			
	6-7 yıl	48	4,29	,586			
	7 Yıldan fazla	11	4,56	,366			
Rakibe Saygı	2 Yıldan az	22	3,20	,923	5,04	,001	1-3
	2-3 Yıl	69	3,70	,855			1-4
	4-5 Yıl	65	3,80	,894			1-5
	6-7 yıl	48	3,81	,725			2-5
	7 Yıldan fazla	11	4,54	,633			
Sportmenlik Davranışı	2 Yıldan az	22	3,79	,427	3,17	,015	1-5
	2-3 Yıl	69	3,94	,554			
	4-5 Yıl	65	4,05	,521			
	6-7 yıl	48	4,03	,419			
	7 Yıldan fazla	11	4,39	,154			

* $p<0.05$

Tablo 8 incelendiğinde spor yılı değişkenine göre atletlerin çok boyutlu sportmenlik davranışları düzeyleri arasında rakibe saygı alt boyutunun ortalama puanına göre anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir ($p<0.05$).

Tablo 9. Atletlerin spor yılı değişkenine göre spora yönelik tutum düzeylerine ilişkin ANOVA testi sonuçları (N=215)

	Spor yılı	N	X	Ss	F	p	Fark
Spora İlgili Duyuma	2 Yıldan az	22	3,74	,690	2,03	,091	
	2-3 Yıl	69	3,87	,565			
	4-5 Yıl	65	3,93	,533			
	6-7 yıl	48	3,77	,667			
	7 Yıldan fazla	11	4,27	,345			
Sporla Yaşamak	2 Yıldan az	22	3,79	,727	4,02	,004	1-5
	2-3 Yıl	69	3,92	,641			4-5
	4-5 Yıl	65	4,07	,539			
	6-7 yıl	48	3,75	,724			
	7 Yıldan fazla	11	4,46	,231			
Aktif Spor Yapma	2 Yıldan az	22	3,81	,678	,38	,820	
	2-3 Yıl	69	3,87	,629			
	4-5 Yıl	65	3,96	,542			
	6-7 yıl	48	3,92	,721			
	7 Yıldan fazla	11	4,03	,487			
Spora Yönelik Tutum	2 Yıldan az	22	3,77	,628	2,62	,036	1-5
	2-3 Yıl	69	3,88	,455			2-5
	4-5 Yıl	65	3,98	,460			
	6-7 yıl	48	3,80	,599			
	7 Yıldan fazla	11	4,26	,268			

* $p<0.05$

Tablo 9 incelendiğinde spor yılı değişkenine göre atletlerin spora yönelik tutum düzeyleri arasında sporla yaşamak alt boyutunun ortalama puanına göre anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir ($p<0.05$).

Tablo 10. Atletlerin spor yapma amacı değişkenine göre sportmenlik davranış düzeylerine ilişkin ANOVA testi sonuçları (N=215)

	Spor yapma amacı	N	X	Ss	F	p	Fark
Sosyal Normlara Uyum	Sağlıklı olmak (1)	36	4,00	,727	2,28	,062	
	Sosyal aktivite (2)	40	4,18	,599			
	Fiziksel görüntü (3)	37	3,83	,871			
	Milli olmak (4)	74	3,95	,692			
	Meslek (5)	28	3,67	,843			
Kurallara ve Yönetime Saygı	Sağlıklı olmak (1)	36	4,06	,565	2,27	,063	
	Sosyal aktivite (2)	40	3,95	,527			
	Fiziksel görüntü (3)	37	4,00	,814			
	Milli olmak (4)	74	4,25	,450			
	Meslek (5)	28	3,96	,805			
Sporda Sorumluluklara Bağlılık	Sağlıklı olmak (1)	36	4,31	,428	5,46	,000	2-4
	Sosyal aktivite (2)	40	3,96	,664			3-4
	Fiziksel görüntü (3)	37	4,01	,832			
	Milli olmak (4)	74	4,42	,424			
	Meslek (5)	28	4,30	,696			
Rakibe Saygı	Sağlıklı olmak (1)	36	3,95	,791	1,96	,102	
	Sosyal aktivite (2)	40	3,82	,676			
	Fiziksel görüntü (3)	37	3,46	,960			
	Milli olmak (4)	74	3,82	,922			
	Meslek (5)	28	3,59	,876			
Sportmenlik Davranışı	Sağlıklı olmak (1)	36	4,08	,438	2,75	,029	3-4
	Sosyal aktivite (2)	40	3,98	,478			
	Fiziksel görüntü (3)	37	3,82	,672			
	Milli olmak (4)	74	4,11	,385			
	Meslek (5)	28	3,88	,555			

* $p<0.05$

Tablo 10 incelendiğinde spor yapma amacı değişkenine göre atletlerin çok boyutlu sportmenlik davranış düzeyleri arasında sporda sorumluluklara bağlılık alt boyutu arasında anlamlı farklılık görülmüştür ($p<0.05$).

Tablo 11. Atletlerin spor yapma amacı değişkenine göre spora yönelik tutum düzeylerine ilişkin ANOVA testi sonuçları (N=215)

	Spor yapma amacı	N	X	Ss	F	p	Fark
Spora İlgili Duyuma	Sağlıklı olmak (1)	36	3,80	,515	8,35	,000	2-4
	Sosyal aktivite (2)	40	3,77	,494			3-4
	Fiziksel görüntü (3)	37	3,62	,690			4-5
	Milli olmak (4)	74	4,16	,438			
	Meslek (5)	28	3,67	,734			
Sporla Yaşamak	Sağlıklı olmak (1)	36	3,96	,691	5,72	,000	2-4
	Sosyal aktivite (2)	40	3,71	,735			3-4
	Fiziksel görüntü (3)	37	3,77	,574			4-5
	Milli olmak (4)	74	4,20	,474			
	Meslek (5)	28	3,80	,731			
Aktif Spor Yapma	Sağlıklı olmak (1)	36	3,86	,592	2,31	,058	
	Sosyal aktivite (2)	40	3,91	,642			
	Fiziksel görüntü (3)	37	3,68	,694			
	Milli olmak (4)	74	4,05	,546			
	Meslek (5)	28	3,91	,661			
Spora Yönelik Tutum	Sağlıklı olmak (1)	36	3,86	,491	8,80	,000	2-4
	Sosyal aktivite (2)	40	3,79	,467			3-4
	Fiziksel görüntü (3)	37	3,68	,493			4-5
	Milli olmak (4)	74	4,15	,408			
	Meslek (5)	28	3,77	,634			

*p<0.05

Tablo 11 incelendiğinde spor yapma amacı değişkenine göre atletlerin spora yönelik tutum düzeyleri arasında spora ilgi duyma ve sporla yaşamak alt boyutlarının ortalama puanlarına göre anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir (p<0.05).

Tablo 12. Atletlerin sportmenlik davranışları ile spora yönelik tutumları arasındaki korelasyon analizi sonuçları (N=215)

		Spora İlgili Duyuma	Sporla Yaşamak	Aktif Spor Yapma	Spora Yönelik Tutum
Sosyal Normlara Uyum	r	,351**	,297**	,148*	,342**
Kurallara ve Yönetime Saygı	p	,000	,000	,030	,000
Sporda Sorumluluklara Bağlılık	r	,404**	,241**	,154*	,354**
Rakibe Saygı	p	,000	,000	,024	,000
Sportmenlik Davranışı	r	,438**	,266**	,140*	,377**
	p	,000	,000	,040	,000
	r	,281**	,255**	,189**	,301**
	p	,000	,000	,006	,000
	r	,513**	,378**	,228**	,484**
	p	,000	,000	,001	,000

*p<0.001**

Tablo 12 katılımcıların çok boyutlu sportmenlik davranışları ve spora yönelik tutuma ait korelasyon analiz sonuçlarına yer verilmiştir. Elde edilen bulgulara göre; sosyal normlara uyum ile spora ilgi duyma (r=,351; p<0.00) ve sporla yaşamak (r=,297; p<0.00) arasında orta düzeyde pozitif yönde, aktif spor yapma arasında (r=,148; p<0.05) düşük düzeyde pozitif yönde ilişki olduğu görülmüştür. Kurallara ve yönetime saygı ile spora ilgi duyma (r=,404; p<0.00) arasında orta düzeyde pozitif yönde, sporla yaşamak (r=,241; p<0.00) ve aktif spor yapma (r=,154; p<0.05) arasında düşük düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Sporda sorumluluklara bağlılık ile spora ilgi duyma (r=,438; p<0.00) arasında orta düzeyde pozitif yönde,

sporla yaşamak (r=,266; p<0.00) ve aktif spor yapma (r=,140; p<0.05) arasında düşük düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Rakibe saygı ile spora ilgi duyma (r=,281; p<0.00), sporla yaşamak (r=,255; p<0.00) ve aktif spor yapma (r=,189; p<0.05) arasında düşük düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Çok boyutlu sportmenlik davranışı ile spora yönelik tutum arasında (r=,484; p<0.00) orta düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir.

4. TARTIŞMA VE SONUÇLAR

Bu araştırmada, 2019 yılında İzmir’de düzenlenen 2018-2019 eğitim öğretim yılı lise düzeyi okullar arası puanlı atletizm grup birinciliği yarışmalarına katılan atletlerin çok boyutlu sportmenlik davranışları ve spora yönelik tutum düzeylerinin belirlenmesi, çeşitli değişkenler açısından irdelenmesi ve bu değişkenler arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada atletlerin sosyal normlara uyum, kurallara ve yönetime saygı, rakibe saygı düzeylerinin yüksek seviyede olduğu, sporda sorumluluklara bağlılık düzeylerinin çok yüksek seviyede olduğu tespit edilmiştir. Atletlerin çok boyutlu sportmenlik davranış düzeylerinin ise yüksek seviyede olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda atletlerin yarışmadan sonra yenilgi olsa dahi rakibini hem iyi performanslarından hem de kazanmalarından dolayı kutladıkları anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra oyun kurallarına saygı duydukları, uyarıları dikkate aldıkları, rakibe karşı haksız duruma müdahale ettikleri sonucu çıkarılabilir. Ayrıca atletlerin antrenmanda ya da yarışmada mücadeleci bir yapıya sahip oldukları da söylenebilir. Araştırmanın bu bulgusu, ortaokul öğrencileriyle yapılan çalışmanın sonucunda alınan ortalama puanlara göre öğrencilerin beden eğitimi dersi sportmenlik davranışlarının yüksek seviyede olduğu gözlemlenmiştir (Ulukan, 2020). Ergen hentbolcular ile yapılan çalışmada, sporcuların toplumsal düzene saygı ortalama puanlarının yüksek seviyede olduğu rapor edilmiştir (Stornes ve Bru, 2002). Hakemlerin basketbolcuların sosyal davranışları üzerindeki etkisinin incelendiği baka bir araştırmada sportmenlik davranışlarını etkilediğini sonucuna varılmıştır (Arthur-Banning ve ark., 2007). Bu çalışmaların sonuçları doğrultusunda spor alanlarında kazanılan sportmenlik davranışları ve disiplin gibi kazanımların bireyler üzerinde olumlu etkisi olduğu söylenebilir.

Araştırmada ortaöğretim öğrencilerinin aldıkları ortalama puanlara göre spora ilgi duyma, sporla yaşamak ve aktif spor yapma düzeylerinin yüksek seviyede olduğu belirlenmiştir. Atletlerin spora yönelik tutum düzeyi yüksek seviyede olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda atletlerin spora yönelik tutumlarının olumlu ve güçlü düzeyde olduğu söylenebilir. Bu durumda atletler sporun fiziksel, fizyolojik ve psikolojik faydaları olduğunun farkında oldukları, sporun kendilerini geliştirdiklerini inandıkları, spora katılımının önemli olduğunu düşündükleri sonucu çıkarılabilir. Ayrıca atletler spor faaliyetlerini hem millilik hayallerini gerçekleştirmek hem de maddi kazanç için yaptıkları da düşünülmektedir. Merdzhanova ve Petrova (2014: 436) tarafından yapılan çalışmada ergenlerde spora yönelik tutum düzeyinin incelenmesi ve ergenlerin spora yönelme sıklıklarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmaya 16 ergen birey katılmıştır. Çalışmanın sonunda katılımcıların %88’inin sporu sevdiği ve %25’inin spor etkinliklerine katılım konusunda istekli olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada

ergenlerin her ne kadar spora yönelik tutumları olumlu olsa da düzenli olarak spora katılım düzeylerinin düşük seviyede olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında literatür de hem kadın hem de erkeklerin spora yönelik tutumlarının yüksek olduğunu ortaya koyan araştırma bulguları da mevcuttur (Yıldız ve diğerleri, 2017: 35). Zaman ve diğerleri (2018: 33) tarafından yapılan çalışmada gençlerde spor ve fiziksel aktiviteye yönelik tutumun incelenmesi amaçlanmış, çalışmaya 18-26 yaş aralığında yer alan üniversite öğrencileri katılmıştır. Çalışmanın sonunda gençlerin spora yönelik tutumlarının olumlu olduğu ve spora katılım eğilimlerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu araştırmanın bulgusunun ise bizim çalışmamızın sonucunu paralellik gösterdiği gözlemlenmiştir.

Araştırmaya göre cinsiyet değişkenine göre atletlerin çok boyutlu sportmenlik davranış düzeyleri arasında yönetim ve kurallara saygı, sporda sorumluluklara bağlılık alt boyutlarının ortalama puanlarına göre anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu farkın kadınların lehine olduğu görülmüştür. Böylece kadın atletlerin erkek atletlere oranla daha yüksek sportmen davranışlar sergilediği söylenebilir. Bu sonuç, kadınların bir yenilgi sonrası rakibini tebrik etme, rakibin antrenörü ile tokalaşma, rakiplerle olan haksız durumları düzeltme, düşen rakibe yardım etme, hata yapıldığında kontrol etme ve kabul etme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Yapılan literatür taraması sonucunda Topan'ın (2011) okullar arası yarışmalara katılan ortaöğretim öğrencileri ile gerçekleştirdiği çalışmada kız öğrencilerin sosyal normlara uyum düzeylerinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Gürpınar ve Kurşun (2013), Çalayır ve ark., (2017), Koç ve Güllü (2017), Proios (2011), Lyons (2013) yapmış oldukları araştırmalar neticesinde sporcu kadınların sportmenlik düzeylerinin sporcu erkeklerin sportmenlik düzeylerinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar ile yapmış olduğumuz çalışmanın sonucu benzerlik göstermektedir. Güllü ve Şahin (2018) milli güreşçilerin sportmenlik yönelimlerini incelediği çalışmada rakibe saygı boyutunda erkeklerin lehine anlamlı farklılaşma olduğunu belirtmişlerdir. Bu araştırma sonucu ise bizim çalışmamızın sonucunu desteklemediği görülmüştür.

Araştırmada atletlerin cinsiyet değişkenine göre spora yönelik tutum düzeyleri arasında spora ilgi duyma ve sporla yaşamak alt boyutlarının ortalama puanlarına göre kadınların lehine anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu durumda kadınların erkeklere oranla spora yönelik tutumlarının daha iyi düzeyde olduğu söylenebilir. Bu durumun kadın atletlerin spor ortamında sağlam dostluklara daha fazla önem vermeleri, başkalarına rol model olma istekleri ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Yapılan literatür taramaları sonucun araştırmanın bu bulgusunun tam tersi sonuca ulaşmış çalışmalar olduğu görülmüştür. Türkmen ve ark. (2016) Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesinde yaptıkları araştırmada, öğrencilerin cinsiyete göre spora yönelik tutumları arasında anlamlı farklılık olduğunu bulmuşlardır. Bu farklılık, erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre daha yüksek bir tutuma sahip oldukları sonucuna ulaşmışlardır. Bu konuda ortaokul öğrencileri üzerine yapılan bir çalışmada öğrencilerin beden eğitimi ve spor dersine yönelik tutumları bazı değişkenlere göre incelenmiş, çalışma cinsiyet değişkenine göre ele alındığında erkek öğrencilerin beden eğitimi ve spor dersine yönelik tutumlarının kız öğrencilerin tutumundan daha yüksek

olduğu bulunmuştur (Karaman, 2019: 73). Lise öğrencileri üzerinde yapılan diğer bir çalışmada kız ve erkek öğrencilerin spora yönelik tutumlarının spora ilgi duyma, spor ile yaşama ve aktif spor yapma alt boyutlarında anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur. Çalışmada tüm alt boyutlarda erkek öğrenciler lehine anlamlı farklılık görüldüğü belirlenmiş, bu kapsamda erkek öğrencilerin kız öğrencilere kıyasla beden eğitimi ve spora yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu tespit edilmiştir (Yıldırım ve diğerleri, 2018: 1718). Bu konuda yapılan çalışma sonuçları genellikle erkeklerin kadınlara kıyasla spora yönelik tutumlarının daha olumlu olduğunu göstermektedir (Kılıç ve diğerleri, 2018: 13; Hekim ve Tokgöz, 2017: 11; Dağdemir, 2018: 40; Kaya-Sarıdede, 2018: 5). Özellikle beden eğitimi ve spor dersinde kız çocuklarının erkek çocuklarına göre spora yönelik tutumlarının düşük düzeyde olmasının temelinde yatan nedenlerin başında beden eğitimi derslerinde kız çocuklarının isteklerine uygun spor dalları sunulmamasının yattığı belirtilmektedir (Alpkaya ve Çoknaz, 2018: 377). Bu araştırmaların sonucunun bizim çalışmamızın sonucunu desteklemediği görülmüştür. Kadınların erkeklere oranla spora karşı olumlu tutumlarının en önemli faktörlerinden birinin atletizm branşının kadınlar tarafından daha fazla tercih edilme sebeplerinden birisi olduğu söylenebilir.

Araştırmada yaş değişkenine göre atletlerin çok boyutlu sportmenlik davranış düzeyleri arasında sosyal normlara uyum ve kurallara ve yönetime saygı alt boyutlarının ortalama puanlarına göre anlamlı fark görülmüştür. Atletlerin belirli bir yaşa kadar sportmenlik düzeyleri yaşla doğru orantılı şekilde arttığı görülürken belirli bir yaştan sonra bu artışta azalma olduğu görülmüştür. Araştırmanın bu bulgusunu kısmende olsa destekler nitelikte olan çalışmalar olduğu görülmüştür Tsai ve Fung (2005) genç sporcuların (basketbol, voleybol) sportmenlik davranışlarını incelemiştir. Araştırma sonucunda sporcuların yaşı arttıkça sportmenlik davranışı sergileme düzeylerinin düştüğü ortaya koyulmuştur. Esentürk ve ark. (2015: 627) lise öğrencilerinin beden eğitimi ve spor derslerinde sportmenlik davranışı gösterme düzeylerini bazı demografik değişkenlere göre incelemeyi amaçlamıştır. Araştırma sonunda öğrencilerin beden eğitimi ve spor derslerinde sportmenlik davranışı sergileme düzeylerinin yaşa göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık gösterdiği belirlenmiştir. Efe (2006) tarafından yapılan çalışmada, sporda fair-play davranışlarının sıklığı üzerinde yaş değişkeninin anlamlı bir belirleyici olmadığı tespit edilmiştir. Bu araştırma sonuçlarının bizim araştırmamızın sonucunu desteklemediği görülmüştür.

Araştırmaya göre yaş değişkenine göre atletlerin spora yönelik tutum düzeyleri arasında sporla yaşamak ve aktif spor yapma alt boyutlarının ortalama puanlarına göre anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Ayrıca atletlerin yaşları arttıkça spora yönelik tutum düzeylerinin de arttığı gözlemlenmiştir. Bu durum atletlerin yaşları ilerledikçe branşlarına olan hakimiyetinin artması, branştan elde ettikleri kazancın istekleriyle doğru orantılı olduğu sonucu ile açıklanabilir. Nitekim literatürde araştırmanın bu bulgusunu destekler nitelikte çalışmalar olduğu görülmüştür. Kangalil ve diğerleri (2006: 49)'nin yapmış olduğu çalışmada ortaöğretim ve lisans düzeyi öğrenim gören amatör veya profesyonel olarak spor yapan öğrencilerin beden eğitimi ve spor dersleriyle ilgili yaklaşımlarının belirlenmesini hedeflemiştir. Araştırma sonucunda öğrencilerin yaşları

yükseldikçe beden eğitimi ve spor dersine ilişkin yaklaşımlarının olumlu seviyede arttığı görülmüştür. Doğan (2011: 8)'ın gerçekleştirmiş olduğu çalışmada ergenlik çağındaki genç öğrencilerin beden eğitimi dersine karşı bedensel uygunluk ve tutumları ölçülmesi hedeflenmiştir. Ergenlik çağındaki öğrencilerin bedensel uygunlukları, yaşları ve tutumları beden eğitimi dersine karşı tutumlarını etkilediği belirtilmiştir. Tatar ve Kuru (2009) 20-40 yaş arası çalışan kadınlarla, çalışmayan kadınların spor yapmalarını etkileyen bazı faktörleri incelemek amacıyla yaptığı çalışmada araştırmaya katılım gösteren kadınların spor yapmalarına yaşın önemli bir faktör olmadığını bulmuşlardır. Bu araştırmaların sonucunun bizim çalışmamızın sonucunu desteklemediği görülmüştür.

Araştırmanın bir diğer bulgusunda spor yılı değişkeninin atletlerde çok boyutlu sportmenlik davranışları düzeyleri arasında rakibe saygı alt boyutunun ortalama puanına göre anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Araştırmanın bu sonucunu destekleyen çalışmalar mevcuttur. Araştırmacılar yıl bazında spor yapanların sportmenlik algılarının daha çok spor yapanlara göre yüksek seviyede olduğunu belirlemişlerdir (Güllü, 2018; Özşarı ve ark., 2018). Araştırmanın bu bulgusunun Elik (2017), Sezer ve ark. (2015), Türkmen ve Varol (2015), Yılmaz ve ark. (2017) yapmış oldukları araştırma bulguları ile de paralellik gösterdiği belirlenmiştir. Araştırma bulgularına zıt sonuçlar da olduğu görülmüştür. Uluslararası spor organizasyonlarına katılım gösterenler üzerinde yapılan çalışmada sportmenlik davranışları ve spor yılı arasında anlamlı bir farkın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Akoğlu ve ark., 2019). Gürpınar ve Kurşun (2013) basketbolcu ve futbolcu olan katılımcıların sportmenlik yönelimlerini incelemiş ve çalışmada spor yaşına göre anlamlı bir farkın olmadığını rapor etmişlerdir.

Araştırmada spor yılı değişkenine göre atletlerin spora yönelik tutum düzeyleri arasında sporla yaşamak alt boyutunun ortalama puanına göre anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Ayrıca uzun süre spor yapan atletlerin daha az süre spor yapanlara göre spora yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu belirlenmiştir. Bu durumun uzun yıllarda elde ettikleri başarı ve kazandıkları ödül ile ilişkili olduğu söylenebilir. Varol (2017) üniversite öğrencilerinin spor yönelik tutum ölçeği puan ortalaması ile spor yapma durumu değişkeni arasında düzenli spor yapanların en yüksek puana sahip olduğu bildirmiştir. Akandere ve ark. (2010) ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutumlarını incelemiştir. Araştırma sonucunda sporu her zaman yapanların puanı ara sıra, nadiren yapanlardan; ara sıra yapanların puanları hiç yapmayanların puanlarından ve nadiren yapanların puanları hiç yapmayanların puanlarından yüksek olduğunu bulmuşlardır.

Araştırmaya göre spor yapma amacı değişkenine göre atletlerin çok boyutlu sportmenlik davranışları düzeyleri arasında sporda sorumluluklara bağlılık alt boyutu arasında anlamlı farklılık görülmüştür. Bu farklılığın milli olmak için spor yapanların sosyal aktivite ve fiziksel görüntü için spor yapanlar arasında olduğu görülmüştür. Milli olmak için spor yapanların ortalama puanlarının sosyal aktivite ve fiziksel görüntü için spor yapanlardan daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durumda milli olma amacı olan atletlerin sportmen davranışlarının daha fazla farkında olduğu düşünülmektedir. Ayrıca milli sporcu olma hayali olan atletlerin daha mücadeleci, haksızlığa karşı daha duyarlı,

oyun kurallarına daha saygılı oldukları söylenebilir. Literatürde araştırmanın bu bulgusunu destekler nitelikte çalışma olduğu görülmüştür. Ulukan (2021) dövüş sporuyla ilgilenen bireylerin sportmenlik yönelik düzeylerini incelemiş ve araştırma sonucunda mesleki kariyer yapma nedeniyle spor yapan bireylerin farklı amaçlarla spor yapanlara göre sportmenlik yönelimlerinin daha yüksek seviyede olduğu görülmüştür.

Araştırmada spor yapma amacı değişkenine göre atletlerin spora yönelik tutum düzeyleri arasında spora ilgi duyma ve sporla yaşamak alt boyutlarının ortalama puanlarına göre anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu farklılığın yönünün milli olmak isteyen atletlerin lehine olduğu görülmüştür. Bu durumda milli olmak için spor yapan atletlerin spora yönelik tutumlarının sosyal aktivite, fiziksel görüntü ve meslek amaçlı yapanlara göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Yapılan literatür taramasında araştırmanın bu bulgusunu destekler nitelikte çalışma olduğu görülmüştür. Kargın-Göktaş (2019) spor lisesi öğrencilerinin spora yönelik tutumlarını incelediği araştırmanın sonucunda öğrencilerin branşlarının milli takımlarında kendilerini hayal edebilme durumlarına göre hayal edebilen öğrencilerin hayal edemeyen öğrencilere göre spora yönelik tutumlarının daha olumlu olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmada elde edilen son bulguya göre sosyal normlara uyum ile spora ilgi duyma ve sporla yaşamak arasında orta düzeyde pozitif yönde, aktif spor yapma arasında düşük düzeyde pozitif yönde; kurallara ve yönetime saygı ile spora ilgi duyma arasında orta düzeyde pozitif yönde, sporla yaşamak ve aktif spor yapma arasında düşük düzeyde pozitif yönde; sporda sorumluluklara bağlılık ile spora ilgi duyma arasında orta düzeyde pozitif yönde, sporla yaşamak ve aktif spor yapma arasında düşük düzeyde pozitif yönde; rakibe saygı ile spora ilgi duyma, sporla yaşamak ve aktif spor yapma arasında düşük düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Çok boyutlu sportmenlik davranışı ile spora yönelik tutum arasında orta düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu durumda atletlerin sportmenlik davranışları arttıkça spora yönelik tutumları da olumlu yönde artış göstermektedir. Efek ve ark. (2018) spor bilimlerinde okuyan öğrencilerin ahlaki gelişim düzeyleri ve sportif tutumları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonucunda ahlaki olgunluk düzeyi arttıkça sportif tutumların da arttığı ifade edilmiştir. Ahlaki olgunluğu yüksek olan bireyler spora karşı bilinçli ve olumlu bir tutum geliştirmiştir. Efek (2019), Düzce Üniversitesi'nde farklı fakültelerde okuyan ve spor yapan öğrencilerin ahlaki gelişim düzeyleri ile spora yönelik tutumları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonucunda ahlaki olgunluk düzeyleri ile sportif tutumlar arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla spora yönelik tutumu yüksek olan bireylerin dürüst olgunluk puanlarının arttığı da söylenebilir.

KAYNAKLAR / REFERENCES

AKGÜN, N. (1992). Spor hekimliği kavramı. içinde: Ergen E (ed). Spor Hekimliği. Ankara: Maya Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Şti., 1-3.

AKINCI, A. Y. (2020). A Research on the relationship between academic self-efficacy of prospective physical education and sports teachers and their attitudes towards the

turkish education history course. *Journal of Education and Learning*, 9(4), pp. 131-139, 2020.

AKOĞLU, H.E., AYYILDIZ, E., SUNAY, H. (2019). Uluslararası spor organizasyonlarına katılan sporcuların sporda ahlaktan uzaklaşma ve sportmenlik davranışlarının incelenmesi. *Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(2), 329-340.

ALPKAYA, U. VE ÇOKNAZ, H. (2018). Lise Öğrencilerinin Beden Eğitimi Dersi Tutumlarının, Obez Akran Tutumlarının Karşılaştırılması ve Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 11, Sayı 57, 375-379.

BELLİ, E., BEDİR, F. VE TURAN, M. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Spora Yönelik Tutumları ile Yaşam Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 89-103, <http://dx.doi.org/10.29157/etusbe.123>

BİNBAŞIOĞLU, H., AND TUNA, H. (2014). University students' attitudes towards their leisure time: a research for vocational school students in the eastern anatolia region. *Journal of Academic Approaches*. Cilt 5, s2.

BÜYÜKÖZTÜRK, Ş., AKGÜN, E., KILIÇ, ÇAKMAK, E., DEMİREL, F., & KARADENİZ, Ş. (2012). Bilimsel araştırma yöntemleri (11. Baskı). Ankara: Pegem A Yayınları <https://doi.org/10.14527/9789944919289>

CECCHİNİ, J. A., MONTERO, J., ALONSO, A., IZQUIERDO, M., & CONTRERAS, O. (2007). "Effects of personal and social responsibility on fair play in sports and self-control in school-aged youths". *European Journal of sport science*, 7(4), 203-211.

COOPER, C. J. (2019) SPSS, DescriptiveStatistic, CJ. SPSS, Descriptive Statistics, [http://psychology.illinoisstate.edu/jccutti/\(14-07-2019\)](http://psychology.illinoisstate.edu/jccutti/(14-07-2019))

ÇALAYIR, Ö., YILDIZ, N., YALDIZ, Ö. VE ÇOKNAZ, H. (2017). Hokey müsabakalarına katılan sporcuların beden eğitimi dersi sportmenlik davranışlarının incelenmesi. *İÜ Spor Bilimleri Dergisi*. 7(2):1303-1414.

ÇAMLIYER, H. VE ÇAMLIYER, H. (1997). Eğitim Bütünlüğü İçinde Çocuk Hareket Eğitimi ve Oyun. *Can Ofset*, Manisa.

DAĞDEMİR, R. (2018). Farklı Tür Liselerdeki Öğrencilerin Beden Eğitimi ve Spor Dersine İlişkin Tutumlarının Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi: Erzurum İli Örneği. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İbrahim Çeçen Üniversitesi SBE.

DALBUDAK, İ, and YİĞİT, Ş.M. (2019). Hearing impaired students' attitudes towards physical education and sports. *Journal of Education and Training Studies*, Vol. 7, No. 9; 55-60.

DALBUDAK, I., GÜRKAN, A.C., YİĞİT, S.M., KARGUN, M., HAZAR, G., and DORAK, F. (2016). Investigating visually disabled students' attitudes about physical education and sport. *International Journal of Environmental and Science Education*, Vol. 11, No. 16, pp:9437-9447.

DAVIS, B. S., & MENARD, S. (2013). Long term impact of youth sports participation on illegal behavior. *The Social Science Journal*, 50(1), 34-44.

DİNG, J., & SUGİYAMA, Y. (2017). Exploring Influences of Sport Experiences on Social Skills in Physical Education Classes in College Students. *Advances in Physical Education*, 7, 248-259.

DOĞAN, N. (2011). Niğde İlinde Bulunan Farklı Statüdeki Liselerde Eğitim Gören Öğrencilerin Beden Eğitimi Dersine Karşı Tutumları ve Fiziksel Uygunluk Düzeylerinin Araştırılması. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi SBE.

EFE, Z. B. (2006). Okullar arası Yarışmalara Katılan 1. ve 2. Kademe İlköğretim Öğrencilerinin Fair Play Davranışlarını Sergileme Sıklıkları. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

EFEK, E. (2019). Farklı Fakültelerde Eğitim Gören ve Spor Yapan Düzce Üniversitesi Öğrencilerinin Ahlaki Gelişim Düzeyleri İle Spora Yönelik Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 6(43): 2967-2975. <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.1438>

EFEK, E., SİVRİKAYA, Ö. ve SADIK R. (2018). Spor Bilimleri Alanında Okuyan Üniversite Öğrencilerinin Ahlaki Gelişim Düzeyleriyle Spor Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 5(29), 3895-3903.

ELİK, T. (2017). Güneydoğu Anadolu bölgesi futbol takımlarında amatör olarak futbol oynayan sporcuların sportmenlik yönelimleri ve empatik eğilim düzeyleri. *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

ERDEMLİ A, (2008). Spor Yapan İnsan. Birinci Basım. İstanbul, E Yayınları, s. 33-37.

ESENTÜRK, O. K., İLHAN, E. L. ve CELİK, O. B. (2015). Examination of highschool students' sportsmanlike conducts in physical Education lessons according to some variability. *Science, Movement and Health*, 15(2), 627-634.

GÖKSEL, A.G., CAZ, Ç., YAZICI, Ö.F., ve İKİZLER, H.C. (2017). Farklı Bölümlerdeki Öğrencilerin Spora Yönelik Tutumlarının Karşılaştırılması: Marmara Üniversitesi Örneği, *Spor ve Performans Araştırmalar Dergisi*, 8(2), 123-134.

GÜLLÜ, S. (2018). "Sporcuların Antrenör-Sporcu İlişkisi İle Sportmenlik Yönelimleri Üzerine Bir Araştırma". *Sportmetre Beden Eğitimi Ve Spor Bilimleri Dergisi*, 16(4), 190-204.

GÜLLÜ, S., ŞAHİN, S. (2018). Milli güreşçilerin sportmenlik yönelim düzeyleri üzerine bir araştırma. *Turkish Studies Social Sciences*, 13(18), 705-718. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.14152>

GÜRPINAR, B. & KURŞUN, S. (2013). Basketbolcuların ve Futbolcuların Sportmenlik Yönelimleri. *Mediterranean Journal of Humanities*. 3(1):171-176.

HARTMAAN H. (1993). Okul Spor Didaktiğinde Yeni Perspektifler. Eğitim Kurumlarında Beden Eğitimi ve Spor 2. Ulusal Sempozyumu, Manisa.

HEKİM, M. ve TOKGÖZ, M. (2017). Lise Öğrencilerinin Beden Eğitimi ve Spor Dersine Yönelik Tutumlarının Cinsiyet Değişkenine Göre İncelenmesi

(Burdur Örneği). Uluslararası Spor Bilimleri Dergisi, Cilt3, Sayı 1, 11-16.

JOHANN M.L. (1990). Dağcıların Eğitim, Davranış ve Gelişmelerindeki Psikolojik Etkenler. Anadolu Dağcılar Bülteni. 3: 15-18.

KANGALGİL, M., HÜNÜK, D. ve DEMİRHAN, G. (2006). İlköğretim, lise ve üniversite öğrencilerinin beden eğitimi ve spora ilişkin tutumlarının karşılaştırılması. Spor Bilimleri Dergisi, 17(2), 48-57.

KARAMAN, E. (2019). Ortaokul Öğrencilerinin Beden Eğitimi ve Spor Dersine Karşı Tutumlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi (Erzurum İl Örneği). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Binali Yıldırım Üniversitesi SBE.

KARGIN-GÖKTAŞ, N. (2019). Spor Lisesi Öğrencilerinin Okul İklimi Algıları ile Spora Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

KAYA-SARIDEDE, Ş. (2018). Ortaöğretim Öğrencilerinin Beden Eğitimi Dersine İlişkin Tutumlarının İncelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi SBE.

KEATING J.W. (2007) Sportsmanship as a moral category. In: Morgan WJ, (Editor) Ethics in Sport. pp. 141-152. Human Kinetics.

KILIÇ, T., UĞURLU, A.ve CENİK, D. (2018). Lise Birinci Sınıf Öğrencilerinin Beden Eğitimi ve Spor Eğitimi Dersine Karşı Tutumlarının İncelenmesi. Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, Cilt 3, Sayı 2, 13-23.

KOÇ, Y. ve GÜLLÜ, M. (2017). Lise öğrencilerinin beden eğitimi dersi sportmenlik davranışlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi. SPORMETRE, 15(1), 19-30.

KOÇAK, F. (2014). Üniversite öğrencilerinin spora yönelik tutumları: bir ölçek geliştirme çalışması. Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 12(1), 59-69.

KURTIPEK, S. GÜNGÖR, N.B., YILMAZ, B. ve YENEL, F. (2021). Üniversite Yaşamında Sosyal Uyumun Yordayıcısı Olarak Spora Yönelik Tutum. Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 26(3), 361-372. DOI: 10.53434/gbesbd.947778

LYONS, V.L. (2013). Moral reasoning of collegiate athletes and intramural sport athletes: An investigation of the influence of religiosity, gender, and type of sport played. Master's thesis. The Ohio State University, Graduate Program in Education and Human Ecology, USA.

MCMORRIS, T. (2016). Physical activity and cognition in children and adolescents. International Journal of Sport and Exercise Psychology, 0(0), 1-3. https://doi.org/10.1080/1612197X.2016.1223788

MERDZHANOVA, E. ve PETROVA, G. (2014). The Attitude of Adolescents Towards Sports Activities and The Influence of Family Environment on Forming Their Health Behaviour. Trakia Journal of Sciences, Vol 12, Issue 1, 436-439.

MİRSAFİAN, H., DOCZİ, T., & MOHAMADİNEJAD, A. (2014). Attitude of Iranian Female

University Students to Sport and Exercise. Iranian Studies, 47(6), 951-966. https://doi.org/http://dx.doi.org/10.1080/00210862.2013.823790

ÖZGÜVEN, İ. E. (1994). Psikolojik Testler. Ankara: PDREM Yayınları.

ÖZSARI, A., DEMİREL, H., ALTIN, M., YALÇIN, Y.G., DEMİR, H. (2018) Kadın basketbolcuların sportmenlik yönelimleri. Türk Spor Bilimleri Dergisi, 1(2), 66-71.

PEHLİVAN, Z. (2004). Fair-play kavramının geliştirilmesinde okul sporunun yeri ve önemi. Spormetre Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 2(2), 49-53.

PEPE, O., TAŞKIRAN. C., PEPE, K., ÇOKSEVİM, B. (2011). Attitude of first grade teachers of primary education schools related to physical education and sport lessons ovidius university annals. Series Physical Education and Sport / Science, Movement and Health Vol. 11, issue 2; pp:221-228.

PROİOS, M. (2011). Relationship between Student Perceived Conduct inPhysical Education Settings and "Unfair" Play. International Journal ofApplied Sports Sciences, Vol. 23, No. 2, 421-440.

RAMAZANOĞLU, F. (2004). Sporda Sosyal Alanlar, Bıçaklar Yayın, İstanbul, ss.19-22.

SALAR, M. S, & ALP, H. (2021). Investigation of achers' Attitudes Towards Sports in Aydın Province. Indonesian Journal of Sport Management, 1(1), 20-30. https://doi.org/10.31949/ijsm.v1i1.967

SEZEN-BALÇIKANLI, G. (2010). Çok boyutlu sportmenlik yönelimi ölçeğinin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 15(1), 1-10

SEZER, U., EKTİRİCİ, A., ÖZBAL, A.F., ATLI, K. (2015). Ortaokul öğrencilerinin beden eğitimi ve spor dersi sportmenlik davranışlarının çeşitli değişkenler açısından değerlendirilmesi. Uluslararası Spor Bilimleri Dergisi, 1(1),42-51.

SÖNMEZ, V., & ALACAPINAR, F. G. (2011). Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri [Exemplified scientific research methods] (7th ed.). Anı.

SPORT | Meaning & Definition for UK English | Lexico.com. (2016). Lexico Dictionaries | English. [Cited November 2, 2021] https://www.lexico.com/definition/sport

STORNES T, BRU E, (2002). Sportspersonship and perceptions of leadership: an investigation of adolescent handball players' perception of sportspersonship and associations with perceived leadership. European Journal of Sport Science, 2/6, 1-15.

ŞENTÜRK, H. E. (2012). Sportif tutum ölçeği: geliştirilmesi, geçerliliği ve güvenirliği. CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 7(2), 8-18.

TATAR, N. ve KURU, M. (2009). Açıklamalı yöntemlere karşı araştırmaya dayalı öğrenme yaklaşımı: ilköğretim öğrencilerinin Fen Bilgisi dersine yönelik tutumlarına etkileri. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25(25), 153-165.

TAVŞANCIL, E. (2002). Measuring attitudes and data analysis with SPSS. Nobel Publishing, Ankara. 5. Edition, p. 224.

TOPAN, A. (2011). Ortaöğretim kurumlarında okullar arası futbol müsabakalarına katılan öğrencilerin fair play anlayışlarının kulüp deneyimlerine göre incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

TSAI, E. & FUNG, L. (2005). Sportspersonship in youth basketball and volleyball players. *Athletic Insights*, 7(2), 37-46. Erişim adresi: <http://www.athleticinsight/Vol7Iss2/Sportspersonship.htm>.

TURAN, M.B., USUFLU, O., KOÇ, K., KARAOĞLU, B., and ULUCAN H. (2018). Investigation of human rights attitudes and uniqueness levels in sports of professional football players. *Gaziantep University Journal of Sport Sciences* Vol: 3, Issue: 4, pp: 1-18.

TÜKEL, Y. (2018). Evaluation of athletes playing table tennis as a sports recreation activity towards sports according to gender and marital status. *Sportive*, 1(1), 12-18.

TÜRKMEN, M., ABDURAHİMOĞLU, Y., VAROL, S. VE GÖKDAĞ, M. (2016). İslami ilimler fakültesi öğrencilerinin spora yönelik tutumlarının incelenmesi (Bartın Üniversitesi örneği). *International Journal of Contemporary Educational Studies (IntJCES)*, 2(1), 48-59.

TÜRKMEN, M., VAROL, S. (2015). Beden eğitimi ve spor dersinin ortaokul öğrencileri üzerinde sportmenlik davranışı oluşturma etkisinin belirlenmesi (Bartın il örneği). *International Journal of Contemporary Educational Studies*, 1, 42-64. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/intjces/issue/25668/270721>

U.S. DEPARTMENT. OF HEALTH AND HUMAN SERVICES (2000): Promoting Better Health for Young People through Physical Activity and Sports: A Report to the President, erişim: 15-06-2014, http://cdc.gov/healthyyouty/physicalactivity/promoting_health/.

ULUKAN, H. (2020). Recent Advances in Health Sciences. İçinde: Dalkılıç M., Kesinkaya HB. (editör). Ortaöğretim öğrencilerinin beden eğitimi dersi sportmenlik davranışlarının incelenmesi. 1. Baskı. Gece Kitaplığı. Ankara, 523-538.

ULUKAN, M. (2021). Farklı Dövüş Sporu Yapan Öğrencilerin Sportmenlik Yönelim Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi [Investigation of Different Martial Sports Students Sportspersonship Levels in Terms of Some Variables], *Spor Eğitim Dergisi*, 5 (1), 52-62.

VALLERAND, R.J., BRIERE, N.M., BLANCHARD, C., PROVENCHER, P. (1997). Development and Validation of the Multidimensional Sportspersonship Orientations Scale. *Journal of Sport & Exercise Psychology*, 19(2): 197-206.

VAROL, R. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Spora Yönelik Tutumları ve Kadınların Spor Etkinliklerine Katılımlarına Dair Görüşlerinin İncelenmesi (Bartın Üniversitesi Örneği) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bartın Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

VAROL, R., VAROL, S. ve TÜRKMEN, M. (2017). Bartın Üniversitesinde Öğrenim Gören Öğrencilerin Spora Yönelik Tutumlarının Belirlenmesi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 3(2), 316-329.

YAVAŞ, M. ve İLHAN, A. (1996). Beden Eğitimi ve Sporda Özel Öğretim Yöntemleri. Melissa Yayıncılık.

YAVUZ, C. ve YÜCEL, A.S. (2019). Spor Yöneticiliği Bölümü Öğrencilerinin Spora Yönelik Tutumlarının Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(72), 1902-1910. DOI:10.17755/esosder.584081

YETİM, A. (2014). Sosyoloji ve Spor, Berikan Yayınevi, Ankara.

YILDIRIM, M., E. ARAÇ-ILGAR ve USLU, S. (2018). Lise Öğrencilerinin Spora Yönelik Tutumlarının İncelenmesi. *Turkish Studies*, Cilt 1-3, Sayı 27, 1711-1727. DOI: 10.7827/TurkishStudies.14662

YILDIZ, A. B., Ç. ARI ve B. YILMAZ (2017). Üniversite Öğrencilerinin Spora Yönelik Tutumlarının İncelenmesi (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi örneği). *Muş Alparslan Üniversitesi Uluslararası Spor Bilimleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 35-45.

YILMAZ, A., ESENTÜRK, O.K., İLHAN, E.L. (2017). Ortaokul öğrencilerinin ahlaki gelişimleri açısından sportmenlik yönelimleri. *International Journal of Human Sciences*, 14(4), 4969-4988.

ZAMAN, S., MİAN, A. K. ve BUTT, F. (2018). Attitude of Young Students Towards Sports and Physical Activities. *Global management Journal for Academic & Corporate Studies*, Cilt 8, Sayı 1, 33-42.